

ભાવનગર—વી આનંદ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં
શાહ સુભાષચંદ લલ્લુભાઈએ છાપ્યું.

સર્વ હ્રદય સ્વાધિન.

୨୦୩

ନାମ : ଶ୍ରୀମତୀ
ପ୍ରାୟ : ୨୫ ବର୍ଷ
ପୁରାଣ

ବିଧାନାମକ : ଶିକ୍ଷା
ନାମ : ଶ୍ରୀମତୀ
ଆବଳାକୁମାରୀ
ପୁରାଣ

ନାମ : ଶ୍ରୀମତୀ
ନାମ : ଶ୍ରୀମତୀ
ନାମ : ଶ୍ରୀମତୀ
ନାମ : ଶ୍ରୀମତୀ

ନାମ : ଶ୍ରୀମତୀ
ନାମ : ଶ୍ରୀମତୀ
ନାମ : ଶ୍ରୀମତୀ

ନାମ : ଶ୍ରୀମତୀ
ନାମ : ଶ୍ରୀମତୀ
ନାମ : ଶ୍ରୀମତୀ

ନାମ : ଶ୍ରୀମତୀ
ନାମ : ଶ୍ରୀମତୀ
ନାମ : ଶ୍ରୀମତୀ

ଅଭିନବଜ୍ଞାନ ଆବାହ ଶ୍ରୀ ଅଭିନବଜ୍ଞାନ

અર્પણપત્રિકા.

ઈતિહાસના વિશાળક્ષેત્ર તરફ નગર, ધરતી પૂર્વ-પુરુષોના જીવન સ્મરણોમાં
અમરધાન ભોગવતી તીર્થ કર ભૂમિકાનો અપ્રકટ ઇતિહાસ શોધીને અને
તેનો ગુર્જર ભાષામાં અનુવાદ કરીને શ્રી સુભાર્ષદનાથ સ્વામીના ચરિ-
ત્રને અગ્રે જગતે વિરલ અને વિશાલ સાહિત્ય પ્રકાશમાં આપ્યું
છે, એટલુંજ નહિ પણ સાહિત્ય ક્ષેત્રમાં જગતી કાવ્યકૃતિના
ઓગસતવ્યા ભાવ વહેવરાવતી શ્રી 'અજીત કાવ્યકિરણા-
વલી' તથા 'ગીતરતનાવળી' આદિ કાવ્ય દીપમાસાઓ
પ્રકાશી રહી છે, તેમજ દ્રવ્યાનુયોગના વિવિધમા સેવેય
છત્રીથી અને જૈન સાહિત્યના સંબંધમાં પ્રકરણ
સુખસિંધુ ભાગ પહેલો તથા બીજો ઘેર ઘેર
સપ્રેમ વચાવ છે, એવા સાહિત્યરસિક—

આચાર્યશ્રી અજીતસાગર સૂરિ

ના ઈતિહાસિક વિશાળ અનુભવનો લાભ આ મંથમા અનુભોદનીય
દોષને મથ શોધ્યો નથી પણ તેમને ઘટે છે.

ગુજરાતના ચારતર વિભાગના બાણીતા એક ગ્રામમાં ઉછરવા છતાં યોગનિષ્ઠ આચાર્ય શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિનો ગુરુયોગ સાધીને આપે સાહિત્યસેવા સાથે શાસનપ્રભાવના માટે પણ સતત ઉપદેશ કરવાથી અનેક શહેરો અને ગામડામાં શાસન પ્રભાવના રૂપ ઉપધાન, ઉગ્રમણાં, દીક્ષામહોત્સવો, સંઘયાત્રા આદિ શાસન ઉન્નતિના અનેક પ્રસંગો ઉજવાયા છે અને તેવા પ્રસંગોએ દેવદ્રવ્યમાં અઢળક પ્રવાહ વહેવરાવી શક્યા છે એ આપની શાસનસેવાના નવલંત દર્શાવત છે.

જગતમૈત્રી અને રાષ્ટ્રસેવામાં પણ આપના હૃદયની વિશાળ લાવનાથી પ્રાંતિજમાં દિગંબર-શ્વેતાંબરના ભેદ ભૂલાવવામાં, મહેસાણામાં રાજ્યસત્તા પાસેથી જીવરક્ષાના શીલાલેખો મુકાવવામાં, અને સેવા સમાજ સ્થાપીને ઉચ્ચ-નીચના ભેદો ભૂલાવવામાં આપે જે અસાધારણ કૌતુહ મેળવી છે, તે પ્રભુ શ્રીમહાવીરની નિર્ભેદ લાવનાનો એક ચિરસ્મરણીય વિજયધ્વજ છે.

શ્રી પાલીતાણા જૈન ગુરુકુલ અને વેરાવલમાં સ્ત્રીશિક્ષણશાળા આદિ શિક્ષણાલયોને પોષવાનું પણ આપ ચૂક્યા નથી. તેમાં આપના ઉપદેશથી નિરાધાર બાળકોને ઉન્નતકોટી ઉપર લઇ જવાને મળતી રહેલી ઉદાર સ્થાયો અને અનેક સ્થળે સ્થપાતાં જ્ઞાનાલયો સાક્ષી આપે છે.

આપનો વિહાર છેક ઉત્તરે હીસા-પાલણપુરથી પાટણ, રાધનપુર તરફ અને મહેસાણાથી વિગ્નપુર-પેથાપુર આદિ મહીકાંડાના પ્રદેશોમાં અનેક ઉપશર કરવા સાથે; પાલીતાણા, લાવનગર, જુનાગઢ, વેરાવળ, જામનગર વગેરે સમગ્ર કાશ્યાવાહને પોષી, અમદાવાદ, વડોદરા સુરતથી અને છેક મુંબઈ મુંબીમાં જે ઉત્તવળ સેવા કરી રહ્યો જોવાય છે અને તેમાં પણ સમયાનુસાર ઉદ્યોગપણાથી બાહરે લાવણો દ્વારા, જૈન કે જૈનેતરના સમગ્ર માનવજાતને વીર ધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મના પાઠો શીખવી રહ્યા છે તે જોઈને માનપ્રદ નથી.

આ સર્વ સાથે આપે ઐતિહાસિક કથાનકની આવશ્યકતા તરફ સદૃશ્ય દર્શાવીને વસ્તુપાત્ર-નેજપાત્રનો વિગ્રહ જીવન પ્રસંગ જગતની દૃષ્ટિને મુકવા માટે બનાવેલી સફળપ્રેરણા તથા સત્તાદ ન્યૂનાથી આકર્ષાતને આ ક્રમે સાથે આપની એ સ્મરણીય નેજાના નોંધનાં આનંદ થાય છે.

ઉપોદ્ધાત.

જૈન ધર્મ એ ક્ષાત્રધર્મ છે, કેમકે જૈનોની અદિસામાં નામદી નથી, પણ ક્ષત્રીયોની ક્ષમા અને ચરતાની સચક ભાવના છે અને તેથીજ વીરનો ધર્મ ક્ષાત્રનેજ તેમજ બ્રહ્મતેજનું મુંદર-સંગમરથાન છે, એ જ્ઞાન બુદ્ધિ અને હૃદયથી સમજાય તેવી છે, પરંતુ તેની ઉપર જમાનાના એટલા બધાં આવરણ ચડી ગયાં છે કે તે બધા થર બેઢીને ઈતિહાસિક મતો જગત્ સન્મુખ ધરવા એ બહુજ અમશાધ્ય છે. પીત્તળ અને સુવર્ણ ધાતુરૂપે તો સરખાં જ છે, પરંતુ પીત્તળ જેટલી રહેલાઈથી મેળવી શકાય છે, તેટલીજ રહેલાઈથી સુવર્ણ નથી મેળવી શકાતું. સુવર્ણની એક બારીકમાં બારીક રજ મેળવવા માટે ધણા બળ અને રસાયણિક પ્રયોગો કરવા પડે છે. આપણા જૈન ઇતિહાસના પ્રસંગોમાં પણ એવીજ શોધખોળ, ચીવટ અને અનુરાગની પગલે પગલે જરૂર પડે છે અને તેથીજ જૈન ઇતિહાસિક પ્રસંગો આપણા ઇતિહાસમાં અનેક રથાન ભોગવી રહ્યા છે.

બારમી સદી મુધીનો ગુજરાતનો ઇતિહાસ અનેક જૈન રાજદારી પુરૂષો, જૈન મુસદ્દીઓ અને જૈન પ્રધાનોની સાર્વભરી કથાઓથી ઝગદળી રહ્યો છે. ગુજરાતના ઇતિહાસમાંથી મુંબલ, વસ્તુપાળ, તેજપાળ અને શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા પુરૂષોને બાદ કરો તો એ ઇતિહાસ સાચ નિરતેજ અને નિઃપ્રભ જણાશે.

આજે ગુજરાતના ઇતિહાસનો કોઇ એવો અભ્યાસી નહીં હોય કે જે વસ્તુપાળ તેજપાળના બળ, વીર્ય અને ધર્મભાવથી પરિચિત નહીં થયો હોય. તેણે ધોળકામાં રહીને ગુજરાતની રાજસગમ પોતાના હાથમાં રાખી અને પાટણની પગલી મહેલાતને પોતાના બાહુબળ અને બુદ્ધિબળથી ટકાવી રાખી; એટલુંજ નહીં પણ ગુજરાતનું ગૌરવ એક માળવાની સીમ મુધી ફેલાવ્યું.

કુટુંબનો કોઇ એક જદ અને પ્રભાવશાળી પુરૂષ એકાએક આજેના જામ અને કુટુંબના અનેક સ્ત્રી-પુરૂષો ત્રંપ તથા સકલ્યવહારની સાંકળનો આંકડો દીસો પડી જાય, તેમ પાટણના-વસ્તુતઃ ગુજરાતના રાજ્ય-ઝગમાં પણ જન્યું. વસ્તુપાળ તેજપાળે પોતાના બુદ્ધિ સામર્થ્યથી, બાહુબળથી અને ધર્મભાવથી જે રાજતંત્ર ટકાવી રાખ્યું હતું. તે તેના જગતી શા

રીતે અસ્તવ્યસ્ત થયું, પાટણનું સામ્રાજ્ય એકજ સમર્થ પુરુષના જવાબી કેવી રીતે નબળું પડ્યું અને વિખવાદ તથા પ્રપંચોની કેવી નાશ્યમૂર્તિ બન્યું તેનો ખ્યાલ આ ભાગમાં આપવાનો અમે પ્રયત્ન કર્યો છે.

આઠાશપટમાં ચમકતા અનેક ન્હાના મ્હોટા નક્ષત્રોની જેમ ભારતના ઇતિહાસના વિશાળ વ્યોમમાં પણ દિરવિજયસૂરિ, વિજયસેનસૂરિ તથા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય આદિ અનેક નરપુંગવોએ પોતાના પ્રકાશ પાથર્યા છે, આજનો વર્તમાન ઇતિહાસ જે કે એવા સમર્થ પુરુષોથી ઘન્ય છે, છતાં તેના સંતાનોમાં એજ બળ, બુદ્ધિ, વ્યવહાર અને ધાર્મિક ભાગનાનું લોહી ફરી રહ્યું છે અને જૈન ગ્રન્થ એ પ્રભાવિત પુરુષોની સીધી વારસદાર છે, એટલું તો આવા પ્રકારનાં સાહિત્ય ઉપરથી સહેજે સમજશે.

જૈન પ્રભાવિત પુરુષોની અથવા રાજપુરુષોની એક વિશિષ્ટતા ડાઘનું પણ ધ્યાન ખેંચે તેમ છે. તેમણે એક મત્તાથી રાજ્ય ચલાવ્યાં, રાજરંગ અને રાજ ખટપટમાં તરબોળ બંન્યા, એક રાજને પદબદ્ધ કરી બીજા રાજને અભિષિષ્ટ કરવામાં અદ્ભૂત સાહસ દાખવ્યાં; છતાં તેમણે પોતાના અંતરંગ હૃદયને જરા જેટલું પણ કલુષિત થવા ન દીધું. તેમનું અંતર ધર્મભાવ, સદાચાર અને નીતિ નિપૂણતાથી અળયું ન થયું. પેટભરા માણસો જેમ ભોજનને સાચો સ્વાદ લઇ શકતા નથી, અને દિવસી પુરુષો સાર્વિક શૃંગાર કે પ્રીતિનો રસ પી શકતા નથી, તેમ સ્વાર્થી કે લોભી રાજપુરુષો રાજવૈભવની સાચી ભોજ માણી શકતા નથી અને સેંકડો ઢાવાઢાવાઓમાં, પ્રપંચોમાં અને પ્રલોભનોમાં પણ સંકેમીની જેમ તટસ્થદર્શિ ધારી શકે છે, નિષ્કામ કર્મચોગીની જેમ કેવળ ધર્મની ખાતર કર્મ કરી બદ્ધ છે, તેઓજ સામ્રાજ્યની અને ધર્મ-રાસનાની સેવા કરી શકે છે. જે વસ્તુપાલ, મુંગલ અથવા શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય એવા નિર્લિપ્ત ન રહી શક્યા હોત અને જે વખતે રાજ્યોની મહત્તી ઉપરથી હિતારવાની અને બેસારવાની તાદ્રાત ધરાવતા હતા તે વખતે ખાતે જ તેનો સ્વાર્થવાસનાથી ઉપયોગ કરવા બેસી ગયા હોત તે ઇતિહાસ તેમની આજે આવા કિતવજ અસરોથી નોંધ ન લઇ શકત. તેઓ મર્યાદાવ્યાપક હતા; એટલુંજ નહીં પણ સાચા ધાર્મિક પણ હતા. તેમના બંધાવેલા ચેત્તિ, ઉપાશ્રયો તથા પૌરુષશાળાઓ એ તો તેમની કર્મજીવનાનું કેવળ આદર ચિન્હ છે. ત્યારે તેમની નિરપૂલતા, અજાનતા અને નિર્ભયતા એજ તેમના હૃદયની વાસ્તવિક ધાર્મિકતા છે.

આને આપણે એ કર્મચોરીપણું, એ નિર્ભયપણું અને એ પદપણું ગુમાવી બેસા છીએ અને તેથીજ સમાજ, રાજ્ય અને ના સેનામાંથી પંથુ જાણે જોનશક્તિ હડી મર્યાદાપણ એમ લાગે છે. રાજ સુધારણાનો, ન્દાના, રા સેવમાં પૂર વેગથી વીર્ય સુરાવનાર પોતાનાં જ્યાં સાંસાં હોય ત્યાં 'રાજદારી' જીવનની તો 'વાતે વર' ક્યાં વી ! પણ અમને આશા છે કે આવા ઐતિહાસિક ચરિત્રો અમારાં ન વાંચેના હૃદયમાં નવો પ્રકાશ અને દીક્ષમાં નવું દૈવત પ્રકટાવશે. ન ઇતિહાસના ઉપદેશ તો અસંખ્ય છે, પણ એ ઉપદેશો એકાં વાં, નેમાંથી ઐતિહાસિક ઘટનાઓ તારવવી અને તેમાં રસ પૂરવો એ મ એટલું બધું સરળ નથી. અમે અમારા સર્વજન મિત્રો અને પૂજ્ય સ્વયંની સલાહ, મૂચના તથા અનુમોદનના પ્રનાયે એ દિશામાં 'યથા-ક્તિ' દાખો આપી રહ્યા છીએ. તેનો તમામ જશ તેમજેજ અર્પો અમે તદ્દત્ત થઈએ છીએ. તેમજ જાણ જગજીવન માવજી, કપાસીઓ અનેક પવસાચો અને રેકાણામાંથી અવકાશ મેળવીને સાંદિત્યપ્રેમથી આવી જલકથા લખવામાં મુખ્ય ભાગ લીધો છે. તેમ જગજીવનનાં આનંદ થાય છે.

જેમ જેમ વધુ ઐતિહાસિક સાંદિત્ય મળતું જશે, ઇતિહાસરસિક હૃદયો તથા મુનિવંશની અણુમોલી સંદાય મળતી જશે, તેમ તેમ પ્રાચીન રામાઓ, પદપ્રબંધો તથા શીલાલેખો ઉપરથી છેક નવોજ પ્રકાશ તથા નવો રસ, મુજરાની જોન-સાંદિત્યમાં આમેજ કરવાની અત્યાદે તો જાવના રાખી વિરમીએ છીએ. અને હજીએ છીએ કે જોન પ્રજા આવા પૂર્વ પુરોના શાત્રનેજને પોતાના જીવનમાં પચાવી જોન રાજા પાછળ આજકાલ ઘૂસી ગયેલું 'મિરના' નું કસંક ધોષ નાખવા જોટલા એવંજ પ્રકટાવે !

સમાજસેવક,

શેઠ દેવચંદ દામજી—કુંડલાકર.

પર્યુષણ ક્ષમાપના પત્રો

કોઈ એને ક'કોત્રીઓ.

આર્યે મુનિરાજને લખવાનાં

આર્યે આવકને લખવાનાં

મુનિએ આવકને લખવાનાં

શિષ્યમુનિએ શુરને લખવાનાં

શુરે શિષ્યમુનિને લખવાનાં

કેન્સી ક્ષમાલો સસ્તા અને મુ'દર

તેમજ

જેન ધર્મનાં કોઈ પણ જાતનાં

કોઈ પણ સંસ્થા કે સભા

ના દરેક પુસ્તકો

મળવાનું હેતુ—

જેન જનરલ મુદરો— ભાવનગર.

અનુક્રમણિકા.

ક્રમજી.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧ મું.	શુભમતો આદર્શ....	૧
૨ મું.	અમરદેવી.	૭
૩ મું.	પ્રીતિ શિલામણિ.	૧૩
૪ મું.	વિજય.	૧૬
૫ મું.	રાજાદીપ અર્ચા.	૨૪
૬ મું.	સરીશ્વરનો ઉપદેશ.	૩૧
૭ મું.	દાસ વિમલ.	૩૮
૮ મું.	પુનર્જન્મ કે પુનર્મિલન.	૪૪
૯ મું.	શપથપથ.	૪૪
૧૦ મું.	ગીરમ પાટણ અર્ચા.	૫૨
૧૧ મું.	શમુન્દરની માયા....	૬૬
૧૨ મું.	મમતો પ્રભાવ.	૭૪
૧૩ મું.	પ્રથમ પરિભાવ.	૮૩
૧૪ મું.	અણહિમપુરમાં	૯૩
૧૫ મું.	મરત્તનીના ગીર.	૧૦૦
૧૬ મું.	માણીરણ રાગા....	૧૦૮
૧૭ મું.	પ્રેમભાવ.	૧૧૪
૧૮ મું.	જુનારની મુન્દરણ.	૧૨૩
૧૯ મું.	સામાના રમીયા.	૧૩૩
૨૦ મું.	નાચક કોળાની નિગરણ.	૧૪૨
૨૧ મું.	સાગે અને કાલેજ.	૧૫૫
૨૨ મું.	કેદારે વિભાવ.	૧૫૬
૨૩ મું.	સુદેવ અને.	૧૬૬
૨૪ મું.	સામાના.	૧૭૪

૨૫ મું.	સ્વાર્થની શાદી.	...	...	...	...
૨૬ મું.	ઈશ્કમાં ખુવાર.	...	...	...	...
૨૭ મું.	ભદ્રેશ્વરનો દુર્ગ.	...	...	...	...
૨૮ મું.	બાદશાહી ફોજનો પરાજય.	...	...	...	...
૨૯ મું.	પ્રપંચ.	...	...	...	...
૩૦ મું.	વસ્તુપાળ દિલ્હીમાં.	...	...	...	...
૩૧ મું.	ગૃહિણી.	...	...	...	...
૩૨ મું.	વીસળદેવ રાજ થાય છે.	...	...	...	...
૩૩ મું.	નિષ્કુર.	...	...	...	...
૩૪ મું.	વીરમનો અંત.	...	...	...	...
૩૫ મું.	શોક સંતાપ.	...	...	...	...
૩૬ મું.	અધિકાર મુક્ત.	...	...	...	...
૩૭ મું.	ભીમદેવની યોજના અને તેનું મૃત્યુ.	...	...	...	...
૩૮ મું.	અણહિલપુરનો આયમનો મૂર્ચ.	...	...	...	...

જૈન પત્રની ભેટો.

૧ શ્રાપાળ ચરિત્ર. ૨ શ્રાદ્ધ વિધિ. ૩ અર્દાનિતિ. ૪ શત્રુવંત્ય મહાત્મ્ય. ૫ દ્વિવિક્રમ ચરિત્ર. ૬ સ્ત્રીઓનો સાથી. ૭ પ્રવૃત્ત ચરિત્ર. ૮ ગીરનાર મહાત્મ્ય. ૯ વ્યાખ્યાન સંગ્રહ. ૧૦ નીર્ધયાત્રા વર્ણન. ૧૧ નીર્ધયાત્રા દિગ્દર્શન. ૧૨ દોહડી દરબાર (સચિત્ર) ૧૩ ધર્મચિન્દુ. ૧૪ જૈન ચિત્રમાળા. ૧૫ રત્નમાળા. ૧૬ જૈન દર્શન. ૧૭ નાચકર ચરિત્ર. ૧૮ કેમદેશન. ૧૯ સ્ત્રીના મહેલના ભા. ૧	૨૦ સતી આદર્શ જીવ. ૨૧ લેખ સંગ્રહ. ૨૨ ગુજરાતનું ગૌરવ મળમંત્રિનો વિજય ૨૩ મેવાડનો પુનરુદ્ધાર અવિધાયક ભામાશ ૨૪ ધર્મ જ્ઞાસુ અક્ષ આચાર્ય શ્રી હીરવિજય ૨૫ વીર શિરોમણિ વ દિંવા પાટણની ચડત ભાગ ૧. ૨૬ વીર શિરોમણિ વ દિંવા પાટણની ચડત ભાગ ૨. ૨૭ નવરમરણ (સચિત્ર) ૨૮ અણુદીપપુરનો અ સૂર્ય દિંવા વીર શિ વરતુપાળ ભા. ૩.

આણહિલપુરનો

આથમતો સૂર્ય.

વીર શિરોમણિ વસ્તુપાળ કિંવા પાટણની ચકતી
પટ્ટીના બીજા ભાગનું અનુસંધાન.

પ્રકરણ ૧ લું.

જીવનનો આદર્શ.

મનુષ્યનાં જીવનમાં ઉત્પાદ અને ચેતન બરનારો પ્રભાતનો સમય હતો, રાત્રિનો અંધાર પલાયન થઈ ગયો હતો અને પૂર્વ દિશામાં સંવિતાના રાસધોનો ઉદય પણ થઈ ચૂક્યો હતો. મીઠા, સુશીતળે અને મંદ પવનની લહેરોથી ભગ્ન મધ ઉત્સાહી જતો કર્તવ્યમાં યુગાર્તા હતી; જ્યારે પ્રભાદી જતો નિદ્રાના પાશમાં વધારેને વધારે સંપડતો જતો હતો હતો જુગુકમ્બના શેક રાગ/ચંદ્રની એકની એક પુત્રો યશોમતી વહેલી ઉડી સ્નાનાદિ ક્રિયાથી પરવારી મૃદમદિરમાં પ્રભુની પૂજામાં આ સમયે શેકાયેલી હતી. વાયક મદાશયો યશોમતીના પરિચયમાં આવેલાં છે; તેઓ તેના વિચારોને પણ જાણે છે. યશોમતીએ જગતની જાંજાળ અને સંસારનાં સાંકડાં બંધનને જુદાં માન્યાં હતાં. તે પરમાત્માની પૂજા અને તેમનાં ભજનને જીવનનું કર્તવ્ય તથા પરોપકાર અને લોકકલ્યાણને જીવનનો આદર્શ માનતી હતી. તેનું વય પંદર કે સોળ વર્ષનું હતું; યૌવનનાં સુલભ્ય અને સ્વાભાવિક લક્ષણોથી તેનું શરીર વિચારને પામ્યું હતું; પરંતુ તેનું મન તો નિર્વિહારજ હતું. પ્રભાતમાં પ્રભુની પૂજા, મધ્ય-દે ઉત્તમ મથોનું વાંચન અને રાત્રે તત્વનું ચિંતન, એ એનું નિયમનું

તે વનગરીમાં મુખ્યાએ કહ્યું. " તમે મારાં ખોટાં વખાણ કરો, હા. મારો રાગ કાંઈ એટલો બધો સારો નથી. રાગ તો પદ્મા બહેનનો. બધો સ્વર્ગ લોકની કિલરી ! "

" મોટા કંઠ એ ઓઝોને માટે ઉત્તમ ગણીએ છે; કારણકે તેના પ્રયોગથી પોતાના સ્વામીને પ્રસન્ન કરી શકાય છે. " અનુપમાએ, મીમેથી પણ અર્થસૂચક ભાવથી કહ્યું.

યશોમતીનાં મુખ ઉપરથી દારૂનો છદ્દ ચાલી ગયો અને તે ઉપર ગંભીરતા હવાઈ ગઈ. ગંભીરતાથી તેનું મુખ વિશેષ તેજસ્વી બન્યું.

અનુપમાને કાંઈ વાદ આવ્યું હોય, એવો ભાવ દર્શાવીને તેણે પૂછ્યું, " યશોમતી ! પદ્મા બહેને કહેલી એક વાત મને અત્યારે વાદ આવી છે. તે કું તને કહું ? "

" કહેને. " યશોમતીએ હિતચેત્તા દર્શાવીને કહ્યું. " એવી તે વળી શી વાત અમાનક વાદ આવી છે ? "

" પણ એથી તને ખોટું તો નહિ લાગે ને ? " અનુપમાએ ભાર દહને પૂછ્યું.

" ખોટું અને તે તમારા માટે ? " યશોમતીએ કહ્યું. " એ શું કહે છે, કાઠી ! તમે તો મારાં મનથી મારી માતા-સંમાન છે. "

" ત્યારે સાંભળ. " અનુપમાએ સહજ વિચાર કરીને કહ્યું. " તારી સખીએ મને એક વખત કહ્યું હતું કે શું જીવનભર કુમારી અવસ્થામાં રહેવાને ઇચ્છે છે શું આ વાત ખરી છે ? "

યશોમતીએ એક વાર પદ્માની સામે જોયું. તેની વિશાળ આંખોમાં દૃષ્ટાન્તે ભાવ રજટ જણાતો હતો; પરંતુ પદ્મા તો મૌનજ રહી.

યશોમતીએ થોડી વાર વિચાર કર્યો અને પછી દહતાથી જવાબ આપ્યો. " એ વાત તદ્દન ખરી છે. "

" આ વાત તારી માતા અને તારા પિતા જાણે છે ? " અનુપમાએ આગળ ચલાવ્યું.

" કેટલીક વાત એવી છે કે જે માતાપિતાને પ્રસન્ન વિના કદી શકાતી નથી અને સખીને કહેવાય છે. " યશોમતીએ જવાબ આપ્યો.

" એ કું જાણે છે પરંતુ મારાં માતાપિતાએ તને તારાં,

લમ વિષે આજ દિવસપર્યંત કદિ કાંઈ પણ પૂછ્યું નથી ? ” અનુપમાએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ કાંઈ વાર પૂછ્યું હશે. ” યશોમતીએ ઉત્તર આપ્યો.

“ અને એ વખતે તે શો જવાબ આપ્યો હતો ? ” અનુપમાએ ફરીને પ્રશ્ન કર્યો.

“ કાંઈજ નહિ. ” યશોમતીએ જરા પણ સંકોચ વિના ઉત્તર આપ્યો.

“ ત્યારે તારા વિચારને અને તારી ઇચ્છાને તારાં માતાપિતા જાણતાં તથી. ” અનુપમાએ કહ્યું. “ પણ તારાં માતાપિતા તને કુમારી અવસ્થામાં રહેવા દેશે ખરાં ? તને પોતાનો એકની એક પુત્રીને પરણાવાને સ્થાવો લેવાનાં સૌભાગ્યને તેઓ જતું કરશે ખરાં ? ”

“ હું કુમારી રહું, એમાં તેમને શી હરકત આવવાની છે ? ” યશોમતીએ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાને બદલે સામો પ્રશ્ન કર્યો.

“ યુવાન પુત્રીને કુમારી અવસ્થામાં ધરમાં રાખવી, એમાં ઘણી હરકત અને તકલીફ છે. યશોમતી ! એ હરકત અને તકલીફને સમજવા જેટલી તારામાં શક્તિ નથી. તું હજી કેવળ બાળકબુદ્ધિની છે. ” અનુપમાએ ગંભીરતાથી કહ્યું.

એથી યશોમતીનાં મુખ ઉપર લોહી તરી આવ્યું. તેણે સ્વરમાં સહજ જુરેઓ લાવીને કહ્યું. “ હું બાળક-બુદ્ધિની છું, એ તો દેખતી વાત છે; કારણ કે મારું વય હજી નાનું છે; પરંતુ તમે પ્રોત્ત વયનાં, પકવ વિચારનાં અને દીર્ઘ બુદ્ધિશાળી યજ્ઞને પાર વર્ષની અબોધ બાલિકાને પણ ન જાણે તેવી વાત કરી રહ્યાં છો, એ કેવું આશ્ચર્ય ? શું સ્ત્રી કદિ કુમારી અવસ્થામાં રહી શકે નહિ, એમ તમે માને છો, કાકી ! ”

“ હું તો શું પણ આખું જગત માને છે કે સ્ત્રી કદિ કુમારી ન હોય. ” અનુપમાએ વિશેષ ગંભીરતાથી કહ્યું.

“ તો જગતની એ માન્યતા કેવળ ભ્રમમૂલકજ છે. ” યશોમતીએ બદલી કહ્યું. “ મત્તીનાથ જગવાન સ્ત્રી હતાં અને તે શું કુમારી અવસ્થામાંજ મૈત્ર્યને વધી ન હતાં ! ”

“ પણ તુને મત્તીનાથ જગવાન નથી ને ? ” અનુપમાએ સહજ હસીને કહ્યું.

“ તો, કહે હું કુમારી તો રહી શકીશજ. ” યશોમતીએ દ્રઢ સ્વરે જવાબ આપ્યો.

“એ તારો દુરામદ છે, યશોમતી !” અનુપમાએ કહ્યું. “તોને માટે કોમારવન પાળવું થયું મુંઝેલ અને અત્યંત કઠિન છે. પુરૂષ જોડેલી સરસનાથી બહુચર્ચને પાળા શકે છે, તેટલી સરસનાથી સ્ત્રી બહુચર્ચને સર્વદા પાળા શકતી નથી. પુરૂષની આકર્ષક રીતમાં તથા તેની ઝેરી નજરથી બચવું અને ચંચળ મનને સંવર્તમાં રાખવું, એ કાંઈ નાનાં છોકરાંની રમત નથી.”

“એ ગમે તેમ હોય, અને તમને એવો અનુભવ હોય તો તમે જાણો. બાકી મેં જે નિર્ણય કર્યો છે એથી કંઈ અગત્યની નથી.” યશોમતીએ દલતાથી કહ્યું. “અમમ્લક કપનાના તરંગે નાચતાં, અમિત જન્મતને હું જનાવવા માગું છું કે સ્ત્રી પણ કુમારી રહી જનસેવા અને લોક-કલ્યાણ કરી શકે છે અને પુરૂષની પેઠે સંસારનાં સર્વ કાર્યોમાં બાળ સહ સ્વયંનું દિત સાધી શકે છે.”

“યશોમતી ! તું આખા જન્મતને અમિત ગણે છે, એ તારી ભૂલ છે. ખરી રીતે તો તું જ અમિત બની ગઈ છે. તોનું ખરું કર્તવ્ય શું છે અને તેણે આ સંસારમાં રહી પોતાનાં જીવનને શી રીતે વ્યતિત કરવાનું છે, તે તું જાણતી નહિ હોવાથીજ અનુચિત નિર્ણયને બાંધી બેઠી છું.” અનુપમાએ કહ્યું.

અનુપમા યશોમતીને જેમ જેમ કસોટીએ ચડાવતી હતી, તેમ તેમ યશોમતી વધારેને વધારે દીપ્તી નીકળતી હતી. તેણે કાંઈક અભિમાનથી અને કાંઈક ભુરસાથી પૂછ્યું. “તમે સ્ત્રીનાં કર્તવ્યની વાત કરો છો, એ કીક છે; પરંતુ સ્ત્રીનું કર્તવ્ય કયું ગણો છો ? મનમોહ, ક્રોધ, પ્રેમદિન અને સ્વાર્થી એવા પુરૂષની સાથે પરણીને જીવનને પરતગતમાં મૂકવું એ શું સ્ત્રીનું કર્તવ્ય છે, મઠી !”

“જો સંસારમાં રહેવું હોય, તો એજ તેનું કર્તવ્ય છે.” અનુપમાએ શાંતિથી ઉત્તર આપ્યો.

“મને સંસારની દરકાર નથી; હું સંસારમાં રહેવા માગતી નથી” યશોમતીએ કહ્યું.

“તો પછી ત્યાં માટે દીક્ષા લેતી નથી ?” અનુપમાએ પૂછ્યું.

“દીક્ષા લેવી હતી તો સહજ અને નહિ લેવી થંટે તો નહિ સહ; પરંતુ જીવનને પરતગત તો નહિજ થવા દઉં.” યશોમતીએ દલતાથી જવાબ આપ્યો અને ઉત્તેજક સ્વરથી કહ્યું. “અનુપમા મઠી ! તમે મને આ વિષયમાં આટલો બધો અનુરોધ ત્યાં કારણથી કરી રહો

છા, તે હું સમજી શકતી નથી. પરણીને સ્વતંત્ર જીવનની મન પો
અને સંસારનાં બંધનમાં પડીને ગૃહનાં સાધારણ કાર્યોમાં આપણ
પૂર્ણ કરવું, એ મને યોગ લાગતું નથી. અહરે કાર્યોમાં ભાગ લેવા
મારી ઇચ્છા હોવાથી હું કૌમારવ્રતને પાળી જીવનને સ્વતંત્ર રાખ
માયું છું. રાજકીય ખટપટો, ધાર્મિક મતભેદો અને આંતરિક ક્ષેપો
જોઈ મારો જીવ ગદગદ દુઃખાય છે અને એથી આપણી કામ
આપણા પુરુષ પતિના મર્મોની અને આપણા ગૌરવભાવો દેવાની
શિષ્ટિ થશે, એની ચિંતા મને ચપા કરે છે. આ કારણથી સંસાર
દુષ્ટિ મુખની ખાતર જીવન કરી જીવનને પરત્ર નહિ બનાવ
તેને સ્વતંત્ર ગૃહની જાણ કરી તેથી જનશેવા અને થઈ શકે તે
હોઈશ્વર્ય કરવ. અને એ રીતે મનુષ્ય અપભ્રંશનું સાર્થક કર
એ મારા જીવનને નુકસાન આપશે એ અને મારા આ આદર્શને મારે ન
મન રહે જનને એમ નામવાને પણ હું બુદ્ધીય નહિ. "

અનુભવે એ આ જીવન આદર્શવાળા પાપાની મનમાં પાળી પ્ર
મ. કરી તેને વહે જીવન નુકસાન આપશે એ અને મારા જીવન મનુષ્ય
અનુભવે એ આ જીવન આદર્શવાળા પાપાની મનમાં પાળી પ્ર
અને જીવનને પરત્ર નહિ બનાવ તેને સ્વતંત્ર ગૃહની જાણ કરી તેથી જનશેવા અને થઈ શકે તે
હોઈશ્વર્ય કરવ. અને એ રીતે મનુષ્ય અપભ્રંશનું સાર્થક કર
એ મારા જીવનને નુકસાન આપશે એ અને મારા આ આદર્શને મારે ન
મન રહે જનને એમ નામવાને પણ હું બુદ્ધીય નહિ. "

હોઈશ્વર્ય કરવ. અને એ રીતે મનુષ્ય અપભ્રંશનું સાર્થક કર
એ મારા જીવનને નુકસાન આપશે એ અને મારા આ આદર્શને મારે ન
મન રહે જનને એમ નામવાને પણ હું બુદ્ધીય નહિ. "

પ્રમાએ કેરાળાને કહ્યું. "ભાભી ! આલો દંવે જઈએ." "હા, આલો." અનુપમાએ ધરોમતી સામે જોઈને કહ્યું. "અમે હવે જઈશું."

ધરોમતી વિચારમસ્ત હતી; તે કંઈ જોતી નહિ. પદ્માએ ધરોમતીના આવાસના દારમાંથી નીકળતાં જુ. ભાભી ! આવા દં નિમિષવાળા બાળાને શું તમે પુત્રવધુ બનાવી શકશો ? નહીં આનતી કે તમે તેમાં વિજય મેળવો."

અનુપમાએ પ્રત્યુત્તરમાં માત્ર દારમજ કહ્યું.

મકરણ ૨ જુ.

અમરદેવી.

વીરમનું ચિત્ત બહુજ અસ્વસ્થ રહેતું હતું. તેનાં દિલમાં શાંતિ આરામ ન હતાં. તેના પિતા વીરધવંગની અવધૂષા, વસ્તુપાળાને તેજપાળનું પ્રાપ્ત્ય, વીસળની ભોક્ત્રિયતા અને પાંદરુ તથા ભણકાના ચળકારવાનીઓની ખટપટ ધત્વાદિ તેની આત્મિક અસ્વસ્થતાનાં કારણો હતાં. વીરમને મિત્રો હતાં; પરંતુ તેઓ માત્ર સ્વાર્થ રૂતો રતેલ શખતાં હતાં. વીરમને સ્ત્રી હતી; પરંતુ તેના પ્રેમ તે આવી બેઠો હતો. તેને આધાર માત્ર બેજ મનુષ્યોનો હતો. એક તેના લવચ્યપ્રસાદનો અને બીજો તેની પ્રેમપાત્રી અધુરીનો.

રાત્રિનો પ્રથમ પ્રદર આલતો હતો. પ્રભાતમાં વીરમને અગપનાં ક્રમે વીરમગામ છોડીને જવાનું હતું. તે તેની ઓને મળવાને જીવિચસમાં ગયો. જળલપુરના રાજા ઉદયસિંહની પુત્રી અને વીરમની પત્ની અમરદેવી ઝોરડામાં એક આસન ઉપર બેઠી હતી. તેનાં મસ્તક ઉપરથી વસ્ત્ર ખસી ગયું હતું અને તેના વાળ અત્યવશિત હતા. ગાલે હાથ ટેકાવી નીચી નજરે વિચારમસ્ત અવસ્થામાં તે બેઠી હતી અને તેની દારી પાંખથી તેને પવન નાંખતી પછવાડે બેઠી હતી. વીરમે એ ઝોરડામાં પ્રવેશ કર્યો, ત્યારે અમરે માથાના વાળને અને વસ્ત્રને ઠીકઠીક કર્યો. તેણે તેના પતિ તરફ એકવાર નજર નાંખી અને ત્યારબાદ પુનઃ તે વિચારનિદ્રામાં પડી અમર વધારે મુંદર હતી કે

પદ્માએ કેટલાણે કહ્યું. “ભાંભી ! ચાલો હવે જઈએ.”
 “હા, ચાલો.” અનુપમાએ યશોભતી સામે જોઈને કહ્યું.
 “અમે હવે જઈશું.”

યશોભતી વિચારમસ્ત હતી; તે કાંઈ બેસી નહિ.
 પદ્માએ યશોભતીના આવાસના દારમાંથી નીકળતાં કહ્યું.
 “ભાંભી ! આવા દર નિમજવાળા બાળાને શું તમે પુત્રવધુ બનાવી શકો
 ના ? હું નથી માનતી કે તમે તેમાં વિશ્વ મેળવો.”

અનુપમાએ પ્રત્યુત્તરમાં માત્ર દાસ્તબ કહ્યું.

પ્રકરણ ૨ : જીવ.

અમરદેવી.

વીરમનું ચિત્ત બહુજ અસ્વસ્થ રહેતું હતું. તેનાં દિલમાં શાંતિ
 કે આરામ ન હતાં. તેના પિતા વીરધવજની અવકૃષ્ટા, વસ્તુપાળ
 અને તેજપાળનું આપત્ત્ય, વીસળની લોકપ્રિયતા અને પાંદણ તથા
 ધાણકાના રાજકારવાનીઓની ખટપટ ઇત્યાદિ તેની માનસિક અસ્વ-
 સ્થતાનાં કારણો હતાં. વીરમને મિત્રો હતાં; પરંતુ તેઓ માત્ર સ્વાર્થ
 પૂરતો સ્નેહ રાખતાં, હતાં. વીરમને ઓ હતી; પરંતુ તેના પ્રેમ તે
 શુભાવી બો. હતા. તેને આધાર માત્ર બેજ અનુબોનો હતા. એક તેના
 દાદા હવણપ્રસાદનો અને બીજો તેની પ્રેમપાત્રી અપુરીનો.

શનિને પ્રથમ પ્રદર આવતો હતો. પ્રજાતમાં વીરમને અમ-
 ત્વનાં કામે વીરમચામ ઊડીને જવાત હતું. ને તેની ઓને મગવાને
 રાણીચાસમાં ગયો. જળવપુરના રાજા દિલ્લમિહની પુત્રી અને વીર-
 મના પત્ની અમરદેવી ઓરડામાં એક આસન ઉપર બેસી હતી. તેનાં
 મસ્તક ઉપરથી વજ્ર ખરતી ગયું હતું અને તેના વાજ અત્યચરિત હતું.
 માલે દાઢ ટેકવી નીની નજરે વિચારમસ્ત અસ્વસ્થા ને બેસી હતી
 અને તેની દાગી જાંબલી તેને પવન નાંખતી પછવાડે લીધી હતી.
 વીરમે જે ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો, ત્યારે અમરે આશના વળને અને
 વજ્રને નિહાળ કર્યા. તેણે તેના પાંત નરક એકવાર નજર નાંખી અને
 ત્યારબાદ પુનઃ ને વિચારનિદામાં પડી અમર વધારે મુદત હતી કે

한글서체

한글

한글은 우리 민족의 고유한 문자로서, 한글의 창제에 공헌한 한글학자들의 노고를 기리고, 한글의 보급과 발전을 위하여 한글서체를 개발하고 있다.

한글서체는 한글의 아름다움을 살리고, 한글의 표현력을 높이기 위하여 개발된 것으로, 한글의 특성을 최대한 살려서, 한글의 아름다움을 최대한 살리고, 한글의 표현력을 높이기 위하여 개발된 것이다.

한글서체는 한글의 아름다움을 살리고, 한글의 표현력을 높이기 위하여 개발된 것으로, 한글의 특성을 최대한 살려서, 한글의 아름다움을 최대한 살리고, 한글의 표현력을 높이기 위하여 개발된 것이다.

한글서체는 한글의 아름다움을 살리고, 한글의 표현력을 높이기 위하여 개발된 것으로, 한글의 특성을 최대한 살려서, 한글의 아름다움을 최대한 살리고, 한글의 표현력을 높이기 위하여 개발된 것이다.

한글서체는 한글의 아름다움을 살리고, 한글의 표현력을 높이기 위하여 개발된 것으로, 한글의 특성을 최대한 살려서, 한글의 아름다움을 최대한 살리고, 한글의 표현력을 높이기 위하여 개발된 것이다.

한글서체는 한글의 아름다움을 살리고, 한글의 표현력을 높이기 위하여 개발된 것으로, 한글의 특성을 최대한 살려서, 한글의 아름다움을 최대한 살리고, 한글의 표현력을 높이기 위하여 개발된 것이다.

한글서체는 한글의 아름다움을 살리고, 한글의 표현력을 높이기 위하여 개발된 것으로, 한글의 특성을 최대한 살려서, 한글의 아름다움을 최대한 살리고, 한글의 표현력을 높이기 위하여 개발된 것이다.

한글서체는 한글의 아름다움을 살리고, 한글의 표현력을 높이기 위하여 개발된 것으로, 한글의 특성을 최대한 살려서, 한글의 아름다움을 최대한 살리고, 한글의 표현력을 높이기 위하여 개발된 것이다.

નવે હોય અને તે નમારાં ગળે વગગી હોય, તો ચાલ્યા જાઓ મારા વામમાંથી અને જ્યાં મુઠી તમારે એ દુષ્ટ વ્યવહાર રાખ્યો હોય, ત્યાં થી કદિ પણ મારા આવાસમાં આવશે નહિ."

પતિ પત્નીનો કબજો જોઈને દાસી કપારનો ચાલી ગઈ હતી.

વીરમે અમરના અપમાનકારક વચનો સાંભળીને પૂછ્યું, "આ જો તું કોને સંભળાવી રહી છે, તેનું તને જ્ઞાન છે ?"

"હા, મને તેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન છે. યુગરાતના યુવરાજ અને જ્યેષ્ઠ રત્નો રાજકુંવરી અમરના પતિને એ શબ્દો હું સંભળાવી રહી છું." અમરે ઉત્તર આપ્યો.

"અને તેનું શું પરિણામ આવશે, એનું તને જ્ઞાન છે ?" વીરમે પૂછ્યું.

"હા, એક સ્વાર્થી અને અધમ નારીના મોહની ખાતરે તમે મારી ધર્મપત્નીનો ત્યાગ કરશો." અમરે ઉત્તર આપીને કહ્યું. "પણ મને પરિણામનો દરકાર નથી. તમે મારે ત્યાગ કરવાના હો, તો આજ-જીવ-અત્યારથી જ કરો. વિરહની વ્યથાને સંદન કરવાની માગમાં સંક્રિત કે અને કદાચ નહિ સંદન થાય, તો તેની આગમાં હું બળીશ-મરીશ; પરંતુ મારા પતિને અન્ય કોના મોહમાં પડેલા જોઈ શકીશ નહિ."

"પણ આવા કદુ વચનો અને કહેવાનો અને આંધીથી' ચાલ્યા જવાની આજ્ઞા કરવાનો તને શો અધિકાર છે ?" વીરમે એ કુલવાસ રહેલો કોષ ધીમે ધીમે બહાર નીકળવા લાગ્યો.

"અસંખ્ય મનુષ્યોની મેદના વચ્ચે તમે મારું પાંજિગૃહ્ય ક્યું છે અને અગ્નિદેવની સાક્ષીએ લગ્નની પવિત્ર પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી છે, એ આધાર એવાં કદુ વચનો કહેવાનો અને તમને એવી અપમાનકારક આજ્ઞા કરવાનો મને અધિકાર છે." અમરે મર્યાદા ઉત્તર આપતાં કહ્યું.

"હીક છે, અગ્નિમાની નારી ! તારાં અભિમાનને ઉતારવા અને તારા જરૂરને માળવા મારે તને હચમચા સિદ્ધા કરવી પડશે. અમર ! હું આજથી તારે ત્યાગ કરું છું." વીરમ એમ કહીને તથા અમર તરફ ક્રોધભરી નજર નાંખીને ચાલ્યો ગયો.

અમરે જ્યાં આગળ આવીને આઘાતચક્ર સ્વરે કહ્યું. "હવે રહેલું."

વીરમ ઘરેલું ઉઘો રહ્યો. તેણે પાછા ફરી પૂછ્યું "કેમ ? શું કહે છે ?"

અમરે ગુસ્સાથી કહ્યું. “યુવરાજ ! તમે મારે ત્યાગ કરો છે એ મારા મનથી કંઈ આશ્ચર્યની વાત નથી. પણ હું પૂછવા માગું કે શું તમે મારાં અભિમાન અને ગર્વને નષ્ટ કરવા આહો છો ? તો આ તમને કહેવું જોઈએ કે જ્યાં સુધી હું સત્યના પંથે છું અને રહીશ, ત્યાં સુધી મારાં અભિમાન અને ગર્વને તમે તો શું પણ દુનિયાની કાંઈ પણ વ્યક્તિ નષ્ટ કરવાને શક્તિમાન નથી, એ નિશ્ચયથી માનજો.”

વીરમે ફરીથી પણ ક્રોધપૂર્ણ નજરે અમર તરફ જોયું.

અમરે તુરતજ કહ્યું. “તમે આજો કહાડીને શું મને ડરાવો છો ? જો તમે એવી ઇચ્છા રાખતા હો, તો તમારી મંજીર જાણી લેજો; કારણ કે તમારા એવા ક્રોધથી હું સહજ પણ ડરવાની નથી. તેમ તમારાથી ડરવાનું કારણ પણ શું છે ? ડરવાનું જો કારણ હોય તો તમારેજ છે.”

વીરમનો ક્રોધ હવે કાણુમાં રહ્યો નહિ. તેણે પ્રખળ ગુસ્સા પૂછ્યું. “ત્યારે શું હું તારાથી—એક અળખાથી ડરું છું ?”

“અલખત.” અમરે ઉત્તર આપતાં કહ્યું. “કારણ કે તમે મારે વિશ્વાસઘાત કરીને અતીતનો પંથ ગ્રહણ કર્યો છે અને તેથી તમારાથી ડરવું જ જોઈએ.”

વીરમના ગુસ્સાની સીમા રહી નહિ, તેણે કમરે લટકતી તલવાર ઉપર હાથ મૂકીને જોરથી કહ્યું. “તારી જીભને કાણુમાં રાખ, અમર અને નહિ તો.....”

“નહિ તો શું ? મારું ખુન કરવા માગો છો ?” અમરે તેને આગળ બોલતાં અટકાવીને કહ્યું. “કરો—ખુશીથી કરો. પોતાના સ્વામીના હાં મૃત્યુને શરણ થવું એ સ્ત્રીને માટે સૌભાગ્યની વાત છે; પરંતુ આ તમને જે સલ કહેવું છે, તે તો કહીરાજ. યુવરાજ ! તમે તમારી પ્રેમ મયી અર્ધાંગનાનો તિરસ્કાર કરી-તેના શુદ્ધ પ્રેમનો ત્યાગ કરી નિઃનારીના મોહમાં ફસાયા છો અને તમારાં યુવરાજપદ અને કર્તવ્ય તરફ દુર્લક્ષ્ય કરી રાજ્યગાદી માટે ખુદ પિતાશ્રી વિરુદ્ધ કાગળો કરી રહ્યા છો એટલે તમારાથી ખુન વિના ખીજી સાંકે કાર્ય શું થશે ? તમે તમાર તથા સમસ્ત ગુજરાતના હિતનું ખુન કરી રહ્યા છો અને ભવિષ્યમ પણ કરશો તો એમાં આશ્ચર્યની વાત નથી. આથી વિશેષ મારે તમને કહેવાનું નથી; માટે હવે આગ્યા છો તેવા પાછા જાઓ અને ફરીથી મારા આવાસમાં કદિ પણ પગ મૂકશો નહીં. પણ હા, ભવિષ્યમાં

તમને તમારાં અધમ વર્તનનો પથાપાપ, શાવ અને તમારાં સાચાં કર્ત-
વ્યનું જ્ઞાન થાય, તો આંત્રી ખુશીથી આવજો, એ વખતે હું તમારી
શ્રદ્ધા માગીશ, તમને આલિંગીશ અને મારાં ઉચિત વક્તવ્યજી ઉપર
તમારાં મસ્તકને અત્યંત પ્રેમપૂર્વક રથાન આપીશ. પરંતુ તે પહેલાં
તમને મારા આવગમનાં આવવાનો અધિકાર તપી. ખસ! જાઓ, ચાલ્યા
જાઓ, સુવરાજ!

વીરમે, અમર તરફ એકવાર તીવ્ર દૃષ્ટિથી જોયું અને ત્યારપછી
તે ત્વગથી ચાલ્યો ગયો.

વીરમ ગયા પછી અમરનો ક્રોધ ત્યારે શાંત થયો, ત્યારે તે
દત્તાત્રય થઈને પસંગમાં પડી. એ અભિમાની અને ક્રોધપૂર્ણ સુવતીની
વિદાય આંખો અશ્રુઓથી છવાઈ જતાં જોઈ દત્તી.

પ્રકરણ ૩ જી.

વીરશિરોમણી.

જો મમયંત્રી આ નવલકથા લખાય છે, તે સમયે વીર વનરાજો
સ્થાયેલાં પ્રસિદ્ધ પાટણની અને ચૌરવલખાં ગુજરાતની રાજી સ્થિતિ
હતી, તે હંતિદાસપ્રિય વાયક મહાસયોની જળુ બહાર નથી. આ
વખતે સમગ્ર ગુજરાતમાં મોટી રાજકીય અને ધાર્મિક ખટપટ ચાલતી
હતી. પાટણનો ખનિ બોળો હીમદેવ એકાંત વાસમાં રહી સગમજ
શાંત્યારી જીવન ગાળતો હતો. તેનો ઉત્તરાધિકારી અને પાટણનો મહા-
સામંત ત્રિબુવનપાળ રાજ્યમાંથી મેળવવાને અનેકવિધ કાવત્રા કરી
રહ્યો હતો. વાધેલાઓ પાળકાનાં નવાં રાજ્યતંત્રને વધારવાને અને
સુદૃઢ કરવાને જીવેલાં પ્રયત્નો કરતા હતા. તેઓ તથા સેવક ગુજરાતમાં
પોતાનાં ધર્મની મદદના સ્થાપનાને પરસ્પર લડી રહ્યા હતા અને
માળખાના પરમાર્થ, દેવગિરિના વાદો તથા પંચેશી પ્રમુખમાનો
ગુજરાતની રાજસભાને તોટીપાડવાને દોષી રહ્યા હતા. દુરાસમાં રહીએ
તો ગુજરાતનાં પાટનગર પાટણમાં અને આખા ગુજરાત દેશમાં
રાજકીય, સામાજિક, ધાર્મિક અને કૌટુંબિક કલેશનો અતિ ભયંકર
રહ્યો હતો. પાટણનો રાજકિનાસની મદદમહેશ્વર સુવલ્લખાના
પાળકાનો રાજ વારંધવજ અને મદદમહેશ્વર વનુપાળ આ પ્રકારના

અગ્નિને શાંત કરવાને અને ખંભારથી આવતી ચડાઈનાં વાવાઝોર
અટકાવવાને પ્રબળ પ્રયાસો કરી રહ્યા હતા. એ સમયમાં ગુજરાત
દેશની આ સ્થિતિ હતી.

દક્ષિણના યાદવો ગુજરાતીઓ ઉપર એકવાર વિજય મેળવી
હોવાથી ફરીને વિશાળ સૈન્ય સહિત ગુજરાત ઉપર ચડી આવ્યા હતા.
આ સમયે યાદવોનો સેનાપતિ ભૂતપૂર્વ સેનાનાયક ખાણેશ્વરનો
રામેશ્વર હતો અને તે નર્મદા સુધી આવી ત્યાં પંડાવ નાંખીને પ
હતો. યાદવોની ચડાઈના ખબર ગુજરાતીઓને મળતા તેઓ પણ તે
ધસારાને રોકવા નર્મદા સુધી પહોંચી ગયા હતા. ગુજરાતી સે
નાનાયક મહામાત્ય વસ્તુપાળ હતો અને રાજા વીરધવળ તથા
પિતા લવણપ્રસાદ પણ જતે લડાઈમાં લાગે લેવાને આવ્યા હતા.

નર્મદાના આ તટ ઉપર ગુજરાતી સૈન્ય અને સામેના
ઉપર યાદવી સૈન્ય એ પ્રમાણે બંને સૈન્યો સામસામે પડ્યાં હતાં.
ઘોર અંધારી હતી. અને સર્વત્ર શાંતિનું સામ્રાજ્ય પ્રસરી ગયું
કોઈ કોઈવાર ઝાવણીમાંથી પહેરેગીરના ખોખારા અને ઘોડા
હણહણાટ સંભળાતા હતા. યાદવી સૈન્યનો સેનાપતિ રામેશ્વર પે
તંબૂમાં બેસીને બેઠો હતો અને યુદ્ધ વિષે અવનવી દૃઢપના કરી
હતો. રામેશ્વર જીવાન હતો, તેની અવસ્થા લાગ્યેજ ત્રીશ વર્ષન
તેનાં શરીરનો ખાંધો મળ્યો હતો, તેની આંખો લાલ હતી અ
મુખ ભરેલું અને ક્રોધપૂર્ણ હતું. શરીરનાં પ્રમાણમાં તે જરા
હતો અને તેથી તે હનો તે કરતાં પણ ઉમ્મરમાં નાનો લાગતો
ઝાવણીમાં મધ્યરાત્રિના ટકોરા થયા અને રામેશ્વર સૂકાળો ઉભો
તેણે પહેરેગીરને હાથ મારી અને પ્રવેશદ્વાર તરફ તેના આવવા
નેવા લાગ્યા.

ખંભારથી પહેરેગીરનો અવાજ આવ્યો અને તેજ કણે
એ અગ્નિએ પ્રવેશ કર્યો. તંબૂમાં પ્રવેશ કરનાર પુરૂષ
રામેશ્વરની સામે પાછો જઈને ઉભો રહ્યો. રામેશ્વર
તરફ આજર્જ અને શંકાથી નેહ રહ્યો. તે પુરૂષ જીવાની પર
ગયા હતા અને પ્રવેશમાં પ્રવેશ કરી ચુક્યા હતા. તેનું મસ્તક
કાઠાં ભાંગેલું હતું, કપડાં વિરાળાં હતાં, આંખો સ્થિર હતી
અચળાઈ હતી, મોંના આકાર ચંકાઈ હતા, નાક લાંબું હતું
પહેરેગીર હતો, લાથ લેખેલું મુઠ્ઠું લાંબું હતું. અને તેના પગ
અચળ સમન હતા, તેના આંખો સ્થિરતા બતાવે અસીદ્ધિ દે

મૈનિકનો પોશાક પહેરેલો હતો અને તેથીજ રામેશ્વર તેની તરફ ત્યાંથી જોઈ રહ્યો હતો. તંબૂમાં એક તરફ બગતા દીપકના આગામાં રામેશ્વરે આવનાર પ્રજાનાં સર્વાંગનું અવલોકન કરીને પૂછ્યું, “તું... તમે કાણ છો ?” રામેશ્વરના મુખમાંથી સ્વાભાવિક “તું” ને બદલે “તમે” શબ્દ નીકળ્યો.

એ પુરો ઉત્તર આપ્યો. “મૈનિક-પહેરેગીર.”

“કેવળ અસત્ય: તમે પહેરેગીર નથી.” રામેશ્વરે કહ્યું.

“ત્યારે કું કાણ છું ?” એ પુરો પૂછ્યો.

“કું નથી જાણતો કે તમે કાણ છો ? પણ તમારો પહેરવેશ માન્ય મૈનિકનો છે: તમારો દેખાવ-કાષ્ટ-ઉચ્ચ પક્ષીધારી પ્રજાનો.” રામેશ્વરે જવાબ આપ્યો.

“ત્યારે સાબિતો, સેનાપતિ ! કું ગુજરાતી સૈન્યનો એક મૈનિક ?” ને પુરો કહ્યું.

“બરાબર છે.” રામેશ્વરે એમ કહીને ગંભીરતાથી પૂછ્યું: “પણ તમે કોના આગ્રહમાં આવી રીતે પ્રવેશવાનું સાહસ કર્યું છે, જાણો છો ?”

“કું એ બરાબર જાણું છું. આ આગ્રહ યાદવ સેનાપતિ મેશ્વરનો છે.” તેણે પણ ગંભીરતાથી જવાબ આપ્યો.

“અને આ સાહસનું-આં ધેરતાનું પરિણામ શું આવશે, તેની અને બબર છે ?” રામેશ્વરે વધારે ગંભીર બનીને પૂછ્યો.

“પરિણામની દરકાર કું રાખતો નથી.” એ પુરો જવાબ આપ્યો.

“હીક છે.” રામેશ્વરે કહ્યું અને પછી પૂછ્યું. “અન્યારે મધ્ય રાત્રિએ આંહી આવવાનું શું પ્રયોજન છે ?”

“પ્રયોજન એટલુંજ કે તમે ગુજરાતીઓ સાથે મુદ્દ કર્યા વિના પાછા જાઓ.” તેણે જવાબ આપ્યો.

“સા મારે ! એનું કારણ શું ?” રામેશ્વરે અંધીર મધને પૂછ્યું.

“એનું કારણ એટલુંજ કે મૈનિકનો નિરર્થક રક્તપાત થતો અટકે.” તે પુરો તુરંતજ ઉત્તર આપ્યો.

“ત્યારે તમે શું ગુજરાતીઓ તરફથી સધિનો સંદેશ લઈને આવ્યા છો ?” રામેશ્વરે પુનઃ પૂછ્યું.

“હા.” તેણે જવાબ આપ્યો.

“પણ અમે ગુજરાતીઓ સાથે સંધિ કરવાને ઇચ્છતા નથી.” રામેશ્વરે ગર્વથી કહ્યું. “ગયા વખતે અમે સકારણ પાછા આંધ્યા ગયા હતા; પરંતુ આ વખતે અમે ગુજરાતીઓ ઉપર છત મેળવ્યા સિવાય પાછા જવાના નથી.”

“એ તો ઠીક; પરંતુ તમે અમારી સાથે સંધિ કરવાને શા માટે ઇચ્છતા નથી?” એ પુરૂષે ગંભીરતાથી પુછ્યું.

“હું જ તમને પૂછું છું કે અમારે તમારી સાથે શા માટે મુલોદ કરવી જોઈએ? શું અમે નિર્બળ છીએ? તમને હરાવવા જેટલી શું અમારામાં શક્તિ નથી?” રામેશ્વરે ઉત્તર આપવાને બદલે સામે પ્રશ્ન કર્યો.

“અમને હરાવવા જેટલી તમારામાં શક્તિ હશે; પરંતુ સંધિના કરારથી જો બંને પક્ષનું ગૌરવ અને માન સચવાતાં હોય, તો પછી યુદ્ધ કરી હજારો મનુષ્યોના પ્રાણનું બલિદાન આપવાથી શું ફળ? એ પુરૂષે ગંભીરતાથી ઉત્તર આપતાં કહ્યું.

“ગુજરાતીઓ અહિંસા ધર્મનાં સેવનથી નિર્બળ બની ગયા છે અને હજી વધારે બનતા જાય છે, એ અમે સારી રીતે જાણીએ છીએ અને તેથીજ તેઓ યુદ્ધ કરી છત મેળવવાને બદલે જેની તેની સાથે સંધિ કરી પોતાની નિર્બળતાને છુપાવી રાખે છે; પરંતુ અમે યાદવો તમારા જેવા નિર્બળ નથી કે તમારી સાથે સંધિ કરીએ. વળી અમે સંધિની લાંબગડમાં પડવાનું પસંદ કરતા નથી; અમે તો મરવું કે મારવું એ સૂત્ર પ્રમાણે વર્તનારા છીએ.” રામેશ્વરે પણ તેવીજ રીતે ગંભીરતાથી કહ્યું.

“સેનાપતિ! ગુજરાતના રાજા સાથે સંધિ કરવાની આવી અમૂલ્ય તક જવા દેવાને માટે તમારે પાછળથી પરતાવું ન પડે, એનો વિચાર પ્રથમથી કરી લેજો.” તે પુરૂષે અર્થસૂચક દૃષ્ટિથી રામેશ્વર તરફ જોઈને કહ્યું.

એ સાંલળીને યુવાન સેનાપતિનાં મુખ ઉપર રોપની સહજ છાયા પથરાઈ ગઈ. તેણે જૂરસાપૂર્વક ગંભીર અવાજે કહ્યું. “તમારી નિર્માલ્ય વાતો સાંલળીને મને જણાય છે કે તમે ક્ષત્રિય નથી; પરંતુ વણિક છો.

“તમારી માન્યતા સાચી છે. હું વણિક છું; અહિંસાધર્મનો પરિપાક આવી છે.” એ પુરૂષે તુરતજ કહ્યું.

“ત્યારે તમે ઐનિક શા માટે બન્યા છો? તમે જાણતા નથી કે લડાઈનાં મેદાનમાં ક્રોમળ કલમને ધારણ કરનાર મુત્સદ્દી વણિકનું કિંવા

અદિસાધર્મના પરિપાકક આવકનું કામ નથી ? ” રામેશ્વરે કંઈક અર્થથી અને કંઈક હાસ્યથી પૂછ્યું.

“ ત્યારે તમારું કંઈક એવું છે કે લડાઈમાં બોજન ઉપર સારી રીતે હાથ મારનાર બ્રાહ્મણનું જ કામ છે. ખરેખર ? ” રામેશ્વર બ્રાહ્મણ હતો અને તેથીજ તે પુરૂષે ઉત્તર આપવાને બદલે સામો પ્રશ્ન કર્યો.

આ સાંભળીને રામેશ્વરનો ક્રોધ વધ્યો. તેણે ગુસ્સાપૂર્વક કહ્યું. “ લડાઈમાં મેદાનમાં બોજન ઉપર હાથ મારનારા બ્રાહ્મણનું કામ છે કે ગાદી-તંદ્રોએ આડા પગે પગાડેલ મહારાજાના વશિકરણનું કામ છે ? એનું નિરાકરણ પ્રમાત્ર પડી જાયશે.”

“ ત્યારે તમે અમારી સાથે સહિ કરવાને તૈયાર નથી ? ” ગુજરાતી સૈનિકે પ્રશ્ન કર્યો.

“ જરા પણ નહિ.” યુવાન સેનાપતિએ અભિમાનથી ઉત્તર આપ્યો.

“ જેવી તમારી ઇચ્છા; પણ સેનાપતિશી ! ” ગુજરાતનો વશિકરણ જેમ કલમને ચલાવી જાય છે, તેમ તલવારને પણ ચલાવી જાય છે, એ તમારાં સમજવામાં હોય, એમ જણાવું નથી.” સૈનિકે રામેશ્વર તરફ નજર માંખીને કહ્યું.

“ અને દક્ષિણના બ્રાહ્મણો જેમ બોજન ઉપર હાથ મારી જાય છે, તેમ સુત્રુઓ ઉપર પણ હાથ મારી જાય છે, એ પણ તમારાં જણવામાં હોય એમ લાગવું નથી.” રામેશ્વરે તુરતજ કહ્યું.

“ હીક છે, સેનાપતિશી ! ત્યારે તમે અમારી સાથે સહિ કરવાને રાજી નથી, ત્યારે હું રજા લઉં છું; પણ યાદ રાખજો કે ગુજરાત જેવા સમર્થ રાજ્યની સાથે સહિ કરવાનો આજો અમૂલ્ય અવસર ફરીને મળવાનો નથી અને આ વખતે તેને બચાવવા દેવાને માટે તમારે અવશ્ય પંડિતોનું પગી. તમે એમ માનતા લાગો છો કે ગુજરાતમાં વશિકરણને જોર અને અદિસાધર્મનો પ્રચાર દોવાથી ગુજરાતીઓ ઉપર વિજય મેળવવાનું અતિ સરળ છે; પરંતુ મારે તમને સ્પષ્ટ સંજ્ઞામાં કંટી નાંખવું જોઈએ કે આવી માન્યતા ધરાવવામાં તમે ચંબીર બૂલ દેશો છો. ગુજરાતમાં કલમધારી વશિકરણને જોર છે, એ સાચું છે; તેમ અદિસાધર્મનો પ્રચાર વિશેષ છે, એ પણ તેટલું જ સાચું છે; પરંતુ એથી ગુજરાત દેશ નિર્જળ જની ગયો છે, એમ જો તમે માનતા હો, તો તે તમારી કેવળ મૂર્ખતા સુચવે છે. હિંદુ અને અગ્નના પ્રકૃતિના સાક્ષત નિયમાનુસાર અતિ મારવશાળી ગુજરાતમાં કદાચ નિર્જળના પેસી ગઈ હશે; પરંતુ તેનાં દારણો અનેક છે. અને નિર્જળનાનો આરોપ

ગુજરાત ઉપરજ શા માટે મૂક્યા છે. આર્યાવર્તના લંગલગ દેશો નિર્બળતાના પાશમાં અને અવનતિના ગર્તમાં પડતા જાય છે. શું તમે જાણતા નથી? અને ઉત્તરમાં મુસલમાનો ઉત્તિ પા જાય છે, એની તમને શું ખબર નથી? અત્યારે આર્યાવર્તના રાજ્યોએ જૂનાં વેરને ભૂલી જઈ સર્વ સામાન્ય લાલની ખ એકત્ર થવાની અને પરદેશીઓ સામે થઈ તેમને વિજય પા અટકાવવાની આવશ્યકતા છે. આપણે જો આ આવશ્યકતાને ભૂલી પરંપર લાંડી મેરશું, તો જો દશા ચાલાણો અને રાઠોડોની છે, તેજ દશા અમારી અને તમારી થશે; ગુજરાત અને દેવગિરા રાજ્યો જમીનદોસ્ત થશે, આપણા દેશબંધુઓ પરતંત્રતામાં ડાશે, આપણી સ્ત્રીઓ, માતાઓ અને બહેનોની મોંઘી લાજ હું અને સર્વત્ર પ્રયત્ન અધિકારનું સામાન્ય જમી જશે. રામેશ આ દારણથી-આ સ્થિતિને અટકાવવા માટે હું તમને સંધિ વાતો અનુરોધ કરી રહ્યો છું. પરંતુ તમારી જગ્યાએ બીજો સે પતિ હોત, તો મારા આશયને સમજી શક્યો હોત. તમે આશયને સમજી શક્યો નહીં; દારણ કે આત્મણ પાછળમતિ ગણાય છે.”

“અને વાણીઓ આગળમતિયો ગણાય છે કેમ ખરે?” રામે હેવડનાં વાક્યને પકડીને જુસ્સાથી કટાક્ષ કરતાં પ્રશ્ન કર્યો.

“એ તો કેવળ નિર્વિવાદ છે.” ગુજરાતી સૈનિક વિના વિ ઉત્તર આપ્યો.

“અને તે તારા જેવા સામાન્ય વણિક સૈનિક પણ : ગળમતિઓ હોઈ શકે ખરો?” રામેવરે એ સૈનિકને પહેલ વાર તુંશરથી સંબોધીને કરી પ્રશ્ન કર્યો.

એ સૈનિક રામેવર તરફ તીવ્ર પ્રતિપાત કરીને કહ્યું : “સે પતિ ! તમે આત્મણ હો. હું વણિક છું. આપણી અન્તેની મતિ કટકો કરે છે. એ હું તમને હમણાંજ અતારી આપું છું. તું મને એક સામાન્ય સૈનિક ગણે છે.”

“તારે તું શું ગુજરાતનો પ્રધાન વસ્તુપાળ હો.” રામે મનસીની એ કહ્યું.

“સૈનિકે કહું તમને કેમ લાગે છે.”

“અને તો એમ લાગતું નથી. વસ્તુપાળ અમારી હાવણી... આવી કોઈ નહિ.” રામેવરે જવાબ આપ્યો.

“ત્યારે એના પતિજી ! મારી અને તમારી મનિમાં આટલોજ
 (૨૬ છે. હું વસ્તુપાળજી છું અને તમારી એકીને ચાંપ આપી
 તમા 'નમારા' ખામ પહેરવીધને બધેનમાં નાંખી અને આવ્યો
 હું.” એ મનિરે-વસ્તુપાળે એમ કહીને પુણ્ય.” કહ્યો, તમે આમારી
 માથે મુઠિ કરવાને પુણી છે. નહિં !”

મુજરાતના મદામાન્ય અને મુજરાતી મુનના સેનાનાં વશન-
પાળને પોતાની સમક્ષ નિહરનાથી ઉમેલો લેખને મુજરાત રામિય-
ની આંખોના ડોળા પડોળા થઈ ગયા. તેજી નક્કાર ઉપર દાય
મધીને જવાબ આપ્યો. 'વશનપાળ મહેનદ સિધિ એ શું તરણ
ઉ તે દુઃ જાણનો મધી: દુઃ માત્ર જાણું છું મરણ અને મા-
રણ. પશુ તમે મારી જાણીમાં આવી રીને આંખ્યા હો, એ રીક
કરું નથી. એનું પશુઆમ આજ આવી નહિ.

જગજીવાણે જીવનજી સ્થુ " નમે 'શુ' અને જેદ કરવા માગો છો !
તમારી ભૂજ આપ છે ફાનેશર ! અને જેદ પાછરા નીટલી તમારામાં
ફાજિન નથી અને તેમ જાનાં તમારે તમારી શક્તિની અજમાયશ
કરવી દેવા ના આપ્યા આંખે મારી પાછળ."

મિત્રપુ' હર્દાને ગુજરાતનો મદામાત્મક ધરતુપાત્ર રાત્રિ અને
ગાંધીરત્નાધી પચ્ચાં ભગનો તંત્રુમત્તી ખદાર નીચ્છે અને સેનાપતિ
સાગે' પર મે નગ્ન તરે કેરણ મંત્રમુચ્ચ ખનિને ક્રાંતિ દેદો.

પ્રકરણ ૪ થું.

১৫৪৫.

[illegible]

“તેમને એક પછી એક અંદર આવવા દે.” વસ્તુપાળે ક્ય બદલાવી સ્વસ્થ થતાં કહ્યું.

પહેલા ઘોડેસ્વારે તંબુમાં આવી મહામાત્યને નમન કરીને કહ્યું “યાદવી સૈન્ય નર્મદા નદી ઉતરવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યું છે અને કેટલું આ કઠિં આવી પહોંચી ગયું છે.”

વસ્તુપાળે એથી આશ્ચર્ય થયું નહિ. તેણે પૂછ્યું. “આપણું સૈન્ય શું કરે છે?”

આપણું મોખરે રહેલું સૈન્ય શત્રુઓના ધસારાને રોકવાનો પ્રયત્ન કરે છે; પરંતુ સામે ટક્કર ઝીલવાને બદલે ધીમે ધીમે પાછું હટી રહ્યું છે.” એ ઘોડેસ્વારે જવાબ આપ્યો.

એ વખતે બીજા ઘોડેસ્વારે ઉતાવળથી આવીને કહ્યું. “મંત્રીશ્રી મહેશના ચાર રાજાઓ એક સાથે આ દેશ ઉપર ચડી આવે છે, એ સમાચાર આપણો ગુપ્તચર લાવ્યો છે.”

“તેઓ આપણી સરહદથી કેટલેક દૂર છે?” વસ્તુપાળે શાંતિ પૂછ્યું.

“આપણી સરહદથી તેઓ હજી દૂર છે; પરંતુ કેટલે દૂર છે તેઓ ક્યા માર્ગેથી આ તરફ આવવા માગે છે તથા તેઓની કેટલું સૈન્ય છે વગેરે હકીકતની તપાસ કરવા એ ગુપ્તચરને મેં પરવાના કરી દીધો છે.” બીજા ઘોડેસ્વારે ઉત્તર આપ્યો.

“ત્યારે એ હકીકત જોમ અને તેમ વહેલી મળે તેમ કરે વસ્તુપાળે સૂચના કરી અને એ ઘોડેસ્વાર નમીને એકદમ ચાલ્યો ગયો.

તેજ ક્ષણે ત્રીજો ઘોડેસ્વાર અંદર દાખલ થયો. તેણે મંત્રીશ્રી નમન કરીને કહ્યું. “ગોધ્રા અને લાટના માંડલિક રાજાઓ શત્રુઓ સાથે મળી ગયા છે અને તેઓ તેમનાં સૈન્ય સહિત આ તરફ આવવા પ્રયાણ કરી ચુક્યાના ખબર એ તરફનો ગુપ્તચર લાવ્યો છે.”

વસ્તુપાળે ત્રીજા ઘોડેસ્વારની વાત સાંભળીને કપાળે હાથ ફેરવે તેના ભય મુખ ઉપર દિવંગીરીને બદલે ગંભીરતા છવાઈ ગઈ હતી. વાર વિચાર કર્યા પછી તેણે કહ્યું. “માંડલિક રાજાઓ અને શત્રુ સૈન્ય કેટલું છે અને તેઓ બધા એકત્ર થઈને આ તરફ આવે છે કે જૂદા આવે છે? એ બાબત કંઈ બાતમી મળી છે?”

“તેઓનું એકંદર સૈન્ય કેટલું છે, એ બાતમી હજી મળી નથી પરંતુ તેઓ જૂદા જૂદા આવે છે અને નજીક આવ્યા પછી બધા એક થશે, એમ ગુપ્તચર કહેતો હતો.” ત્રીજા ઘોડેસ્વારે ઉત્તર આપતાં કહ્યું.

“ ત્યારે હવે તમે શું કરવા માગો છો ? ” યુદ્ધની અવસ્થાના શી રીતે રચવા માગો છો ? ” લવણપ્રસાદે આતુરતાથી પ્રશ્ન કર્યો.

“ જોટસોમારેજ હું આત્યારે આપની પાસે આવ્યો છું. ” વસ્તુપાળે ઉત્તર આપતાં કહ્યું.

“ તો પછી જે કહેવાનું હોય તે જલ્દી કહો; કારણકે વિચાર કરવાને માટે સમય ઘણો થોડો છે. ” વીરધવળે પણ આતુરતા દર્શાવી.

વસ્તુપાળે જરા ટટાર બેસીને કહ્યું “ મને જે આનમી મળી છે તે ઉપરથી જણાય છે કે મહેશના રાજગૃહો અને બંને માંડલિકો હલુ દૂર છે અને તેમને આવી પહોંચતાં કેટલાક દિવસો લાગશે. તે દરમ્યાનમાં જે આપણે યાદવાને મદદત કરી શકીએ, તો મહેશના રાજગૃહોની સામે થવામાં આપણને મુશ્કેલી નહીં નહિ અને તેથી લાગુતરત આપણાં બધાં બળ અને સૈન્ય સહિત યાદવાની સાથે છેવટની લડાઈ લડી લેવાની અગત્ય છે. મેં આપણાં મોખરેનાં સૈન્યને યાદવી સૈન્યનાં ધસારાને અટકાવવા આજ્ઞા આપી દીધી છે; પરંતુ મારા જાણુવામાં આવ્યું છે કે આપણું મોખરેનું સૈન્ય યાદવી સૈન્યની સામે ટક્કર ઝીલી શકતું નથી અને ધીમે ધીમે પાછું હટતું જાય છે. આ કારણથી યાદવી સૈન્યનો ધસારો રોકવા અને તેની સાથે આખરું યુદ્ધ કરવા આપણાં સમસ્ત સૈન્યને લડાઈના મેદાનમાં ઉતારવાની મારી ઇચ્છા છે અને મારી ખાતરી છે કે આપ મારી આ ઇચ્છાની સાથે મળતા થશોજ. ”

લવણપ્રસાદ સહજ વિચારમાં પડ્યો; પરંતુ વીરધવળે વિના વિલંબે કહ્યું. “ મંત્રીશ્વર ! તમારી ઇચ્છાની સાથે અમે હંમેશાં મળતાજ છીએ; અમારા મુખ્ય મંત્રી અને સેનાપતિ તરીકે જે યોગ્ય લાગે તે પ્રમાણે કરવાને તમને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા છે અને અમે એ પ્રમાણે વર્તવાને તૈયાર પણ છીએ. ”

વસ્તુપાળ આસન ઉપરથી ઉભો થયો. તેણે ત્વરાથી કહ્યું. “ ત્યારે હું મારા ઘોડેસ્વારો સાથે મેદાનમાં જઈ છું. આપ આપનાં સૈન્ય સાથે તુરત આવશો. ”

એટલું કહીને વસ્તુપાળ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને ખીજજ સુધે ઘોડેસ્વાર બનીને પોતાનાં સૈન્ય સાથે યુદ્ધક્ષેત્રમાં ખડો થઈ ગયો.

આ વખતે યાદવો નર્મદા નદી ઉતરવાને માટે હવતાડ પ્રયત્નો કરતા હતા અને ગુજરાતીઓ તેમને નદી ઉતરતા અટકાવવાને મથી રહ્યા

તા: પરંતુ યાદવોના અતિ પ્રમંથ વગને રોકવા ગુજરાતીઓ અસમર્થ
 હતા અને ધીમે ધીમે પાછા ફરતા જતા હતા. પણ વસ્તુપાળ પોતાના
 પુનઃ ધોરણોના સૈન્ય સાથે મેદાનમાં આવી પહોંચ્યા, ત્યારે યુદ્ધની
 સ્થિતિ પસંદગી બદલી ગુજરાતીઓનાં મોખરેનાં સૈનિકો એથી દિશામાં
 આવી ગયા. અને પાછળ દરવાને બહાર દટ પડે હતા રહીને યાદવોનાં
 આક્રમણને અટકાવવા સાચા રાખ વીરધવળ અને મદામડેશ્વર
 હવણપ્રસાદ પણ પોતાપોતાનાં સૈન્ય સાથે આવી પહોંચ્યા હતા અને
 તેઓ ડાબી તથા જમણી બાજુએ રહીને આમળાણમાં સૈનિકોને
 મેદાનમાં આપના હતા. સાચી બાજુથી સેનાપતિ રામેશ્વર મુખ્ય
 બાજુમાં હતાં હતાં.

નર્મદા ઉતરીને જ
 જણ થતાં તે ગુરતજ તેની સામે ગયો અને યોદ્ધા વારમા તન આગળ
 વધતો અટકારી ચક્રો. રાખ વીરધવળ અને મદામડેશ્વર હવણપ્રસાદ
 યાદવોનાં મુખ્ય સૈન્યને આમળાણ વધતું અટકાવવામાં રોકાયેલા હતા ત્યારે આ
 બાજુ વસ્તુપાળ તથા રામેશ્વર વચ્ચે પુરેપુરો રણસંગ્રામ મચ્યો હતો. જુ-
 વાન સેનાપતિ રામેશ્વર વસ્તુપાળને મદાનકરવાને પોતાનાં સમસ્ત બળો
 ઉપયોગ કરતો હતો; પરંતુ પરમ ધીર વીર વસ્તુપાળ તેને મચક આપતો.
 નહોતો. તે રામેશ્વરની ઉપર સામે પ્રહાર કરવાને બહાર તેના પ્રહારોને
 ઝીલતો હતો અને એ રીતે તેના બધાં દાવને નિષ્ફળ કરતો હતો. આથી
 રામેશ્વર ધણે ક્રોધાવમાન થયો અને ધણે જોર પૂર્વક વસ્તુપાળ
 ઉપર બાણો આઠ્યો; પરંતુ તે કોમળી ગરદન ઉપર એકદમ નખી
 ગયો અને રામેશ્વરનાં બાણો ધા આથી ગયે. હવે વસ્તુપાળનો
 વાદો આચ્છા તેણે ક્રોધાવમાન રામેશ્વરની બરોબર સામે ઘસ તેના
 તરફ બાણો ધા ધ્યો. બાણના પ્રહારથી એ જુવાન સેનાપતિ ધોડા
 ઉપરથી નીચે પડી ગયો અને તેનો પ્રાણ પરજોડમાં ચાલ્યો. મયો યાદવી
 સૈન્યમાં હાલાર અને કાળાદળ ઘસ રહ્યો અને સૈનિકો લુદ્ધને પડતું
 મકા પોતાનો જીવ બચાવવા નાસી છૂટ્યા. દયાળુ વસ્તુપાળ પોતાના
 ધોરણો અને સૈનિકોને તેમની પાછળ પડતા અટકાવ્યા. અને તેમને
 નાસી જતા દીધા. દયાળુ અને હમાણીય પુરુષ ખરા સમયે દયા
 દર્શાવવાનું ચુકતો નથી.

યાદવો ઉપર આવી રીતે એકદમ અસાધારણ જીત મેળવવાથી ગુજ-
 રાતીઓના આનંદનો અવધિ આવી રહ્યો હતો; પરંતુ તેમને અરહેલા રા-
 બજોનો જે ભય હતો તે નિમંજળ મયો ન હતો. તેમજ ગોધા અને હાટના
 માંડલિકો પણ ફરી બેસા હતા, તે તેઓને માટે જ નાજનક હતું. પણ

દમણાં ગુજરાતની ગુર્જરેશ્વરી ગુજરાતીઓ ઉપર પ્રસન્ન હતી અને તે મના બધા પાસા સવળાજ પડતા હતા. તે પછી રાજ વીરધવળે વસ્તુપ સલાહથી ગુજરાતી સૈન્યના બે વિભાગ કરી નાખ્યા. એક વિભાગ વીરધવળ મહેશના રાજ્યોની સામે ગયો અને બીજા વિભાગ વસ્તુપાળને ગોધ્રા અને લાટના માંડલિકાને વશ કરવા મોકલવામાં આવ્યો. મંડલેશ્વર લવણપ્રસાદ તેના પુત્ર વીરધવળની સાથેજ ગયા હતા. સને જ્યારે એક કાર્યમાં વિજય મળે છે, ત્યારે તેનો ઉત્સાહ દ્વિગુણ પ્રાયઃ તે બધાં કાર્યમાં વિજયજ મેળવે છે. વીરધવળે મહેશના રાજ્યોને મહાત કરી નસાડી મૂક્યા અને વસ્તુપાળે પણ દૂરી માંડલિકાને ઠેકાણે લાવી દીધા. મતલબ કે આ વખતે રાજ વીર અને મહામાત્ય વસ્તુપાળનો વિજયડંકો ચોતરફ વાગી રહ્યો હતો.

પ્રકરણ ૫ મું.

રાજકીય ચર્ચા.

ઘોળકાના રાજમહેલમાં ગુજરાતના રાજખેલાડીઓ અગ્ર કામ માટે ભેગા થયા હતા. તેમાં ઘોળકાનો રાજ વીરધવળ અને માત્ય વસ્તુપાળ, પાટણનો મહામંડલેશ્વર લવણપ્રસાદ અને સુભ તેજપાળ, વાઘેલાઓનો કુળગરુ સોમેશ્વર અને મંત્રી નાગડ, સરદાર અને ચાલડ તથા રાજકુમાર વીસળ અને જૈતસિંહ એ દશ પુરો હતા. આ દશ ખેલાડીઓ પૈકી વસ્તુપાળ અને નાગડ તથા સો અને સિંહ એ ચાર ખેલાડીઓનાં મુખ ઉપર જૂદા જૂદા ભાવો પ્રકટ હતા અને તેનો મર્મ સમજવાને બધા પ્રયાસ કરતા હતા.

“વીરમે શું ખરેખર એવી મુખાંધ કરી હતી ?” વીરધવળ પિતાની વાત સાંભળીને આશ્ચર્ય દર્શાવતાં પ્રશ્ન કર્યો.

“હા.” લવણપ્રસાદે ઉત્તર આપતાં ક્યું. “પણ એમાં તેને શું હતું.”

“ત્યારે શું તમે તેને નિર્દોષ માનો છો ?” વીરધવળે પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો. લવણપ્રસાદે વીરધવળની સામે ધ્યાનપૂર્વક જવાબે ક્યું.

વીરધવળે જવાબ આપતાં ક્યું. “તેમાં પણ સુદર મોહમયી રમણી”

પાટમાં સપડાયું, એ તો જીવન અને જાનજન્ય માણસને માટે દેવળ સ્વ-ભાવસિદ્ધ છે. આ કારણથીજ હું તેને નિર્દોષ માનું છું.”

“ એ તો ફીક, પણ ત્યારે એને સ્પષ્ટ કહેવામાં આવ્યું કે ધારણનાં મન્યતાંત્રનો નાશજ કરવાનો છે, ત્યારે પણ કારસ્તાનીઓની મતમન નેના સમજવામાં આવી નહિ, એ ઘણી નવાઈની વાન છે. વીરમ આટલો મધો બોલો અને મર્મ છે, એ તો મેં આજેજ જાણ્યું ! ” વીરધવળે આશ્ચર્યથી કયું.

“ પણ ને એ નંબજીવાન નારીનાં મોંદમાં એવો તો સંપડાઈ ગયો હતો કે તેની વિચક્ષુદ્ધિનો સર્વથા નાશ થઈ ગયો હતો અને તે તેના હાથમાં માત્ર નિહાવ રમકડા તુલ્ય બની ગયો હતો. આવી દશામાં વીરમ જ્યંત-સિંદ જેવા મહા ખટપટી અને કારસ્તાનીની જાગમાં સપડાઈ જાય તો એમાં નવાઈ જેવું કંઈ નથી, તેમ એ માટે તેને દોષ દેવાની પણ અ-ગત્ય નથી. ” લવજીપ્રસાદે વાનને વધારે સ્પષ્ટ કરતાં કયું.

જસ્તુપાળ અને બીજા મંત્રીઓ પિના-પુવની ચર્ચાને એકબીજાને માર્ગગતાર હતા.

વીરધવળે કાગવાર વિચાર કરીને પૂછ્યું. “ તમે કહો છો કે એ જ-નાવ બન્યા પછી તે વીરમગામ ગયો છે, પણ જ્યંતસિંહ અને મધુ-રીને ફરીને સપડાયશે નહિ ? તેઓ બન્ને હાથમાં છાં છે ? ”

લવજીપ્રસાદે જવાબ આપતાં કયું. “ મારી માન્યતા મુજબ તો વીરમ હવે ફરીથી તેમની જાગમાં સપડાશે નહિ. જ્યંતસિંહ અને મધુ-રીની વિશેષ દિલચાલની અને ખબર નથી; તેઓ કદાચ વીરમગામ પણ મળ્યાં હોય. ”

“ ત્યારે તેઓ વીરમને ફરીને ફસાવ્યા વિના રહેવાતાં નથી. ” વીરધવળે એમ કહીને રક્તનેત્ર કરી આવેશપૂર્ણ અવાજે પૂછ્યું. “ પણ એ રાજકોટીએતે નમે પાટળમાં શા માટે રહેવા દો છો ? મહારાજા ભીમદેવ તેઓને સામાટે મક્કડીને ફેદ કરતા નથી ? ”

“ મહારાજા ભીમદેવ માત્ર નામનાજ મહારાજા છે. ” લવજીપ્રસાદે ઉત્તર આપતાં કયું. “ રાજકાળને છોડી તે ફક્ત પ્રજામજનમાંજ બધો વખત ગાળે છે એટલે તેમને પણ શું કહેવું ? ”

“ ત્યારે તે મન્યાસ હજી વનમાં સામાટે જતા નથી ? ” વીરધવળે તેવાજ અવાજથી પુનઃ પૂછ્યું.

સુદમાં મારવાથી ગુજરાતી વીરોનાં શૌર્યની કીર્તિ ચોતરફ પ્રગળી ઊઠે. દક્ષિણની પ્રમુખ પાંદરી મેનાને, મહેદ્દના, ચારે રાજ્યોને અને વિશ્વાસવાની અનેકા ગોધ્રા અને છાટના મોર્ચલક રાજ્યોને સામ, દામ, રંડ અને બેદથી એક સાથે, મદાત કરવાથી આપનાં, મહામંડેશ્વરનાં અને ગુજરાનના બાદેશ અમાલ્ય વસ્તુપાંગનાં શૌર્ય અને ચાતુર્યનાં ગુણગાન ચોતરફ મવાઈ રેતાં છે અને આ વખતના અસાધારણ વિજયથી આપણાં દિનસરૂઓ કેવળ મંત્રમુગ્ધ બની ગયા છે. આપણે જે આશયથી ધોળકાનું નવું રાજ્યનંત્ર સ્થાપન કર્યું છે, તે ધણે અંશે પૂર્ણ થયું છે, દારણકે આપણે સમસ્ત ગુજરાતમાં શાંતિ અને અવરમા સ્થાપી શક્યા છીએ. અને નેથી ધોળકાને ગુજરાતનું પાટનગર બનાવી આપે મદાગાનનાં પદને ધારણ કરવું, એવી મારી સલાહ છે.”

સોમેશ્વરનું ક્ષય સાંભળીને બંધા વિચારમાં પડી ગયા.

થોડીવાર રહી વસ્તુપાળે નાગડ મંત્રી સામે જોડીને કહ્યું—“સોમેશ્વર દેવનું ક્ષય સાચું છે. ધોળકાનું નવું રાજ્યનંત્ર સ્થાપવાનો આપણો આશય યજ્ઞા અંશે પાર પડ્યો છે.”

નાગડે લવણપ્રગટે સામે નજર રાખીને કહ્યું—“મને પણ સોમેશ્વર દેવનું ક્ષય સાચું લાગે છે.”

વસ્તુપાળ તથા નાગડ બન્નેને સોમેશ્વરનાં ક્ષયને અનુમોદન આપતાં જોઇ લવણપ્રગટે બારપૂર્વક પૂછ્યું—“સોમેશ્વરદેવનું કહેવું તો તદ્દન સાચું છે, એ દોષથી ના પાડી શકાય તેમ નથી; પરંતુ મહારાજા ભીમદેવ દયાપાત દેવા છતાં એ પ્રમાણે કરવું, એ શું યોગ્ય ગણાશે? એ સંબંધમાં તમારો બંધાનો શો મત છે?”

“મારો મત તો તદ્દન સ્પષ્ટ છે.” સોમેશ્વરે તુરંતજ કહ્યું.

“અને હું બંધાના મનથી કાંઈ જુદો પડવા માગતો નથી.” નાગડે અદિગ્ધભાવથી કહ્યું.

સુદમંત્રી તેજપાળે અત્યારમુધીનાં ચીનનો ભગ કરીને કહ્યું—“મંડેશ્વર! મારો અભિપ્રાય સોમેશ્વરદેવના અભિપ્રાયથી જુદો નથી. ધોળકાનું રાજ્યનંત્ર સ્થાપવામા આપણે જે ઉદ્દેશ્યને પ્રધાન સ્થાન આપ્યું હતું, તે હિંદુ ધણે અંશે નહિ. પરંતુ સર્વોંશે પાર પડ્યો છે. અલબત્ત, હજી આપણે ઉગ્રાદ અને ધુપા સરૂઓને મદાત કરી શક્યા નથી; પરંતુ હવે આપણે તેમનાથી ડરવાનું કશું પણ દારણ નથી. તેઓ આપણા સામે હવે કશું માયું કરી શકે તેમ નથી હવે ધોળકાને ગુજરાતનું પાટનગર

અનાવી તેની ગાદી ઉપર રાણાજીને મહારાજનું પદ આપી રાજ્યાભિષેક કરવામાં કોઈપણ પ્રકારની હરકત હોય, એમ હું માનતો નથી. પાટણની ગાદી ઉપર મહારાજ ભીમદેવ હયાત છે, એ વાત ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે; પરંતુ તે માત્ર નામનાજ મહારાજ રહ્યા છે. તે રાજ્યનાં કોઈપણ કાર્યમાં ભાગ લેતા નથી અને દેવળ સંન્યાસીજીવન ગાળે છે. તેમજ સમસ્ત ગુજરાતમાં તથા ખીજા દેશોમાં સર્વ કોઈ રાણાજીનેજ મહારાજ માને છે અને ધોળકાની રાજગાદી સ્વીકારે છે. આ બધી પરિસ્થિતિનો વિચાર કરીએ તો આપણે સોમેશ્વરદેવની સલાહ પ્રમાણે વગરવિકસે વર્તવું જોઈએ.

તેજપાળના સ્પષ્ટ અભિપ્રાયથી બધા પુનઃ વિચારમાં પડી ગયા. નાગડ તથા વિરધવળનો મામો સિંહ બન્ને આ ચર્ચાથી બહુ અકળાતા હતા; પરંતુ તેમનામાં રાજ્યના અતિ માનનીય પુરોહિત સોમેશ્વરદેવના અભિપ્રાય વિરૂદ્ધ પોતાનો મત જાહેર કરવા જેટલું સાહસ ન હતું.

આ ચર્ચાનો તુરંત નિવેડો લાવવા વસ્તુપાળે નવો માર્ગ શોધી શક્યો. તેણે બધા સભાસભાને ઉદ્દેશીને કહ્યું—“આપણામાંથી કોઈનો અભિપ્રાય જૂઠું હોય, તો તેણે પ્રગટ કરવામાં સહજ પણ અકળાવાડું નથી; કારણકે આપણે બધા એક નિશ્ચય ઉપર આવીએ, તે પહેલાં આ વિષયમાં મંડેશ્વરની તથા રાણાજીની શી ઈચ્છા છે, તે જાણવું ખાસ અગત્યનું છે. તેઓ પોતાની ઈચ્છા જાહેર કરે તે પછીજ આપણે આ ચર્ચામાં આગળ વધવું, એ વધારે ઉત્તમ છે.”

વસ્તુપાળનાં કથનથી બધા મંડેશ્વર તથા વીરધવળ તરફ આતુરતાથી જોઈ રહ્યા. વીરધવળ પોતે આ વિષે વિચાર કરતો હતો પરંતુ લવણપ્રસાદે તો તુરંતજ કહી નાંખ્યું—“મંત્રીશ્વર! તમે બધા રાજ્યના બરા શુભચિંતક અને હિતચિંતક છો. તમારા અભિપ્રાયને માં આપવું એ અમારી ફરજ છે.”

વસ્તુપાળે જાણીતા હોવા કે લવણપ્રસાદે તો જાહમતાનુસાર વનં વાસા આનાકાની કરે નહિ; પરંતુ તેને વીરધવળનો વિશ્વાસ ન હતો.

લવણપ્રસાદે-નેના પિતાએ જ્યારે વસ્તુપાળનાં કથનને અનુમોદન આપ્યું, ત્યારે હવે વીરધવળને પોતાની ઈચ્છા કહી દર્શાવ્યા સિવાય કશું નહોતું ન હતું. કાલુજર વિચાર કરી તથા સવ સભાસભાના મુખ તરફ એકવાર અનુમોદન અવલોકન કરી તેણે વીરજ અને શાંતિયા કહ્યું. તમે બધા ધ્યાનમાં રાખનાર પાટણના અનાવી મને ગુજરાતના

મહારાજાનું પદ આપવાને હિંચો છે. એ તમારો ખાસ પ્રત્યેની શુભ-
લાક્ષણી છે અને એ માટે હું તમારો સર્વનો અત્યંત આભારી છું.
તમારો કહેવો મુજબ અત્યંત આપણે આપણા વિશુદ્ધ આસપને
સર્વાસે નહિ તો કયા અરે પાર પાડી સક્યા હીએ પરંતુ
મારા મતાનુસાર હજુ કયા કરવાનું બાકી રહે છે. હું હું મંત્રી
તેજાભાઈ ઉધાસ અને હુપાર સમુદાયની વાત કરી, તે ખાસ વિચાર-
વા જેવી છે. આપણે તેમનાથી કરતા નથી; પરંતુ તેમનાથી
સીવંશ રહેવાની ખાસ જરૂર છે. ધીગણના રાજા તરીકે પ્રગતો,
સમસ્ત ગુજરાત દેશનો અને પાટણના બીજા માંગલિક રાજાઓનો
મારા ઉપર જે ભાવ છે તેમાં હું જ્યોરે મહારાજા ભીમદેવની
દયાળી હોવા છતાં પણ ગુજરાતનો મહારાજા બનીશ ત્યારે ધણો
દેર પડી જશે, આપણા સમુદાયને બહાનું મળશે. અંદર અંદર
બંધકર નોકાનો થશે અને તેના સાથે હાથમાં આપણાથી મહાત
થયેલા બીજા રાજાઓ અને કદાચ મુસલમાનો પણ સહ જશે. મહા-
માન્ય વસ્તુપણે અને અમાઉ પણ ગુજરાતના મહારાજા બનવાની
સલાહ આપી હતી અને અત્યારે સામેનરહેવા તથા તમે બધા
પણ તેવીજ સલાહ આપી રહ્યા છો. હું તમારી સલાહની અવગણના
કરવામાં ખુશી નથી; પરંતુ જ્યાં મુખી ગુજરાતના અંચા મહારાજા
ભીમદેવ દયાળ છે, ત્યાં મુખી મારે નિરૂપાયે અને સર્વ સામાન્યના લાભ
ખાનદ તેની અવગણના કરવી ખરે છે. વળી ગુજરાતનો મહારાજા થવાને
હું હાથ નથી જે રાજામાં સૌર્ય, ક્ષમા, દયા અને દાન ઇત્યાદિ
ગુણોનો વાસ હોય, તે દેશનો મહારાજા બનવાને હાથક છે. મારામાં
નેવડા જ્યાં ગુણો છે કે હું મહારાજા બનવાની ઇચ્છા કરું કેવા લોભ
રાખું? વળી એ વાંતને બાજુ ઉપર ગ્રામીએ તો પણ હું જે ખરીરીને
મહારાજા ભીમદેવનો માંગલિક ગણ છું, અંદરે તેમની દરકાર કર્યા વિના
તથા તેમની ઇચ્છા જવડા વિના સમસ્ત ગુજરાતનો મહારાજા બનવાનો
લાભ રાખું, તો મારા જેવો બીજો કોઈ નર્મ કહેવાય? અને સામે છે કે
તમે બધા મારી ક્ષોડી કરો છો. કરતા હો તો ભલે કરે હું તમારી
ક્ષોડીમાં પાર ઉતરીશ અત્રીપર! ધીગણના રાજા તરીકે મને પ્રગતી
અને દેશની સેવા કરવાની જે તક મળે, તે ગુજરાતના મહારાજા બન્યા
પાડી બાબેજ મળશે. તે વખતે મારા ઉપર ચોંતરણની ચિંતાઓનો
અમુક ભાર એટલો બધો વધી પડે કે મહારાજાનો ગજમુઝ મરતક
પારખ કરવામાં મેં બુલ્લજ કરી છે. એવું અને બાક થઈ અને મહારાજા

બનવાને માટે મારે કદાચ પશ્ચાત્તાપ પણ કરવો પડશે. મારે હજી ગુજરાત વહી જતાં ગૌરવને, પાટણની પડતી જતી પ્રભુતાને અને દેશમાં વિદાયગીરી લેતી શાંતિને ટકાવી રાખવાને ધણું કરવાનું છે. હું દેશ મહારાજ બનવા કરતાં ઉદ્ધારક બનવાનું; પ્રજાનો સ્વામી બન કરતાં સેવક થવાનું વધારે પસંદ કરું છું. અને તેથી મારી એ સ્પષ્ટ ઇચ્છા છે કે જ્યાં સુધી ગુજરાતના ખુદ મહારાજા ભીમદેવ હયાત અને આપણે પાટણ તંથા સમસ્ત ગુજરાત દેશની પડતીમાં ચડતી કં શક્યા નથી તંથા સર્વત્ર શાંતિનું રાજ્ય સ્થાપી શક્યા નથી, ત્યાં સુધી કોઈ પણ પ્રકારનો રાજકીય લોભ રાખવો; એ આપણી મહાન ભૂ ગણાશે અને એ ભૂલનાં પરિણામે દેશમાંજ પરસ્પર યુદ્ધનો દાવાન સળંગી ઉદ્દેશ, પાટણની પાયમાલી થશે, ગુજરાતનું ગૌરવ નાશ પામ અને પ્રજા શાંતિને બદલે અશાંતિ અનુભવશે.

વીરધવળનું સચોટ અને સ્પષ્ટ કથન સાંભળીને નાગડની મુંઝવ મટી ગઈ. તે અંતરમાં ઘણોજ ખુશી થયો. વસ્તુપાળ અને સોમેશ વીરધવળનું કથન એક રીતે બ્યાજખી હોવાથી કંઈ બોલ્યા નહિ; પરંતુ લવણપ્રસાદનો અસંતોષ ગ્રસ્ત રહી શક્યો નહિ. તેણે તુરતજ પૂછ્યું “ત્યારે શું આપણે આ ચર્ચાને હમણાં પડતી મંકવી પડશે ?”

નાગડે તુરતજ જવાબ આપ્યો. “અવશ્ય; કારણ કે રાણાજી કથન બ્યાજખી છે અને તે પ્રમાણે વર્તવું, એ વધારે મલાહભરેલું છે.

લવણપ્રસાદે નાગડનાં કથનનો પ્રતિકાર કરાવવા માટે બધા સહ સંદો તરફ નજર ફેરવી; પરંતુ કંટલીક વારસુધી કોઈએ કંઈ કહ્યું નહિ.

ધોળકા ગુજરાતનું પાટનગર બને અને વીરધવળ ગુજરાત મહારાજ થાય, એવો વસ્તુપાળનો આગ્રહ હતો; પરંતુ તે દુરાગ્રહી હતો. તેણે વિચાર કર્યો કે એક તરફથી વીરધવળનું કહેવું યોગ્ય છે એ બીજી તરફથી જ્યારે તેની પોતાનીજ મહારાજા બનવાની ઇચ્છા નથી ત્યારે એ વિષયમાં વધારે આગ્રહ કરવો, એ અયોગ્ય છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે ગંભીરતાથી કહ્યું.

“મહેશ્વર ! રાણાજીની પોતાનીજ ઇચ્છા જ્યારે એવી કે ત્યારે મહારાજા ભીમદેવની હયાતી સુધી, એ ચર્ચાને પડતી મંકવેજ ઉત્તમ છે.”

લવણપ્રસાદે અસંતોષને દબાવીને કહ્યું. “જ્યારે આ વાતને હા

રાખવાનો સર્વનો અભિપ્રાય થાય છે, ત્યારે એ વિષયમાં મારો નથી. જે શામ કરવું, તે સર્વાનુમતે કરવું જોઈએ.”

આજે ખીજી ચર્ચા કરવાની નહિ દોવાયો તુરતજ રાજસભા બેઠકરવામાં આવી અને એકત્ર થયેલા મંત્રીઓ જુદા જુદા તર્કવિતર્ક સભામંડે છોડીને આજ્ઞા મળ્યા: રાજ વીરધવજ તેની નવી રાણી વળીના મહેલે ગયો અને તેનો પિતા લવણપ્રસાદ પાટણ તરફ ગયો.

પ્રકરણ ૬૬

સૂરીધરનો ઉપદેશ.

મદામાન્ય વસ્તુપાળ રાજસભામાંથી નીકળ્યા પછી સીધો પૌષ્પસાગર ગયો. તેજપાળ પણ તેની સાથેજ હતો. બન્ને બાપ્તઓ ગમે તેવાં કાંઈ કાર્યમાં મુકાયેલા દોષ; તો પણ તેમાંથી વખત મેળવીને એકવાર દેવમંદિરે અને પૌષ્પસાગરાએ જતા હતા. તેમના પુત્રા નિન્યકમ મહિનો આ પણ એક ક્રમ હતો અને તેને તેઓ દ્રવતાથી તા હતા. વસ્તુપાળ અને તેજપાળ બન્ને બદ્ધશ્રુત અને શાંતી હતા. તે બંનેકે મુદ્રાનું વાંચન કર્યું હતું અને સારા સારા વિદ્વાનોને મદાત એવી વિદ્વતા પણ મેળવી હતી. વળી વસ્તુપાળ પોતે સારો કવિ. તો પણ તેઓ ધન, જલ અને તપ, છત્યાદિ બાહ્યાચારને ચુસ્તપણે પાળતા હતા. અંતઃકરણની શુદ્ધિ અને મનની પવિત્રતા એ માનવજીવનમાં મહાપાન ઉપર ચડવાને અગત્યની વસ્તુઓ છે; પરંતુ અંતઃકરણને શુદ્ધ મનને પવિત્ર રાખવા માટે બાહ્યાચારની પણ જરૂર છે. અને તે જ તેની યોગ્યતા થયેલી છે. એવી નેમની માન્યતા હતી.

તેઓ બન્ને પૌષ્પસાગરાએ આવ્યા ત્યાં નરચંદ્રમંદિર પૌષ્પસાગરના એક નાના ખંડમાં બેઠા હતા. વસ્તુપાળના પગપરાગત ધર્મગુરુ જ્ઞાનસેનશ્રી અન્યત્ર વિદ્યાર કરી ગયા હતા અને આ નગરંદ્રશ્રી માનુષકના ધર્મગુરુ હતા. વસ્તુપાળ અને તેજપાળ નેમની સન્મુખ બેઠેલ હતા, ગુરુએ ધર્મલાજ આપ્યો અને તેઓ યાચ્છર્ય. તેમની બે બેઠા.

સૂરીધર કાંઈક વિચારમાં હતા એટલે કાંઈ બોલ્યા નહિ. વસ્તુપાળે

આડીવાર શદ્દ બોલ અને પછી પૂછ્યું ” ગુરૂવર્ય ! આપનું મુખ વિપાદ-
ભર્યું કેમ બતાવ્યું છે ? શરીરનું સ્વાસ્થ્ય તો સારું છે ને ? ”

આચાર્યનાં મુખ ઉપર એ પ્રશ્નથી મંદ હાસ્યની છટા આવી અને
તુરતજ લોપ પામી. તેમણે સહજ ગંભીરતાથી કહ્યું. ” મંત્રીવર્ય ! આ
શરીરને તો કાંઈએ ચવાનું નથી અને કદાચ કાંઈ થાય તો એમાં આચાર્ય
ખામયાનું કંઈ કારણ નથી. ઉદય, વૃદ્ધિ અને નાશ એ નિયમાનુસાર આ
શરીર એક દિવસ પંચમુતમાં મળી જવાનું છે. એ અમે સંસારત્યાગીએ
મારીફતે નહીંએ છીએ અને તેથી અમે શરીરનાં સ્વાસ્થ્ય કે અસ્વા-
સ્થ્ય માટે કંઈ પણ વિચારને ધરતા નથી. ”

તેજપાણિ વચ્ચેનું પૂછ્યું ” પણ મહારાજ ! આ શરીરને—અ-
માનવજીવનને અગર અને અમર બનાવી શકાય નહિ ? ”

તેજપાણિ પ્રશ્નથી નરયંદ્રમુરિતો વિપાદ ચાલ્યો ગયો, તેમ-
જ નંદર મુખ ઉપર શાંતિ પથરાઈ ગઈ. તેમણે મીઠા સ્વરથી કિત
આપલ કર્યું.

મંત્રી તેજપાણિ ! તમારો પ્રશ્ન અતિ પ્રશંસનીય છે. આ નાશવં
શરીરને કે અગર અગર અને અમર બનાવી શકાય છે. પણ તે શા માટે
નિષ્કરણ્ય અનેકવિધ ભાષા ભાગ્યવા માટે ? વિપુલ સંપત્તિના સ્વાદ
ખાંદાને માટે ? કે અસ્ત્ય શ્રીર્ષિ સંપાદન કરવાને માટે ? તમે ક્યા જેવું
કારણ રાખો છો તેને અગર અને અમર બનાવવાની વાત કરો છો !
જેના તુલ્ય મરણને માટે શરીરને અગર અને અમર બનાવવાની વ-
ાત કરો છો તેના જે અગર નથી. ” તેજપાણિ ઉપર આપનાં કં-
ઈ ભાવો દેહના મહાજાતિનેલા જ્ઞાનના ઉન્નતિ અને જોશનાં ક્ષય
ના કારણે આ શરીર ઉપર કદરવું, મૃત્યુના ભયને દૂર કરવો જેવું
કંઈ તેને સ્વાસ્થ્ય પુનઃપ્રવૃત્તિ એવું આ હુકુમી પુનિત માટેનાં કં-
ઈ કારણ નથી. ”

મંત્રી કહેવા લાગ્યા. ” હવે તો તમે કંઈ ભાવો છો કે હવે
આ શરીરને કે અગર અગર અને અમર બનાવવાની વાત કરો છો તમારો જ્ઞાન
પ્રગટ થઈ રહ્યો છે ને ? ”

તેજપાણિ તેમના પ્રશ્નને અગત્ય નથી માનીને કહ્યું. ” ભાગ્યવાન
જાતિના અને જે નરકના મહાજાતિના કિલ્લામાંથી પડે, કરવો
અમર અને અગર બનાવવાના કારણે મરણને મહારાજ ? ”

મંત્રી કહેવા લાગ્યા. ” આ જ્ઞાન કંઈ ? તેજપાણિ ! કદરવું કદરવું

ખતે સમાજ, ધર્મ અને લોકનાં કલ્યાણનો આધાર. એક કે અનેક મા-
મો આ નાશવંત શરીરને શાશ્વત બનાવી કેવળ સેવાપરાયણ જીવને
ખરે એ ઉપર રહેલો નથી, તેનો ખરો આવાર માણસનાં વ્યક્તિગત
ધર્મ ઉપર રહેલો છે. આ આખું વિશ્વ ધર્મને વશ છે. અને તેની ચડતી
પડતી ઉબધ ધર્મને આભારી છે. કોઈ માણસના અજર અને અમર
સ્વભાવ તથા સેવાપરાયણ જીવન ગુનરવાથી દેશ, સમાજ, ધર્મ અને
લોકનું કલ્યાણ ધર્મ કલ્પનું હોત, તો પૂર્વ ધર્મ મેલેલા પુણ્ય સીધું કરોએ
માનનીય આચાર્યોએ તેમ કહ્યું હોત. ભગવાન મહારીરના નિર્વાણ-
કલ્યાણક પ્રસંગે બનેલી યદના તમે જાની યદને કેમ જૂઠી બન્યો છો ?
એ વખતે દેવોના સ્વામી ખુદ છો ભગવાનને વિનંતિ કરી હતી કે પ્રભો,
આપ શરીરનો ત્યાગ કરી મોક્ષમાં સિધાવો છો; પરંતુ અત્યારે કાળ
મારો નથી. જો આપ અત્યારે જ નિર્વાણપદને પામશો, તો પાછા આપનું
શાશ્વત બુદ્ધિ મને માટે થોડી વાર જવા દો. ભગવાને ઇચ્છે દરીને
હિતર આપ્યો હતો કે:—દેવન્દ્ર ! જો આપુખ્ય નિર્વાણ ચક્ર દોષ છે, તેને
ખટાડવાનો કે વધારવાનો અધિકાર કોઈને નથી; માટે એ વાતને જવા દો.
મારો શાશ્વત બલિષ્ઠમાં કું થશે, એ ચિંતા મારે શા માટે કરવી જોઈએ ?
શાશ્વતની ચડતી કે પડતીનો આધાર તે તે સમયના નાયકો અને અનુયા-
યીઓનાં ધર્મ ઉપર રહેલો છે અને તેથી હે દંદ ! મુક્તિમાં જવાના આ
અવસરને કું જવા દઈ શકીશ નહિ. વળી મંત્રીશ્વર તેજપાળ ! આ
માનવજીવનનો હેતુ સર્વ શુભ અને અશુભકર્મોનો ક્ષય કરી આત્માને
પરમાત્માના પદે પહોંચાડવાનો છે. અને તે હેતુને સક્ષયમાં રાખી બધાં
કર્તવ્યો કરવાનાં છે. શરીરનો ધર્મ નાશ પામવાનો છે, તો તેને સમય
આપ્યે તેના ધર્મને વશ વર્તવા હેતુ, એજ યોગ્ય છે. એક શરીરનો નાશ
થવાથી આત્મા બીજા શરીરને ખાસ કરી અને જો તે દેવ શરીરમાં
જીવનના હેતુને સક્ષયિનું બનાવી કર્તવ્યો કરતા રહેશે, તો ઉવટ
કલ્પિત આશયને પૂર્ણ કરી શકશે. આ કારણથી શરીરને અજર અને
અમર બનાવી તેમાં આત્માને બાંધી રાખવાથી એ અર્થ સરે તેમ છે ?
ઉપરું એથી તો આત્માને અજર શરીરમાં બધાઈ રહેતું પડતું હોવાથી
તેની ઉત્પત્તિ ત્યાંજ અટકે છે. માટે આત્મિકરૂઢિને વિચારનાં આ શરી-
રને શાશ્વત બનાવવું, એ આત્માને માટે દિવાલ નથી. તેમ દેશ, સમાજ
અને ધર્મની સેવા કરવાને માટે પણ તેમ દેવાનો અન્યાય નહો, એમ
ભગવાન મહારીરનું હૃદયેનું કલ્પ વિચારનાં સ્વરૂપ. નમજી શકાય
છે. આ શરીર તેની સ્વેચ્છાએ દેલે ત્યાં જુધા નજ આશયને આત્મા

રાખી શુભ કાર્યો કરી પરમાત્મપદને પહોંચવાના માર્ગને સરલ બનાવે
એજ આપણું સાચું કર્તવ્ય છે. અને દેશ, સમાજ તથા ધર્મનું કલ્પ
પણ તેમાંજ રહેલું છે.”

સરિહતાં વિસ્તૃત કથનથી તેજપાળનાં મનનું સમાધાન
અને તેનાં મુખ ઉપર સ્તોત્રપત્રો લાવ પથરાઈ ગયો. પુનઃ તેણે
કહ્યો, “ ત્યારે શુદ્ધર્થ ! આપના વિવાદનું અર્થ કારણ શું છે ? ”

નરચંદ્રચરિત્રે હસીને જવાબ આપતાં કહ્યું, “ આપણા ધર્મ
સમાજની વર્તમાન પરિસ્થિતિનો વિચાર કરતાં મને અત્યારે
વિવાદ થયો હતો. ધર્મમાં દિવસે દિવસે નવા પથો અને ગચ્છો ઉ
થતા જાય છે અને તે દરેકના ઉત્પાદકો પોતાનો કમ્પો ખરો કરાવવા
પ્રયત્ન પ્રયાસમાં પડેલા છે. પૂર્વના મહાત્માઓ અને મહાત્મા
પોતાનાં વચનોના મનઃમતા અર્થ કરી તે માટે પરસ્પર વાગ્યુદ્ધમાં
છે અને પોતાની મેળેજ પોતાની નિર્જળતા સિદ્ધ કરે છે. ધર્મના ભેદો
એવે સમાજને પાશુ લાગ્યો છે અને તેમાં પણ અનેક જાતિઓ
તરો દિનપ્રતિદિન પડતાં જાય છે. ધર્મના અને જાતિઓનાં મતભેદો
કુસંપે સમાજમાં મળી નાંખવા માંડ્યું છે. ભગવાન વીરની વિશ્વ
ભાવનાને તેના અનુયાયીઓ ભૂલવા લાગ્યા છે. નવા નવા ગચ્છો અને
હિલા કરી ધર્મના પ્રદેશને મંદુચિત્ત કરતા જાય છે અને પરસ્પર લડપ
આનંદ માનવા લાગ્યા છે. ટુંકામાં ભગવાને સ્થાપેલો ચતુર્વિધ સ
માધુ, સાધ્વી, આચર અને શ્રાવિકા-પોતાનાં ખરાં કર્તવ્યથી વિ
ખનતો જાય છે. આ બધી પરિસ્થિતિનો વિચાર કરતાં મારા હૃદય
એક જાનની દિશાથી થઈ આવી હતી અને તેને લઈને તમને મારું
વિવાદસૂચી લાગ્યું હશે. ”

ચતુષ્પાળ અને તેજપાળ રાજ્યના પ્રધાનો હતા અને તેમનો
મમય રાજ્યકાર્યમાં જ વ્યતિત થતો હતો; તો પાશુ તેઓ ધર્મ
અને સમાજકલ્પની હતા અને તેને અંગે જનના જનાંવાથી હ
સાક્ષિતગાર રહેતા હતા.

ચતુષ્પાળે પુનઃવર કહ્યું, “ મહારાજ ! ધર્મ અને સમાજનાં
સ્વરૂપનો વિચાર કરતાં આપ જેવા ધર્મવાદક અને
દિવ્યચુનાં કલ્પક, દિશ્માર્ગ યાવ, જે સવચર વ્યાખ્યાનક છે, તે
મેંદાના અને અમાને વચ્ચે સમય ગાતર અને યુદ્ધકાલમાં આપનો
તો તો પણ અને ધર્મ અને સમાજનાં સ્વરૂપ દિશ્માર્ગથી વાં
ચેલાં હોઈને અને ભવનનાં નવનિર્મિત ધર્મ વચ્ચે પણ દરીઓ

માં ધર્મ અને સતિના અંગે જે ઘટનાઓ બને છે, તે જોતાં
 ધર્મ અને સમાજનો પ્રચર તાપથી તપતો મર્ય. ધીમે ધીમે
 તે નરક પ્રવાણ કરીને જલ્લાય છે અને દમિયાનમયી શ્રી હિમ-
 રી કાગધર્મ પાન્યા પછી આપણી ધાર્મિક અને સામાજિક
 દિન-પ્રતિદિન કંકાડી બનતી જોવાય છે. ગાંધી ઉપર મેળવેલા
 આપણને આદેશ પણ એવો છે અને દાસ શૈવાની સાથે આસતી
 પણ ભાદેશ પણ એવો મંલેવ છે. કારણ કે આપણામાં જ
 કુમર અને કુસંગનાં બીજાં અંકુરીત ચર્ચા-દોષ, ત્યાં આપણે બીજાની
 વગર મેળવવામાં અસક્ત નિવરીએ નો એમાં અસંભવિત શું છે?
 સંપૂર્ણ સ્વયં દેવમદિર ઉપર પણ મુસસમાનીનો ભય લટકી રહ્યો
 માંએ ધર્માધિતાથી શૈવાનાં અને દૈવ્યુવોનાં ઘણાં મદિરોને જમીન-
 કરી નાખ્યાં છે, એ આપણે જાણીએ છીએ અને તે સાથેજ
 દિરો ઉપર પણ તેઓનું ધર્મજનુન દદાય ઉતરે એવી સંકા ધાય
 કામાં ધર્મ અને સમાજનું નાવ મધ્ય સમુદ્રમાં આવી પહોંચ્યું છે
 ને દર નોકાનનાં સ્પષ્ટ ચિન્હો જાણાય છે. હવે તોફાન સમી જઈ નાવ
 સામત પસાર થઈ જાય છે. કે તોફાનનું જોર વધવાથી નાવ તેમાં
 જ જાય છે, એ જોવાનું રહે છે અને પરિણામને માટે ઉડી ચિંતા
 રહે છે.

આચાર્ય મદદરાજે મંબીરનાથી કહ્યું: “મંત્રીશ્વર! તમારે રાજ્યની
 અંગે ઘણાં કર્તવ્યો કરવાનાં હોવા છતાં પણ ધર્મ અને સમાજની
 માં ધ્યાન આપો છો, એ મારી જાણ બદાર નથી અને તમારા
 ‘ધર્મધરધર પુરોના’ એ ખાસ કર્તવ્યજ છે; તો પણ તમારી એ
 નિધાને માટે તમને ધન્યવાદ થયે છે. તમે ઉભય બંધુઓ રાજ્ય-
 નાં દિન-પ્રતિદિન વિજયને મરતા જતા હોવાથી તમારાં યુદ્ધસૈન્ય
 જીદિઆતુરના બહુજ વખાણ ધાય છે. ગુજરાતમાં આસતા
 વક કારખારને કેન્દ્રથી કરી સર્વત્ર શાંતિ અને વ્યવસ્થાનું સ્થાપન
 માં તથા પાટણની રાજકીય પંખીમાંથી અગ્ની કરવામાં તમે જે
 ધારણ વીરત્વ અને મુસદ્દોગીરીનો પરિચય કરાવ્યો છે, તેથી સમસ્ત
 માં તમારી કીર્તિ પ્રસરી ગઈ છે. વગી પૂર્વજીવનનાં પુણ્યના યોગે
 ઉગમ કુળમાં જન્મ્યા છો, સારું જ્ઞાન અને ઉચ્ચ પ્રકારની વિદ્વતા
 કરી છે, સુંદર, સુમુર અને સુધર્મને પાન્યા છો, રાજ્ય અને સમા-
 ન અંત છે અને દુઃશમા દુઃ તો સર્વ પ્રકારે સુખી છો. હું કંઈક
 આથી પણ તને વધારે માન, આજર, કીર્તિ તથા ઔરવને મેળવું

અને વધારે સુખી થાઓ; પરંતુ આ જીવનમાં જેમ તમે સર્વ વાતે સુખી છો; તેમ પરજીવનમાં પણ સુખી થવાને માટે તમારે ખાસ કરીને ઉશ્વેગ કરવાની અગત્ય છે. મંત્રીશ્વર ! શરીરનું આરોગ્ય, લાગ્યતું પ્રાણસ્વજનોમાં પ્રભુત્વ, સમાજમાં મહત્વ, વિવેકબુદ્ધિ અને લક્ષ્મી એ બધું પુણ્યના પ્રભાવથીજ મળે છે, એ તમારે સદૈવ ધ્યાનમાં રાખવાનું. અને પુણ્યને પ્રાપ્ત કરવાનું મુખ્ય સાધન ધર્મ છે, એ તમને સમજાવનાર નથી. ધર્મના ઘણા ભેદો છે અને તેનો મહિમા અપાર છે. પરંતુ તમને અત્યારે માત્ર તેનું સાદું સ્વરૂપ સમજાવવાને ઇચ્છું. મહાનુભાવો ! દાન, શીળ, તપ અને લાવ એ ધર્મનાં સાદાં પણ ત્યનાં સૂત્રો છે અને જે મનુષ્ય ધર્મનાં આ સૂત્રોને લક્ષ્યમાં રાખી જીવે તેના મનોરથને પૂર્ણ કરે છે, ઉત્તમ ચારિત્રને પાળે છે, મનસા, અને કર્મણા તપ કરે છે અને સદા શુભ વિચારોનું સેવન કરે છે, મનુષ્ય ધર્મના પ્રભાવે આ જીવનમાં તથા પરજીવનમાં દરેક રીતે સુચરિત્ર થઈ શકે છે. તમે બન્ને ભાઈઓ જનાલયો, પૌષ્પશાળાઓ, દાનશાળાઓ વિદ્યાશાળાઓ તથા શૈવમંદિરો બંધાવી ધાર્મિક અને સામાજિક કાર્યો ધનનો સદુપયોગ કરી દાનધર્મને સારી રીતે બજાવો છો, સત્ય, નમ્રતા, પ્રેમ, મૈત્રી અને કૃષ્ણા ઇત્યાદિ ઉત્તમ ગુણોને ધારણ કરી તે ગૃહસ્થને શોભાસ્વ સ્વદારા સતોપવૃત્ત ગૃહણ કરી શીળ ધર્મને પાળો છો બાહ્ય અને અભ્યંતર સંયમને સ્વીકારી તપધર્મનું પાલન કરો છો તો ઉત્તમ વિચારો અને શુભ ભાવનાઓનું સેવન કરી ભાવધર્મને અભ્યંતરે ઉતારો છો, એ હું મારી રીતે બાહ્ય છું; છતાં પણ ધર્મના ઉપદેશક તમે મારી તમને એજ સલાહ હોવી ઘટે કે તમારે ધર્મમાર્ગમાં વધારે બળની આપણા ધર્મ અને સમાજની વર્તમાન અવસ્થાનો ખ્યાલ કરી તેની ચરતી માંડ કટિબદ્ધ થવું નોંધવું. તમે પાટણની પ્રતિષ્ઠાને ધારણ રાખવાને, ગુજરાતનાં ગૌરવને વધારવાને અને દેશમાં શાંતિનું સ્થાપન કરવાને જે અતિ સ્તુતિપાત્ર પ્રયાસ કરો છો, તે સાથે ધર્મ અને સમાજ ઉન્નતિનાં કાર્યો કરી આત્માનાં કલ્યાણને માટે પણ વિશેષ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ મારી તમને ખાસ સલાહ છે. આપણો અહિંસાધર્મનો સિદ્ધાંત કેટલો અર્થગ્રાહી છે અને આપણી સંઘની ઉદાર વ્યવસ્થા કેટલી વિશિષ્ટ છે, એનું પ્રત્યેકને જ્ઞાન આપવાને માટે તમે પ્રયત્નશીલ રહેશો. આપણામાં ધીમે ધીમે વવાતાં કુસંપના બીજો નાશ કરવાને માટે મહેનત કરશો. વળી આપણાં પવિત્ર અને મહાન્ તીર્થો ઉપર રક્ષણ નોનો લય ઝાઝુમી રહેલો છે, તેને ગમે તે ઉપાયે દૂર કરવાને પ્રયત્ન કરો.

ને એ રીતે નીચેનું રક્ષણ કરી તથા નીચેની યાત્રા કરીને પૂજ્યનો ચય કરો.

નરચંદ્રશ્રિનું વિસ્તૃત અને ઉપદેશથી. જરૂર. ક્યેન સાંભળીને સ્તુપાળ અને તેજપાળ બન્ને પ્રસન્ન થઇ ગયા.

વસ્તુપાળે તુરંતજ કહ્યું. “આચાર્ય મહારાજ ! આપનો ઉપ-
સા અમે માથે યાત્રીએ છીએ, અને તે પ્રમાણે વર્તવામાં અમારાં
ન. મન અને ધનની પણ દરકાર કરશું નહિ.”

“અરે શુભ ! તીર્થનાં રક્ષણની ચિંતા અમારાં મનમાં સદાય
જાળાયા કરે છે, અને તેથી એક નિશ્ચય ઉપર આવી અમે એ બાબતમાં
કિંચિત પ્રબંધ કરશું; માટે આપ નિશ્ચિંત રહેશો.” તેજપાળે કહ્યું.

એ પછી વસ્તુપાળે આચાર્યને વિનંતિ કરતાં કહ્યું. “મહારાજ !
સત્સંગ્ય વગેરે તિથીની સંધ સહિત યાત્રા કરવાનો ઘણો વખત થય
પ્રમાણે વિચાર છે; પરંતુ વારંવાર લગાઇઓમાં જતું પડતું હોવાથી
એ વિચારને અત્યાર સુધી અમે પાર પાડી શક્યા નથી. હવે ઘણે ભાગે
લગાઇના અંત આવી ગયો છે. અને દેશમાં બધે રથને શાંતિ પથરાઈ
ગઈ છે. એટલે હવે અમે તીર્થયાત્રાએ જવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. સત્સંગ્ય
વગેરે રથને જવાથી યાત્રાનો લાભ મળશે, અને તીર્થભૂમિની શી અવસ્થા
છે, તે નજરે નિહાળી પણ શકશે. અત્યારે આપની પાસે આવવાનું
કારણ પણ એજ છે; માટે જ્યારે આપની આજ્ઞા હોય ત્યારે તીર્થ-
યાત્રાએ જવાનો દિવસ નક્કી કરીએ અને તે બાબતની બધી તૈયારી
કરવા માંડીએ.”

આચાર્યે પ્રસન્ન વદનથી કહ્યું. “મહાનુભાવો ! ધર્મ અને
સમાજ પ્રત્યેની તમારી ઉત્કૃષ્ટ લાગણી જોઈને અને સંધ સહિત તીર્થ-
યાત્રાએ જવાનો તમારો નિશ્ચય જાણીને હું અત્યંત ખુશ થયો છું.
ત્યાં સુધી તમારા જેવા ધર્મમાણુ અને સમાજ સેવાભિલાષી પુરોના
હવાતી છે, ત્યાંસુધી ધર્મ અને સમાજની કલિપણ પડતી થવાની નથી.
તીર્થયાત્રાએ જવાના મંબંધમાં તમે મારી આજ્ઞા માગો છો, એ
તમારો વિવેક સ્તુતિપાત્ર છે; પરંતુ ખરી રીતે તમારે આચાર્યશ્રી
વિજયમેનસુરિની આજ્ઞા લેવી જોઈએ; કારણકે તેઓશ્રી તમારા પિતૃ-
પક્ષના ગુરુ છે. હું જો કે તમારી સાથે સંધમાં આવીશ; પરંતુ વિજય-
મેનસુરિને અંદી તેજવી તેમની આજ્ઞા મેળવી તેમની આમેવાની નીચે
તીર્થયાત્રાએ જવાનું રાખો, એવી મારી ઈચ્છા છે.”

પણ ઉપર જાતે પડી, અને પછી પામનાં દિવાલ ઉપર સરકાવનાં એક ચિત્ર તરફ દરખાસી દરિયાની દેખાડી અને જેવટ પુનઃ વેળા પડી ! આજનાં દેશને એવટ પુનઃ દરખાસી દરખાસી તેના પ્રતિજ્ઞાનિ કેવે આપના એનાં દેશ, પછી પછી દરખાસી આપનાં એનાં દિવાલ ઉપરનાં નિજેવ ચિત્રા પછી દેશનાં દેશ, એવે આપ ગતો દેશ. આપુએ, એમણાં અને વિશાળ પ્રામાણમાં દેશની આ આજનાં એવટ ને શું દુઃખ આવી પડ્યું દેશને કે જેને લીધે ને આપુ દરખાસી દેશ કરતી હતી ?

એ આજનાં દેશ પીએ પીએ રમતું મધુ અને જેવટ ને દેશાદર દેશા દાગી, તેનું દેશ માંજાને એક પ્રકાર અને એક સ્ત્રી તે એનામાં આવી પડેલાં. પણ એ આજા તેમનાં આગમનથી અનુભવ કરી અને એમની તેમ એનાં દેશને દેશની દેશી.

સ્ત્રીએ તેની પામે જાતે તેનાં દાધ વંશધીને અધિરતાથી પૂછ્યું. “ પ્રીતિમતી ! તને શું થયું છે કે તું ગા માટે રહે છે ? ”

એ દેશનવતી આજનાં નામ પ્રીતિમતી હતું. ને તેની માતાનો અંગત સંબંધને આવધ અનવાનો પ્રવળ કરવા સાગી; પરંતુ તેનાથી અવરથ થઈ શકાયું નહિ અને પુનઃ દેશ કરવા સાગી.

પ્રીતિમતીની માતા યજ્ઞદા પછી ઉપર ગઈ અને તેની પુત્રીને બાળપૂર્વક હાડીને બાળપણમાં લીધી અને તેનાં આંખોને છુલ્લા સાગી. દેશાદર વખત પછી પ્રીતિમતીનું હંધું દેહું બેહું અને ને રોતી બધે થઈ. તેણે અવરથ બનીને આમ તેમ જોયું. પછીની એક બાજુ તેના પિતાને દિન વદને દેશના જોતાં જાતન, દુઃખ અને શોકથી તેનું સુંદર મુખકમળ દરમાઈ ગયું અને તે કેવળ નીચું જોઈ રહી.

યજ્ઞદાએ તેની પુત્રીનાં માથે, કપાળે, બાજીએ અને વાંસે દાધ ફેરવીને તેનાં મનનું આંતર કરવા માંડ્યું. થોડી વાર પછી જ્યારે તે તાજ સાંત અને અવરથ બની, ત્યારે યજ્ઞદાએ ધીમેથી પૂછ્યું.

“ જોડા પ્રીતિ ! તું સા માટે દેશ કરતી હતી ? શું નારી પ્રતિ કાંઈ અવરથ છે કે તને કાંઈ અવાનક આધિ થયો છે કે શું છે ? ”

પ્રીતિમતીએ તેની માતાના પ્રશ્નનો ઉત્તર દાધ નિઃશ્વાસમાં આપ્યો, અને તેના વિચિત્ર નવનાં અનુભવાથી પુનઃ જણાવવા લાગ્યું ગયાં.

યજ્ઞદાએ વચ્ચે પાસવધી તેના અનુભવને છુલ્લી નાખતાં કહ્યું. “ દાદરી ! તને આજ શું થયું છે ? તું કયા દુઃખથી રહે છે ? નારાં મનોદુ બનુ દારણ મને નહિ કરે ના કોને કહીશ ? ”

પ્રીતિમતીએ પુનઃ નિઃશ્વાસ મૂક્યો.

“ બાલી પુત્રી ! ” યશોદાએ સહજ ગજગણા સાદ્યી :
“ તને—અમારી એકની એક પુત્રીને રહતી જોઈને માંડે હૃદય બેદાઈ ના
અને જોતે આ તરફ કે તારા પિતા પણ કેવા દિલગીર અને દુઃખી
હોશ છે ? ”

પ્રીતિમતીએ તેના પિતા સામે જોયું અને તે પુનઃ રહી પડી.
તેના પિતા જગદુશાહ નજીક આવ્યો અને તેણે તેનાં મસ્તકે
મૂકાને ક્યું.

“ બેટા ! તું છાનો રહે અને તારાં મનની વાત દોઢ બાલીને અમ
હોઃ તને મારા સોગાન છે. ”

સોતાના પરમ પૂજનીય પિતાના સોગન સાંભળીને પ્રીતિમ
તુરંતજ રહતી ગંધ થઈ ગઈ. ધણુ વાર રહી હોડો નિઃશ્વાસ મૂકાને તે
દેહબાળ્યો અવાગ્યી ક્યું. “ પિતાહ ! તમારાં તથા મારી માતા
સ્નેહ અને મમતાપૂર્ણ આશ્રય સ્થાનમાં મને ક્યું દુઃખ નથી. તેમ મ
સારીરે પણ હોઈ અસુખ નથી. તમે મારા વારને શા માટે દિલ
ધાવો છો ? ”

“ તો પછી તું રહે છે શા માટે ? તારાં રહનું કારણ શું છે
યશોદાએ તુરંતજ પ્રશ્ન કર્યો.

“ માતૃશ્રી ! મારાં રહનું કારણ હોઈ ખાસ કે નવીન ના
તમને જાણ બતાવું. મારા માટે રહન નહન સ્વાભાવિક છે. ” પ્રીતિમ
જવાબ આપ્યો.

પ્રિય દુત્ત. તેના માતા યશોદાએ ગભારતાથી ક્યું. “ માણ
મારો માતૃ હૃદય તુરંતજ દિવા આલોક કે તોડ કરે એ સ્વાભાવિક કે
તેને જોઈને મારાં હૃદયમાં મોટા કાળા નાકાં નાકાં થઈને થઈને જોઈને
પ્રકટ થઈને મારાં હૃદયમાં મોટા કાળા નાકાં નાકાં થઈને થઈને જોઈને
મારો જ તને મારાં હૃદયમાં મોટા કાળા નાકાં નાકાં થઈને થઈને જોઈને
મારો જ તને મારાં હૃદયમાં મોટા કાળા નાકાં નાકાં થઈને થઈને જોઈને
મારો જ તને મારાં હૃદયમાં મોટા કાળા નાકાં નાકાં થઈને થઈને જોઈને
મારો જ તને મારાં હૃદયમાં મોટા કાળા નાકાં નાકાં થઈને થઈને જોઈને

મારો જ તને મારાં હૃદયમાં મોટા કાળા નાકાં નાકાં થઈને થઈને જોઈને

મારો જ તને મારાં હૃદયમાં મોટા કાળા નાકાં નાકાં થઈને થઈને જોઈને

મારો જ તને મારાં હૃદયમાં મોટા કાળા નાકાં નાકાં થઈને થઈને જોઈને

પ્રીતિમતીએ પોતાની ઘડકતી છાતી ઉપર હાથ મૂક્યો. તેણે વિચાર
 રીને હૃદયને દદ બનાવ્યું અને પછી કહેણા અને ગંભીરતાથી ભરેલા
 વાણે કહ્યું. “ પૂજનીય પિતાશ્રી અને માનનીય માતૃશ્રી ! તમારી
 હિતવશ હાવામાં મને કોઈ પ્રકારનું દુઃખ નથી. હું તમારી એકની
 એક વ્હાણી દીકરી હોવાથી તમે મારાં સુખને મારે પછી કાંઈક અને
 ભાગ્ય રાખો છે અને મારી પ્રત્યેક ઈચ્છાને પૂર્ણ કરવાને સદા તત્પર
 હો છો. મને તમારાં જેવાં માતાપિતાની પુત્રી થવાનું સાંભાગ્ય પ્રાપ્ત
 થું છે, તે મારે હું પરમ કૃપાનિધાન પરમાત્માનો જેટલો ઉપકાર માનું
 તેટલો ઝોહોજ છે. અને લવોજવમાં તમેજ મારાં માતાપિતા થાઓ,
 જેમ અંતઃકરણ પૂર્વક હચ્છું છું. પરંતુ આંદોશી નાની અવસ્થામાં
 હવે મને મારાં સ્ત્રી તરીકેનાં સાચા સુખનાં શિખર ઉપરથી મ્યુત કરીને
 જાના જે અગાધ સાગરમાં ધકેલી દીધી છે, તેનું ત્યારે મને સ્મરણ
 થાય છે, ત્યારે હાથ ! મારું હૃદય નિર્ભળ થઈ જાય છે અને ઈચ્છા
 નદિ છતાં પણ રહી જાય છે. તમે મારાં આ દુઃખને જાણો છો;
 પણ તેમાં તમારો શો ઉપાય ? કારણ કે એ દુઃખ કોઈથી દૂર કરી
 શકાય તેનું નથી; તેને બોગબોગ છુટકો છે. ”

પ્રીતિમતીનાં દુઃખની ઘટના તેનાં માતાપિતાથી અગમણી ન હતી,
 પરંતુ ત્યારે નેમણે તેનાં સુખેથી તેને સાંભળી, ત્યારે તેઓ પણ ધીરજ
 રાખી શક્યાં નહિ અને બન્નેની આંખોમાંથી આંસુઓની ધારાઓ
 પડેલા હાથી.

પણ નવપાવના પ્રીતિમતીનાં હૃદયમાં દવે દિંમને વાસ થયો હતો.
 નેણે કાંઈક દદનાથી કહ્યું. “ માતાપિતા ! તમને તમારી પુત્રીનું
 દુઃખ જાણ દિવા સાંભળી શોક થાય, એ સર્વથા સ્વાભાવિક છે.
 ક્યા માતાપિતાને તેમનાં સંતાનનાં દુઃખથી શોક થયો નથી ?
 મનુષ્ય કે અર્ચને થયો છે, થાય છે અને થશેજ; પરંતુ તેમાં
 માતાપિતાનાં શો દોષ છે ? દોષ માત્ર મારાં બોગબોગ દિવા કર્મના છે,
 મારે તમે શા સાદે રડો છો ? તમારે રડવાનું કોઈ કારણ નથી; કારણ કે
 કર્મનાં કળને દસના કે મેનાં બોગબોગ વિના છુટકારો થવાનો નથી. કર્મનું
 કળ એટલું બધું અચૂક છે કે તેને બોગબોગ માણુમનો આગે છે. ”

પ્રીતિમતીનાં દદ અને દિમન બંન્ને વચ્ચેના સાંભળને તેનો પિતા
 વિચાર મસ્ત અવસ્થામાં મેળ રહ્યો. પરંતુ તેની માતાથી સાંભ રહી
 કાશ્યું નહિ તે દીકરીનું દુઃખ સાંભળને મોટા સાદે રોવા લાગી.

જેમ જેમ પ્રીતિમતીનાં માતાપિતા તેનું દુઃખ સાંભળને દિલગીર

અને શોકાતુર થતાં જતાં હતાં, તેમ તેમ પ્રીતિમતી દુઃખને વિચારે પાડ્યોતે દહ બનતી જતી હતી. દુઃખની વાત બધાં મુઠ્ઠી મનમાં જ રમ્યા કરે છે, ત્યાં મુઠ્ઠી તેનો આવેશ જાહેર થાય છે; પરંતુ બીજાને કહી મન ઉપરનો બોલને ખાલી કર્યા પછી તેનાં આવેશ શાંત થઈ જાય છે. પ્રીતિમતી સંબંધમાં પણ એમ જ બન્યું હતું. તે જેમ જેમ પોતાનાં અંતરની વાત કહેતી હતી, તેમ તેમ તેનાં અંતઃકરણ ઉપરનો ભાર દૂર થતો હતો અને તેનામાં દુઃખને સહન કરવાની શક્તિ આવતી હતી. તેણે ધીરજ આપી શાંતિથી કહ્યું.

“ માતૃશ્રી ! તમે મને શાંતવન આપવાને આવ્યાં છો કે વિશેષ રાવરાવવાને આવ્યાં છો, એ હું સમજી શકતી નથી. મારાં દુઃખની વાત સાંભળીને તમારે મને મારી દિલગીર દૂર કરવાને શાંત અને પ્રેમ વચ્ચેથી ધીરજ આપવી જોઈએ, તેના બદલે તમે પોતેજ રાવા બેસી મારી દિલગીરીને દ્વિગુણિત કરો છો, એ તમને શોભતું નથી. પિતાશ્રી મારાં માતૃશ્રીને શાંત કરો અને નહિ તો પછી હું પણ તેમની સાથે રહેવા બેસીશ. ”

હેવટનું વાક્ય પોતાને સંબોધીને બોલાયેલું સાંભળીને જગદુ એકવાર તેની પત્ની યશોદા તરફ અને એક વાર તેની પુત્રી પ્રીતિમતી તરફ જોયું. તે પછી તેણે ગળગળા અવાજથી કહ્યું. “ દીકરી ! પ્રેમ એવાં છે કે હું તે તને સમજાવું, તારી માતાને શાંત કરું કે મારાં રૂદ્ધપણને આશ્વાસન આપું, એ મને સુજતું નથી. તું પોતેજ કહે કે હું કરું ? અરે હાય ! તારું દુઃખ જોવાનો અમારે વખત આવ્યો, તે પહેલાં અમે મરણને શરણ કેમ ગયા નહિ ? ”

એમ કહેતાં જગદુશાહની આંખોમાંથી પણ આધાર આપી વહેવા લાગ્યાં.

પોતાનાં માતાપિતાને રડતાં જોઈને પ્રીતિમતી વિચારમાં મઠી. હવે શું કરવું અને શું બોલવું, તેની એને સમજણ પડી નહોતી. મનમાં અને મનમાં મુંઝાવા લાગી. થોડી વાર પછી ત ચુપ રહ્યા તેણે તેના માતાપિતા-જનને કહેશીને કહ્યું.

“ માતાપિતા ! જે પુત્રીનાં સુખ દુઃખનો આધાર કેવળ માતાપિતા ઉપર જ છે, જેને આ સંસારમાં માતાપિતા વિના અન્ય કોઈના કે સુખ નથી અને જે કેવળ માતાપિતાના આશ્રયે રહી પોતેજ હવન પસાર કરે છે. તે પુત્રીનાં માતાપિતા તેનું દુઃખ જોઈ દિનમતે જગત પુત્રીને રડતાં જોઈ કરવાને બદલે પોતેજ રડવા માંડે અને

હાલન આપવાને અદલે પોનેજ આશ્વાસન લેવાની સ્થિતિમાં આવી પડે; તો પુત્રીના આ દાસ્યવાલ થાય, એનો વિચાર તમને આવે છે ખરો ! તે તમને એનો વિચાર થતો હોય, તો તમે પોને ચાલ માઓ, મને આશ્વાસન આપો અને મારાં દુઃખને બૂલી 'તું' ધીરજ અને દરતાથી જીવન માળી શકું, એવો ઉપાય કરો, અને નહિ તો પછી તમે પોને રડાવો મને મને રડાવો ! તમે પોને દુઃખ, દિલ્લગીરી અને શોકમા બોક્તા માઓ અને મને વધારે બનાવો આ બન્નેમાંથી તમને જે યોગ્ય લાગે, તે પ્રમાણે વર્તો; હું તમારી અનુવર્તિની બની રહીશ."

પ્રીતિમતીનાં આવાં ઉત્તરજ વચનોથી જગદુશાહ અને યશોદા બન્ને રોતાં બધે થઈ ગયાં. યશોદાએ વસ્ત્રના છેડા વડે 'આંખિયે સાફ' કરેલાં કરેલાં કર્યું. " પ્રીતિમતી ! તું ઝાઝી છે, શાણી છે અને વિચારવંત તમા શુશ્રુષાન છે એટલે તને વધારે શું કરવું ? આવી પડેલાં દુઃખને મદન દરવાની તારામાં અજગ શક્તિ છે અને અમને ખાતરી છે કે તું જો શક્તિના પ્રેતાપે દુઃખના અસર લાગેને વદન કરીશ. પરંતુ અમારાથી તારી આ અવસ્થા નેત્ર જળી નથી. અમે આ તારી મુંદર દેહસતાને આબુલશુ રક્તિ સંદેહ અને કાળાં વસ્ત્રોમાં નેત્રજીં છીએ, ત્યારે 'દાંય' ! અમારું હૃદય ચીરાઈ જાય છે અને દિલ તુડી પડે છે. પુત્રી ! તું કહે કે અમે તારાં દુઃખને શી રીતે દૂર કરી શકીએ ? અમને કોઈ ઉપાય બતાવ કે જેથી તને પુનઃ શુખિની બનાવી શકીએ ! "

" વ્હાલી માતા ! " પ્રીતિમતીએ નિઃશ્વાસ મૂકીને ઉત્તર આપતાં કર્યું, " મને દલ મુખનો અધિદાર નથી. આ જીવનમાં મુખ એ વસ્તુ મારાથી દુરજ રહેવાની છે; મારે એ વાતને જવા દો. હું મારા દુઃખને શાંતિથી મદન કરી શકું અને ધીમે ધીમે નેત્ર બૂલી જઈ, એવો કોઈ ઉપાય કરો, એટલું મારા મારે બસ છે. "

" પુત્રી ! " જગદુશાહે કર્યું, " અમારી મતિ કુઠિત થઈ ગઈ છે. તારાં દુઃખને બલાવવાને મારે અમારે શું કરવું, જો અમને મુજબ નથી; મારે અમને કોઈ માર્ગ બતાવ-રત્નો દેખાડ. "

" પિતાશ્રી ! મારે ભવિષ્યનું જીવન કેવી રીતે અંતિત કરવું, એ વિષે મેં દલ કરી નિશ્ચય કર્યો નથી. દલેશાં હું એજ વિચાર કરું છું; પરંતુ આજ પર્વત એક નિર્ણય ઉપર આવી શકી નથી. " પ્રીતિમતીએ ઉત્તર આપ્યો.

જગદુશાહે કાણુભર વિચાર કરીને કર્યું, " બેટા પ્રીતિમતી ! મારે જે નિશ્ચય ઉપર બંધવું હોય, તે વિષે મંપૂર્ણ વિચાર કરીને અમને

કહેજે અને અમે તેને અવશ્ય અમલમાં મૂકશું. પરંતુ મેં મારા તારાં મુખને માટે એક નિશ્ચય કરી રાખ્યો હતો અને તેને આજની તારી અવસ્થાથી ટેકા મળ્યો છે. મેં આજ પર્યંત એ નિશ્ચયને કોઈને-તારાં માતાને પણ કહ્યો ન હતો; પરંતુ હવે હું તેને કહીશ અને તેની સંમેળવીને તેને કાર્યમાં મૂકીશ. પુત્રી ! એ વિના તારૂં દુઃખ દૂર થશે નહિ.

છેવટનું વાક્ય બોલતાં બોલતાં જગદુશાહનાં મુખ ઉપર ક્રોધ ધાયા છવાઈ ગઈ અને પ્રીતિમતીનાં મુખ તરફ એક વાર જોઈને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. યશોદા પણ પુત્રીને એક વાર આયમાં લઈ ગઈ. ઉજ્જવલ કપોલ-પ્રદેશ ઉપર તથા મરતક ઉપર પ્રેમપૂર્વક હાથ ફેરવી તથા આશ્વાસન આપીને ધીમે ધીમે ઓરડાનો ત્યાગ કરી ગઈ. તેઓ પંછી પ્રીતિમતી ગહન વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગઈ. પલંગ પાસેની દિવા ઉપર લટકાવેલાં ચિત્રને ત્યાંથી ઉતારી લઈ તે તેને એકધ્યાને નિહાળી તેનાં માતાપિતાની હાજરીમાં પ્રીતિમતીમાં જે દૃઢતા અને હિંમત આવી હતી, તે પલાયન કરી ગઈ. તેની કામળ કાયા કંપવા લાગી, તેનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું અને તેની આંખે અંધારા આવ્યાં. દુઃખના અતિરે તેની નાણુક દેહલતા પલંગમાં તુટી પડી અને તે કુસકાં ભરી રૂદન કરવા લાગી. તેનાં મુખમાંથી કારમી ચીસ નીકળી ગઈ. “હાય વૈધવ્ય !”

પ્રકરણ ૮ મું.

પુનર્લભ કે પુનર્મીલન ?

કુચ્છ દેશનાં મુવર્ણનગર ભદ્રેશ્વરના રાજા ભીમદેવ પ્રતિહાર સાં જુજરાતના રાજા વીરધવલને યુદ્ધ થયું હતું અને છેવટ બંને વચ્ચે સુલેહના કાલકરાર થયા હતા, એ વાત વાયક મહાશયો સારી રીતે જાણે છે. પરંતુ ત્યારબાદ ભીમદેવ પ્રતિહારનું મૃત્યુ થયું હતું અને એ નગર તથા તેને લગતો વેલાકુલ પ્રદેશ વીરધવળના અધિકારમાં આવ્યાં હતા તથા ઝાલોરના ચૌહાણ સરદારો સામંતપાલ, અનંગપાલ અને ત્રિલોચ સિંહ જેઓ ભીમસિંહ પ્રતિહારની નોકરીમાં રહેલા હતા, તેઓ પણ હવે વીરધવળની સેવામાં આવીને રહ્યા હતાં. ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ કુચ્છ દેશનું આ અતિ સમૃદ્ધ અને વિશાળ નગર ભદ્રેશ્વર હાલ નાશ પામ્યું માત્ર તેનાં કોઈ કોઈ ખડેરો રહ્યાં છે. કુચ્છમાં હાલ જે ભદ્રેશ્વર ગા

તે નવું વસાવેલું છે. જૂનાં ભદ્રેશ્વરનાં અવશેષોમાં જગદુસાદનું જૈન-
દિર, દુદાસાદનાં સિવાલયનાં ધામણા અને ધુમટ, તેની પામેની દુદા-
ત, આસાપુરી માતાનું શુભ દેવળ, જે મરજીતી અને લોહસાદનાક-
રની દરગાહ છે, પરંતુ જે સમયની અત્રે વાત ગાલે છે, તે સમયનાં ભ-
શ્વરની સુંદરતા અને વિશાળતા જૂદા પ્રકારની હતી. મોટાં મોટાં દેવાલ-
યોનાં પ્રવક્તાઓએ અને ગજનરપરનાં મહાધર્મોના ઝરખાઓથી રો-
તાં તથા દેવળોમાં આરતી વખતના ધંતાનાદથી અને પ્રાસાદોમાં મુવ-
લોમોની કિડાના દારૂધ્વનિથી ગાંજતાં જનમરુનું ફેટલું અને કેવું વર્ણન
રહ્યું ! જેવું વર્ણન કરવાને માટે તો કોઈ સર્વાનંદ્યુરિએ જેવા દિવિ જોષ્યો,
શ્રી જગદુશ્વરિત કાવ્યમાં શ્રી સર્વાનંદ્યુરિએ ભદ્રેશ્વરનું ફેટલું પલ્લુ સાંકે
જોઈ ન કરેલું છે.)

જેનાં પ્રાતઃસ્મરણીય નામથી અને જેની અંતીમ ઉદારતાથી અ-
મારે પણ સોફા મંત્રમુગ્ધ થાય છે, તે ઉદાર નર એટ જગદુસાદ આ
ત્વક કથાના સમયે ભદ્રેશ્વરમાં રહેતો હતો. જગદુસાદ જતો શ્રીમાળી
રજીત અને ધર્મે જૈન હતો. તેનો પિતા શ્રોળ અને અને તેની માતા
સદમી મૂળ કંઈકોટના રહેવાસી હતા; પરંતુ ત્યારપછી ભદ્રેશ્વરની ખ્યાળી
સાંભળીને તેઓ ને નગરમાં આવીને વસ્યા હતા. જગદુને રાજ અને પંથ
નામના બે બાળ્યો હતા. આ ત્રણે બાળ્યો પરણેલા હતા અને તેમની
સ્રીઓના નામ યશોદા (યશોમંતી), રાજલક્ષ્મ અને પદ્મા હતાં. ન્યાય
અને નીતિપૂર્વક વાણિજ્ય અને ઉદ્યોગ કરતાં કરતાં જગદુ મહાન સમૃદ્ધી-
શાળી અને મોટા સંપ્રતિવાન બન્યો હતો. સમસ્ત ભદ્રેશ્વરમાં તેના જેવો
બીજો કોઈ ધનાઢ્ય અને શ્રીમંત માણસ ન હતો. ધનના પ્રભાવથી અને
ઉત્તમ ચારિત્રથી જગદુસાદની કીર્તિ ચોતરફ પ્રસરી મઠ હતી અને ગુજ-
રાતના રાજ વીરધવલે તથા લેકિએ તેને એ પ્રદેશના નગરોનું પદ
આપેલું હોવાથી તેની પ્રતિષ્ઠા પણ સારી ગમેલી હતી. જગદુસાદને
સંતાનમાં માત્ર એક પુત્રી પ્રીતિમતી હતી. પ્રીતિમતી સૌંદર્યશાલિની
અને લાવણ્યમયી હોવાની સાથે જીદિમતી, ચતુરા અને શુભવતી હતી.
જગદુસાદે તેને યોગ્ય વયે લગ્નનો સમય આવ્યેથી યશોદેવ નામના
એક કૃષ્ણાન અને શુભલાન સુવરૂની સાથે પરણાવી; પરંતુ તેણે પાણિ-
ગૃહણ કર્યા પછી યશોદેવનું આગ્રમિક રોગથી અકાળ મૃત્યુ થયું ! અને
પ્રીતિમતી સુવાચર્યાના આંગણે પગ મૂકતાંજ વિધવા થઈ. પ્રીતિમતીનાં
સંબંધમાં આટલા પ્રસ્તાવથી વાંચક જંધુઓ ગન મહરજીમાં વર્ણવેલી
મટનાને સદર્શમાં અમજી શકશે.

એ ઘટના પછી ફેટલાક કાળ વહી ગયો છે. ઉનાળો ઉઘાડે ચોમાસું બેઠું છે. મેઘના આગમનથી વેલાકુલનો પ્રદેશ લીલોઝમ થઈ ગયો છે. આકાશ વાદળાથી હંમેશાં ઘેરાયેલું રહે છે. સૂર્યનારાયણ દર્શન કવચિતજ થાય છે. કોઈ કોઈ વાર વિજળીના ચમકારા મેઘગર્જના થાય છે અને મેઘ મુશળધારે વરસે છે. પ્રીતિમતી પણ એજ ઓરડામાં—એજ પલંગ ઉપર બેઠી હતી. તેના હાથ તેના મૃત પતિ યશોદેવનું ચિત્ર હતું. તે એ ચિત્રને એક ધ્યાને રહી હતી અને વારંવાર નિઃશ્વાસ મૂકતી હતી. જેમ પ્રકૃતિનાં રાજ મેઘગન્ય તોફાન મચ્યું હતું, તેમ તેનાં મનોરાજ્યમાં વિચાર તોફાન મચ્યું હતું. ફેટલાક સમય પછી તે પલંગ ઉપરથી ઉઠી ઓરડાના ઝરખાએ જઈને ઉભી રહી. તેણે ત્યાં ઉભા ઉભા જોવાંદ દઇ પણ તેટલાજ જોઈથી વર્ષતો હતો, વીજળીના ચમકારાંખને આંધ્ર નાખતા હતા અને મેઘની ગર્જના કાનના પડ ફાડી નાંખતી હતી. સામેનાં મહાલયની છત ઉપર મયુર અને મયુર એક યુગલ અવનત મુખે મેઘની અવિરલ ધારાને હાથથી ઝીંપી પગપર આલિંગીને બેઠું હતું ! પ્રીતિમતીની ચંદ્રાર દૃષ્ટિ તેનાં પડી અને તે તુરતજ હાથ પોકારતી ઝરખાથી પાછી ફરી. તેણે જ ઉપર દગલગ પરતાં પરતાં મોટા સ્વરથી કહ્યું. “આ મયુર મયુરી અત્યારે જે મુખ ભોગવી રહ્યાં છે, તે મુખ ભોગવવાનો કોઈ મને નથી, તો પછી આ સંસારમાં છપીને શું કરવું છે ? અભિમતીને માટે હવે તો મૃત્યુજ આ અસહ્ય ચાતનામાંથી છૂટા મેક માગે છે ! હાથ ફેર વિધાના !”

અત્યાર આજ વખતે પ્રીતિમતીના પિતા જગદુશાહે એ આંસુ ઘેરા પ્રવેશ કર્યો. તેણે પ્રીતિમતી પાસે જઈને તેના વાંસામાં મદુતાથી હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં કહ્યું. “બેટા ! વૈધવ્યની અતિ દુઃખકર યજ્ઞ ભૂમિથી છૂટવાનો મૃત્યુ સિવાય બીજો માર્ગ છે. ગાંતે એ માર્ગ ઉપર હવે ચાલવવાનો મેં હવે નિશ્ચય કર્યો છે.”

પ્રીતિમતી જાંઘની તેમ જભીન ઉપર પડી રહી.

જગદુશાહે અગરથી પૂના કહ્યું. “ચિત્ર પુત્રી ! બેટા ! આ અંત કાંઈ સત્ય નથી, સત્ય નિશ્ચય, મેં જે નિશ્ચય કર્યો છે, તેને અમલમાં નહીં લાવવાનું હું હવે ફેર ચલાવું નથી.”

પ્રીતિમતી અગર અંતરે તેના પિતાની આંખે બેસા, તેણે અંતરમાં

એ ઘટના પછી કેટલોક કાળ વહી ગયો છે. ઉનાળો પડ્યો છે. મેઘના આગમનથી વેલાકુલનો પ્રદેશ લીલોભ્ય ગયો છે. આકાશ વાદળાથી હંમેશાં ઘેરાયેલું રહે છે. સૂર્યનારાયણ દર્શન કવચિતજ થાય છે. કોઈ કોઈ વાર વિજળીના ચમકારા મેઘગર્જના થાય છે અને મેઘ મુશળધારે વરસે છે. પ્રીતિમતી પણ એજ ઓરડામાં-એજ પલંગ ઉપર બેસી હતી. તેના હાથ તેના મૃત પતિ યશોદેવનું ચિત્ર હતું. તે એ ચિત્રને એક ધ્યાને રહી હતી અને વારંવાર નિઃશ્વાસ મૂકતી હતી. જેમ પ્રકૃતિનાં રાજ્ય મેઘજન્ય તોફાન મચ્યું હતું, તેમ તેનાં મનોરાજ્યમાં વિચાર તોફાન જામ્યું હતું. કેટલાક સમય પછી તે પલંગ ઉપરથી ઉઠી ઓરડાના ઝરખાએ જઈને ઉભી રહી. તેણે ત્યાં ઉભા ઉભા જોવા પડ્યા હતા પણ તેટલાજ જોરથી વર્ષતો હતો, વીજળીના ચમકારા અને આંખને આંજી નાખતા હતા અને મેઘની ગર્જના કાનના પાંખ ફાડી નાંખતી હતી. સામેનાં મહાલયની છત ઉપર મયુર અને મયુર એક યુગલ અવનત મુખે મેઘની અવિરલ ધારાને હર્ષથી કી પરસ્પર આલિંગીને બેઠું હતું ! પ્રીતિમતીની ચંદ્રાર દૃષ્ટિ તેનાં પડી અને તે તુરતજ હાથ પોકારતી ઝરખાથી પાછી ફરી. તેણે જ ઉપર લગલગ પડતાં પડતાં મોટા સ્વરથી કહ્યું. “આ મયુર મયુરી અત્યારે જે સુખ ભોગવી રહ્યાં છે, તે સુખ ભોગવવાનો મારે અને નથી, તો પછી આ સંસારમાં જીવીને શું કરવું છે ? અભાગિનીને માટે હવે તો મૃત્યુજ આ અસહ્ય પાતનામાંથી છુટકો એક માર્ગ છે ! હાથ ફેર વિધાતા ! ”

ઝરખર આજ વખતે પ્રીતિમતીના પિતા જગદુશાહે એ ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. તેણે પ્રીતિમતી પાસે જઈને તેના વાંસામાં મદ્દુતાથી હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં કહ્યું. “ બેટા ! વૈધવ્યની અતિ દુઃખકર યજ્ઞશ્રામાંથી છુટવાનો મૃત્યુ સિવાય બીજો માર્ગ છે. અને એ માર્ગ ઉપર તને ચડાવવાનો મેં હવે નિશ્ચય કર્યો છે.

પ્રીતિમતી જેમની તેમ જમાન ઉપર પડી નહીં.

જગદુશાહે આજથી પૂન કર્યું. પ્રિય પુત્રી ! પિતા આ અને સાત યજ્ઞને મારી પાતને સાલગા. ને જે નિશ્ચય કર્યો છે. તેને અપમદમ નહીં સિવાય તારું દુઃખ ફેર ચલાવુ નથી.

પ્રીતિમતી ન્યત્ય અતીતે તેના પિતાના આંતરમાં તેજ અત્યંત

એમ કહીને યશોદા પ્રીતિમતીની પાસે જઈને બેઠી અને તે આંસુઓને સાડીના પાલવ વતી લૂછવા લાગી.

એ પછી જગદુશાહે કહ્યું. “ તને હવે રોવાનું કાંઈ કારણ નથી. કારણ કે તારાં કંઈને મુકાવી નાંખવાનું અમે નક્કી કર્યું છે. માત્ર તારી સંમતિની વાર છે. તું અમારા નિશ્ચય સાથે સંમત થઈશ ? ”

પ્રીતિમતીએ એક વખત તેની માતા તરફ અને એક વખત તે પિતા તરફ જોયું અને પછી ક્ષણભર વિચાર કરીને કહ્યું. “ પણ હું અને તમારા નિશ્ચયને સ્પષ્ટતાથી કેમ કહેતા નથી ? ”

જગદુશાહે તુરતજ કહ્યું. “ પુત્રી ! તારું વૈધવ્યનું દુઃખ જે રીતે દૂર થાય, તે રીતને વર્તનમાં મૂકી તને પુનઃ સુખી કરવી, એ અમારો નિશ્ચય છે. ”

“ પરંતુ વૈધવ્ય આ જન્મનું શાશ્વત દુઃખ છે. એ દુઃખને દૂરી સુખી બનવાની કોઈ રીત હોય, એ હું જાણતી નથી. પિતાશ્રી તમારા નિશ્ચયને વધારે સ્પષ્ટ કરો. ” પ્રીતિમતીએ પણ તુરતજ કહ્યું.

“ તારું કહેવું યોગ્ય છે; તેમ છતાં વૈધવ્યનાં દુઃખને દૂર કરવો ઉપાય છે અને તે ઉપાય એ પુનર્જન્ન. ” જગદુશાહે સ્પષ્ટતાથી : “ અમે કોઈ લાયક યુવકની સાથે તારું પુનર્જન્ન કરી તને સુખી કરવો નિશ્ચય કર્યો છે. તારાં વૈધવ્યનાં દુઃખને દૂર કરવાનો કસોટી કર્યો છે. ”

પોતાના પિતાનાં મુખેથી પુનર્જન્ન શબ્દ સાંભળીને પ્રીતિમતી આશ્ચર્ય થયું. તેનાં મુખ ઉપરની દિગ્ગીરી ચાલી ગઈ, તેની આંખ આંસુ મુકાઈ ગયા, તેના શ્વાસ નેરથી ચાલતા ગામે. અને તેનાં સ અંગ ઉપર એક પ્રકારની દહતાની હાવા જવાઈ ગઈ.

તેણે તેની માતા તરફ અર્થસૂચક દૃષ્ટિથી જોઈને પૂછ્યું. “ શું આ શક્ય વાત છે. માનુષી ! ”

“ શા માટે નહિ, બેટા ! ” યશોદાએ જવાબ આપતાં કહ્યું. “ તારી સંમતિ હોય, તો એ વાત શક્ય થાય તેમ છે. ”

“ પણ એ વાત સી રીતે શક્ય થાય તેમ છે ? ” પ્રીતિમતીએ પુનઃ પૂછ્યું. “ સત્કારનું અધારણ અને સમાજનો તિરસ્કાર એ નાટાં વિના પુનર્જન્નની આડે પડેલાં છે એ તમે કેમ જુલો જાઓ છો ? ”

“ એ વિદ્યોતે અને જુલો ગયા નથી; તે અમારાં ધ્યાનમાં છે. જગદુશાહે કામચલાથી જણાવ્યું. “ પરંતુ પ્રિય પુત્રી ! તારાં નામની ખાતર અને સમાજના અધારણ અને તિરસ્કારની અવસ્થા

વાને તમારે થયાં છીએ. અમારાં જાણ મનનાનું દુઃખ મીટાવવાને
મેં નાન, જાન, પર્મ કે સમાજ-કોઈની પણ દરબાર કરવાનાં નથી. "

પ્રીતિમતીનાં આશ્ચર્યની દષ્ટે કોઈ મીઠા રહી નહિ. તેણે પૂછ્યું.
" પણ એવી દીને નાત, જાન અને પર્મની અવગણના અને નેના તિર-
કારને સદગત રહ્યા કોઈ યુવક તમારે છે-નહીં? થશે ખરો ? "

" શા માટે નહિ થાય ? " જગદુશાહે ઉત્તર આપતાં કહ્યું.
" અમે કોઈ નિર્ધન અને નિગાધાર પણ સુરક્ષિત યુવકને કોઈની દારીયું
અને તેની સાથે તારું પુનર્મીલન કરી તેને અમારી સાથે જ રાખ્યું અને તેને
આપણી આ મર્વ મંજૂરિતો ઉત્તરપ્રદેશી જાતીયું. આવી સાલગરને
વશ કોઈ યુવક નહિ થાય, એમ જાણે નહિ. "

" પણ પિતાશ્રી ! જાતિ અને સંઘના નિરરકારનો તમને સંપૂર્ણ
ખ્યાલ હોય, એમ જણાવું નથી અને તમે જે સાદસ કરવાને તમારે થયા
છો, તેનું કેવું અને કેરવું વિષરિત પશ્ચિમ આપશે, એનું તમને જાન હોય,
એમ ઘાગું નથી. માનો કે તેવો યુવક કોઈ મળી આવ્યો અને તેણે
તમારી વાનગી રહીશર પણ દર્શા; પરંતુ એથી યાતિ તમારો જવાદાર
બંધ કરશે, સંઘ તમને બંધિતકારની શિક્ષા કરશે અને ભદ્રેશ્વરની સમરતા
જનતા તમારો નિરરકાર દર્શો ! યાતિ, સંઘ અને જનતામાં તમારી જે
પ્રતિષ્ઠા છે, તે નાશ પામશે. આ નમરના નગરશેઠની માનનીય પદવી
ચાલી જશે અને રાજદરબારમાં તમારું જે માન સચવાય છે, તેનાં બદલે
અપમાન થશે, એટલુંજ નહિ પણ આપણા ગુરુ તમને, સંઘ
દપકો આપશે. માટે પિતાશ્રી ! પ્રથમ આ બાબતોનો વિચાર કરો અને
પછી જે નિશ્ચય હિપર આવવાનું હોય, તે હિપર આવો. " પ્રીતિમતીએ
ગંભીરતાથી કહ્યું.

જગદુશાહે અવાજમાં સદજ જુરસો લાવીને કહ્યું. " તેં કહી તે
બધી બાબતોનો મેં વિચાર કર્યો છે અને તેના અંતેજ હું એક નિશ્ચય હિપર
આવ્યો છું. જાતિ, સંઘ અને જનતાનો તિરરકાર મળતો હોય, તો બલે
મળે; મારી પ્રતિષ્ઠા અને નગરશેઠની પદવી ચાલી જતી હોય, તો બલે
ચાલી જાય અને આચાર્ય મદાગજ દપકો આપતા હોય, તો બલે આપે;
પરંતુ મેં જે નિશ્ચય કર્યો છે, તે પ્રમાણે વર્તોશ અને તને સુખી કરીશ.
દીકરી ! તારાં ગુપ્તની આગળ મારાં માન, પ્રતિષ્ઠા અને નગરશેઠનું પદ
દાંધ વિચારમાં નથી. તારું દુઃખ દર કરવાની ખાતર ગમે તેવા વિકટ
સંયોગો અને વિદ્વાનો સામે થવાને હું તમારે થયો છું અને આ નગર કે
દેશનો ત્યાગ કરવો પડે, તો તેમ કરવાને પણ આતુર છું. હું તમારાં મારું

હોવાનું એટલું જ છે કે, ગમે તે બોગે તારાં વૈધવ્યનાં દુઃખને દૂર કરી તે સુખી બનાવીશ અને ત્યારેજ મારા દિલને શાંતિ મળશે. ”

પોતાના પિતાની દરતા અને તેનો એક નિશ્ચય જોઈને પ્રીતિમતી આંખમાં આંસુ આવ્યાં. તેણે અવાજમાં રોદ અને મૃદુતા આણીને કહ્યું “ પૂત્ર્ય પિતાશ્રી ! તમારી આ દુઃખિની અને અભાગિની દીકરીના મન તમારા હૃદયમાં જે અગાધ રોદ છે તથા તેનાં મુખને માટે તમે અપૂર્વ સ્વાર્થત્યાગ કરવાને તૈયાર થયા છો, તેનો વિચાર કરતાં મ હૃદય આનંદથી ઉભરાઈ જાય છે અને વર્તમાન દુઃખને ભૂલી જાય છે. તમારા જેવાં માતાપિતાનાં ગૃહે મારો અવતાર થયાનાં સૌભાગ્ય માટે હું ખરેખર મગફર છું. પરંતુ માતૃશ્રી તથા પિતાશ્રી ! તમે શું મેં માનો છો કે હું પુનર્લગ્ન કરવાને તૈયાર થઈશ અને એ રીતે મુખ બનવાનો વિચાર કરીશ ? ”

“ ત્યારે શું તું તારાં જીવનને વૈધવ્યનાં અમાપ દુઃખમાં પૂર્ણ કરીશ ? ” જગદુશાહે કાંઈક આશ્ચર્યનો ભાવ દર્શાવતાં પૂછ્યું.

“ અવશ્ય ” પ્રીતિમતીએ જવાબ આપ્યો. “ એમાં શંકાને સ્થાન આપવાનું કાંઈ કારણ નથી. ”

“ પ્રીતિમતી ! ” જગદુશાહે કહ્યું. “ સંપૂર્ણ વિચાર કર્યા વિના જવાબ આપ નહિ. પ્રથમ અંતરમાં ઉઠા ઉતરી બરોબર વિચાર કરી જે અને પછી જે ઉત્તર આપવો હોય, તે આપ. ઉતાવળ કરવાનું કાંઈ કારણ નથી. તારે અત્યારે જવાબ આપવો ન હોય અને વિચાર કરવો હોય તો ભલે તેમ કર; પરંતુ મનમાં કાંઈપણ પ્રકારની શરમ કે શંકા રાખીને જીવનને બરબાદ કરવાનું સાહસ કરીશ નહિ. અમે પોતેજ જ્યાં તને સુખી કરવાને તૈયાર થયા છીએ, ત્યારે તારે શામાટે દુઃખમાં સંપાદિત વાનું પસંદ કરવું જોઈએ ? ”

પ્રીતિમતીએ કહ્યું. “ પિતાશ્રી ! મેં જે ઉત્તર આપ્યો છે, સંપૂર્ણ વિચાર કર્યા પછીજ આપ્યો છે એટલે નવેસરથી વિચાર કરીને ઉત્તર આપવાપણું રહેતું નથી. આટલી નાની અવસ્થામાં અયૌવનની શરૂઆતમાં વિધવા થવાથી મને બહુ લાગી આવે છે, મેં અંતઃકરણ વૈધવ્યનાં દુઃખનો વિચાર કરતાં ચિરાય છે અને રાતદિવસ એના એજ વિચારો કર્યા કરું છું; પરંતુ એ ઉપરથી હું પુનર્લગ્ન કરવા તૈયાર થઈશ, એમ જો તમે માનતા હો, તો તે તમારી ગંભીર ભૂલ છે. પિતાશ્રી ! અત્યાર મુઠ્ઠીમાં મેં જે શિક્ષણ લીધું છે, તેથી મને સંજ્ઞા મળી છે કે સ્ત્રીનું લગ્ન માત્ર એકજવાર થઈ શકે છે; ફરી ફરીને તે

અન્ય ધર્મ શક્તિ નથી. આપણી યાત્રિ અને પ્રમાણે સ્ત્રીને પુનર્વિમ્લેષ છોડે આપેલી નથી એટલે મારે તેથી છોડ લેવાનું સામારિ પસંદ કરવું જોઈએ ?”

“ પુત્રી ! હું બંધુ છું કે સંસારની વ્યવસ્થા અને સમાજનાં બંધારણમાં સ્ત્રીને પુનર્વિમ્લેષની સ્વતંત્રતા આપેલી નથી; પરંતુ હું સમાજની મનાતે હકત તારાં સુખને માટે એક જાણુ મૂકવાને તૈયાર થયો છું. વિધવાને જે અસહ્ય દુઃખ સંઘન કરવું પડે છે અને તેને જે દરજ્જાજનક સ્થિતિમાં મૂકાવું પડે છે, તેનો જો તે વધારાપણું વિચાર કર્યો હોય, તો મારી આતરી છે કે તું મારા પ્રસ્તાવને સ્વીકારી પુનર્વિમ્લેષ કરવાને તૈયાર થયા વિના રહેત નહિ. પુરૂષોને સ્ત્રીનાં મૃત્યુ પછી અર્ધે તંત્રી હયાતીમાં પણ જો, ત્રણ કે એથી વધારે સ્ત્રીઓ કરવાનો “હક” છે, તો પછી તેવો દર સ્ત્રીઓને અને તેમાં પણ તારા જેવી આજવિધવાને સામારિ દોષા જોઈએ નહિ ? સ્ત્રીઓને તેવા હકથી વચિત રાખવાને માટે સમાજનું બંધારણ શું પુરૂષોનું પક્ષપાતી કરતું નથી ? ”

પ્રીતિમતીની અવસ્થા જો કે પંદર કે સોળ વર્ષનીજ હતી; તોપણ એટલી નાની ઉંમરમાં તેણે ધર્મ અને નીતિનું ઉત્તમ શિક્ષણ સંપાદન કરેલું હતું અને તેની જીવિતો વિકાસ પણ સારી રીતે થયેલો હતો. તેનું અંતઃકરણ ધાર્મિક આગ્રાહો અને વિચારોથી કેવળ શુદ્ધ અને શુદ્ધ હતું જેથી તેમાં વિકાસને સદજ પણ સ્થાન ન હતું.

પોતાના પિતાની પુનર્વિમ્લેષના પદ્ધતિ દલીલ સાલગીને પ્રીતિમતીએ દલતા અને ગંજીરનાથી કહ્યું. “ પિતાશ્રી ! વૈધવ્યનાં અસહ્ય દુઃખને સહન કરવું અને તેમાં પણ મારા જોટલી નાની ઉંમરથી એ દુઃખને સહન કરતાં કરતાં જીવનને શુદ્ધ રાખવું, એ મહાન મુશ્કેલ કામ છે, એ હું સારી રીતે જાણું છું; પરંતુ એથી કરી હું પુનર્વિમ્લેષના પદ્યંત સ્વીકારીશ દિવા તેમ કરીને સુખી થઈશ, એ તમારી માન્યતા માંગ પ્રત્યેના કેવળ રહેલને લીધે જોઈએલી છે. વળી પિતાશ્રી ‘ સમાજમાં પુરૂષો કેવળ ગૌરવ્યાજની દર જોખવતા હોય, તો તે ઉપરથી સ્ત્રીઓને પણ તેવો દર મળવો જોઈએ, એ તમારો માન્યતા પણ પાપપુત્ર નથી. સમાજનું બંધારણ પુરૂષોનું પક્ષપાતી હોય, તો બસે દો. તે જોવાનું મારે કામ નથી. મારું કામ ફક્ત મારા સ્વીધર્મ પ્રમાણે વર્તવાનું જ છે. ”

“ પ્રીતિમતી ! મનના એક પ્રકારના આવેશને યશ યશ સારા-સારનો વિચાર કરવાના વિવેકને બૂલી જા નહિ. અસારના બંધારણને એક જાણુને રાખી તારાં અંતઃકરણને પછી જો કે તું વૈધવ્યનાં દુઃખને કરનમર સહન કરી શકીશ ? અને મરજીન જીવનને શુદ્ધ અને નીતિના પદે રાખી શકીશ ? અત્યારે તારૂં મન જે દલતામાં રહે છે, તે દલતા

ભવિષ્યમાં દુઃખના અતિરેકથી ઢીલી પડશે, ત્યારે વિકારને વશ થવાનું અંચળ મન જરા પણ વાર લગાડશે નહિ અને એ વખતે શાસ્ત્રનું કંઈ માન કે સંસારનું બંધારણુ જેર જેવું લાગશે; માટે વ્હાલી પુત્રી ! લગ્ન અને આશંકાનો ત્યાગ કરી સુખી થવાની તને જે તક મળી છે, તેને સદુપયોગ કરી લે. અમારી દ્રષ્ટિ આગળ અમારી લાડીલી, માનીતી અને પનોતી પુત્રી વૈધવ્યની અમ્મલ યાતનામાં સળગ્યા કરે, એ અમારાં વધુ વખત જોઈ શકાશે નહિ. ”

જેમ જેમ જગદુશાહ આગ્રહ કરતો હતો, તેમ તેમ પ્રીતિમતી દલતા વધતી જતી હતી. તેણે સહજ જુસ્સાથી કહ્યું. “ પિતાશ્રી વૈધવ્ય દુઃખને સહન કરવાને હું ભવિષ્યમાં અસમર્થ નીવડીશ; તો તમે એમ માનો છો કે હું અનીતિના પંથે વિચરીશ ? મારા માટે તમારા જેવાં પવિત્ર માતૃપિતાની પુત્રી માટે આ કેવી દુશંકા ? આપુ ત્યારે દુઃખ સહન નહિ થાય અને મન વિકારને વશ થવા જશે, ત્યારે તમારી દીકરી આ જગતમાંથી સ્વેચ્છાએ પ્રયાણ કરી જશે—સ્વહસ્તે જીવનનો અંત લાવશે; કિન્તુ અધર્મ અને અનીતિના પંથનો કદિપણ સ્વીકાર કરશે નહિ. એ સંબંધમાં તમારે મારી જરા પણ ચિંતા કરવાની નથી. ”

એ પ્રમાણે કહીને પ્રીતિમતી જરાવાર થોભી. તે પછી તેણે પુનઃ ગંભીરતાથી કહેવા માંડ્યું. “ પિતાજી ! લગ્ન એ એવો પવિત્ર સંબંધ છે કે સ્ત્રી કે પુરૂષનાં મૃત્યુ પછી કોઈએ પુનર્લગ્ન કરવાની ઇચ્છા કરવી, એને હું ભયંકર પાપ માનું છું. જો કે સ્ત્રીનાં મૃત્યુ પછી અને કોઈ વાર સ્ત્રીની હયાતીમાં પણ પુરૂષ ખીજ વાર લગ્ન કરે છે, એવો સંસારનો રીવાજ છે; તો પણ તે પ્રશંસનીય છે, એમ તો નથીજ. સંસારમાં પુરૂષને ઉપદેશ અને સ્ત્રીને ઉપદેશ માનીને તેમનાં અધિકારો અને કર્તવ્યોને જૂઠાં જૂઠાં અને ચડતા ઉતરતા પાંક્તિમાં રાખેલાં છે અને વ્યવહારની સામાન્ય દ્રષ્ટિથી જોઈએ તો જગતે સ્વીકારેલો આ વ્યવહાર કેવળ અનુચિત અને પદ્ધતિ છે. જે મ એકદમ કડક શકાયે નહિ; પરંતુ નિશ્ચયાત્મક દ્રષ્ટિથી જોતાં જો આને પુરૂષ નવ અરખાંજ છે. અને તેથી તેમનામાં અધિકારનો અને વ્યવહારનાં જે જે નાંખેલાં છે, તે ઉચિત દેખાશે નહિ. આ પ્રમાણે તો આ વ્યવહાર પુરૂષનાં જેવા પુનર્લગ્નનો છુટ આપેલી છે, તેવી છુટ સ્ત્રીને આપવી જોઈએ, તે કહીને તે ન્યાયયુક્ત માનવી નથી; કારણ કે સ્ત્રી જે આ વ્યવહાર અનુચિત નથી અને એ રત્ન વધારેમાં વધારે પવિત્ર, મુક્ત અને અનંત છે, એમજ તેની મહત્તા સમાયેલી છે. પુરૂષનાં વ્યવહારો અને સ્ત્રીનાં વ્યવહારો એક જ છે અને આવી શકાશે નહિ. કેમકે

સ્ત્રી એ શુંદરસોસારની દેવી છે; જગતમાં તેનું શીલ વંદનીય છે અને તેનું સતીત્વ પૂજનીય છે. આ રીતે જોઈએ તો જગતમાં સ્ત્રીનો દરજ્જો સદર પહોં નાનો નથી; તેનું મલ્લ ઘણું સહે તેમ નથી. પરંતુ સ્ત્રીની આવી મદાન મદતા ત્યાં સુધી તે સદાયરણી, શીલવતી અને શ્રી હોય છે, ત્યાં સુધીજ દી રહે છે. સ્ત્રીને પુનર્વંચનીસ્વતંત્રતા આપવામાં આવે, તો પછી તેની મદતા ઘટી જાય છે, તેનું દેવીત્વ ગાયબુ જાય છે અને સંસારનાં એ અમૃત્ય રતનની કિંમત બજારની વસ્તુ સમાન થઈ પડે છે. લોકો પુરુષનાં શીલને વખાણે છે; પરંતુ સ્ત્રીનાં શીલને તો પૂજે છે. સામ્રોગે શીલવતી સ્ત્રીની જોટલી મદતા ગાઈ છે, તેટલી પુરુષનાં શીલની ગાઈ નથી. આ બધી દડીકન, પિનાછ ! તમે જાણો છો અને તે જનાં મને મારાં સ્ત્રી—ધર્મથી મ્યુન થવાની બજામણ દર્શા છે, એ મોટા આશ્ચર્યની વાત છે ! ”

જગદુસાદ અને યશોદા પોતાની પુત્રીના ઉત્તમ વિચારો અને તેની ગંભીર વાગી માંબળીને વિચારમાં પડી ગયાં. કેટલાક સમય પર્યંત વિચાર કર્યા પછી યશોદાએ કહ્યું. “ એટા ! અમે તને ધર્મ અને નીતિનું સિદ્ધાંત આપું છે અને એ રીતે તારું જાન, તારી શુદ્ધિ અને તારી વિચાર-શક્તિને કેળવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે એટલે તારાં વિચારો અને જાવનાઓ સાગં દોષજ, એવી અમને ખાતરી હતી; પરંતુ તારું મન આટલું ઉચ્ચ હોય પહોંચ્યું છે અને તારાં અંતઃકરણમાં હલતા રહેતાં પીરજો આટલી શીમા પર્યંત રચાત લીધું છે, એનું જાન મને આજેજ થાય છે. તારો જોવી મુગુળી, મદાઆરી અને શીલવતી પુત્રીને જન્મ આપવાને. મારે હું મને પરમ ભાગ્યરતી જાનની ગણું છું. ”

યશોદા પ્રીતિમનાનાં વિચારને મળતી મધ મધ છે, એ તેનાં કથન ઉપરથી જગદુ સમજી ગયો; પણ પુરુષનો નિશ્ચય એકદમ ફરતો નથી. તેણે માદમાં મદતા અને કંદુલા ભરીને કહ્યું. “ પ્રિય પુત્રી ! તારા ઉત્તમ વિચારો માંબળીને તથા તારામાં સ્ત્રીનાં શીલનું અભિમાન જોઈને હું ધજોજ ખુશી થયો છું. સ્ત્રીઓનાં શીલની, અને તેનાં શુદ્ધ ચારિત્રની સંસારમાં મોટી કિંમત છે અને એની પરમ પતિવ્રતા સ્ત્રીઓને લોકો પ્રેમથી પૂજે છે, એ હું સારી રીતે જાણું છું, પરંતુ જ્યારે હું તારા સામે જોઉં છું, તારી નાની અવસ્થાનો વિચાર કરું છું, તારાં વૈધવ્યના અપરિમિત દુઃખને જલ્પમા લઉં છું અને તારા સોડ તથા પરિતાપની શીમાને નિદ્રાળું છું, ત્યારે મારું હૃદય રડી હોડે છે અને આપણી આ સંપત્તિ વિપ્તિ સમાન લાગે છે. આ કારણથીજ હું તને પુનર્વંચ કરવાની બજામણ દર્શા રહ્યો છું અને હજી પણ કરીને આમદપૂર્વક કહું છું કે,

તેનાં અપ્રતિમ લાવણ્ય અને તેના દેખીતા પ્રેમ ઉપર પાગલ બની ગયો હો
આ સૌંદર્યના સાગરમાં હળાહળ વિપરલેણું છે, એ વીરમ જાણતો નહોતો.

વીરમદેવ જ્યારે મધુરીના ખંડમાં દાખલ થયો, ત્યારે તે જાણ
જાણત અવસ્થામાં નીચે જમીન ઉપર ખીછાવેલી ગાદી ઉપર તરફ
મસ્તક અઢેલીને આડી પડેલી હતી. એ રૂપસુંદરી તરફની મસ્તક ઉ
રથી વસ્ત્ર ખસી ગયું હતું. તેનો કેશકલાપ છૂટો થઈ ગયો હતો અને તે
ખીજાં ઉત્તરીય વસ્ત્રો અરતવ્યરત સ્થિતિમાં ખસી ગયાં હતાં. ખંડમાં આ
પાંચ સુગંધી દીપકો બળી રહ્યાં હતા. અને તેનો પ્રકાશ મધુરીની કો
નાસિકામાં શોભતી હીરાજડિત ચુંક ઉપર પડતો હોવાથી તે ચુંક વિજળ
જેમ ક્ષણ ક્ષણમાં ચમકતી હતી. આ અતિ નયનમનોહર દૃશ્ય જો
વીરમ મંત્રમુગ્ધ બની ગયો. તેનો ક્રોધ શાંત થઈ ગયો અને પરિ
પલાયન કરી ગયો. તેણે મધુરીને જાણત કરવાને બદલે શાંતિ અને
ધ્યાનથી આ દિલરંજન દૃશ્યને જોવાનું જ વધારે પસંદ કર્યું. પણ મ
કાંઈ ગાઢ નિદ્રામાં ન હતી. તેનાં ચંચળ નયનો અચાનક ખુલ્લી ગયાં
પોતાની સામે જ યુવરાજને મંત્રમુગ્ધ અવસ્થામાં ઉભેલો જોઈ
વસ્ત્રોને ઠીકઠીક કરતી એકદમ ઉભી થઈ ગઈ અને વીરમના કંઠમાં હાથ
કાંઈક શરમાતી અને કાંઈક સ્મિત કરતી નીચું જોઈ રહી. આ સ્નેહ
સહારથી વીરમનું તપેશું મસ્તક ઠંડું થઈ ગયું અને તેના આ
અવધિ આવી રહ્યો. વીરમદેવ ઘડીલર આ લોહના આધિ, વ્યાધિ
ઉપાધિને જાણી ગયો અને સ્વર્ગનાં સુખની કલ્પના કરી તેમાં વિહરવા લાગ્યો.

સ્વર્ગનાં સુખની કલ્પના ખુટી પડતાં વીરમે સ્નેહથી ભરપુર
કહ્યું “ મધુરી ! તારું રૂપ અસૌકિંકર છે. ”

મધુરીએ સહજ હસીને કહ્યું. “ એ વાતને જવા દો, યુવરાજ ! પણ
આપ ક્યારે પધાર્યા, તે કૃપા કરીને કહો. હું જો કે સાવ ઉંઘી ગઈ ન હતી
અને મને જણાય છે કે તુરત જ જાગી ગઈ છું; તો પણ આપને બહુ વધારે
ઉણું રહેલું પડ્યું નથી ને ? ”

વીરમને મધુરીનાં સૌંદર્યનો ચડેલો નીસો હજી ઉતર્યો ન હતો
તેણે કરીને પણ કહ્યું “ અને તારું મંદ હાસ્ય અને તારી મીઠી વાત
પણ અસૌકિંકર છે. ”

મધુરી હવે જોરથી હસી પડી. તેના હાસ્યથી આખો ખંડ પણ પડ્યો
રૂપે જાણે દસવા લાગ્યો. તેણે યુવરાજના હાથને પોતાના કામળ કરમાં લઈ
કહ્યું. “ રાજકુમાર ! આપને મારું સર્વસ્વ અસૌકિંકર અને મધુર લાગે
પરંતુ મારી વાત મધુર લાગતી નથી. ”

" આ તું શું જોઈ છે ? " શાસ્ત્રીએ ક્યારે જાણેને કરું.
 " તારી વાત મને મહેર પાડતી નથી ? "

મધુરી વીરમને ચારી પામે પેઠી તરુ અને જેમ એક રમણને
 જોવાની ભલાઈ. તેમ તેણે શાસ્ત્રીમારે તે ઉપર ભેટાયો અને પોતે તેના
 પગ પામે કરા દર બેઠી. પણ વીરમને એ શયુ નહિ તેણે પોતાના એ
 પાદુવડે મધુરીની ચમત્કાંત કામગીરી દેહવાને ઉચ્છી પોતાની આજુમાં
 મેસારી દીધી. મધુરીને પણ એક વેળા હતું. પોતાનાં મગીરનાં અને
 તાર્કિકના અભિગી વીરમનાં મગીર અને હાથમાં ને અભિગી મગગી
 કેનો, તેને સનેર મગગાને તે ઉચ્છી હતી.

યુવરાજ વીરમ પામતની જેમ મધુરીના મધુર મુખને અભિગી
 નવનોએ જેકા રતો હતો. મધુરીએ એ હાથવડે પોતાનાં મુખને હાંકી
 દેહને હતું. " યુવરાજ ! આપને મારી વાત મધુર લાગતી નથી, એ - શું
 અસમ્ય છે ? કેનો કે એ કેવળ અસમ્ય છે. "

વીરમે મધુરીના હાથને તેનાં મુખ ઉપરથી દૂર કરીને કહ્યું. " તારાં
 મુખમાંને હાથથી વાદળામાં છપાય નહિ તેને વગેરે પ્રહારવા દે.
 તેમાંથી કરના અમળને મને પીવાય તેટલું પીવા દે. "

મધુરીએ વીરમના ખભા ઉપર પોતાનો પાદુ નખીને કાંઈકે
 દરજાભણી સ્વચ્છી પૂછ્યું. " પ્રિય શાસ્ત્રીમાર ! પણ આપ શું મારા
 પ્રશ્નનો ઉત્તર નહિ આપો ? "

" શા માટે નહિ આપું ? યુવરાજે કહ્યું. " પણ બહાલી મધુરી !
 મને પ્રશ્નો પૂછવાનું મુકી દે તારાં મુખકર સહવાસમાં આમને આમ
 પણો રહેવા દેવાની કૃપા દર તો વધારે ઉત્તમ. આદા ! તારા જેવી
 મુસ્લીના સહવાસમાં પણો પછી મને પ્રશ્નો પૂછવાનું કે ઉત્તર આપવાનું
 કામએ પસંદ પડતું નથી. "

પણ મધુરીને વીરમ પામેથી ઉત્તર મેળવવાનું હતો. તેથી તેણે જરા
 નખાઈ નહીંને કહ્યું, " યુવરાજ ! આપને જે વાત પસંદ નથી, તે વાત
 મને પણ પસંદ નથી; પરંતુ મને આપનાં આજ્ઞનાં વર્તન ઉપરથી
 જણાય છે કે આપનું ચિત્ત સ્વચ્છ નથી, આપનાં મુખ ઉપર ક્રોધ
 અને ચિંતાનાં પ્રતિમા રપટ દેખાય છે અને આપની આંખોમાં
 નિન્દાશા વ્યપિલી જોવાય છે. આપની આવી દશા યવાનાં મૂળ કારણને
 તો હું જાણું છું; પરંતુ આજ્ઞાકામ કે અન્યારે કાંઈ નવું કામ
 ઉપરચલત થયું છે કે નહિ, તે જાણતી નથી. "

એટલું કહીને તેણે વીરમની સામે જોયું. વીરમ એક :

તેનાં અપ્રતિમ લાવણ્ય અને તેના દેખીતા પ્રેમ ઉપર પાગલ બની ગયો હતો. આ સૌંદર્યના સાગરમાં હળાહળ વિપ રહેલું છે, એ વીરમ જાણતો ન હતો.

વીરમદેવ જ્યારે મધુરીના ખંડમાં દાખલ થયો, ત્યારે તે અત્યંત જનગૃત અવસ્થામાં નીચે જમીન ઉપર ખીછાવેલી ગાદી ઉપર તરત મસ્તક અટકેલીને આડી પડેલી હતી. એ રૂપસુંદરી તરૂણીનાં મસ્તક ઉપરથી વસ્ત્ર ખસી ગયું હતું. તેનો કેશકલાપ છૂટો થઈ ગયો હતો અને તે ખીજાં ઉત્તરીય વસ્ત્રો અંતઃઅંત સ્થિતિમાં ખસી ગયાં હતાં. ખંડમાંથી પાંચ સુગંધી દીપકો બળી રહ્યાં હતા. અને તેનો પ્રકાશ મધુરીની સુંદર નાસિકામાં શોભતી હીરાજડિત ચુંક ઉપર પડતો હોવાથી તે ચુંક વિગળ નેમ ક્ષણ ક્ષણમાં ચમકતી હતી. આ અતિ નયનમનોહર દૃશ્ય જોઈ વીરમ મંત્રમુગ્ધ બની ગયો. તેનો ક્રોધ શાંત થઈ ગયો અને પરિણામ પલાયન કરી ગયો. તેણે મધુરીને જનગૃત કરવાને બદલે શાંતિ અને ધ્યાનથી આ દિલરંજન દૃશ્યને જોવાનું જ વધારે પસંદ કર્યું. પણ મંત્રકાંઠ ગાદ નિદ્રામાં ન હતી. તેનાં ચંચળ નયનો અચાનક ખુલ્લી ગયાં. પોતાની સામે જ યુવરાજને મંત્રમુગ્ધ અવસ્થામાં ઉભેલો જોઈને વસ્ત્રોને ઠીકઠીક કરતી એકદમ ઉભી થઈ ગઈ અને વીરમના કંઠમાં હાથનાં કાંઠક શરમાતી અને કાંઠક રિમત કરતી નીચું જોઈ રહી. આ સ્તેહ સત્કારથી વીરમનું તપેલું મસ્તક ઠંડું થઈ ગયું અને તેના આંતર અવધિ આવી રહ્યો. વીરમદેવ ધડીભર આ લોહના આધિ, આધિ ઉપાધિને ભૂલી ગયો અને સ્વર્ગનાં સુખની કલ્પના કરી તેમાં વિહરવા લાગ્યો. સ્વર્ગનાં સુખની કલ્પના ખુટી પડતાં વીરમે સ્તેહથી ભરપુર કર્યું “ મધુરી ! તારું રૂપ અત્યંત સુંદર છે. ”

મધુરીએ સાંભળ હસીને કર્યું. “ એ વાતને જવા દો, યુવરાજ ! આપ ક્યારે પધાયા તે કૃપા કરીને કહો. હું જો કે સાવ ઉઘી ગઈ નથી અને મને જાણાય છે કે તુરંત જ મરી ગઈ છું; તે પછી આપને બાહુ ઉભું રહેવું પડે નથી. ”

વીરમને મધુરીના સૌંદર્યનો ચંડોસો નીસો હતો ઉતર્યો ન હતો. તેણે ફરીને પણ કર્યું. “ અને તારું મન હાસ્ય અને તારી મીઠી વાતો પછી અત્યંત સુંદર છે. ”

મધુરી હવે જાણતી હશે પરી. તેના હાસ્યથી આખો ખંડ પણ પડ્યો. રૂપે જાણે હસવા જાણે. તેણે યુવરાજના હાથને પોતાના કોમળ કરમાં લઈને કર્યું. “ રાજકુમાર ! આપને માત્ર હાસ્ય અત્યંત સુંદર અને મધુર લાગે છે પરંતુ મરી વાત મધુર જાણતી નથી. ”

વાત સાંભળી રહ્યો હતો. તેણે વીરમના ખભા ઉપરથી પોતાનો હાથ
 તેના કંઠની આસપાસ નાંખીને આગળ ચલાવ્યું. “ રાજકુમાર ! આજ
 મસ્તકમાં જે ચિંતા છે અને આપના હૃદયમાં જે શોક અને પરિતાપ છે
 તેને દૂર કરવાને માટે હું તથા સરદાર જયંતસિંહ આપને વખતોવખત
 સલાહ આપીએ છીએ કે, આપે આપના પદ, ગૌરવ અને સ્વમાન
 વિચાર કરી આપના પિતાને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહી નાંખવું જોઈએ
 વીરમજેવ તરફનો આપનો પક્ષપાત કેવળ અનુચિત છે, વસ્તુપાળ
 તેજપાળ વગેરે મંત્રીઓને આપેલી અપરિમિત સત્તા ભવિષ્યમાં આપને
 પાયમાલ કરશે અને આપની—એટલે કે યુવરાજની તરફ ખતો
 બેદરકારી અને તેને કોઈ પણ જાતનાં કારણ વિના ઘોળકામાંથી આ
 જવાની કરેલી આજ્ઞા કેવળ અન્યાયયુક્ત છે. આપ આપના પિતા
 રાજા વીરધવળને જાતે મળો, તેમને તમારાં અંતરની વાત કહો
 એ ભૂલા પડેલા રાજાને સમજાવો. તેમ છતાં જો તે નહિ સમજે
 આપની સલાહ માન્ય નહિ કરે; તો આપણો માર્ગ ખુલ્લો થશે. તે
 આપને ખુદ પિતા ઉપર ચડાઈ લઈ જવાને માટે આપના પિતા
 મહારાજા સીમદેવ દોષ આપશે નહિ. અત્યારે આ સંસારમાં આ
 કોઈ હિતેચ્છુ અને અંગના માણસો હોય, તો હું અને સરદાર જયંત
 હજી છે. અને અમે આપને હરેક પ્રસંગે સલાહ આપવામાં તથા
 કરવામાં જરાં પણ પાછા પડશું નહિ. આપને—રાજા વીરધવળના
 હૃદયર યુવરાજને ઘોળકાની તો શું પણ પાટણની રાજ્યગાદી
 બેસારવા એ મારી અંતઃકરણની ઇચ્છા છે અને સરદાર જયંત
 તેના છવના જોખમે એ સંબંધમાં ખટખટ કરી રહ્યા છે. આપના
 જેવા અવિચારી રાજા અને વસ્તુપાળ તથા તેજપાળ જેવા દંભી
 ઝોનાં હાથે ન્યાય અને નીતિનું ખુન થતું જોઈ અમારું હૃદય શાંત
 રાકતું નથી. ભગવાન સામનાથ અમને જશ અપાવે, એજ
 એક અમારી ઇચ્છા છે. ”

મધુરીનું કાંઈ અને લાગણીથી ભરપૂર કથન સાંભળીને વીરમ
 આશ્ચર્યમાં તક્લીન થઈ ગયો. તેનું જોગુ અને નિદોષ હૃદય ઉપદારને
 અસરથી ભરાઈ ગયું. તેણે પોતાનો હાથ મધુરીના કંઠની આસપાસ
 નાંખીને કહ્યું “ પ્રાણુથી પણ અત્યંત પ્રિય, એવી હો મધુરી ! તારો મા
 ઉપર અપ્રતીમ પ્રેમ છે તારે કોમળ અંતઃકરણ મારાં હૃદયને માટે ર
 છે અને મુખને શોધે છે. તથા તારાં અંતઃકરણમાં મારા વાસ્તે ચિંતા અ
 લાગણી ભરી છે, એ હું નારી પદ સમજી રહ્યો છું, તે તે માટે તાર
 ઉપદાર માનું છું. હું જો કે મારા પિતાનો વડો પુત્ર છું અને રાજ્ય

સાધિકારી મુદરાજ છું; તો પણ પિતાથી વિના કારણે તમને તો મું
 ને મંત્રીઓ તથા પ્રમુખનોથી વિના રોળે તિરસ્કારને પાત્ર બનેલો છું.
 રી આવી સ્થિતિમાં તું અને સરદાર જયંતસિંહ મારાં સાચા મધાદધાર
 ને દિનેન્દ્ર છે, તથા તમે ઉણપ અને દરેક પ્રકારે સદાંત આપવાને
 તુર છે, જે મારી જગ્યા જગાર નથી. હું તને ખાતરી આપું છું કે
 મારે ધોળકા કે પાટણની જગ્યા રાજગાદીનાં પગથીયા ઉપર હું પગ
 ઢીસ, ત્યારે તમારા અનેક ઉપકારોનો બદલો વ્યાજ સાથે અવરત
 છે. વાળી આવીશ; તને-મદારી વ્હાલી મધુરીને રાજરાણી બનાવીશ
 થા સરદાર જયંતસિંહને મદામ-એશરનાં પદથી વિજીપિત કરીશ.”

એટલું બોલીને શીરમ સંજુવાર પરેત ચુપ રહ્યો. તે પછી આવે-
 માં આવીને તેણે સંદર્ભ જુરસાપૂર્વક કહ્યું. “મધુર મધુરી તારા મારા
 પર જે અગાધ પ્રેમ છે, તે માટે મારે શું કરેલું અને શું બોલ્યું તથા
 મારા હૃદયમાં જે લાગણીઓનું પૂર ઉતારાઈ. જાય છે, તેને શી રીતે
 જગાર કરીશું, તે હું સમજી શક્યો નથી. તારાં જેવી સુંદરીનાં
 પ તથા લાવણ્યનું પણ શું વર્ણન કરું! કારણકે હુમાંએ હું કવિ કે
 ચેતકાર નથી. જ્યારે હું તને-સંદર્ભના સાગરને મારી ચશ્મને નિહાળું છું;
 મારે મારી ચિંતા, મારા શોક અને મારું દુઃખ કેવળ બૂલી જઈ છે.
 અને અદોનિશ તારાં અનિર્ણિત રૂપ-લાવણ્યનું પાન કરાજ કરું, એવી
 માવના મારા હૃદયમાં ઉત્પલ થાય છે. સુંદર નાનુક નારી! તારાં અ-
 પ્રતિમ રૂપ અને અનિર્ણિત લાવણ્ય આગળ આશીર્વાદપૂર પાટણની રાજ-
 ગાદી પણ કાંઈ વિરાનમાં નથી. મારા પિતા, રાજ્યના મંત્રીઓ અને
 પ્રમુખનો બંને મારે ત્યાગ કરે; ભલે આખું જગત મને તિરસ્કારે;
 પરંતુ જ્યાં સુધી મારા ઉપર મારી પ્રેમપાત્રી મધુરીનો ખ્યાલ છે, ત્યાં સુધી
 હું તેમની રજમાત્ર પણ દરકાર કરવાનો નથી. મારે નથી જોઈતું પુત્ર-
 રાજપદ કે નથી જોઈતો રાજમુકુટ; મારે જોઈએ છીએ માત્ર તારા જેવી
 સર્વાંગ સુંદરીના આંખો રનેહ અને સુખકર સહવાસ!”

“મધુરીએ જાણ્યું કે, વીરમને પોતાનાં રૂપની અતિ તીવ્ર મદિરાનો
 મેદદ નીચો ચળો છે અને તેથી તે અંતરમાં ધણીજ ખુશી થઈ. તેણે તેનાં
 મદસર નવનો નચાવીને કહ્યું. “મારા ઉપર આપની અત્યંત કૃપા છે,
 રાજકુમાર! અને તે માટે હું મને પદમ ભાજસાક્ષિની માનું છું. પણ
 પ્રાણવલ્લભ! એક વાર ક્ષેપા કે મને જેમ તારૂં સર્વસ્વ મધુર લાગે છે,
 તેમ તારી વાત પણ મધુર લાગે છે એટલે-માગ દિલને સતોષ થશે.”

વીરમે દસીને ગુરુત્તર કહ્યું. “અરે તારી વાત મને એક વાર
 નહિ પણ સાં વાર મધુર લાગે છે. હવે તારાં દિલને સતોષ થશે!”

મધુરીએ હાવલાવપૂર્વક પૂછ્યું. “ ત્યારે કહો કે આપ છેવટ નિશ્ચય ઉપર આવ્યા છો ? ”

વીરમને રાજકીય ચર્ચા તથા ખટપટની વાત બહુ પસંદ ન હતી તેથી તેણે પરાણે ઉત્તર આપતાં કહ્યું. “ પ્રભાતમાં વહેલો જ્યંતસિંહને મળવાને માટે હું નિશ્ચિત સ્થળે જવાનો છું એટલે તેને મળ્યા પછી તથા તે સાથે ચર્ચા કર્યા પછી છેવટ ક્યા નિશ્ચય ઉપર આવવું, એ નક્કી થઈ શકશે. ”

“ ખરોખર છે. ” મધુરીએ કહ્યું. “ પણ હવે જે નિશ્ચય આવવું હોય, તે ઉપર જલ્દી આવી જાઓ તો સારું; કારણ કે જેમ વખત જાય છે, તેમ તેમ આપણી મુશ્કેલીઓ વધતી જ જાય છે. ”

“ હા, એ ખરું છે. ” વીરમે કહ્યું. “ હવે થોડાજ વખતમાં નક્કી થઈ જશે. ”

વીરમનાં હૃદયમાં જે વાતને ઠસાવવાનું કામ મધુરીને કરવા હતું, તે પૂર્ણ થઈ રહ્યું એટલે તેણે વાતના વિષયને તુરતજ બદલી નાંખી અને સહજ રિમત કરીને પૂછ્યું. “ પણ યુવરાજ ! આપણા આ કામને આપનાં રાણી અમરદેવી તો જાણતા નથી ને ? ”

અમરદેવીનું નામ સાંભળતાં વીરમનો ગુસ્સો પુનઃ ઉભર આવ્યો. તેણે થોડા સમયપર્યંત વિચાર કરીને ઉત્તર આપતાં કહ્યું. “ આપણા કાર્યક્રમને સંપૂર્ણતઃ જાણતી નહિ હોય; પરંતુ તેને હંમેશાં ચોક્કસ પહોં છે અને તેથી તે દરેક કાંઈ ઉપાયે, આપણા કાર્યક્રમને સંપૂર્ણ જાણવા સિવાય રોકેલી નહિ. ”

“ ત્યારે મારે અમરદેવીથી ડરતા રહેવું જોઈએ. ” મધુરી અવાજમાં દ્રવિમતા આપીને કહ્યું.

“ શા માટે ? ” વીરમે ક્રોધપૂર્વક કહ્યું. “ તારે તેનાથી ડરવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. ”

“ પણ મને તેમનાથી આવશ્યક તો રહેવું જોઈએ. ” મધુરી કહ્યું. “ મેં જાણ્યું છે કે અમરદેવી આગેના કટકો છે; તેમનો કોઈ બદલો લેવાનો છે. ”

“ પણ તે તને કાંઈ પણ ખબર નથી રાત્રે નહિ. ” વીરમે દટાવવા પૂર્વક કહ્યું.

“ બહુ સારું. ” મધુરીને તેમના જવાબને પસંદ પડ્યું. “ આપ પ્રભાતમાં ઉઠતા બહાર નામ જાણનારો નિહાળી રહ્યા હોય તો થોડી વાર નિદ્રા લ્યો તો શું બરેબર છે ? કારણ કે જો આપને પ્રથમ જાણવા પડે તો થવા આવ્યો છે. ”

“ બ્રાહ્મી મધુરી ! તારા સ્વપ્નમાં પડ્યા પડી મને મુખ
ખ, શોક અને નિરાશ દશાનું જ્ઞાન રહેતું નથી. જાણે તારા સન્મુખ
તારા અસીમ સૌન્દર્યને એક દષ્ટિએ જોયા હરું અને મુખચંદ્રમાંથી
તારા અમૃતનું પાન કર્યા હરું. જગતમાં સર્વથી શ્રેષ્ઠ જે કાંઈ વસ્તુ હોય,
તે હસિન હસનાજ છે અને તેને પામ્યા પછી પુરૂષ સર્વ પ્રકારનાં
ખ અને ચિંતાને બંધી બંધ છે. અહો ! નાભુકે નારી કે જેના એક-
કે અવયવમાં મૃદુતા, કામગુના અને મંદરતા ભરેલી છે; તેનું યોગ્ય
વિદોરવાને કે તેનું સ્પષ્ટ યર્જન દરવાને મારામાં શક્તિ નથી. ”
તેજે ભુરસાથી હજુ અને કાંઈ ગાંઝા માખુંસની જેમ તે મધુરીનાં
વર્ગ તરફ આંખો ફાડીને જોઈ રહ્યો.

વીરમ આ દશામાં કેટલોય પ્રખત જોઈ રહેતો. પરંતુ મધુરીએ
તે બેઠો હતો ત્યાંથી ઉઠાડ્યો અને એ ખંડમાં ગિછાવેલા પસંગ ઉપર
મતિ આગ્રેતથી મુવરાવ્યો. મધુરી પસંગ ઉપર જોડી તેનાં મસ્તક ઉપર
માનાનો કામળા કર ફરવા લાગી. વીરમ તત્કાળ ઘસપગાટ ઉઠી ગયો.
મધુરી તુરતજ પસંગ ઉપરથી ઉઠી અને ખંડની બહાર જવાને દાર
તરફ ચળી. પણ બહાર જતાં પહેલાં તે પસંગ પાસે બંદાવાર ઉભી રહી
અને નિઠાધિન વીરમનાં મુખ તરફ એક ધ્યાને જોઈ રહી. શું મધુરી
પણ વીરમની જેમ મોહમાં ગાંઠી થઈ ગઈ હતી ? આ પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ
જવાબ આપવાને લેખક અસમર્થ છે. મધુરી જેવી અંચળ સંવભાવની
અને માત્ર સ્વાર્થપૂરનો સ્નેહ રાખનારી સ્ત્રી વીરમ ઉપર મોહિત થાય,
એ અશક્ય છે. મધુરી ખંડનાં દાર તરફ ચાલી, ‘એ શણે એનાં મુખ
ઉપર ગર્વયુક્ત હાસ્ય રમતું હતું. મૂર્ખના શિરોમણિ વીરમને પોતાનાં
ફપની પાછળ પાનસ બનાવવાને માટે તે ગર્વથી હસતી હતી. હાય,
ફપલબ્ધ તરણ ! મૂર્ખ વીરમ ! આ સુંદર દેખાતી સ્ત્રીના હાથે તારી
શી દશા થશે ! ખરેખર સ્ત્રીનાં સૌંદર્યે હતિહાસના કમને જેટલો ફેરવી
નાખ્યો છે, તેટલો બીજા કોઈએ લાગ્યેજ ફેરવ્યો હશે !

મધુરી દાર પાસે પહોંચી કે તેજ શણે કોઈએ દાર ઉપર ગળુ-
ચાર દોકારા માર્યા. તેણે તુરતજ દારને ખોદ્યું. સામે ક્યાંય વસ્ત્રધારી
એક સંન્યાસી ઉભો હતો. મધુરીએ તેને ચૂપ રહેવાની અને પોતાની
પાછળ ચાલ્યા આવવાની સજા કરી.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

વીરમ પાટણ ગયો.

મહેતો આશ્રમ આવે સંન્યાસી પાલ્લવ એ રીતે ગાલતાં
તો કોઈ પોતા ખંડમાં આવી પહોંચ્યા. ખંડમાં પ્રવેશીને
કામો આશ્રમી ગયો કોઈ દીધું અને ખંડમાં એક પાણુ દી
કે. એ પોતે જાણે તેવર પોતા સાધનોવડે દીપક સળગા
પાડેને કામોને કોઈ આ ખંડ પાડે મોટા કે મુશ્કેલીનું ન ર
તો કોઈ ને કોઈ નામે અને આશ્રમ રીતે સાધુગણેલા હતા.

મહેતો એ કોઈ કામના કામને મેળતાં મેળતાં દરેકને કહે
તો કોઈ કોઈ ની મનાવેલો !

મહેતો કોઈ કામના કામને કામની ! સંન્યાસીએ પાણુ સાં
તો કોઈ કોઈ કામને કામને કામને.

મહેતો કોઈ કામને કામને કામને કામને કામને કામને કામને
કામને કામને કામને કામને કામને કામને કામને કામને

મહેતો કોઈ કામને કામને કામને કામને કામને કામને કામને
કામને કામને કામને કામને કામને કામને કામને કામને

મહેતો કોઈ કામને કામને કામને કામને કામને કામને કામને
કામને કામને કામને કામને કામને કામને કામને કામને

મહેતો કોઈ કામને કામને કામને કામને કામને કામને કામને
કામને કામને કામને કામને કામને કામને કામને કામને

મહેતો કોઈ કામને કામને કામને કામને કામને કામને કામને
કામને કામને કામને કામને કામને કામને કામને કામને

મહેતો કોઈ કામને કામને કામને કામને કામને કામને કામને
કામને કામને કામને કામને કામને કામને કામને કામને

“ અન્યારે મોડી રાતે બીજા શાની ? તમે દીવાના તો નથી
 નાને ? ” મધુરીએ તેવીજ ગંજીરતાથી પૂછ્યું.

“ બીજા શાની કેમ ! શું આ સંન્યાસી પ્રસંગોપાત્ત આ પ્ર-
 સંગે બીજા લેવાને માટે અહીં આવતો નથી ? ” સંન્યાસીએ ઉત્તર
 પાતા કહ્યું.

“ અરે સંન્યાસી મદારાજ ! તમને આ શું થયું છે ? તમે શું
 સિા છો, એનું તમને જરાએ બાન છે કે નહિ ? ” મધુરીએ દેખીતા
 રસાથી પ્રશ્ન કર્યો.

“ ત્યારે હું આંદો આયું છું અને તને મારી સન્મુખ લેઉં છું,
 મારે હું બોલું છું અને શું બોલતો નથી, એનું બાન મને રહેતું
 થી. ” એ પ્રમાણે જવાબ આપીને એ સંન્યાસી આસન ઉપરથી ઉભો
 ગયો. તેણે પહેરેલું કપાલ વચ્ચે હિતારીને ફેંકી દીધું અને ત્વરાથી પૂછ્યું.
 હવે આ મહદરીનો ક્યારે અંત આવશે ? ”

મધુરી ખડખડ હસી પડી. તેણે હસતાં હસતાં કહ્યું. “ અરે ! શું
 એ સુરદાર જયંતિમિહજી છે ? સમા કરજો ! અત્યાર મુઠી હું તો
 મેમજાં માનતી હતી કે તમે ખરેખરા સંસારત્યાગી સંન્યાસીજી છો. ”

“ હવે એ તારી મહદરીને અને તારી ચતુરાઈને જવા દે અને જે
 હવા સમાચાર સીધી રીતે આપવાના હોય તે બનતી ઉતાવળે આપી-
 મારણ કે મારે ઘુરતજી પાછા જવું છે. ” એ સંન્યાસી કે જે સુરદાર
 જયંતિમિહજી હતો, તેણે ઉતાવળથી કહ્યું.

મધુરીએ રિથર લાવધી કહ્યું. “ રાજકુમાર વીરમ અત્યારે પેલા
 ખંડમાં મુખેથી નિદ્રા લે છે અને પ્રવાનમાં નિમિત્ત દરેલા સ્થળે તમને
 મળવાને માટે જનાર છે. તે તમારી સલાહ અને મુચના પ્રમાણે અવગમ્ય
 વર્તશે, એમાં જરાએ શક નથી; દારણ કે તે જિત્યારો મારા રૂપ ઉપર
 કવળ દિવાનો થઈ ગયો છે. તેનાં જિવાનાપણાની શી વાન કદું ? તે કદો
 છે કે મધુરી ! તારાં અનુદય સૌંદર્યની આમળ અજીદિલપુરનો રાજમુખત
 પણ દાંડ વિસાનમાં નથી. દરો, આ તેની ફરી અને ફેટલી મોહમુચના !
 પણ બાજ તે આંદો ! બાજવા ત્યારે સપણું મોખમાં દગા. અને હાથે
 છે કે તેને તેની રાણી અમરદેવીની સાથે ફેરવ થયો હોવા બદલ. ”

“ એનું શું દારણ ? શું તારાં ચુત પ્રેમ-સંજવના અગર તો આ-
 પણા દાર્પકમના ખખર તેની ગર્જાને પડી ગયા હતા ? ” જયંતિમિહ
 રહા હતો.

“ મારાં હાલમાં પણ એજ રહા ઉદ્ધતી છે અને મને જણાય

પ્રકરણ ૧૦ મું.

વીરમ પાટણ ગયો.

મધુરી આગળ અને સંન્યાસી પાછળ એ રીતે ચાલતાં જોઈએ. એક બીજા ખંડમાં આવી પહોંચ્યા. ખંડમાં પ્રવેશીને મધુરી દારને અંદરથી બંધ કરી દીધું અને ખંડમાં એક પણ દીપક દેવાથી તેણે ત્યાં તૈયાર પડેલા સાધનોવડે દીપક સળગાવ્યો. ખંડને પ્રકાશીત કર્યો. આ ખંડ બહુ મોટો કે સુસજ્જિત ન હતો. જોઈએ તે કરતાં નાનો અને સામાન્ય રીતે શણગારેલો હતો.

મધુરીએ એક આસન ઉપર બેસતાં બેસતાં હસીને કહ્યું. “સામનાથ, સંન્યાસી મહારાજ !”

“જય સામનાથ, શ્રીમતી !” સંન્યાસીએ પણ સામેના આસન ઉપર બેસતાં હસીને કહ્યું.

“તમને આ વેશ બહુ સારો લાગે છે. મને લાગે છે કે કાલ્યાણ આ વેશજ ખહેરી રાખ્યા તો શી હરકત છે ?” મધુરી મંદ મંદ હસતાં મન્દરીની દગથી કહ્યું.

“હરકત તો કરી નથી.” સંન્યાસીએ પણ મંદ હાસ્ય કર્યું. પણ મારા કરતાં તને કાલ્ય વસ્ત્રો વધારે સારાં લાગશે; કાલ્ય વસ્ત્રો શરીરને ઠંડા કરે છે અને ગાંઠરોગનાં શરીર ઉપર કાલ્ય વસ્ત્રો લાગે છે.”

“તમે કાલ્ય વસ્ત્રો પહેરેલાં છે મારે કાલ્ય વસ્ત્રો પહેરવાનું નથી. પરંતુ મારા શરીરને ઠંડા કરે છે અને ગાંઠરોગનાં શરીર ઉપર કાલ્ય વસ્ત્રો લાગે છે.”

“તમે કાલ્ય વસ્ત્રો પહેરેલાં છે મારે કાલ્ય વસ્ત્રો પહેરવાનું નથી. પરંતુ મારા શરીરને ઠંડા કરે છે અને ગાંઠરોગનાં શરીર ઉપર કાલ્ય વસ્ત્રો લાગે છે.”

“તમે કાલ્ય વસ્ત્રો પહેરેલાં છે મારે કાલ્ય વસ્ત્રો પહેરવાનું નથી. પરંતુ મારા શરીરને ઠંડા કરે છે અને ગાંઠરોગનાં શરીર ઉપર કાલ્ય વસ્ત્રો લાગે છે.”

“તમે કાલ્ય વસ્ત્રો પહેરેલાં છે મારે કાલ્ય વસ્ત્રો પહેરવાનું નથી. પરંતુ મારા શરીરને ઠંડા કરે છે અને ગાંઠરોગનાં શરીર ઉપર કાલ્ય વસ્ત્રો લાગે છે.”

“તમે કાલ્ય વસ્ત્રો પહેરેલાં છે મારે કાલ્ય વસ્ત્રો પહેરવાનું નથી. પરંતુ મારા શરીરને ઠંડા કરે છે અને ગાંઠરોગનાં શરીર ઉપર કાલ્ય વસ્ત્રો લાગે છે.”

“તમે કાલ્ય વસ્ત્રો પહેરેલાં છે મારે કાલ્ય વસ્ત્રો પહેરવાનું નથી. પરંતુ મારા શરીરને ઠંડા કરે છે અને ગાંઠરોગનાં શરીર ઉપર કાલ્ય વસ્ત્રો લાગે છે.”

“તમે કાલ્ય વસ્ત્રો પહેરેલાં છે મારે કાલ્ય વસ્ત્રો પહેરવાનું નથી. પરંતુ મારા શરીરને ઠંડા કરે છે અને ગાંઠરોગનાં શરીર ઉપર કાલ્ય વસ્ત્રો લાગે છે.”

“તમે કાલ્ય વસ્ત્રો પહેરેલાં છે મારે કાલ્ય વસ્ત્રો પહેરવાનું નથી. પરંતુ મારા શરીરને ઠંડા કરે છે અને ગાંઠરોગનાં શરીર ઉપર કાલ્ય વસ્ત્રો લાગે છે.”

“તમે કાલ્ય વસ્ત્રો પહેરેલાં છે મારે કાલ્ય વસ્ત્રો પહેરવાનું નથી. પરંતુ મારા શરીરને ઠંડા કરે છે અને ગાંઠરોગનાં શરીર ઉપર કાલ્ય વસ્ત્રો લાગે છે.”

ગીઝોને પરનંત્ર દશમાં વાળી મંડનાર કોણ છે ? પુરુષોનાં કારણે તેઓ સ્ત્રીનાં સામર્થ્યથી મદદ કરતા હશે છે અને તેથીજ તેમણે માત્રોની ધ્યાનમાં અને મનોભાવનાં બેધારણા 'સ્ત્રી' સ્ત્રી, કદિ પણ વનંત્ર ચલાવે નથી, એવો એકપક્ષીય સિદ્ધાંત 'જાહેર' કરી દેવા છે. સ્ત્રીઓ બિચારી પ્રેમી છે અને પુરુષના પ્રેમની ખાનગે તેમણે એ સિદ્ધાંતને સ્વીકારી લીધો છે; પરંતુ સાત્તની આંતરા અને પ્રમાણનાં બેધારણાને દૂર કરી સ્ત્રીઓને સ્વનંતરા આપો અને પછી જુઓ કે એ અખજાઓ કેવી પ્રખજાઓ બને છે અને પુરુષોને મદદ કરી પોતાનું ત્રિચારાજ કેવી સરસતાથી રચાવે છે ? સ્ત્રીનાં મદદર નયનના એક દટાસ આંગળે પુરુષ એ હાથ નેડી, પોતાનું કિન્નત મસ્તક પણ નમાવે છે, સમત્ત્યા સરદાર !

"તારી આપ-ખાઈ જવા દે, મધુરી !" જ્યંતસિદ્ધે પણ જુસ્સા-પૂર્વક કહ્યું. "સ્ત્રીજાતિનાં તું ગમે તેટલાં વખાણુ કરે; પરંતુ આખરે સ્ત્રી અખજાજ છે અને મદદર વારમાં વિકારને વશ બની મદદાન અનર્થ કરી બેસે છે. જાંઓના રચનાંમાં મોટાં વિદ્વાન અને માનવ-પ્રકૃતિના અધ્યોક્ષીઓએ સ્ત્રીની શુદ્ધિ પગની પાનીએ ઠરાવેલી છે, એ કારણે કેવળમાત્ર નથી; કિન્તુ કેવળ સત્ય વાર્તા છે."

"મધુરી જ્યંતસિદ્ધની દલીલની વિરૂદ્ધમાં અન્યંત જુસ્સાપૂર્વક અને પ્રખજા આવેગથી બોલવા જતી હતી; પરંતુ જ્યંતસિદ્ધે તેને બોલના અટકાવીને કહ્યું. "મધુરી ! અત્યારે આપણે કંઈ કે પુરુષનાં સામર્થ્ય અને શક્તિની ચર્ચા કરવાને બેઠાં નથી, તેમ જોવી નિર્વર્થક ચર્ચા કરવાનો આપણને વખત પણ નથી. રાત્રિનો ત્રીજો પ્રહરે ચાલતો હોય તેમ જણાય છે અને તેથી મારે ત્વરાથી નિમિત્ત રથજે વીરમ આવ્યા પહેલાં પહેલી જગુ જોઈએ. પણ જતાં પહેલાં હું એકધું જાણવા માગું છું કે વીરમ એ રથજે આવશે, એ નક્કી છે ને ?"

"હા, એ કેવળ નક્કી છે." મધુરીએ ઉત્તર આપ્યો. "તમારે જલ્દ જવું જોઈએ."

"હું તો તમાર સમાચાર મેળવીને જવા તૈયારજ હતો; પરંતુ જાંઓનાં સામર્થ્યનાં વખાણુ કરી તેજ અને અત્યારસુધી રોકી રાખ્યો છે." જ્યંતસિદ્ધ આમન ઉપરથી ઉઠ્યો થયો અને જવાની રસ્તા માગનાં કહ્યું. "ત્યારે હું હવે જઈ છું !"

"જલ્દ પધારો." મધુરીએ પણ આમન ઉપરથી ઉઠીને કહ્યું. અને તે વખતે એ બન્નેનાં મુખ ઉપર મંદ રિમતની છાયા

છે કે એ શંકા ખરી હોવી. નોંધએ; કારણ કે અમરદેવી સામ સ્ત્રી નથી. ” મધુરીએ પોતાનાં મનની શંકા ટીકી બતાવવાનું આગ્યો.

“ અમરદેવી ગમે તેવી અસામાન્ય સ્ત્રી હોય, તો પણ એ એક અબળા સ્ત્રીજ છે. તે આપણને શી હકીકત કરી શકશે જ્યંતસિંહે અમરદેવીનો વિશેષ પરિચય મેળવવાના ઉદ્દેશથી

“ સ્ત્રીઓની કિંમત તમે મૂળથીજ ઓછી આંકનારા છો તમને એમ લાગતું હશે. ” મધુરીએ ઉત્તર આપતાં કહ્યું. “ પણ રદેવી આપણી સદ્ગુણતામાં એક મોટાં વિદ્વત્ સમાન છે, એ તમારે કરીને ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. તે ધારે તો આપણા કાર્યક્રમને ઉધો દે, એટલી તેનામાં શક્તિ છે. ”

“ શું એક સ્ત્રી મારા કાર્યક્રમને ઉધો વાળશે ? ” જ્યંતસિંહે બુરસારથી કહ્યું. “ કેવી મૂર્ખતાની વાત કરે છે, મધુરી ! ”

“ સરદાર જ્યંતસિંહ ! સ્ત્રીનાં સામર્થ્યને તમે જાણતા નથીજ મારી વાતને હસી કાઢો છો; પરંતુ મારે તમને સ્પષ્ટ રીતે માં કહેવું નોંધએ કે એમ કરવામાં તમારી ગંભીર ભૂલ થાય તમે જાણો છો તેમ વીરમ જેવા મહાન ક્રોધી, અભિમાની ઉગ્ર સ્વભાવના રાજકુમારને મેં કેવો પાગલ બનાવી દીધો છે સંસારમાં સ્ત્રીઓએ જનાનામાં પડદા પાછળ રહ્યા છતાં તથા કુલુધરમાં છુપાવી રાખ્યા છતાં જે મહાન કાર્યો કર્યા છે, જે મોટા રાજ્યાંને અંતરુપ દેવાં છે અને જે ભયંકર યુદ્ધો કરે છે. તે દતિદામપ્રસિદ્ધ ઘટનાઓને તમે કેમ ભૂલી જાઓ છો, કે સમજી શકતા નથી. જો એ સમાજ અને સંસારનાં બધાં તથા રાજાનાં આગામી દેવાની રાખેલો અગ્નિ છે; એ અગ્નિ જાળવવાનું કામ તમારો હાથ સાચું નથી. ”

જ્યંતસિંહે મધુરીની આંખોમાંથી આંસુઓને દૂર કર્યાં. “ મધુરી ! સ્ત્રીઓનાં વચ્ચેથી જે સમર્થતા અને કૌશલ્ય છે, તેને તમે જાણતા નથી. મિચારી સ્ત્રી એ છે જે તમારા કાર્યક્રમને નબળું કરે છે, એવી સ્ત્રી તમારા કાર્યક્રમને નબળું કરે છે, એ જોઈને તમે નોંધ મેળવો. ”

જ્યંતસિંહે મધુરીની આંખોમાંથી આંસુઓને દૂર કર્યાં.

તમ કંટા છે, એવી મને મંપૂર્ણ ખાતરી થયેલી છે અને તેથી બોલાવ્યા છતાં બે કું ન આવું, તો મારા જેવો બીજો નમુણો હોઈ શકે નહિં. " વીરમે તુરતજ કહ્યું. . . . .

જયંતસિંહનાં ગંભીર મુખ ઉપર હાસ્યની છટા વિકસી રહી. વીરમના મુંખનું અવલોકન કરીને કહ્યું. " રાજકુમાર ? તમે રામાં વિશ્વાસ મૂક્યો છે એટલે પછી તમારું દિત વિચારવું. તે પ્રમાણે વર્તન કરવું, એ અમારો ધર્મ છે. ખરેખર તમને અન્યાય થયો છે અને દણ માગ છે, તેને માટે મને બહુ લાગી વે છે. પરંતુ શું કરું કે મારા પાસા સવળા પડતા નથી; નહિ તમને અબજદિલપુરની ગાદી ઉપર બેસારી દેવામાં એક લાચુની દીલ કરું નહિ. "

" જયંતસિંહ ! " વીરમે બોળખળી કહ્યું. " મારા પેની તમારી શુભ લાગણીને માટે હું તમારો આભારી છું અને મારા જેવા સાચા સલાહકાર અને ખરા સદાયક મેળવી આપવાને ટે-મંજુરીનો અત્યંત ઉપકાર માનું છું. પરંતુ કહો, તમે મને ત્યારે આ વનમાં શા માટે બોલાવ્યો છે ? "

" આપણને વિના વિલંબે પાટણુ જવાની જરૂર છે " જયં-સિંહ ઉત્તર આપતાં કહ્યું. " અને તે કારણથીજ મેં તમને અત્રે કાલ્યા છે. "

વીરમ પાટણુ જવાની વાત સાંભળી દિલગીર થયો. તે ધોળકા પાટણુમાં રહેવા કરતાં વીરમગામમાં રહેવાનું વધારે હૃષ્યતો નો; કારણકે વીરમગામમાં તે કેવળ સ્વતંત્ર હતો; પાટણુમાં તેના હા સવલ્યપ્રસાદનો અને ધોળકામાં તેના પિતાં વીરધવળનો તેને તથ્ય હતો; પરંતુ વીરમગામમાં તે તદ્દન નિર્ભય હતો. વળી વીરમ-ગામનો અધિકાર તેના હાથમાં હતો અને તેથી તે ત્યાં જે મોજમગન માણી શકતો હતો અને રાજકીય ખટપટ કરી રહ્યો હતો, તે પાટણુ ધોળકામાં રહીને કશું કરી શકે નેમ ન હતું. આ કારણથી તે અબજદિલપુર પાટણુ જવાને ગાંઠ ન હતો.

તેણે જતા મુખ મરડીને વળ્યું. " પાટણુ જવાની એટલી બધી ગી ઉતારજ છે ! "

જયંતસિંહ તેનાં મુખ ઉપરથી તેનાં મનનાં જ્વાલ કળા મયો. તેણે મંબીરનાથી જવાન આપતાં કહ્યું. " રાજકુમાર " તમારી મુખચર્ચા ઉપરથી મને જણાય છે કે તમે પાટણુ જવાને ખુશી નથી અને તેનાં

કરણીની હું કંપના કરી શકું છું. પરંતુ ધોળકામાં તમારા વિચાર
ખટખટ ચાલી રહી છે અને તમારા પિતા તથા મંત્રીઓએ ત
તથા રાજકુમાર વિમળદેવના સંબંધમાં જે વક્ષણ પડ્યું છે
વિચાર કરતાં પાટણમાં તમારે તમારા દાદા લવણપ્રસાદની
વત્તાની અને મદારાજને મળવાની ખામ જરૂર છે અને તમારા
વિચાર તથા સુવચનપદનાં રક્ષણને માટે તનતોડ મહેનત કરવાની

રમણીરત્ન અને રાજકુમાર એ ગેમાંથી વીરમ રમણીરતને
આમને દેને. પાટણમાં જવાથી મધુરી જેવી સુંદરીના શલ્યાસ
ધરા મધુ પડે, એ વિચારથી વીરમ પાટણ જવાને નામુશ
પડે. જ્યોતિર્સિંહનાં કથન અનુસાર તેને પોતાનાં ઉત્તરાધિકાર
જાહેર કરવાનું રક્ષણ કરવાની વાતને જતી કરવાનું પાલવે તેમ ન

તેજ પોતાની કથાને મદા મહેનતે દર્શાવીને પૂછ્યું, “
પાટણ તરફ જવાને જવાનું છે ?”

“કરો કેમ ? અન્યારેજ, ” જ્યોતિર્સિંહે તુરતજ ઉત્તર આપ્યો.

“અન્યારેજ ? ” વીરમે આશ્ચર્યનો ભાવ દર્શાવીને પ્રશ્ન

“હા ” જ્યોતિર્સિંહે દઢતાથી ઉત્તર આપતાં પૂછ્યું, “

પાટણ તરફ જવાનું જવામઃ નમને કાંઈ અડચણ છે ?”

“અડચણ નો કાંઈએ નથી. ” વીરમે ફક્ત આવથી

જવાબે કહ્યો. “તેમ કહીને સમગ્ર જ્યોતિર્સિંહે પોતાના
પિતાનાં કાંઈ વીરમે કાંઈ તેણે અનુકરણ કર્યું

આ વાતને જાણીને કોઈનું કિંદર થઈ ગયું હતું અને તેના
પિતા કોઈએ જાણીને કહ્યું હતું. જ્યોતિર્સિંહે કહેલું વાતને
જાણીને કહ્યું હતું. સમગ્ર જ્યોતિર્સિંહે અને રાજકુમાર
જાણીને કહ્યું હતું. આ વાતને જાણીને કહ્યું હતું.

જ્યોતિર્સિંહે કહ્યું હતું. આ વાતને જાણીને કહ્યું હતું.

જ્યોતિર્સિંહે કહ્યું હતું. આ વાતને જાણીને કહ્યું હતું.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

શત્રુંજયની યાત્રા.

પનિત-પાવની શત્રુંજ નદીના તટ-પ્રદેશ ઉપર ધોળકાના મંત્રી વસ્તુપાળ અને તેજપાળ વિરાળ હાવણી નાંખીને પડ્યા હતા. આ હાવણી પુષ્પે જનારા સૈન્યનું સિખર ન હતું; કિન્તુ શત્રુંજય તીર્થની યાત્રાએ નીકળેલા અનુવિંધ સંઘનો પડાય હતા. આ હાવણીની એક બાજુ અતિ ઉન્નત એવા સિદ્ધાચળ, ગિરિરાજના ધવલ શિખરો, તે ઉપરનાં ભવ્ય દેવાલયો અને 'તે' ઉપર 'કરકના' શ્વંતે આકાશ સાથે વાર્તાલાપ કરી રહ્યાં હતાં, બીજી બાજુ શત્રુંજ નદીનો વિશાળ જળપ્રવાહ ખગખગાળી જવની કરતો ધ્વંસ્ત્રહતાથી વહ્યો જતો હતો, ત્રીજી બાજુ એ ગિરિરાજની લાંગાં અને વિરંજીત પર્વતમાળા આંધી મઠ હતી અને ચોથી બાજુ જડાની પટ્ટાથી છવાયેલો લીલોહમ વનપ્રદેશ નેત્રને પથ્રુ મુગ્ધ કરતો હતો. આવા નૈસર્ગિક રમણીય રથગર્ભ તીર્થયાત્રાએ નીકળેલા શ્રી સંઘનો મુકામ આવેલો હતો. વાધેસા રાજના રાજનગર ધોળકાથી નીકળેલા આ સંઘમાં શ્રી વિજયસેન-સરિ વગેરે આચાર્યો; સંઘપાત વસ્તુપાળ તથા 'તેજપાળ' ઉપરાંત ધોળકાના નગરશેઠ ધરોરાજ અને ભમુકંઠનો શેઠ રાજવંદ્ર; વસ્તુપાળની બંને સ્ત્રીઓ ભક્તિતા અને કૌમ્બલતા, તેજપાળની સ્ત્રી અંબુપ્રમા, જયદેવની પત્ની પદ્મા અને રાજવંદ્ર શેઠની પુત્રી યશો-મતી; વસ્તુપાળનો પુત્ર જૈત્રસિંહ અને તેજપાળનો પુત્ર હુણસિંહ; રોમેશ્વર તથા હરિદ્વર વગેરે કવિઓ અને બીજાં અસંખ્ય યાત્રાળુ જતો હતાં અને ગાડી, ઘોડા, ખગદ, દાંથી, રથ, પાતળી ઇત્યાદિ સાધનોની તો કોઇ સીમા નહતી; તેમજ સમસ્ત સંઘનાં રક્ષણને મરિ રોમસિંહ નામના ચેનાપતિ નીચે ચાર હજાર ઘોડેસ્વારોનું સૈન્ય પણ સાથે હતું. સદગ સંઘના મુકામની વ્યવસ્થા થઇ ગયા પછી મહામંત્રીએ સંઘ સાથે શત્રુંજય ઉપર આગેદણુ કર્યું અને માર્ગમાં જે જે મંદિરો આવતા ગયાં. તેમાં દર્શન વગેરે વિધિ કરતાં કરતાં હેવટ શ્રી આદિશ્વર ભગવાનના મુખ્ય દેવાલયમાં તે આવી પહોંચ્યા. મુખ્ય દેવમંદિરમાં આવ્યા પછી તેણે ભગવાનની વિધિસહિત પૂજા કરી અને તેજપાળ વગેરેએ પણ તેનું અનુકરણ કર્યું. પૂજાવિધિ સમાપ્ત થઇ રહ્યા પછી ઇન્દ્રોક્તવ કરવા અને ઇંદ્ર-

૧. શુદ્ધો એ પ્રમાણે નેમણે વર્ણની વ્યવસ્થા રચાવી છે. એ જગતના
 રના કિંવા જગતના ગુરૂ શ્રી આદિનાયના પૌત્ર પુંડરીક આ પર્વ-
 રાજ ઉપર દેવસ્પદશાને પામેલા હોવાથી આતું નામ પુંડરીક
 હયું છે. પૂર્વે થઇ ગયેલા શુદ્ધ રાજાએ આ તીર્થના આરાધનથી
 તાના શત્રુઓને મદાન કર્યા, એથી તેનું રાત્રુંજય નામ પ્રસિદ્ધ
 હું છે. આ ગિરિના સેવનથી તિર્થેયો પણ વિમગતને પામ્યા છે.
 ૧૫૧ એનું વિમગાયણ નામ પ્રખ્યાત થયું છે. ભગીરથ રાજાએ
 એનું આરાધન કર્યું, એથી ભગીરથ અને સર્વ પર્વતોમાં ઇંદ્ર
 સમાન હોવાથી એ પર્વતેન્દ્ર કહેવાય છે. આ તીર્થને મદ્દાત્માઓ
 મુક્તિમેદ, શાશ્વત અને સર્વદામદ કહે છે અને ત્રણે લોકમાં જોટલાં
 તીર્થો છે, તે સર્વ તીર્થોનું દર્શન કરતાં જોટલું પુણ્ય થાય, તેટલું
 પુણ્ય એક રાત્રુંજયનાં દર્શન કરનાં થાય છે અને તેથી તેને મદ્દા-
 તીર્થ કહેવામાં આવે છે. હે મદ્દાનુભાવો ! આ મદ્દાતીર્થમાં સર્વ
 તીર્થો સમાઈ જાય છે અને તેનું એક વાર ખરા હૃદયથી નામ-
 રમરમ કરતાં પણ ધણાં પાપોનો નાશ થાય છે. શ્રી તીર્થદેશનાં
 પૂજ્ય પાદકમળથી જે જૂમિ પવિત્ર થાય છે, તે તીર્થ કહેવાય છે
 અને આ જૂમિ ઉપર તો અનેક તીર્થદેશો પધાર્યા હોવાથી તથા
 આત્મસ્વરૂપને પામ્યા હોવાથી આ તીર્થને સર્વોત્તમ, સર્વમેદ અને
 સર્વનિષ્ઠ ગણવામાં આવ્યું છે. આવું આ મદ્દાતીર્થ આપણા ધર્મની
 ઉજ્જવલ જ્યોતિ સમાન છે. તેની સેવા, જાહન, દર્શન, યાત્રા અને
 રક્ષણ એ પ્રત્યેક જૈનનો મદ્દાન ધર્મ છે. સમય એવો આવતો જાય
 છે કે આપણાં આ પરમ પવિત્ર પર્વતરાજનાં રક્ષણને માટે આપણે
 મદ્દાન પ્રયાસો કરવા પડશે. અત્યારે અને આ વખતે માટે તમને
 બાળે ઉપદેશ આપવાનો નથી. ઉપદેશ તરિકે માત્ર જન કહેવાનું
 હોય, તો એટલું જ છે કે આ તીર્થનો જે મહીમા છે, તેનું જે
 ગૌરવ છે અને તેની જે ઉજ્જવલ કીર્તિ છે, તે દેહાવી રાખવાને
 તમારે પ્રયત્નશીલ રહેવાનું છે. આપણે ધર્મ આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્ર
 મહારાજનાં સ્વર્ગ-અમન પદો ધીમે ધીમે દુર્બળ નિશ્ચિમાં આવતે
 જાય છે અને આપણા સમાજના ધીમે ધીમે અને ગુમ પણ મગ્નુન
 રીતે દુષ્ટપના આજ રૂપાનાં જાય છે. મારે એ જાણુએ અને
 બહેનો ! તે તમે વખતમર એવો નહિ અને નિર્વાત્માને ફરી ધર્મ
 અને સમાજનું સુધરૂં કરવાને કમન કમન નહિ, તો આપણા
 પવિત્ર તીર્થો ભવમા આવી પડે, આપણા ધર્મની અવરોધ ન કુચિત
 જની જઈ અને આપણા સમાજનું સુધરૂં અને જા નહિ થઈ.

એ પ્રતિભાશાળી આચાર્યની વાણી મીઠી અને શાંત હતી. તેમના શબ્દોમાં બુદ્ધિ ન હતો, પણ દૃઢ નિશ્ચય હતો અને તેને શાંભળીને ધર્મ, સમાજ અને તીર્થનાં રક્ષણને માટે સમસ્ત માણસોનાં હૃદયો ઉત્સાહથી ધડકવા લાગ્યાં.

ક્ષણવાર થોલી આચાર્યે પુનઃ કહેવા માંડ્યું. “ મહાનુભાવો ! આ તીર્થની ભૂમિ ઉપર ઉભા ઉભા મારે તમને જે જે શબ્દો કહેવા હતા, તે કહી દીધા છે; માટે હવે અત્યારના કાર્યક્રમની શરૂઆત કરો. ”

આ વખતે એક બાળા સમસ્ત જન-મંડલમાંથી બહાર નીકળી અને આચાર્ય સન્મુખ આવી વંદન કરી ઉભી રહી. તેણે વિનય અને નમ્રતાથી કહ્યું “ ગુરુવર્ય ! આપના અમૂલ્ય ઉપદેશો મારાં હૃદયમાં ઘણી અસર કરી છે. ત્યારથી હું વિવેકશુદ્ધિનો ઉપયોગ કરતા શીખી છું, ત્યારથી મારા અંતઃકરણમાં આપણા દેશ, સમાજ અને ધર્મની સેવા કરવાની વૃત્તિ ઉદ્ભવેલી છે અને તેને આજે આપના ઉપદેશથી અત્યંત ટેકો મળ્યો છે. જગદ્ગુરુ શ્રી આદિનાથનાં ચરણકમળથી અનેક વાર પાવન થઈ ગયેલી આ ભૂમિ ઉપર ઉભી રહી તથા ચરમ તીર્થ કર શ્રી મહાવીરના પ્રતિનિધિરૂપ આપની પાસે સમસ્તક નમાવી નિશ્ચય કરું છું કે હું દેશ, સમાજ અને ધર્મની સેવાને જીવનનું મુખ્ય કર્તવ્ય માનીશ. મહારાજ ! મને આશીર્વાદ આપો કે મારા એ નિશ્ચયને દૃઢ રહી કાર્યમાં મૂકવાને શક્તિવાન થઈ શકું. ”

શ્રી વિજયસેનસુરિ આશ્ચર્યથી એ બાળા તરફ જોઈ રહ્યા. તેમણે પ્રસન્નવદનથી પ્રશ્ન કર્યો. “ બાળા ! તું કોણ છે ? કોની પુત્રી છે ? ”

“ મહારાજ ! ” એ બાળાએ નમ્રતાથી ઉત્તર આપ્યો. “ હું ભગુદય્યના શેઠ રાજચંદની યશોમતી નામે પુત્રી છું. અને જો આપ મને આશીર્વાદ આપવાની કૃપા કરો, તો હું મારી અભિલાષાને પણ કરી શકું. ”

આચાર્ય પ્રસન્નતાથી કહ્યું. “ યશોમતી ! તારી અભિલાષા અત્યંત સ્તુતિપાત્ર છે. આપણા ધર્મ, સંઘ, સમસ્ત સમાજ અને દેશની વર્તમાન પરિસ્થિતિનો વિચાર કરતાં સ્વાર્થત્યાગી માણસોની સેવાની ઘણી અગત્ય છે અને તું એવી સેવા અર્પવાને તૈયાર થઈ છે, તે માટે તને ધન્યવાદ વંટ છે. મને મારા આશીર્વાદ છે કે તું નિશ્ચયમાં દૃઢ રહી તારી અભિલાષાને પણ કરવાને શક્તિવાન થા. ”

યશોમતી ગુરુમદારાજને વંદન કરી પાછી ફરી અને ત્યાં
કેટલાં ઘણાં નર તથા નારીઓએ દાંનાદથી તેને વધારી લીધી.
જુએ બધાંથી વસ્તુપાળની પાસે ઉભેલા એક કુરુક્ષેત્રી જે ગમુ-
રોમાં જે આમર્ષ, સત્કાર અને ધન-વૃદ્ધિની બધા દત્તી, તે જોઈને
યશોમતી શરમથી નીચું જોઈને સ્ત્રીગુરુમાં બગી મર્યાદામંત્રી
વસ્તુપાળની પાસે ઉભેલા એ કુરુક્ષેત્રી સુભાષિત દત્તો, એ રખડ કર-
વાની બન્ને અગત્ય રહેતી નથી.

એ પછી તીર્થના અધિશારીએ હૃદમાળ બતાવીને તેનો રીવાજ
મુજબ અઘવો કરવાનું સંધને ઉદ્દેશ્યે કયું. તીર્થવાત્તએ આવેલા
આ વિશાળ સંઘમાં જૂદા જૂદા ગામ, અને નગરોથી નીકળેલા બીજા
પણ ધણાં સ્ત્રી દત્તા, અને તે બધા સંઘના સંપત્તિઓએ પોતાની
શક્તિ અનુમારે હૃદમાળનો અઘવો કર્યો, તેમાં મદામંત્રી વસ્તુપા-
ળની ભાગ્યવી બધાથી ચડીઆતી થઈ. આ સમયે એક પચાસેક
વર્ષના દરિદ્ર જાણે: પ્રથમ માળગોના અમુદાયમાંથી બહાર આવ્યો.
તેણે આવીને આચાર્યને વંદન કર્યું અને પછી કયું.

“ ગુરુ મદારાજ ! શ્રી સંધને મારી એક વિનંતિ છે. અતિ
સમૃદ્ધિશાળી મંત્રીશ્વર વસ્તુપાળજી અને આંધી ઉભેલા અનેક મીમંત
પુરોહીની આગળ જો કે ‘કુ’ કાંઈ દિશાગમાં નથી; તો પણ મને હૃદ-
માળ ધારણ કરવાનો ઉમંગ થઈ આવ્યો છે; માટે મુજ ગરીબ
ઉપર દયા કરીને એ હૃદમાળ મને આપો. ”

ત્યાં એક ઘણેમાં અસંખ્ય નરનારીઓ એ દરિદ્ર પુરુષ તરફ
કાચબામાં મુખે જોઈ રહ્યાં અને ગુરુમદારાજ શું કહે છે, તે સાંભ-
ળવાને અમુદ થઈ રહ્યાં.

ગુરુએ તેના અર્વાચ તરફ જોઈને સ્મૃતિથી પૂછ્યું. “ તમે કોણ
છો, ભાઈ ! ”

“ મદારાજ ! ” એ પુરુષ જવાબ આપતાં કયું. “ કુ’
અહીંથી નજીક દીમાણા નામના ગામમાં રહું છું અને મારું નામ
મારાં માતૃપિતાએ જો કે ત્રિલોકચંદ્ર પાડ્યું છે; તોપણ લોકો મને
દીલો શ્રીમાળા એ નામથી ઓળખે છે અને બોલાવે છે. ”

“ ત્રિલોકચંદ્ર ! ” આચાર્યે કયું. “ લોકો તમને બલે
દીલાનાં નામથી બોલાવતા હોય; પરંતુ કુ’ તો તમને તમારાં અરો

નામથી સંખેતીથી. તમે જલજીવા સર્વો કે જ્યારે તીર્થની યાત્રા કરીને કરવામાં આવે છે ત્યારે ઇન્દ્રિયન અને હૃદમાળા ધારણ કરવાથી વિધિ કરવામાં આવે છે. અને હૃદમાળાનો ચડાવો કરતાં એવટ એ મારણી મરીયાતી થાય છે તેને માળા આપવામાં આવે છે. મર્યાદા પાલનની માગણી પીઠ સંગતિગોષ્ઠી વધારે થઈ જાય છે તમે તમે જો. તેમજ હૃદમાળા સંગતિનેજ ધારણ કરાવવામાં આવે છે એ જણ તમારા જાણવામાં રહે. "

જો મુદ્દા : હૃદમાળા લેવાને અને તેના વિધિનું પાલન કરવાને પદ્ધતિ, પદ્ધતિ જે હૃદયવૃત્તિઓ વધારે થાય છે તેને મારણી મરીયાતી થાય છે તેને જાણવામાં રહે. "

જો મુદ્દા : મારણી મરીયાતી થાય છે તેને જાણવામાં રહે. "

જો મુદ્દા : મારણી મરીયાતી થાય છે તેને જાણવામાં રહે. "

જો મુદ્દા : મારણી મરીયાતી થાય છે તેને જાણવામાં રહે. "

જો મુદ્દા : મારણી મરીયાતી થાય છે તેને જાણવામાં રહે. "

જો મુદ્દા : મારણી મરીયાતી થાય છે તેને જાણવામાં રહે. "

જો મુદ્દા : મારણી મરીયાતી થાય છે તેને જાણવામાં રહે. "

અને શહેરી જીવનની ગૂઝના કરવાનું તથા બનનાળ અને વર્તમાન
ની સમાસોચના કરવાનું કાર્ય અરધાને મળ્યો તેથી એ માત્રને
શહેરીજી જીતી કરવામાં આવે છે. આ અનિદાસિક નવલકથા એને
સામાજિક એક સમસ્યાઓનું દર્શક છે અને તેમાં નજર નાંખવાથી એ
મનના ધર્મ, સમાજ, સંસાર, મામ, નગર અને દેશની પરિસ્થિતિનો
મક ખ્યાલ આપી શકે અને વર્તમાન સમયની પરિસ્થિતિ સામે તે
મનની ગૂઝના કરવાનું પણ બની શકે. આ કારણથી અને એ
અંશમાં વધુ વિવેચનમાં ઉતરવાનું ઉચિત માન્યું નથી.

દીસો શીમાળા સિંદાચ્છ ઉપર ઉદ્રમાળ ધારણ કરીને આવ્યો,
ના બીજા દિવસે જન્મવાને બેઠો હતો, તે વખતે એક સાધુ બીસા માટે
ચાનાક આવી ચડ્યા. શહેરના સેડા કરતાં ગામડાના સેડા અતિથિ,
પણ કે સંતને સત્કાર કરવાને નિરંતર તૈયારજી દોષ છે. સાધુને જોઈ
સેડાએ તુરંતજ તેની બીને સાધુને બીસા બેઠાવવાનું કહ્યું. પણ
સેડાએ ધરતું બધું દ્રવ્ય ઉદ્રમાળ માટે વાપરી નાંખ્યું દોવાયો તે તેના
જી ઉપર શુસ્સે થઈ હતી અને તેથી તેણે તેના ધણીને કાંઈ જવાબ
આપ્યો નહિ, તેમ સાધુને બેઠાવ્યું પણ નહિ. પાંસુના સ્વભાવને દીસો
જાણતો હતો એટલે તેણે પાસે પડેલા પાત્રમાંથી સાધુને ઇંચળા મુળ્ય
દઈ બેઠાવ્યું અને સાધુ ધર્મલાભ આપીને તુરંતજ માલ્યા. મયા.

સાધુ આલ્યા મયા પછી માનુએ અત્યંત કોપ કરીને કહ્યું. “અરે ! તમે
તે ક્રવા ઉઘાઉ માણસ છે ? મદા મહેનને એકર કરેલું બધું ધન એક
બે બદામની માળા માટે પર્વત ઉપર વાપરી આવ્યા અને અત્યારે
સાધુને બધું દઈ આપી દીધું, એ તે કેવી વાત ! આમને આમ બધું
જીવણ દેશો, તો પછી ધરતો નિર્વાદ શી રીતે આવશે ? ધનને વાપર્યા
વિના અને નિર્વાદની વસ્તુ સાધુ સંતને આપી દીધા વિના શું ધર્મ ધર
શકતો નથી ? આ પ્રમાણે બે ધરની સંપત્તિ ઉઘાડી દેશો, તો હુ સાક
કદું છું કે, મારે અને તમારે ધડી વાર પણ બનશે નહિ.”

દીસો તેની બીના લોબી સ્વભાવને સારી રીતે જાણતો હતો તેથી
તેને તેનાં કાપડાકા વચ્ચેથી સામે કાપ દર્શાવવાને બદલે સારી ધારણ
કરીને કહ્યું. “ મહ કાલે સિદ્ધસેત્રમા ઉદ્રમાળને માટે જે બધું ધન મેં
વાપરી નાંખ્યું છે, તે માટે તારે જરા પણ ખેદ કરવો નહિ. કારણ કે
ધર્મ અને તીર્થની જગ્યામા ધનનો ઉપયોગ કરવાથી મોટું પુણ્ય
ઉપાર્જન થાય છે. વળી અલારે મેં સાધુને દઈ બેઠાવ્યું છે, તે વારને
પણ તારે દિગ્ગામીરી કરવી નહિ. કારણ કે તપસ્વી, સંયમી અને કાંચન

તથા કામિનીના ત્યાગી એવા સાધુને દાન આપવાથી પણ ધન સધાય છે. ધનનો તીર્થભૂમિ ઉપર સદુપયોગ કરવો અને પાંચ મહા ધારણ કરનારા સાધુને અન્નદાન આપવું, એ કાર્યો જેવાં તેવાં સામાન્ય નથી; કિન્તુ ભાગ્યનો મહોદય થયો હોય, તોજ પ્રાપ્ત સંપત્તિ ધર્મકાર્યમાં સદુપયોગ કરવાની બુદ્ધિ મુઝે છે. માટે તું મારાં કાર્યને ક્ષા વાસ્તે ક્રોધાયમાન થાય છે. અને તારાં મનને અંતરાય કલુષિત કરે છે. અતિથિની સેવા અને તેનો યોગ્ય સત્કાર એ ગૃહસ્થીર્તવ્ય છે અને તેમાંયે સાધુ જેવાં સુપાત્રની ભક્તિ એ તો મુખ્ય ધર્મ છે, તેને વિસરી જઈને તું તારાં અંતરમાં ખેદને ધારણ કરે છે, એ તારી ગંભીર ભૂલ થાય છે. ધર્મનો મર્મ અને ભેદ તથા તે જ્ઞાન અને રહસ્ય—એ આપણે સમજતાં નથી. આપણે માત્ર એટલું જ જાણીએ છીએ કે ધર્મની જગ્યામાં ધન વાપરવું અને સુપાત્રને દાન દેવું, એ મહાન પુણ્યનાં કામો છે. એ બન્ને કામોને મેં ગણ કાઢે અને અત્યારે ક્યાં હોવાથી મને જેમ સતોષ અને આનંદ થાય છે, તેમ તારે પણ સતોષ અને આનંદને હૃદયમાં સ્થાન આપી પુણ્યના ભાગીદાર બનવું જોઈએ. હે સ્ત્રી ! ક્રોધનો ત્યાગ કરી શાંતિથી વિચાર કરી જો એટલે મારી વાત તારા સમજવામાં આવી શકશે.”

દીલાની સ્ત્રી દીલાનાં શાંત અને મીઠાં વચનો સાંભળીને શાંત બની ગઈ અને તેનો ક્રોધ ચાલ્યો ગયો. તેણે ધીમેથી કહ્યું. “તમારી વાત સાચી છે કે તીર્થભૂમિ ઉપર ધન વાપરવાથી અને સુપાત્ર જનને દાન આપવાથી ધણું પુણ્ય ઉપાર્જન થાય છે; પરંતુ ધન વાપરવામાં આપણે આપણી શક્તિનો વિચાર કરવો જોઈએ. ધરનાં છોકરાં ઘેરી ચાટે અને ઉપાધ્યાયને આટો આપવો, એવું આપણાં જેવાં સામાન્ય અને ગરીબ માણસથી બની શકે નહિ. બાકી આપણી શક્તિ અનુસાર પુણ્ય કરવામાં મારી ના નથી.”

“પુણ્યદાનમ. ધન વાપરવામાં શક્તિનો વિચાર કરવો ખેતીએ તો આપણાથી જંદ પલ્લુ ધામિ કે કાચ માં ધનનો સદુપયોગ થઈ શકે નહિ. મારાં કાચ માં ધનનો ઉપયોગ કરવાથી તેની દાનિને બદલે રૂદ્ધિજન થયા કે જે કે માત્ર કુલવંશન કરવાની આબતમાં શક્તિનો વિચાર કરવાની અગત્ય નથી.”

પાત્રની કાચ પાત્રન મનુડ દેલાની વાતથી બરોબર સમાધાન થયું ન હતું. પાત્રનું મન ધનુષ્ય નાથે વિવાદમાં ઉતરવા જોડલી તેની સમજ ન હતી. અને તેણી નિરાશ બોલવા લાગી. “તારા આજ્ઞા વિના ત્યાંથી ચાલી ગઈ.”

દીસો જ્યાં રંગા પછી થી વેચવાને માટે શહેરમાં જવાનો ત્યાર કરતો હતો એટલામાં ફળામાં બાંધેલી એક ગાય ખીસેથી છૂટી પડી દીસો ગાયની પાસે ગયો અને ખીસો દીસો પડી ગયેલો હોવાથી તે મરણાનુ કરવા લાગ્યો. એ વખતે જમીનમાં ખોડો ખોદતા ધનથી રેલું એક પાત્ર તેના જોવામાં આવ્યું. ધનનાં પાત્રને જોતાં જ તે આશ્ચર્ય અને આનંદને પામ્યો અને તેણે તેની સ્તીતે ત્યાં બોલાવી. પાત્ર ત્યાં આવી કે તુરતજ તેણે ખુશી થતાં થતાં કહ્યું.

“ધર્મનો પ્રભાવ દેવો છે, તે જો અને દિલ્લીરીનો ત્યાગ કરી અંતરમાં ખુશી થા.”
પાર્વતિએ આમ તેમ કહી ફરવતાં પૂછ્યું. “શું જોઈ ? ક્યાં જોઈ ?”

“શું અને ક્યાં જોઈ કેમ ? આ તારી સન્મુખ ખાડામાં ધનથી ભરેલું પાત્ર જણાય છે, તેને તું જોઈ શકતી નથી ?” દીસાએ ઉત્તર આપતાં કહ્યું.

પાર્વતિએ તીસા નખીને ખાડામાં નજર નાંખી અને તેમાં ધનથી ઘસોળલ ભરેલો મોટાં પાત્રને જોઈને તેના આમર્થનો અવધિ આવી રહ્યો. તેણે તેના પતિની સામે જોઈને આશ્ચર્ય પામતાં કહ્યું. “આ શું ? આંદી આવી રીતે ધનનું પાત્ર કાઢે મહ્યું દરી ?”

દીસાએ ઉત્તર આપતાં કહ્યું. “આ બધા ધર્મનો પ્રભાવ અને તેનો મહિમા છે. મેં શ્રી સિદ્ધાચળ ઉપર જે ધન વાપર્યું તથા સુખાંચે એવા માધુ મહારાજને દહીં વટોગાવ્યું, તેનાં ફળરૂપે આપણને આ નિધાન મળ્યું છે. હું તને દેવોના હોના કે સારાં કાર્યમાં ધન વાપરવાથી તેના દાનિને બદલે શક્તિ થાય છે, તેના અલ્પસ પ્રાપ્તિરૂપે આ પ્રમાણે અચાનક ધનની શક્તિ થઈ છે.”

પાર્વતિએ તુરતજ કહ્યું. “અરેબર ધર્મનો પ્રભાવ અને મહિમા અપાર છે. ધર્મનું બાણ મહાન મહાન્ય હશે, એ મારા સમજવામાં ન હતું અને તેથીજ અત્યારે તમે દેવમાળમાં બહુ ધન વાપરી નાંખ્યું અને આપણે બહુ દહીં આપી દીધું, ત્યારે હું તમારી અંધ ધનની દાનિ કંવાળાં દારણુને મારે તરફા કરવાને નૈવાર થઈ રહી. પરંતુ હવે મને જાણ થઈ કે ધર્મનાં કામમાં ધનના ઉપયોગ કરવાથી ધનની દાનિ થતી નથી પણ શક્તિ થાય છે. તમારી સાથે ખોટો દેવો કરવાને મારે મને દેવ પશ્ચાન્નાપ થાય છે.”

“શ્રીકૃષ્ણનો સ્વભાવ મહાન્ય જોને લાગ્યો દોષ છે અને તેથી

કરવાને આવ્યો નથી; પરંતુ તમારા જેવા પર્વ પ્રાણ, પ્રમાણિક અને
 દાર નરનો મુદતમાર જેવાને આવ્યો છું. હું મુજરાતનો મુખ્ય મંત્રી
 છું. પરંતુ તે ક્યારે-કે ત્યારે હું રાજસભામાં ગોઠાઈ જાય ત્યારે નાહી તે
 સંવાપ સમાજમાં, મંથમાં અને જનતામાં હું માન એક સામાન્ય
 માણસ છું. અને તે પ્રમાણે જોગવાઈવામાં અને વર્તવામાં તોરવ
 માનું છું. હાથ માણસ આર્થિક કે રાજકીય દ્રષ્ટિએ મદદન પદવી
 પારી હોવા તો પણ તેણે સમાજ, મંથ અને જાતિમાં સર્વની સામે
 આનુભાવ અને સમાનતાથી વર્તવું જોઈએ, જેવી મારી માન્યતા છે.
 ત્રિભોજીદાસ તમે મારું સ્વાગત કરવામાં મુજાના હો, તો તમારી
 મુજાપણનો ત્યાગ કરો; કારણ કે નમાર આતિથ્ય હું મળી પુરીથી
 સ્વીકારીશ. પણ મારા આતિથ્યને માટે તમારે હાથ પણ જનની તેવારી
 કરવાની નથી. હું મુજાને કે દીરાગરજિત પાત્રો અને ઉત્તમ પ્રકારના
 જોગ્ય પદાર્થો ઉપયોગમાં લેતો હોઉં છું, જેવી રૂપરેખા મારી તમે મારા
 માટે તેવી તેવારી કરવાને માટે મજરાતા હો તો મારે તમને સ્પષ્ટ કહેવું
 જોઈએ કે જેવા આડંબર કરતાં મારીનાં પાત્રમાં પ્રમથી અંતરેથી થોડા
 શરસો અને આવડું તાણું હાથ આવવામાં હું વધારે અનંદ માનતો છું.
 મમ્મવાન પાત્રો અને સુરસ જોગ્ય કરતાં પ્રિયપૂર્વક આવવામાં આવડું
 શાડું જાન અને તાણું હાથ વધારે ઉત્તમ છે."

વસ્તુપાત્ર એટલું કહીને થોડી વાર બહારે બેઠા હરમાન
 દીધાને મજરાત અને મુજાપણ આત્મા જતાં તે સ્વરસ જનીને
 વસ્તુપાત્રની સામે જોઈને ઉભો હતો. પાર્વતિ તો વસ્તુપાત્ર આવ્યો કે
 તુરતજ ત્યાંથી આવી બેઠી હતી.

દીધાને વિનવથી કહ્યું. "ત્યારે આપ મારું આતિથ્ય સ્વીકારવાને
 માંસો આપના જેવા મોટા મજાસને માટે મારાથી અનુરૂપ છું કહીશ."

"હું ત્યારે આંહી ખાસ તમારી પસંદગી આવ્યો છું, ત્યારે
 તમારું આતિથ્યનો સ્વીકાર કર્યા વિના અર્જન નહિ; માટે એ અપમાનમાં
 તમે નિમિત્ત રહેશો." વસ્તુપાત્ર એમ કહીને જવું. "પણ ત્રિભોજી
 દાસ તમે હમણાં મારા વિષે દીધાને કહ્યું હતું અને મારું
 અંતરમને દા માટે સંમત થયા હતા."

દીધાને તુરતજ જવાબ આપવા કહ્યું. "મરોશર? હાન એમ
 છે કે આ સામે રાજ્યની બીજી પાત્રે બેઠી જવાના લેખકો જનનુ એક
 વિશાલ જાન નીચી આવ્યું છે અને તે જાણ કરતાં તે ખાતરજ છે.
 આમ અવલોકન નિષાન પ્રજા કરવાને હું અને મારા જા. મંથના મહિમા

અને પ્રભાવને માટે આશ્ચર્ય પામતાં હતાં અને આ નિધાનનો શો ઉ
યોગ કરવો એ વિષે વિચાર કરતાં હતાં. વિચારના અંતે મને એ
લાગ્યું કે આ નિધાનને આપને ખતાવવું અને આપ કહો તે પ્રમાણે
ઉપયોગ કરવો. પરંતુ મારી સ્ત્રીએ “આપ જેવા મોટા માણસ અમ
જેવા સામાન્ય માણસનાં ધરે આવે કે નહિ” એવી શંકા કરી અને તે
ક્ષણે આપ આવી પહોંચ્યા! આવી રીતે નિધાન પ્રગટ થવાથી અને આ
જેવા ધર્મધુરંધર અને વીરશિરોમણિ પુરૂષનું ચિંતવન માત્ર કરતાં
આગમન થવાથી આજે મારાં લાગ્યનો ઉદય થયો છે. હવે આપ
નિધાનને નજરે નિહાળો અને તેનો શો ઉપયોગ કરવો, એ બાબત
ચોગ્ય સૂઝાહ આપશો.”

એમ કહીને ટીલો વસ્તુપાળને ખાડા પાસે લઈ ગયો અને ધન
પાત્રને ખતાવવા લાગ્યો.

વસ્તુપાળે એ જોઈને કહ્યું. “ખરેખર, ત્રિલોકચંદ્ર! તમે
લાગ્યનો અને પૂણ્યનો ઉદયજ થયો છે; કારણ કે તે વિના આમ અ
નક નિધાન પ્રગટ થાય નહિ. તમે ગદ્ય કાલે ઈંદ્રમાળા માટે તમારું સર્વ
ધન વાપરીને જે પૂણ્ય ઉપાર્જન કર્યું હતું, તેનાં તાત્કાલિક ફળો
તમને આ મહત્ લાભ મળ્યો છે.” એમ કહીને વસ્તુપાળે પૂછ્યું
“પણ ત્રિલોકચંદ્ર! તમે આ ધનનો શો ઉપયોગ કરવા માગો છો
પ્રથમ કહો!”

ટીલાએ તુરંતજ જવાબ આપ્યો. “મંત્રીશ્રી! મારા
પરમામાનુ એક દેવાસય નહિ હોવાથી આ ધનના બેનાનું સર
દેવાસય બધાવવાનો મારી સ્ત્રીનો વિચાર હવે મને તેનો વિચાર
બંધીવરે લાગે છે. પણ કહો, આ ધનના ઉપયોગ છે” એમ કહી
આવના વિચાર પ્રમાણેજ તેનો ઉપયોગ કરવાનો શું

તમારી સ્ત્રીનો વિચાર થયો ઉપમ છે. વસ્તુપાળે તેના કથ
અનુભવ આપતાં કહ્યું. “હું પણ તેમના વિચારના સાથે મળતા થ
શું અને તમે બધાવવા બાંહેડા દેવાસયના ખર્ચને માટે તમારા
સામગ્રી ઉપજ કાનમને માટે આપે છે અને આ સામગ્રી મુખ્ય
અધિકાર વધુ સારી સારી તમને મળે છે શું. તે સમયના લેખે રા
નરકને તમને મળી રહેશે.”

આ નિધાનની ટી

તેમને મળી રહેશે

અનુભવના સાથે

તેમને મળી રહેશે

આમાર થયો છે: પરંતુ તે ક્યા ઘણેમાં હતી બનાવું, તે મને આ-
તું નથી. ધર્મના પ્રભાવથી માણસને શું મળતું નથી? મનુષ્ય કે
જુ બને છે. અરે! ધર્મનો મદિમા પછો મોરો છે. તેનું વર્ણન મારા
રા સામાન્ય અને અગાન માણસથી શી રીતે થઈ શકે?"

એટલું કંડીને ટીસો મંત્રીશર વસ્તુપાળને તેનાં પરમાં સ્થ મયો.
તેને તેને તથા તેની સાથે આવેલા બધા માણસોને જોજન કરાવ્યું. વસ્તુ
જિં ત્રિલોકીયદેને તથા તેની સ્ત્રી પાર્વતિને ઉત્તમ પોશાક અર્પણ કર્યો.

તે પછી શ્રી વસ્તુપાળે સંધ્ય મહિત ગિરનાર તરફ પ્રયાણ કર્યું.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

પ્રથમ પરિચય.

આજે વાધેશાના રાંચનગર ધોળકામાં ઉત્સવનો દિવસ હતો.
દારણ કે મંત્રીશર શ્રી વસ્તુપાળ રાત્રુંજી, ગિરનાર, તળાજા, મદુવા,
કોટીનાર, દીવ અને પ્રભાતપાટલ વગેરે તીર્થોની સંધ્ય સમેત યાત્રા કરી
ધોળકામાં આવી પહોંચ્યો હતો. રાત્રી વીરધવળે રાત્રી તરફથી આવે
કાંઈને સમરન નગરને સજ્જગારવાનો પ્રયત્ન કરેલો હોવાથી લેક્ષિએ નગર
રને ઉદ્ધર કરી સમાન બનાવી દીધું હતું, રાત્રીમાર્ગ ઉપર પુરોગતી અને
મહાસયોના ઝડપમાં નારીઓની ૬૬ જાતની દત્તી અને સર્વ કાષ્ઠ સંધ્ય
પતિ વસ્તુપાળને પ્રવેશ-મહેતસેવ જોવાને આગુરતાથી રાત્રી જોઈ રહ્યા
દત્તી, રાત્રી વીરધવળ પોને જ્યારી સહિત પોતાના માનીતા અમાત્ય
જોવાને મરે તેની સાથે નગર બહાર ગયો અને ઘણાંજ સન્માર્ગપૂર્વ
પોતાની સાથે એક વાદન ઉપર બેસીને તેનો નગર પ્રવેશ કરાવ્યો
પોતાના પ્રજનવસહ રાત્રીને અને તેની બન્ને બાજુએ લોકપ્રિય મંત્ર
અંધુઓ-વસ્તુપાળ અને તેજપાળને જોઈ લેક્ષિના દર્શની કાષ્ઠ સ્ત્રી
ન્દી નહિ અને ઝડપમાં બેઠેલી નગરનારીઓએ તેમને પુષ્પોથી વધા
વામાં ારી પણ મળ્યા રાત્રી નહિ. તે પછી રાત્રીએ મંત્રીઅંધુઓ સહિ
યાત્રાએ ગયેલા તમામ માણસોને રાત્રીમહાલમાં બેસાડીને પોતાની ત
કથી જોજન કરાવ્યું તથા વસ્તુપાળ અને તેજપાળને ઉત્તમ અને અમ
પોશાક આપ્યો. આ પ્રમાણે આજના ઉત્સવની વૃણોદ્ધતિ ચતાં મંત્રી
પોતાનાં કુટુંબ સાથે પોતાના આવાસે ગયો.

વસ્તુપાળ જે આવાસમાં રહેતો હતો, તે ઘણો વિશાળ હતો. તેમ મંત્રીશ્વરનું કુટુંબ રહેવા ઉપરાંત અવારનવાર આવતાં મહેમાનોને સ્વતંત્ર રીતે રહેવાની સગવડ હતી. વસ્તુપાળે તીર્થયાત્રામાં સાથે આવવા માં પોતાનાં ઘણાં સગાં તથા સ્નેહીઓને તેડાવ્યાં હતાં. પણ તેમાંનાં ઘણાં યાત્રાએથી સંઘ આવ્યા પછી ચાલ્યા ગયાં હતાં. માત્ર ભૃગુકચ્છના રાજચંદ્ર, તેમની પુત્રી યશોમતી અને મંત્રીશ્વરની બહેન પદ્મા એટલા મંત્રીશ્વરનાં અતિ આગ્રહથી રોકાયાં હતાં. તેઓ પણ હવે બે-ત્રણ દિન સમાં જવાનાં હતાં; કારણકે ભૃગુકચ્છથી જયદેવે તેની પત્ની પદ્માને તે લાવવાને માટે માણસો મોકલ્યા હતા અને તેથી પદ્મા જવાને માટે હતા વળી થઈ રહી હતી. જો કે તેને રોકવા અનુપમાનો ખાસ આગ્રહ અને તેને પોતાને પણ રહેવાની ઇચ્છા હતી; પરંતુ પતિનું તેકું આગ્રહ વાથી તે હવે વધારે રહેવામાં ખુશી ન હતી. પદ્મા જવાની હોવાથી યશોમતી અને તેના પિતા રાજચંદ્ર પણ તેની સાથે જ જવાનાં હતાં; કારણકે તેની સાથે જવામાં સગવડ ઘણી હતી.

મધ્યાહનો સમય હોવાથી મંત્રીશ્વરના વિશાળ આવાસમાં સર્વ શાંતિ હતી. મંત્રીઅન્ધુઓ રાજસલામાં ગયા હતા અને સ્ત્રીવર્ગ ગૃહકાર્ય થી પરવારીને ઘડીભર વિશ્રાંતિ લેવામાં પડ્યો હતો. આ વખતે તેજપાળનો પુત્ર હુણસિંહ બહારથી આવ્યો અને થોડીવાર આવાસમાં આમતો ફરીને રાજચંદ્ર શેઠને જે લાગમાં ઉતારે આપવામાં આવ્યો હતો ત્યાં ગયો. હુણસિંહ રાજચંદ્ર શેઠને પ્રસંગોપાત મળતો હતો; પરંતુ તેમના ઉતારે કામ વખત ગયો ન હતો. આજે અને અન્યારે તે અચાનક તેમના ઉતારે ગયો તો ખરો; પરંતુ ઉતારે પાંદડાંયાંજ એકદમ અટકીને બહાર ઉંભા રહ્યા અને અદર ઝડપે ન જવું, તે સંબંધમાં વિચાર કરવાને થાળ્યો. તેણે એક બે ત્રણ તો પાછા વળવાનો વિચાર કર્યો; પરંતુ આટલે આવ્યા છતાં તે રાજચંદ્ર શેઠને મળતો જઈ, એવા વિચાર ફરીતે ને અદર ગયો અને નાસ્ત અડીને ઉપર પણ આવ્યો. દાદરથી થોડે જ ઓરડા હતા અને તેમાં રાજચંદ્ર શેઠ બેસી હશે, એમ વિચારી તે ઓરડામાં ગયો. જો કે તેણે પુરતજ નેત્ર લીધું કે ઓરડામાં રાજચંદ્ર શેઠ ન હતા કિન્તુ તેમની પુત્રી યશોમતી એકલી જ હતી અને તે બહાર પડતા પધાનના સજ્જને સંકેલીને કાંકડક કરતી હતી. હુણસિંહ યશોમતીને અનંદવાન બેઠો હતો. પરંતુ આ પ્રમાણે એકાંતમાં એકલી બેઠો ન હતો. તેમજ તેના સાથે નાંખી ગેને કદિ ચાતાંસાપ પણ કર્યો હતો. તેથી હુણસિંહ જયદેવને મળે તો તેમ ઉંભા રહ્યો; પરંતુ યશોમતી

કામમાં પડેલો

આત્મા જન્મ

સાથે વાતચિ

રેડાનાં દોર

હુજીસિંદને ત્યાં વિચારગ્રસ્ત અવસ્થામાં હિસેયો જોયો. યશોમતીએ પશુ તેને ધણીવાર જોયો હતો. પરંતુ આવી રીતે એને આવી સિધ્ધિમાં કદિ જોયો ન હતો. તેમ તેની સાથેલાત કરવાનો અવસર પણ મળ્યો ન હતો. જાનેની ચાર આંગે એમી થઈ ન, થઈ અને જાનેએ નીચું, જોઈ. લીધું. હવે એમાંથી કોણ પંરેણુ એલે કે ચાલે? પણ આવા પ્રસંગમાં પ્રથમ સુર- જેમાં દિગ્ભરે આવે છે. તેમ આ વખતે પણ થયું.

“તમારા પિનાશી શું થઈ ગયાં નથી?” હુજીસિંદે સહેજે ઉતાવ- જથી પૂછ્યું.

હવે યશોમતીએ હિતર આપવોલે-જોઈએ તૈથી તેણે જરા મુશ્કરમાંથી કહ્યું. “ના, તે તો બહાર ગયા છે.”

“કેમ? ત્યારે શું બન્યું?” હુજીસિંદે કહ્યું અને તો યશોમતીનાં મુખ સાથે જોઈ રહ્યો.

“યશોમતીએ પણ તેની સાથે જોયું. પણ કંઈ કહ્યું નહિ.”

હવે વધારે વખત ઉભા રહેવાનું યાગ્ય નહિ. સામતી હુજીસિંદે પાછા ફરતા કહ્યું. “તમારા પિનાશી આવે એટલે તેમને મારાં આગમન- નીવાન કહેજો.”

“એટલું જાણે હુજીસિંદે દારની નજીક આવી પહોંચ્યો. અને હિતરવાને મારે પગથીઆં ઉપર પગ મૂકેનો હતો એટલામાં યશોમતીએ કહ્યું. “પિનાશીને બહાર ગયે બહુ વાર થઈ છે. એટલે હવે સમજાવ- આવશે. તમને કાંઈ ખાસ કામ કે દરજન ન હોય, તો ખેંચોને.”

તેણે જોયું કે આ વચનોમાં ફેળીને આમદ ન હતો; પરંતુ યશોમતી- ના નયનોમાં આમદ અને સન્દાર જરેલા હતા અને તેથી તેને ત્યાં જેમ- વાની અને આ મહેકારી બાળા સાથે વાર્તાલાપ કરવાની ક્ષિત્તિ થતી. વળી એટલા મારે જ તે આવ્યા હતા એટલે જાતી અનલ્પ તકનો લાભ લેવાડે, એટલો બધો ને જોયો ન હતો. તેથી તુલત જ તે પાછો ફર્યો અને આમ-

“મારે અન્યારે કાંઈ ખાસ કામ નથી, નેમ આવી બેસવામાં મને કશી દરજન પણ નથી.”

“ સારે આ ઝોરડામાં આવો અને બેસો.” યશોમતી એમ કહી ઝોરડામાં ગંધ; લુણસિંહ તેની પાછળ ગયો.

યશોમતીએ એક આસન તરફ આંગળી કરીને કહ્યું, “ આસન ઉપર બેસો.”

લુણસિંહ આસન ઉપર બેઠો, એટલે યશોમતી ત્યાંથી ચાલી અને તેથી તે જરા ઉદાસ થયો. તેને લાગ્યું કે કાંતો યશોમતી શરમ છે અને કાંતો તેનાં આગમનને ધમ્મકતી નથી. પણ થોડીજ ક્ષણમાં પાછી આવી. તેના સુકામળ કરમાં ચાંદીનું પાત્ર હતું અને તેમાં મુખ વાસની ફેટલીક ઉત્તમ વસ્તુઓ હતી. તેણે એ પાત્રને લુણસિંહની મુક્તિમાં કહ્યું.

“ આમાંથી કાંઈ મુખવાસ લેશો ? ”

લુણસિંહે સહેજ સ્મિત કરીને કહ્યું: “ ખુશીથી લઈશ.”

એમ કહીને તેણે તેમાંથી એ-ત્રણ વસ્તુઓ લઈ મુખમાં મૂકી. યશોમતી ઝોરડાનાં દ્વાર પાસે જઈને ઉભી હતી, તેને ઉદ્દેશીને તેણે કહ્યું “ તમે એમ ઉભા ક્યાં મુઘી રહેશો ? બેસાને ! ”

યશોમતી ઝોરડાની મધ્યમાં પડેલાં આસન ઉપર જઈને બેઠી અને તેણે કહ્યું. “ ક્યા, આ બેઠી. પણ ઉભા રહેવામાં મને કશી હરજી ન હતા.

લુણસિંહે એક વાર આ ના ઝોરડાનું અવલોકન કરીને પૂછ્યું. “ તમે ક્યાં જાવો ? ” યશોમતીએ કહ્યું. “ મને કાંઈ જાણ નથી.”

યશોમતીએ કહ્યું.

“ તમે ક્યાં જાવો ? ”

“ મને કાંઈ જાણ નથી.”

“ તમે ક્યાં જાવો ? ”

“ મને કાંઈ જાણ નથી.”

“ તમે ક્યાં જાવો ? ”

“ મને કાંઈ જાણ નથી.”

“ તમે ક્યાં જાવો ? ”

“ મને કાંઈ જાણ નથી.”

“ તમે ક્યાં જાવો ? ”

“ મારા પિતાશ્રી કોઈ રાજકીય કાર્યને માટે મને આંદી રાખવાને માને છે.” લુણ્સિહે પૂર્વવત્ દિલ્હીરીયુક્ત ભાવથી ઉત્તર આપ્યો.

“ એણે ક્યું રાજકીય કાર્ય છે કે જેનો માટે તમારા પિતાશ્રી તમને આંદી ધોળકાંઈના રાખવા મગ્ન છે ? ” યશોમતીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ એ રાજકીય કાર્યની મને હલુ સંપૂર્ણ ખબર નથી; પરંતુ એ કાર્ય રાજકુમાર વીસંગની સાથે રહેવાનું હશે, એમ મને લાગે છે.” લુણ્સિહે ઉત્તર આપ્યો.

“ એટલે કે શું તમારા પિતાશ્રી તમારી પાસે રાજકુમારની ચોખી ફરાવવાને મગ્ન છે ? ” યશોમતીએ આશ્ચર્ય પામતાં પૂછ્યું.

“ કાંઈક એમજ.” લુણ્સિહે જવાબ દેવાને કહ્યું.

“ લુણ્સિંહ ! ” યશોમતીએ પહેલીજ વાર તેને નામથી સંબોધીને ગંભીરતાથી કહ્યું. “ તમારા ભેટિની રાજકીય ખટપટની વાત સાંભળીને ખરેખર મને ત્રાસ થાય છે. તમારી આ ખટપટનો અંત ક્યારે આવશે અને દેશમાં શાંતિનું સ્થાપન ક્યારે થશે ? ”

“ એનો અંત કોણ જાણે ક્યારે આવશે અને શાંતિનું સ્થાપન પણ કોણ જાણે ક્યારે થશે ? ” લુણ્સિહે ફક્ત ભાવનાથી કહ્યું.

“ ત્યારે તમે લેકિા એવા અનિશ્ચિત વ્યવસાયમાં ‘શાંમટિ’ પેશા કરો ? ” તમને બાંજે કોઈ વ્યવસાય મળતો નથી કે રાજખટપટનાં અતિ ક્ષુદ્ર વ્યવસાયમાં પડી ઉત્તમ માનવજીવન-અર્થ શુભાવી રજા કરો ? ” યશોમતીએ કાંઈક ઉત્તેજનાથી કહ્યું.

“ યશોમતી ! ” લુણ્સિંહે પણ તેને પહેલીજ વાર તેનાં નામથી ઉદ્દેશીને કહ્યું. “ અમે રાજકીય ખટપટમાં પડીને અમારાં જીવનને વ્યર્થ શુભાવતા નથી; ઈન્તુ તેનો મદવ્યવ કરીએ છીએ.”

યશોમતીનાં મહેજ લંગળોળ મુખ ઉપર આજુ રિમત ફરકી રહ્યું. તેણે જરા હસીને કહ્યું. “ તમે લેકિા રાજકીય ખટપટમાં પડી તમારાં જીવનનો મદવ્યવ કરો છો, એ નવાઈની વાત છે. પણ કૃપા કરીને કહેકો કે તમે જીવનનો શી રીતે મદવ્યવ કરો છો ? ”

“ રાજકીય ખાબાંમાં માથું મારી નેતા બનવાથી ખાતાનું, તાલિનું, પ્રમાણનું, ધર્મનું અને દેશનું કિલ માધવમાં ધડી મરજતા થાય છે, એ શું તમે જાણતા નથી ? ” લુણ્સિંહે ઉત્તરરૂપે સાચો મવાલ ક્યો.

" એ વાત, ખજાણાકરે કાલિદાસ સમક્ષે કરાવે, કુરાન કાલિદાસને માટે છે. ત્યારે તેને માનાપિતાની મજાદ અને તેમની પ્રેમભાવના કમળે. " બીજી વ્યક્તિની મજાદ અને તેનું પ્રેમભાવના વધારે. અમર હોય અને તેથી તેનું મન તેની મજાદમાં ફરજીય રહે છે. " સુભાષિતે એક દર્શને યશોમતી ઉપર પાતાના કથનની મી અમર થા' છે, તે પાતાના પૂર્વે જેણે રહ્યો.

યશોમતીએ પ્રશ્નનાથી પૂછ્યું. " બીજી કોણ વ્યક્તિ જેણે રહ્યો ? " મુખને મારે તેનો મુખિય અને તેની પત્ની; મુખને મારે તેની મદચરી અને તેનો પતિ. " સુભાષિતે ઉત્તર આપ્યો અને તે પદોનાં જોમ તેની તરફ જોઈ રહ્યો.

" ત્યારે તમે તમારી માન્યતાનુમાર તેની જોઈ વ્યક્તિની કથનમાં રહ્યા ? " યશોમતીએ ઉત્કંઠાથી પૂછ્યું.

" અવશ્ય છે. " સુભાષિતે હોજી ઉતર આપ્યો.

" અને તમે તમારી એ મોલમાં ફિગિયત થયા છે કે નહિ ? " યશોમતીએ પૂછ્યું.

" એના જવાબમાં હા અને ના એ બન્ને શબ્દોનો ઉપયોગ કરેલ પડે તેમ છે. " સુભાષિતે કહ્યું.

" એટલે કે તમારે કરેલું બરોબર સમજાય તેવું નથી. " યશોમતીએ સુભાષિતના મુખ પ્રત્યે નજર નાંખીને કહ્યું.

" એટલે મારા કહેવાનો આશય એ છે કે તેની વ્યક્તિ, તે કે કોઈ હાઈ છે; પરંતુ તે મારા સદચાર અને સદવાન સ્વીકારી કે નહિ, એ સંબંધમાં મને તથા સંક છે અને તેથીજ હું તમારા પ્રશ્નના જવાબમાં હા અને ના બન્ને એક સાથેજ કહું છું ! " સુભાષિતે પાતાના કથનને સ્પષ્ટ કરી બતાવ્યું.

" ત્યારે તમે એ વ્યક્તિને તમારો મનોબાવ દર્શાવ્યો નથી. " યશોમતીએ વાતને વધારી સ્પષ્ટ કરવાના આશયથી પ્રશ્ન કર્યો.

" ના, કારણ કે એ વ્યક્તિની સાથે હું કોઈ વાતોલાપ કર્યો નથી અને એથીજ તમને અત્યંત સુખ આપવાનો અમર હશે એવી મને સુભાષિતે જવાબ આપ્યો.

સુભાષિતે ઉપર મોંઘાળી યશોમતીને સુભાષિત સાથેની વાતના આટલા પરિચયે.

મર્મ ગમી હતી; પરંતુ તેનાં અંતઃકરણમાં એક પ્રકારનો ક્ષોભ અનુભવો અને તેના તેજસ્વીમાં મુખ ઉપર તેની આંધી છાપ સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ હતી. લુણ્ણસિંહની આંખો સાથે તે પોતાની આંખો બરાબર મેળવ શકતી ન હતી.

લુણ્ણસિંહે આ તકનો લાભ લઈને જરા વિશેષ છુટ લેતાં કહ્યું. “યશોમતી ! તમે જેમ મારાં હવનની ફેટલીક હપ્પીકત બણી, તેમ હું તમારાં હવનની ફેટલીક હપ્પીકત બણવાને માગું, તો તમે મને કશું દરશો. શ્રી શત્રુંઘ્ય ઉપર તમે જે સમાજ અને ધર્મની સેવાનું વ્રત લીધું છે, તેને માટે તમને હું જેટલો ધન્યવાદ આપું તેટલો થોડાજ છે. પરંતુ હું એ બણવાને ઇચ્છા રાખું છું કે તમે એ વ્રતને કંવી રીતે પાળવા ધારો છો ?”

સેવાવ્રતની વાત આવી એટલે યશોમતીનાં મુખ ઉપર ક્ષોભની જે છાપ જણાતી હતી, તે ચાલી ગઈ અને તેની જગ્યાએ દૃઢતાની છાપ પડી ગઈ. તેણે જરા સ્વસ્થ યૌનીને ઉત્તર આપતાં કહ્યું. “લુણ્ણસિંહ આપણા સમાજમાં અને ધર્મમાં જે ધીમું પણ દૃઢ કુસંપનું બીજ રોપાતું બય છે, તેને નાશુદ કરી એક્યનું બળ વધારવામાં, અમારો સ્ત્રીવર્ગની વિશેષ ઉન્નતિ સાધવામાં, શાંતિ, કામ કે ધર્મના ભેદભાવોને બાળુએ રાખી ગરીબ અને નિરાધાર માણસોને જરૂરી સહાય કરવામાં અને દેશમાં બાપી રહેલા કંલહને દૂર કરી શાંતિનું સ્થાપન કરવામાં મારાથી બની શકે તેટલું કાર્ય કરી લીધેલ વ્રતની સફલતા કરવાનું મારી ઇચ્છા છે.”

“અને મેં સાંભળ્યું છે કે એ વ્રતને ઉત્તમ પ્રકારે પાળવા માટે તમે કુમારી અવસ્થામાં રહેવાને ઇચ્છો છો, એ શું સાચું છે ?” લુણ્ણસિંહે પૂછ્યું.

યશોમતી વિચારમાં પડી. જેટલી દૃઢતા અને ત્વરાથી આજ પ્રશ્નનો ઉત્તર તેણે અનુપમાને આપ્યો હતો, તેટલીજ દૃઢતા અને ત્વરાથી લુણ્ણસિંહને પણ ઉત્તર આપવાનો પ્રયાસ કરી નેયો; પરંતુ ગમે તે કારણથી તેને તેમાં તાત્કાલિક સફળતા મળી નહિ. તેનામાં આવી નિર્બળતા અચાનક અને એકદમ શાથી આવી ગઈ, એની એ સંચય મનના ક્ષણે ક્ષણે પસટાતા ભાવો અને વિચારોને નહિ સમજનારી ભાળી તથા મુઝ્યા યશોમતીને સમજણ પડી નહિ. તો પણ તેણે આત્મસંયમ કરી તથા સ્વરમાં દૃઢતા લાવીને જવાબ આપ્યો. “એ સાચું છે.”

યશોમતીના જાણથી હુણસિંહને આશ્ચર્ય થયું. પણ તેણે આ-
ના ભાવને દર્શાવીને કહ્યું. “તમારી ભાવના ઘણી સ્પષ્ટ છે. પરંતુ
મતનાં પાલનને માટે કુમારી અવસ્થામાં રહેવાની શી જરૂર છે ? એ
સમજી શકતો નથી.”

“એની જરૂર છે.” યશોમતીએ કહ્યું. “કારણકે લગ્નથી અંધા-
જીવન-દશા બદલાઈ જાય છે. સત્ત્વ પછી પતિની સેવા એજ અમારું
ખર્ચ કર્તવ્ય બને છે અને પતિની આંખમાં રહેલાં માટે આંખે પોતાના
તાંત્ર વિચારોને પણ તિલાંજલી આપવી પડે છે. તમેજ કહો કે લગ્ન
હી હું મારાં સેવામતને પાળી શકું ખરી ?”

“પાળી શકો.” હુણસિંહે તુરતજ કહ્યું.

“તદન અસમ્ય,” યશોમતીએ કહ્યું. “કેવી રીતે ?”

“તમારા વિચારો અને તમારી ભાવનાને અનુકૂળ થાય અને
મને સદાયમૂત થઈ પડે, એવો પતિ તમે મેળવી શકો. તો હું તમે
મારાં મતને સરજતાથી પાળી ન શકીશ.” હુણસિંહે યશોમતીના
અનો ઉત્તર નેત્રી પાસેથીજ દલાવવાને પૂછ્યું.

“તમારા પ્રશ્ન ચર્ચાવાળો છે. પરંતુ પ્રથમ તો એવો પતિ મળવો
જરૂર છે.” યશોમતીએ સરસ ભાવથી જવાબ આપ્યો.

હવે વાતને શી રીતે આગળ ચલાવવી, એ વિષે હુણસિંહ વિચા-
રમાં પડ્યો. યશોમતીના અનોભાવ અપૂર્ણ રીતે જાણ્યા મિલાપ તેનાથી
એમ એકદમ શી રીતે દલીલ શકાય કે, હું ખોલેજ તારા વિચારો અને
તારી ભાવનાને અનુકૂળ થઈ તેંજ પ્રજ્ઞા છું કે જેને હું તારા પતિ તરીકે
પસંદ કરી શકું. તેણે એ પ્રમાણે દલીલોખવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ
તે તેમ કરી શક્યો નહિ. તેમજ પહેલા પરિચયમાં એક સંસ્કારી
અને ઉચ્ચ ભાવનાવાળી કુમારીના સાથે વાતોલાપમાં એટલી દદ
સુધી સ્વતંત્રતા લેવી, એ તેને યોગ્ય લાગ્યું નહિ. ને કેવળ પંચિતતા
નિર્દોષતા અને સગ્ગતતાની એ મુતિપ્રતી બાળાની સામે દિશર દષ્ટિએ
અને આસાતુર હૃદયે જોઈ રહ્યો. આ વખતે બન્નેનાં હૃદયસાગરમાં
વિચારરૂપી તોફાન મચી રહ્યું હતું.

આ દાણે રાજવંશ રહે એ આરજાના દારમાં પ્રવેશ થયો.
તેણે હુણસિંહને ત્યાં બેઠેલા જોડને સ્વાગતવિદ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“કેણે હુણસિંહ ? અવારે આંદી ક્યાથી ?”

લુણસિંહે વિચાર નિદ્રામાંથી જાગૃત થઈને આસન ઉ
ઠિલા થતાં કહ્યું. “હું તમને મળવાને માટેજ આવ્યો છું.”

યશોમતી પણ પોતાના પિતાને આવેલા જોઈ આસન ઉ
થી ઉભી થઈ ગઈ હતી. તેણે વચ્ચેજ કહ્યું. “પિતાશ્રી! લુણ
આંહી આવ્યા, ત્યારે તમે બહાર ગયા હતા અને તેથી મેં
આંહી ખેસવાનું કહ્યું હતું.”

“એ તે સાચું કહ્યું. વસ્તુપાળ મહેતાએ મને જરા
રાખ્યો એટલે આવતાં ઢીલ થઈ.” રાજ્યદ્રે આસન ઉપર
કહ્યું. “પણ તમે બન્ને ઉભા છો શા માટે? જેમ બેસાં હતાં
બેસી જાઓ.”

લુણસિંહ અને યશોમતી બન્ને બેસાં. રાજ્યદ્રે શેઠની આ
સાહેક વર્ષની હતી અને વૃદ્ધાવસ્થાનાં કેટલાંક ચિન્હો તેમનાં
ઉપર જણાતાં હતાં. પરંતુ એકંદર રીતે તેમનાં શરીરનું બધું
મજબુત હતું.

તેમણે લુણસિંહને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું. “કમ, તું અમારી
ભરૂં આવે છે ને?”

લુણસિંહને ભરૂં જવાની અને ત્યાં જઈને યશોમતીની
વધુ સહવાસમાં આવવાની ખાસ ઇચ્છા હતી; પરંતુ તે તેના
ની આજ્ઞા આગળ નિરૂપાય હતો. તેથી તેણે કહ્યું. “ના, આ
માન્ય. ભરૂં મારા જવાબ તેમ નથી. પણ શું તમે આવતી
જા જવાના છો?”

“અવશ્ય. રાજ્યદ્રે કૃત્તિ ઉપર આપ્યો.”

“પણ હું તમને સાચાં કહું નો.” લુણસિંહે યશોમ
તાને જણાવ્યું.

રાજ્યદ્રે તેમની વચ્ચે જઈને બેસીને તેમણે કહ્યું. “વસ્તુ
મહેતાએ મને જણાવ્યું હતું કે તમે આવ્યા નથી; પણ હવે તમે
આવ્યા છો. તમે જાણો છો કે યશોમતી પણ જવાને ઉતાવળી
વેઈ છે.”

લુણસિંહે કહ્યું. “તમે જાણો છો કે યશોમતી પણ જવાને ઉતાવળી
વેઈ છે.”

સંદા ! મને જેટલા રનેહ મારી આ એકંની એકે પુત્રી યશોમતી ઉપર
કે, તેટલોજ રનેહ તારો ઉપર છે; પરંતુ દિલ્લીના છું કે મારાથી હવે
વધારે વાર અદિ રહેવાય તેમ નથી; નહિ તો તારા આગ્રહનો સ્વીકાર
જો વિના હું રહું નેવાં નથી. પણ તું અમારી માથે કેમ આવતો
છી ?

યશોમતીએ નવ્ય પરીતે તુરનેઈ કહ્યું, “ પિતાના ! લુણ્ણસિંહ
કે આવીની રાજખટપટમાં પડવાના છે, એટલે આપણી સોયે કેવી રીતે
મારી શકે ? ”

“ અરે છે ” રાજવ્યંત્રે કહ્યું, “ હમકે તેને પણ અવિધ્યમાં ધોળકા
કે પાટણના મંત્રી થવું હશે ને ? ”

લુણ્ણસિંહ મોત રહ્યો; કારણકે તે સ્ત્રી રીતે કરી, શકે કે લુણ્ણસિંહ
પાટણના અગ્ર્ય મંત્રીપદ કરતાં યશોમતીના પવિત્ર પ્રેમને વધારે
કમ્પે છે !

આ પછી તેમના વચ્ચે જેટલીક આડીઅવળા વાતો થયા બાદ
લુણ્ણસિંહ તેમની રજા લઈને પોતાના આવાસે ગયો. તે ત્યાંથી બહાર
નીકળ્યો, ત્યારે તેનું મન અનેક પ્રકારના વિચારવખણમાં ગોઠાં
ખાતું હતું.

મઠરાણુ ૧૪ મું.

અણ્ણદિલ્લપુરમાં

અપરાધિત મહારાજા સિદ્ધરાજ ગજપતિસિંહ અને ચોલુકચક્રાવર્તિ
પરમાર્જન મહારાજા કૃમરણ્યજના સમયમાં અણ્ણદિલ્લપુરનો સર્વ પ્રખ-
રનાથી તપતો હતો. એ વખતે પાટણનાં રાજ્યનો અને સમસ્ત ગુજરાત
દેશનો મધ્યાન્હનો સમય હતો. પણ બોળા ભીમદેવની અવિચારી
રાજનૈતિ અને મુમુક્ષુઓના માથેના યુદ્ધમાં થયેલી સખ્ત દારથી અન્યારે
સમસ્ત ગુજરાતમાં સંખ્યાતો મમય વર્ષિતો હતો અને અણ્ણદિલ્લપુરનો
એક વખત પ્રચંડ પ્રખરનાથી તપેલો સુર્વ ધીમે ધીમે પણ દરનાથી
આધમનો હતો હતો. પાટણના ગજચિંતાકારીઓ અને દેશના દિને-
અધુનો એ મુખને આધમનો અદકારી રાખરાને તનનો પ્રયામો કરના
હતા. પરંતુ વિચના ઉદય અને અખના અનામિન નિયમને રાણુ અદ-

કાવી શક્યું છે ? કર્મકળદાયી સત્તા કે જેનું સામાન્ય સમસ્ત જગત ઉપર પ્રસરી રહ્યું છે, તેને વખતના વહેવા સાથે કાણુ વશ થયું નથી ? મતલબ કે સારી દુનિયાને એ અતિ આકરી સત્તાને નમ્યા વિના ચાલતું નથી.

આ વખતે પાટણની રાજકીય સ્થિતિ ઘણી જ ખરાબ હતી. જ્ઞેનો અને શૈવો તથા વણિકો અને નાગરોની ખેંચતાણુ તો ઘણા લાંબા સમયથી ચાલતી હતી; પરંતુ તેમાં રાજકીય ક્ષેત્રમાં પોતપોતાનાં વ્યવસ્થા સ્થાપવાને માટે રાજના અધિકારીઓ અને નગરના મુખ્ય આગેવાનો વચ્ચે ચાલતી ખટપટ વૃદ્ધિ કરી હતી. પાટણની આ સ્થિતિથી ગુજરાતનો મહારાજ ભોળો ભીમદેવ હતાશ થઈને ખેંચી રહ્યો હતો. તેનો મુખ્ય મંત્રી શ્રીધર પ્રભાસપાટણમાં રહીને મહાદેવની ભક્તિમાં જ જીવન વ્યતિત કરતો હતો. ત્રિભુવનપાળ સોલંકી પાટણમાં જ હતો અને ભીમદેવના મૃત્યુ પછી પાટણની રાજગાદી પોતાના હાથમાં આવે, તે માટે અનેકવિધ પ્રયત્નો કરી રહ્યો હતો. દેશદ્રોહી ઠરેલો જયંતસિંહ રાજકુમાર વીરમને પક્ષમાં લઈ તદ્દન નવીજ બાજુ ખેંચતો હતો. સોલંકીઓનાં શુભેચ્છક અને કેવળ તટસ્થ વૃત્તિના મંત્રી આયિંગનાં મૃત્યુથી પાટણને મોટી ખોટ આવી હતી અને રાજચિંતાકાર મહામંડલેશ્વર લવણપ્રસાદ ભોળા ભીમદેવના પક્ષમાં રહી પાટણનું રાજ્યસત્તાનાં ત્રાજવાને સરખું રાખવાને મિથ્યા પ્રયાસ કરતો હતો. આ વિવેચનની મતલબ એ છે કે પાટણનું રાજ્ય અને પાટણની પ્રજા ગૌરવ અને તેજ ખટપટ અને પક્ષાપક્ષથી ધીમે ધીમે નષ્ટ થતું જાય હતું. આવડા વંશના મુખ્ય વિજેતા રાજા વનરાજે વસાવેલું અણહિલપુર તો હતું; પણ તેનું નાંદવ જાણે નાશ પામ્યું હતું. એક વખતનો એ સંખ્ય મૈન્યબળ ધરાવતો ભોળો ભીમદેવ હજી હયાત હતો; પણ તે ગૌરવ રહ્યું ન હતું. અને પાટણના અધિકારીઓ, મંત્રીઓ, સામંત તથા શુભેચ્છકો પણ હતા. તેમનું અશ્વયં ચાલ્યું ગયું હતું. કે જદા સમસ્ત પાટણનું રાજ્ય દગલ ગયું ન હોય !

રાજકુમાર વીરમ અને જયંતસિંહ અને વીરમગામ રવાના થઈ પાટણમાં આવી રાજ્ય કરતા. મરના જયંતસિંહ વીરમ અને ભીમદેવની મહાનુભૂતિ મેળવવા પાટણમાં લવણપ્રસાદ વીરમગામ આવ્યા. વીરમને વધુ રાજ્યના કામમાં હતો. અને વીરમ પ્રત્યે તે સમયના ભીમદેવને મળી તથા તેને વીરમ

३. चन्द्रमास तथा नैमिषाश्वमेध यज्ञाद आरंभ होईल तेव्हा यादी कर
 गो वडी नेमी आदिप्राणींचे चक्र अथवा चक्राचे नैमिषाद होईल त्या
 यादी कर चक्राचिंत होईल तेव्हा यादी कर चक्राचिंत होईल

[illegible]

ଶ୍ରୀମତୀ ପ୍ରୀତିମଣି ନାମ ମଙ୍ଗଳ କାମଧେୟୀ ଦେବୀଙ୍କୁ, "ବିଜୟ
ଦିନ ।"

“वीरभो नमन इमो विनयभी इमं” वा, भद्राद्यन्त !”

...भीषणों का समूह ही। "आह, धीरे! धीरे! धीरे!
मनसा तो है न?"

પ્રીતમ ભીખેવંતી તટ્ટા જાણે બોલો. તેમજ જરામ આપરામ
પણે પૂછ્યું. "તમે કેમ છો?"

श्रीभद्रं कृणुतार वीरभर्ता भुज सामेन्द्रो दसो. ते पश्ये तेजो
आशाय तरङ्ग नगर नांभीने अक्ष आवर्धो दुःखो वनर आभो.
“दीर्घ ई.”

શ્રીમદેવને તેનાં અવિચારી કામોથી જોડેલા પમાતાપ અને જોડણી મનોદુઃખ થતાં દતાં, તેના દરતાં તેનાં જીવનની સદચરિત્રી, તેનાં સુખ અને દુઃખની ભાગીદાર અને તંત્રા પ્રેમજન પાન રાણી શ્રીસાદેવીનાં આશય, મુનુધી વધારે માફ અને અતિશય દુઃખ ઉપજતાં દતાં.

વીરમે બીમદેવનું શોધાતું મુખ જાહેરે પૂઠ્યું “મદારાજ! તમે આટલા બધા શોધાતું કેમ છો ?” ત્યુ દાહ નેવા પ્રસંગ ઉભો થયો છે ।”

હીમંતે ઘોડીવાર તિયાર કરીને કહ્યું. “ વીરમ ! મારા શ્રાક્ષન મનેકે દારણો છે, તું હજી વ્યાગ્રહ છે; તને તે શી રીતે સમજાવુ ? ”

"હા, હું બાળક તો છું." વીએ જવાબ આપતાં હતું. "પંડા મારામાં થોડી ઘણી સમજવાની શક્તિ અવશ્ય છે."

“ એ કહેવાને માટે તો હું તમારી પાસે આવ્યો છું. ”
રમે પોતાની સ્વાભાવિક ઉતાવળથી જવાબ આપતાં કહ્યું. “ મને
તારી હતી કે તમે એ હકીકતથી તાન આપાતજ હસો. ”

લીમદેવનાં મુખ ઉપર હાસ્યની છંટા વિકસી રહી હતી. તે ઉત્સુ-
કાથી વીરમ પ્રતિ બોલે રહ્યો.

વીરમે કહેવા માંડ્યું. “ મદારાજ ! ધોળકાનાં રાજતંત્રમાં
ત્રી વસ્તુપાળ અને તેજપાળ પોતાની જ સત્તા જમાવી છે, તેની
જવાબ હતું કે વસ્તુપાળ મહાઅમાલ અને તેજપાળ પુદ્ગમત્રી દોવાથી
માખાં રાજતંત્રની આવી તેમનાં હાથમાં છે. વળી રાજુઓ ઉપર મેળવેલી
જાતથી તેઓ એટલાં બધા જોરાવર બની બેઠા છે કે જો તેઓ ધાર
ધોળકાની મજામાંથી પશુ સહેલાઈથી પચાવી પાડે. તેઓ સ્થળે
થળે તેમનાં ધર્મનાં મંદિરો, પૌપધરાગાઓ અને દાનધરાગાઓ સ્થાપે
કે અને વખતોવખત મોટી જગ્યાઓ પશુ કંદે છે અને એ રીતે
રોડાની પ્રીતિ સંપાદન કરે છે. આવાં કાર્યોમાં તેઓ અનર્થક દ્રવ્ય
બર્ચે છે; પરંતુ એટલું બધું દ્રવ્ય ક્યાંથી વાપરતા હશે, તેના નમે
પોતેજ વિચાર કરશે. વિશેષમાં તેમણે પોતાનાં જોર અને સત્તાથી
મારા બોળા પિતાને દબાવી દીધા છે અને ધોળકામાંથી માટે
બદ્ધિદાર કરાવ્યો છે. પશુ તેની ખટપટ આટલેથી અટકતી નથી
તેઓ નો વીસગને મારી જવા આપવાને માટે છે. ”

લીમદેવે વચ્ચે શ્વાસ લીધો. “ એટલે શું તેઓ
ગુરુરાજપદે સ્થાપવા માગે છે ? ”

“ હ, દા. ” વીરમે ઉત્તર આપતાં કહ્યું. “ એટલુંજ નહીં
પોતેજ રાજતંત્ર ઉગરાધિકારી બનાવી પાટનું સ્થાપે
બેસારવાની ખટપટ તેઓ ચલાવી રહ્યા છે. એ જોઈને
મારા પિતાને તમારી દયાની છતાં ગુરુરાજના મહત્ત્વ
કરવાની સલાહ આપી હતી. પરંતુ મારા પિતાને તે સલાહ
મલાદતો રપટ અસ્વીકાર કર્યા હતા. ”

વીરમ ધારતો હતો કે તેણે કહેલી વાતથી લીમદેવ
અવશ્ય આશ્ચર્ય થશે, પરંતુ તેની ધારણા ખોટી થઈ ગઈ.
કે લીમદેવના મુખ ઉપર આશ્ચર્યનું કંઈ નહોતું.
તોપણ તેણે તેની સાત્ત્વથી ઉત્તર આપ્યું.
૬

તા.
ત્રી લક્ષ્મી
ગજરાણી
સાબરેક
૧૨૭

બધી ખટપટનાં પરિણામમાં તેઓ તેમના અહિંસામય ધર્મને રખનાવવાની ઇચ્છા રાખે છે. ”

ભીમદેવને જરા હસવું આવ્યું. તેણે હસતાં હસતાં વીરમ ! તું કહે છે કે તેમણે વીરધવળને દયાવી દીધા છે; મંત્રી નાગડ, રાજગુરુ સોમેશ્વર અને પંડિત હરિહર વગેરે ક્રમ મહન કરે છે ? ”

વીરમે ઉત્તેજિત થઈને જવાબ આપ્યો. “ સોમેશ્વર હરિહર ગમે તેવા તો પણ આખરે બ્રાહ્મણ છે. તેઓ સ્વાભાવિક લોભની તૃપ્તિને ખાતર વસ્તુપાળ અને તેજપાળના ભરાઈ બેઠા છે; કારણકે તેમણે તેમને પ્રસંગોપાત દાનનાં નામ આપીને પોતાના આશ્રિત બનાવી દીધા છે. બાકી રહ્યા માત્ર નાગડ, પણ તે બિચારા એકલા શું કરે ? ”

“ અને તારો મામો શિંહ ! ” ભીમદેવે પૂછ્યું.

“ તેની સાં બહુ મહત્તા નથી. ” વીરમે જવાબ આપ્યો.

“ અને તારી માતા ? ” ભીમદેવે ફરીને પૂછ્યું.

“ તેનો મારા કરતાં વીસળ ઉપર વધારે પ્રેમ છે. ”

તુરતજ જવાબ આપ્યો.

“ સારે તારું કાંઈ દિતેચ્છુ નથી ? ” ભીમદેવે પ્રશ્ન કર્યો.

“ મારા દિતેચ્છુમાં એક મારા દાદા અને બીજા તમે. ” વીરમે જવાબ આપ્યો.

“ અને સન્દાગ જયતસિંહ. ” ભીમદેવે ગંભીરતાથી કહ્યું.

ભીમદેવનાં મુખમાં જયતસિંહનું નામ સાંભળી વીર આશ્ચર્ય થયું. તેને સારા થયું કે શું ભીમદેવ જયંતરિ વિજયારથી મારા જવાબ નો નર્તી દોષને ? ભીમદેવનાં મનનો ગાણસાગર તે વેળા નુન માને પ્યાનપ્રવહનંતઈ રહ્યો.

વીરમે જયતસિંહ નામ સાંભળીને મોત રહેલો જોઈને ભીમદેવનાં મુખમાં સ્વચ્છ હિંમત નવંદાગ જયંતસિંહ ને વિજયારથી મારા જવાબ નો નર્તી દોષને ? તેની સહાય કેવો દોષ.

વીરમે જયતસિંહ નામ સાંભળીને મોત રહેલો જોઈને ભીમદેવ પોતાની જાણ કરી. તેને વિચાર્યું કે

તેણે તુરંતજ હાથ નાંખ્યું. “ મહારાજ ! તમારું ધ્યન કેવળ ત છે. સદાજ ન્યાંતસિંહ સંપૂર્ણ રીતે મારા હિતમાં છે. ”

“ બરોબર. ” ભીમદેવે કહ્યું અને પૂછ્યું. “ અને હાલમાં ક્યાં છે : ”

વીરમેણે શયનના વિચાર થયો કે આ પ્રશ્નનો સાચો ઉત્તર આપવો નહિ; પરંતુ બીજાજ કોણ તેણે એ વિચારને ફેરવી નાંખ્યો, અને તુરંતજ કહ્યું. “ તે અહીં પાટણમાં જ છે. ”

આ સમયે એક પુરુષ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેની અવસ્થા કમગમન હતીમહેવની અવસ્થા જોઈતી હતી. પણ તેનાં શરીરનું બંધારણ ભીમદેવ કરતાં વધારે મજબુત અને ખડકાળ હતું. આ પુરુષ અહિંસપુર પાટણનો મહામંડલેશ્વર, લવણપ્રસાદ કિંવા લાવણ્ય-સિંહ હતો. તેણે મહાશૂન ભીમદેવને નમન કર્યું અને પછી વીરમ પ્રત્યે જોઈ આશ્ચર્યનો લાવ દર્શાવતાં કહ્યું. “ વીરમ ! તું આંહી ક્યાંથી ! ક્યારે આવ્યો છું ? ”

વીરમ તેના હાંઘ લવણપ્રસાદને અચાનક આવેલા જોઈને મંત્રમુગ્ધ થઈ ગયો. તે તેમના પ્રશ્નનો જોયો પણ ઉત્તર આપી શક્યો નહિ.

લવણપ્રસાદે ભીમદેવની પાસે એક બાલુએ બેસી ફરીતે પૂછ્યું. “ કેમ ઉત્તર આપતો નથી, વીરમ ! આંહી પાટણમાં તું ક્યારે આવ્યો ? ”

હવે ઉત્તર આપ્યા શિવાય આશરો નહિ, એમ વિચારી વીરમે કહ્યું. “ આજ સાંજે. ”

“ આજ સાંજેજ ? ” લવણપ્રસાદે બાર દહને પ્રશ્ન કર્યો.

“ હા, અને મહારાજને મળી તમારી પાસેજ આવવાનો હતો. ” વીરમે ઉત્તર આપ્યો.

“ કાલ, પણ તું કેમ આવ્યો છે ? ” લવણપ્રસાદે પ્રશ્ન પૂછવાનું શરૂ જ રાખ્યું.

વીરમ એ પ્રશ્નનો જો ઉત્તર આપે ! તે મોનજ રહ્યો.

“ લવણપ્રસાદ ! ” ભીમદેવે વીરમની મુઠ્ઠાજી બાંધી લાંબે કહ્યું. “ તમે જેને એમ જાણ્યો પ્રશ્ન ઉપર પ્રશ્ન પૂછીને મજાતારી તમે નહિ. તમારે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જાણ્યો દોવ તો સાંભળ્યો. પાંજરામાં આવી ગયેલી ખટખટ, વીરમદેવની નજાત અને વસ્તુ-

પાળ-તેજપાળની શિરનેરાઈ વિગરે ચંચળમાં વાત કરવાને તેને
વીરમગામથી આંહી આવવું પડ્યું છે. ”

“ કેવો મર્થ છે ? ” લવણપ્રસાદે વીરમની સામે જોઈને
વળી પાછો પ્રશ્ન કર્યો. “ તું એટલો આગ્યો છે કે તારી સાથે
ખીણું કાઢ છે ? ”

ભીમદેવે તુરતજ કહ્યું. “ સરદાર જયંતસિંહ. ”

“ સરદાર જયંતસિંહ ? ” લવણપ્રસાદે જોરથી પૂછ્યું. “ હજી
તેનો મંગ તેં છોડ્યો નથી ? ”

“ શા માટે છોડે ? ” ભીમદેવે જવાબ આપતાં કહ્યું.
“ જયંતસિંહ વીરમનો ખાસ હિતેચ્છુ છે. ”

“ મહારાજ ! વીરમ કેવળ ભોળો અને સરલ સ્વભાવનો છે.
તેનામાં જીહ્વિનો અંશ માત્ર પણ નથી. ” લવણપ્રસાદ ભીમદેવને
એટલું કહીને વીરમની પાસે ગયો અને તેનો હાથ પકડી તેને હોમો
કરીને તેણે કહ્યું. “ વીરમ ! તું હજી હમણાંજ વીરમગામથી આવ્યો
આવે છે એટલે પ્રવાસથી કંટાળી ગયો હશે. માટે પહેલાં આપણા
આવાસે ચાલ અને પછી નિરાંતે મહારાજને મળજો. ” એમ કહી તથા
મહારાજ ભીમદેવને નમન કરી તે વીરમને લઈ ત્યાંથી ચાલતો ગયો.

ભીમદેવ તેમને જતાં જોઈ કાંઈ બોલ્યો નહિ; પરંતુ હસતાં
હસતાં તેમની તરફ જોઈ રહ્યો. લવણપ્રસાદ અને વીરમ ગયા પછી તે
પુનઃ અંદરનું અવલોકન કરવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

સરસ્વતીના તીરે.

લવણપ્રસાદ વીરમને પોતાના આવાસમાં લઈ ગયો. અને
વીરમ કાંઈ પણ આનાદાની વગર તેના દાદાની પાછળ ચંચલ
ધસડાનો ચાલ્યો. લવણપ્રસાદનો આવાસ રાંજ્યમહેલમાંજ હતો. એટલે
તેઓ થોડીવારમાં ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેઓ આવાસના એક
ખંડમાં જઈને ખડા આ ખંડમાં એકથી વધારે દીપકો જળતા હતા.
લવણપ્રસાદે દીપકનાં પ્રકાશમાં વીરમનાં મુખ સામે જોયું તો તેણે
મુખ લેવાઈ ગયેલું અને વિચારગ્રસ્ત જણાવું હતું.

સવજીવસાહે પોતાના પ્રિય પોતની આગિનિ તંત્રી દયા આવી. તેણે કહ્યુંઃ “વીરમ !”

વીરમે તેના દાઢાનાં મુખ આંખે નજર કરી.

વીરમે સવજીવસાહે સામે જોયું. એટલે તેણે કહ્યું: “વીરમ ! તું આટલો બધો સખ અને જોડો દો, એકું આજસાધી મારા જીવજીવામાં ન હતું. અરેબર અને તારી દયા આપે છે.”

વીરમ જોયો તેમ મુખ પેસી રહ્યો.

સવજીવસાહે આમજા દેવા માંડ્યું. “તેં દજી પજી એ ગા-ગાદોડી અને અંદપડના મનિં જયંતમિંદનો સંગ હોયો નથી, એ જીવજીવે અને થયું દિલગીરી થાય છે અને જનિવમાં તારું શું થઈ, તેની ચિંતા થાય છે.”

આ માયાજી વચનો સાંભળીને વીરમને આનિ ઉપજી અને તેણે મનિંથી એક નિઃશ્વાસ મૂક્યો.

“વીરમ !”, સવજીવસાહે કહ્યું. “મેં તને એકથી વધારે વખત કહ્યું છે અને દજી પજી કહ્યું છે તું કે તું જયંતમિંદનો સંગ હોયો કે; પરંતુ તને મારી સલાહ પસંદ પડતી નથી. તું તેનો સંગ શા મારે હોયો નથી, એ મારા સમજવામાં આવતું નથી. શું તું એમ ધારે છે કે તે તને સારી સલાહ આપી તારું દિલ દરશે ? એ તું એમ ધારે દોષ, તો તારી એ ધારણા કેવળ ભૂતભરેલી છે. તું યાદ રાખજે કે તે તારું દિલ નહિ, પણ અદિતજ દરશે અને પોતાનો સ્વાર્થ સાધી લેશે. હું ખાતરીપૂર્વક કહ્યું છું કે તેના જેવા સ્વાર્થસાધક બાએજ બીજાને કોઈ દશે.”

હવે વીરમ જરા સ્વસ્થ થયો. તેણે કહ્યું: “દાદાજી ! જ્યારે આપું જગત્ત મારાથી વિરુદ્ધ છે, ત્યારે હું જયંતમિંદનો સંગ ન કરું અને તેની સલાહ માન્ય ન રાખું, તો બીજી શું કરું ?”

“આપું જગત્ત તારાથી વિરુદ્ધ છે, એ તારી માન્યતાજ ખૂબીય-બનેલી છે.” સવજીવસાહે કહ્યું. “તને જયંતમિંદ અને પેલી દુષ્ટા મધુરીએ વચળા પાટા બંધાવ્યા છે, તેથી તને એમ જણાય છે.”

“દાદાજી ! તમે એક વાર વિચાર કરી જુઓ.” વીરમે કહ્યું. “ધાગજાતી પ્રજા, રાજ્યના મંત્રીઓ, મારા નાનો ભાઈ અને પુત્ર મારા માતાપિતા શુ મારાથી વિરુદ્ધ નથી ? શુ તેઓ મારાથી વિના કારણ નારાજ નથી ?”

“ વીરમ ! કરીને રૂપા નિ પળ્યુ અંતઃકરણે માર્ગન મેલી એક
 માર્ગ સારાની મેળવવામાં કમળાચારી તારી શક્તિ અતિર મારી મર્યાદા
 તમે કમળાચાર કે વિચારિતનન બાબ રચું નથી અને તેની જ નવે પૂર્ણ
 મેળવવા જાણે છે. તરીકાવા તારી ઉપર કોષે બરાબો છે અને તારાથી
 નહિવતો છે. કોરડી વાળ સાચી છે પરંતુ તેમાં કંઈતો કોષ નથી. કોષ
 કાળ નામ કોષી રાખાવનો અને બરાબ સંજોનો છે. તેમ જતાં મને
 આવરી છે કે જે તું વીરવચની પામે જરૂર નથી કામા માગે. તો તે તમે
 અપરજ કામા આપશો મરણ કે ને મર્જા મરણ રાખાવનો છે અને જે કે
 રીમે તું તારા પિતાની કામા માગીને પુનઃ તેની પ્રીતિ સંપાદન કરી કે.
 તો પછી તોત્ત કામના શા બાર છે કે ન તારાથી વિરુદ્ધ વર્તી શકે
 વળી પ્રમનો અને નાજવના અધિચારીઓની સારી જાગણી મેળવ-
 વાને માટે તારે તારા કોષી અને ઉનાવળા સ્વભાવના ત્યાગ કરવાની
 અમન્ય છે અને જ્યેષ્ઠમિતંદ જેવા અટપટી, સ્વાર્થસાધુ અને સ્વામીશ્રેયીનો
 સંગ છોડી દેવાની તથા મધુરી જેવા દુષ્ટા, સ્વાર્થી અને નીચ તારીની
 માયા મદી દેવાની પણ બાર જરૂર છે એ વિના કાષ્ઠપણ માણસ
 તારા પ્રત્યે શુભ કામની ધરાવશે નહિ અને જે તું તારી રીતભાત
 નહિ સુધારે, તો મને ભય છે કે તું યુવરાજપદને શુભાવી પણ બેસીશ.
 વીસળ તરફ અધાં શા માટે માન અને સ્નેહની નજરથી જૂએ
 છે ? તથા તેને સવ કામ શા માટે આપે છે ? આ પ્રશ્નનો તું વિચાર
 કરી જોશે તો તને નવ જણાશે કે તેના નાવ સ્વભાવ અને સદ્વ-
 ર્તનથી લોકો તેને તોળે છે અને તેના પદ સ્નેહનો જાગણી ધરાવે
 છે. અને જે તું ધારે તો તું તણુ નવ સમાવ અને સદ્વર્તનથી
 સર્વ કામની પ્રીતિ અને સારી જાગણી મેળવી શકે. ”

વીરમ તેના કામની વિવામણ એકધ્યાને સાલળી રહ્યો.
 તેનાં મુખ ઉપર પચાતાપના ચિન્હો રૂપક જણાતાં હતાં. પણ તે
 કાંઈ બાહ્ય નહિ ક્રેવળ મૌન ખેસી રહ્યો.

સવણપ્રસાદે તેને માન રહેલાં જોઈને કહ્યું. “ વીરમ ! તું
 મહારાજ ભીમદેવની પામે શા માટે ગયા હોતો ? ”

વીરમે કામ ઉત્તર આપ્યો નહિ.

“ તું મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર કેમ આપતા નથી ? ” સવણપ્રસાદે કહ્યું.

“ પણ તને ખબર છે કે મહારાજ ભીમદેવ પણ તારાથી નારાજ છે ? ”

વીરમે સવણપ્રસાદની સામે જોઈને ધામંથી કહ્યું. “ હશે. ”

“ તો પછી તેમની પાસે જવાથી અને તેમને અધી વાત કહેવાથી.

તું કળ ? ” સવણુપ્રસાદે કહ્યું. “ વીરમ ! આપણું કુટુંબનાં બધાં માણસો દરતાં તારા ઉપર મારો સ્નેહ વધારે છે અને તારા તરફ મારો પ્રત્યાપન પણ છે; પરંતુ જો તું તારાં વર્તનને મુધારીશ નહિ અને મારી સિખામણને માન્ય રાખીશ નહિ, તો મારે પણ તારા ઉપર કેવો પ્રેમ અને કેટલો પક્ષપાત રાખવો એનો વિચાર કરવો પડશે. ”

“ વીરમ તેના દાદાનું છેલ્લું વાક્ય સાંભળીને વિચારમાં પડ્યો. આં વખતે તેનું સ્વાભાવિક દીધથી ભરેલું મુખ દિશગીરીયુક્ત બન્યાનું હતું. સવણુપ્રસાદ કેટલીક વાર પવન તેના મૂર્ખ પૌત્ર તરફ જોઈ રહ્યો, પછી તેણે ઉભા થઈ, તેની પાસે જઈ તથા તેનાં ખસતક ઉપર પોતાનો હાથ મૂકીને સ્નેહભરેલા સ્વરે કહ્યું. “ વીરમ ! તારો મુખમુદ્રા ઉપરથી જણાય છે કે તને તારાં વર્તનનો પશ્ચાત્તાપ થાય છે. તું મારી આ માન્યના સાચી નથી ? ”

વીરમે આસન ઉપરથી ઉભા થઈને કહ્યું. “ તમારી માન્યના સાચી છે, દાદાજી ! મને ક્ષે માત્રાં ખરાબ વર્તનનો પશ્ચાત્તાપ થાય છે. ”

“ ત્યારે તું જનનસિંહનો સંગ છોડી દેશ ? ” સવણુપ્રસાદે પૂછ્યું.

“ હા. ” વીરમે ઉત્તર આપ્યો.

“ અને મધુરીને ત્યજી દેશ ? ” સવણુપ્રસાદે ફરીને પૂછ્યું.

વીરમે પોતાનાં કપાળે હાથ ફેરવ્યો અને ધીમેથી કહ્યું. “ પ્રવાસ કરી લેશ. ”

“ હવેતમાં ધાગડા જઈને વીરધવજની કામા માગીશ ? ” સવણુપ્રસાદે પ્રશ્ન કર્યો.

“ માગી લેશ. ” વીરમે જવાબ આપ્યો.

સવણુપ્રસાદે ખુશી થતાં કહ્યું. “ હમણાં તો તું આવી રહે; થોડા દિવસ પછી ધાગડા જતાનું રાખજો. પણ હજી મારી એક સિખામણ સાંભળ. ત્યાં મુઠી તું મધુરીનો ત્યાગ કરીશ નહિ, ત્યાં મુઠી તારાં વર્તન મુધરશે નહિ, એ વાકસ માનજો. ”

વીરમ મીન રતો અને વિચારમાં તે વિચારમાં આમ તેમ આંટા મારવા લાગ્યો. સવણુપ્રસાદ વીરમને એવી વિચારમગ્ન ગિચ્છિમાં રહેવા દઈને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

પશ્ચિમનો પૂર્ણચંદ્ર સોળ કલાકથી પ્રકાશનો હતો. સરસ્વતી નદીનું સ્વચ્છ જળ ચડના રૂપેની અગત્યાગમાં મહેર દેવ જેવું જણાતું હતું. હજી રાત્રિની શરૂઆતજ હતી એટલે નદી-કિનારે

“તમે જાનપૂર્વક કહો છો !” એ પુરુષ કે જે સરદાર જયંતસિંહ તો, તેણે પૂછ્યું.

“હા, ખરેખર જાનપૂર્વક કહું છું.” વીરમે જવાબ આપ્યો.

“પણ એનું કાંઈ કારણ?” જયંતસિંહે આશ્ચર્ય પામી પ્રશ્ન કર્યો. વીરમે તુરંતજ જવાબ આપ્યો. “એનું કારણ એજ છે કે હું નમારો સંગ રાખવાને ઇચ્છતો નથી.”

આકાશમાં મેઘનો મહમગાટ થાય અને સાંભળનારને જેવો આંચકાગે તેવો આંચકો વીરમનું કથન સાંભળીને, જયંતસિંહને લાગ્યો, કેટલોક સમય પર્વત તો વીરમ પ્રત્યે જોઈજ રહ્યો.

“મારો સમ તમે છોડવાની ઇચ્છા રાખો છો !” જયંતસિંહ બહુજ ધીમેધી અને દેખીતી શાંતિથી પૂછ્યું. જો કે તેનાં મનમાં તો અનેક પ્રકારની વિચાર-પરંપરાનો ખગલગાટ મચી રહ્યો હતો.

વીરમે આમજી પાછળનો વિચાર ક્યાં વિના એકદમ ઉત્તર આપ્યો. “અવશ્ય; કારણકે તમે સ્વાર્થસાધક, સ્વામીદોહી અને મપંચી માણસ છો.”

જયંતસિંહનો ક્રોધ ઉછળી આવ્યો; તેનું મુખ લપંકર ખેંચી ગયું. પણ તેણે હોડા વિચાર કરીને શાંતિ રાખી. આ વખતે જયંતસિંહને ખદ્દો જો કાઢીને માણસ હોત, તો આવાં સ્પષ્ટ અપમાનજનક વચનો સાંભળીને તેણે તેના જવાબ માગ્યો હોત અથવા તો તે સાંધી એકદમ ચાલ્યો ગયો હોત, પરંતુ સ્વાર્થસાધુ માણસ પ્રસંગોપાત અપમાનથી ભરેલાં વચનોને ગળી જવાનું સુકતો નથી. સરદાર જયંતસિંહ પણ સ્વાર્થસાધુ પુરુષ હતો, એટલે તે વીરમે કરેલાં અપમાનને સહન કરી બે, તો તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કશું નથી.

જયંતસિંહે જીજ્ઞાસામાં મધુરતા લાવીને કહ્યું. “રાજકુમાર ! મને લાગે છે કે તમારું મનનક અભારે દેડાણે નથી. માલો આપણે નગરમાં નહિએ.”

“નહિ; મારે આંકીજ બેસવું છે.” વીરમે મક્કમતાથી કહ્યું.

“તમારે જવું હોય તો ભરે જાઓ.”

પણ જયંતસિંહ એમ મુશ્કેલીથી ચાલ્યો જાય, એવાં ભારે ન હતો તેણે વિચાર કર્યો કે આ નખ જીવાનને કાદવો પોતાની વિશ્વ ઉદ્ધાર્યો છે એટલે આ પ્રમાણે ત પોતાનાં તિરસ્કાર કરે છે. દબે એને કાઢી પણ ઉપારે પુનઃ ધણુમા લાવવો જોઈએ. તેણે ખરેખર વિચાર કરીને

હયું. “ રાજકુમાર ! તમને મારી વિરુદ્ધ દ્રાધએ ખોટી રીતે ઉશ્કેર્યા છે, તેથી તમે મને અપમાન યુક્ત વચનો સાંભળાવી રહ્યા છો. અને તમારો એ વચનો સાંભળીને મેં જે સ્વાભિમાનનો વિચાર કર્યો હોત, તો તમારો ત્યાગ કરીને પુરતજ આશ્રય ગયો હોત; પરંતુ મને તમારી ખાતરી છે કે તમે અંતઃકરણથી કદિ પણ મારો તિરસ્કાર કરો નહિ. તમને તમારાં અત્યારનાં વર્તમાનનો આજ નહિ તો કાલે પણ અવશ પશ્ચાત્તાપ થશે, એમ ધારીને હું તમારાં વર્તનને લક્ષ્યમાં લેતો નથી. પણ એ વાતને જવા દો. હવે આપણે વીરમગામ ક્યારે જશું ? કારણકે તમારી પ્રેમમયી મધુરી અત્યંત આતુરતાપૂર્વક તમારી રાહ જોઈ રહી હશે. ”

પોતાનાં છેવટનાં વાક્યની વીરમ ઉપર શી અસર થાય છે, એ જોવાને જયંતસિંહે તેની નજર સાથે પોતાની નજર મેળવી.

પણ વીરમે એકદમ કહી નાંખ્યું. “ મને વીરમગામ જવાની પણ જરૂર નથી. મારે તો આંહી પાટણમાં જ રહેવું છે. ”

જયંતસિંહને આ વખતે ખીજે આંચકા લાગ્યો. તેણે આતુરતાથી પ્રશ્ન કર્યો. “ એટલે શું તમે તમારી મનમોહના મધુરીનો પણ ત્યાગ કરવા માગો છો ? ”

અત્યાર સુધી વીરમ જયંતસિંહના એક એક પ્રશ્નનો વિચાર કર્યા વિના અને ત્વરાથી ઉત્તર આપતો હતો; પરંતુ તેના છેલ્લા પ્રશ્નનો ઉત્તર તે એકદમ આપી શક્યો નહિ; કારણ કે મધુરીની મનમોહક મુક્તિ તેની ચક્ષુ સમીપ ખડી થઈ ગઈ હતી અને એ મુક્તિ કેમ જાણે તેને વીરમગામ આવવાની આજ્ઞા વતા પૂર્વક વિનંતિ કરતી હોય નહિ ? એમ લાગ્યું. વીરમ એ મનોરંજક મુક્તિને એકધ્યાને જોઈ રહ્યો અને તે જયંતસિંહને તેના પ્રશ્નનો કશો પણ જવાબ આપ્યો નહિ.

વીરમની આ સ્થિતિ જોઈને જયંતસિંહ અંતરમાં અત્યંત ખુશ થયો. તેણે વીરમની ત્રાનને ઉશ્કેરવા માટે ફરીને પુછ્યું. “ યુવરાજ સાંભળો છોને ? શું તમે તમારી પાછળ દિવાની અને તો એ અત્યંત તો વ્યુક અને કામળા રૂપસુંદરીના ત્યાગ કરશો ? ”

વીરમ એ પ્રશ્નનો એ ઉત્તર આપે. કારણ કે મધુરી જેવી લાવણ્યમયી કાવત્રાનો ત્યાગ કરવા જેટલું મનોવશ કે મદનવશ યુવકમાં હવું, અને તેથી તે માંગજ રહ્યું.

જયંતસિંહે વીરમના માંગવશ રૂપ ગતાના વધારે લાભ લેવા માંડ્યો. તેણે કામળા રૂપની વચન કહી કાન નહિ તો તમારી એ પ્રાણ

વાની ખાતર પણ નમારે દંવે વીરમયામ વંતુ દંડાગ્રે દુઃખાત્ર દિન-
તો વીરમયામ જવાનો ધૂં અને જો નમે મારો મામે આવડો, તો
પણને સનાકરીમાં પળોજી જ્ઞાનંદ આવડે.

વીરમે વિચારનાં વમનમાં એવા નો દુમાઈ મમે દનો દે તેમાંમાં
ગદ નીકળાઈ એ તેના જેવા અનુભવદિન અને જ્ઞાનશુન્ય સુધાનને માટે
દુઃખીકીમયું હતું. તેણે દંડાગ્રીને કહ્યું "જયંતસિદ્ધ ! તમે મને
મ ઉપર પ્રભુ પૂછોને સનાંચ નહિ. મારું મનજી અંધારે કોકણ નથી.
અપણું કદિ મનાયું, ત્યારે જાનિયી વાન કરશું. દમબુડાં તો તમે આંધી
આસ્યા ગત્યો, એજ હીક કં.

જ્યાંમાં મિદાગ્રી દુમાઈ એમ મિદારી ખુશી થાય, તેમ
જયંતસિદ્ધ વીરમે પોતાની કષ્ટગતિમાં દુમાનો એમને ખુશી થયો.
જો ગુરુત્વ કહ્યું. "જાઃ મારું નમારી ૧ અમુત્તમ દુઃખ અમુત્તમ
તરેવા ગતિ છું; પંડુ જતાં પદેશાં એકજ પ્રભુ પૂછી લેવાની આગુર-
તને દુઃખી રાખે નથી. "તમે મદારાજી બીમદેવને મળ્યા !"

"એનો ઉગર પણ દુઃખને અંધારે આપીગ નહિ. " વીરમે
વેળા વિચારે કહ્યું. "અંધારે તો મને એકલોજ રહેવા મે."

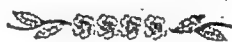
જયંતસિદ્ધને તેના છેલ્લા પ્રયોનોનો ઉગર ખાસ કરીને જોખતો હતો.
સંતુ ને માટે વીરમે દંવે વિશેષ આમદ કરેલો, એ તેને હીક સામ્યું
નહિ. તેને જરા નિરાશા થઈ આવી; પણ ત્યાંથી આસ્યા ગયા મિયાય
દંવે બીરમે ઉપાય ન દતો.

"હીક ત્યારે દુઃખ કં છું. " એકદમ રીતે જયંતસિદ્ધ પોતાની
તામરજી છતાં પણ ત્યાંથી આસ્યા ગયા

આ મમમે આદ્યમા ધીમે ધીમે વાદ્યાનાં જગાવ અને હતો
અને તેને હીમે અંદ થોડી વાર વાદ્યામાં પેળી જતો હતો અને પુનઃ
અકાર નીકળતો હતો. અત્યજ દે અંદને સપૂર્ણતાથી પ્રકાશવામાં કાર્યા
વાદ્યાં અંતનાવનન થતા દતાં અગાઅર આજ પ્રમાણે વીરમનાં ઉદ્યા-
કાશની ચિયનિહતા, દામ્યુ કે તેનું હાથ પણ વિચારેડી વાદ્યાંથી
જવાઈ ગયું હતું. તેનું મસ્તક અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ અને ભુદા ભુદા
તરંગોથી ગુંથરાઈ ગયું હતું. તેનામાં મુજા બુદિતો અંતે બહુ થોડો
હતો અને જે થોડો થોડો અસ દતો, તે પણ આ વખતે હુપ્તપ્રાય થઈ
ગયો હતો. તેનાં અનુ અનુમા એ ભુદા ભુદા વિચારોનું મુદ્દ થતું હતું.
એક તરફ તેના દિતરવી તરફની સસાદ અને શિખામણ અને બીજી તરફ

મધુરીનો મોહ. આ જે વિચારો, ભોળા અને મૂર્ખ વીરમને મુઝી હતા અને તેને એક નિશ્ચય ઉપર આવવા દેતા ન હતા. તેણે મળ્યા ક્યો, અનેક કષ્ટનાઓ બાંધી અને અવનવા તરંગો રચ્યા. પર મોક્ષ નિર્ણય ઉપર આવી શક્યો નહિ. જેમ તેનાથી લવ બાળથી સલાહની અવગણના થઈ શકે તેમ ન હતું, તેમ મદત મધુરીની મીઠી માયા પણ મુકાય તેમ ન હતું. ઘણા વિચારોના તે કંટાળી ગયો અને જેલાન માણસની પેઠે એકદમ ઉડીને નગર ચાલ્યો ગયો.

પાટણમાં રાજમહાલયના મુખ્ય દરવાજે તે પહોંચ્યો. રાત્રિના બારના ટકારા થયા. તે સીધો તેના મુલાના ખંડમાં ગયો કપડાં ઉતારીને પલંગમાં પડ્યો; પરંતુ ઉશ્કેરાયેલાં, અશાંત મ અને વિચારનાં વમળમાં પડેલા માણસને નિદ્રા ક્યાંથી આવે ?

પ્રકરણ ૧૬ મું.

પ્રાણીરક્ષક શાળા.

પ્રાતઃકાળનો સમય હતો, ભગવાન દિવાકર પોતાનો રથ મધ્ય કાશ તરફ ધીમે ધીમે ચલાવી રહ્યા હતા અને તે બેઠે લેકો હમેશા ઉદ્યોગમાં બેઠાતા હતાં. આ વખતે જગદુશાહની પુત્રી પ્રીતિમતી તે રત્ની બહાર તેના પિતાએ આપેલી દાનશાળાએ આવીને હાથ આંધળાં, માંદાં, ટામ કરવાને અસક્ત અને નિરાધાર માણસોને અન્ન દાન આપતી હતી. દાનશાળાની સામુમાંજ પશુશાળા પણ સ્થાપવામાં આવી હતી અને તેમાં નિરાધાર પશુઓને રાખ્યા તેમની ચોખ્ખ સંભાળ રાખવામાં આવતી હતી. પાંચ વાગ્યે આડમા પતી ગયેલી ઘટના પછી પ્રીતિમતાએ અનેક પ્રવૃત્તિઓ કરી પાંચ વાગ્યાં માણસો અને પશુઓની સેવા કરવામાં પોતાના સમયનો વાપર કર્યો હતો અને પરમ દેવનરિની સલાહ મુજબ પશુઓને દાન આપવાના પિતાને કહી ભદ્રેશ્વરના ગરની બહાર દાનશાળાની સામુમાં પશુશાળા સ્થાપવાની હતી. પ્રીતિમતા હમેશા પ્રવૃત્તિઓ કરતી રહતી અને દાનશાળાએ આવતી હતી અને વ્યતિ કે ધનના અભાવને કારણે નિરાધાર અને અપંગ માણસોને અન્નનું દાન કરવામાં આવતું હતું. તે પછી તે પશુઓ

શ્રીઓની કલ્પવૃક્ષી.

મહીલા મહોદય. ભાગ ૨ જો.

આ પ્રથમાં નીચેના વિષયો જોશો.

પ્રથમ પરિચ્છેદ—પ્રભોત્પત્તિ.

હૈમગુદિ વિભાગ.

બીજી શુદ્ધિ વિભાગ.

સંતતિનું મુદ્દ.

સંતતિ મયે કે કેમ ? તે માટે બી-

જાન ન રહેવાનાં કારણો.

પ્રકારની પરિણા.

કમળનું ફરી જન્મ.

હૈમગુદિ અને પચાપચ.

ઓલોનાં સાત ગુપ્ત છો.

વ્યસન કર મુદ્દિ.

તેનાં કલ્પણો અને ઉપાયો.

જેનેના મંદરા.

જાણીએલી જોને મર્ત્ય રહેવાના ઉપાય.

આગુપ્ત કેમ મુદ્દે છે ?

જાણીએલી (અદ્યતન)

ધાતુકાચતા.

અર્થવના ભદ્ર અને ઉપાય.

વિષ્ણુદિના ઉપાય.

પ્રદાના ભેદ અને ઉપાય.

ધાતુપોષિક પાક.

મહામોદક મુદ્દિ.

કામોદીપન અને વીર્ય સ્તંભન ઉપચાર.

મિથીના ભાગ.

કામોદીપન મુદ્દિ.

મોડીની ભાગ.

ધાતુ સ્તંભન મુદ્દા.

મુદ્દરી કોભાગ પાક.

કરોપચાર (વાચાર)

મુદ્દ રૂપ.

કંદલ વિનાસક લેખની રૂતિ

મુદ્દ શુદ્ધિ.

મકરખાન મુદ્દા.

મર્ત્યકવનાં વર્તમા છો તેની જાણ

મહામાન્ત મુદ્દા.

અને ઉપાયો.

ધાતુતિ.

૧૪. જાણીની સંજ્ઞા

પ્રમેદ

મહામાન્ત.

તેના ભેદ સ્વરૂપો અને ઉપાયો

પીપ્પલાના પ્રયોગ.

ઉપાદ (માંદી-લીંબી)

અપ્પાના પ્રયોગ.

તેના ભેદ અને ઉપચાર.

અપ્પાના પ્રયોગ.

મોડી જાણુ તથા વાચુ :

શીવલિંગાનો પ્રયોગ.

બીજાનો પ્રયોગ.

પુત્ર કે પુત્રી પ્રાપ્તિના સયોગો.

અંતઃકૃતિ તેના ભંડ અને

મુત્ર કચ્છ તથા પથ્થરી.

ગર્ભ ન રહેવાના પ્રયોગો.

દ્વિતીય પરિચ્છેદ--ગર્ભરક્ષણ અને પ્રસુતિ.

ગર્ભરક્ષણ.

ગર્ભ રહેવાનાં ચિન્હો.

ત્રણ મહિને ગર્ભપતન.

વાધુ ચઢવો.

લામના મહિના.

ગર્ભિણીને મૃત્યુના.

ગર્ભિણીનો ખોરાક.

સગર્ભા સ્ત્રીના દર્દો અને ઉપાયો.

સ્તનવૃદ્ધિ.

ગર્ભિણીને પુષ્ટિકર ઉપાયો.

ગર્ભ વિનોદરસ.

ગર્ભ વિલાસરસ.

કસુવાવડ.

બેડીયો ગર્ભ.

કસુવાવડ થતી અટકાવવાના ઉપાય.

ગર્ભસ્ત્રાવની ત્રણ અવસ્થા.

બાર મહિનાનો ગર્ભ.

છાત તેના લક્ષણ અને નિ

મૂઠગર્ભ.

પ્રસવકાળ.

પ્રસવનાં ચિન્હો.

પ્રસુતિગૃહ.

મુચાણી.

પ્રસવ પેદના શરૂ થવાનાં ચિન્હો.

છોડ સીધું છે કે આડું તેની

મુલેલો ગર્ભ.

પ્રસવની પહેલી અવસ્થા.

જરાયુ.

પ્રસવની બીજી અવસ્થા.

,, ત્રીજી અવસ્થા.

છુટા છેડા થતાં સુધીના દરેક પ્રસંગો તેના લક્ષણો અને ઉપચારો.

તૃતીય પરિચ્છેદ.

બાળરક્ષણ. બાળકનાં દર્દો અને તેના

ઉપચારો.

સુવાવડીની સંભાળ. સુવાવડીના

અને તેના ઉપચારો વિ

તેમાં બેશો. વિગેરે વિગેરે.

જપાય છે. તાકીદ નામ નોંધાવો. દિ'મત રૂ. બે

લખો—

સીસુજી દર્પણ ગ્રાફીસ.

ભાવનગર.

અમારા તરફથી પ્રગટ થયેલાં ગુજરાતી બાપાતરનાં
હાલમાં મળતાં પ્રથમ

[illegible]

नं. 3-4-11-13-14-21-23-24-25-30-31-34-41 नं. 02 नं. 03
यदि इनमें से किसी भी नं. का नाम नहीं मिलता तो नं. 02 या 03 में

श्री जैन आत्मानंद सला-भावनगर (झडीयावाड)

અમારા તરફથી મળત ગયેલા સરકુત

૩૮ અમરજીવન વિરિહા	૦-૧૦-૦	૧૦ સમુદાયની આ
૩૯ સમગ્રસાર પ્રકરણ	૦-૧૦-૦	૧૧ સિદ્ધાન્ત મહાકાવ્ય
૪૦ પ્રતિભા સંતક	૦-૮-૦	૧૨ ગાયકેલેલ વિભાગ
૪૧ ચતુર્વિંશતી જિન		૧૩ મર્મ મરીયા
સ્તુતિ સંગ્રહ	૦-૬-૦	૧૪ સામંતિસ્થાન પ્રકરણ
૪૨ બુદ્ધ સંધાનથી	૨-૮-૦	૧૫ ચેતવન
૪૩ પંચમગ્ધ પ્રથમભાગ	૩-૮-૦	૧૬ પ્રમ પદ્યો
૪૪ સુદૃત સંસ્કૃતગમ	૦-૧૨-૦	૧૭ મામદર્શન
૪૫ સળામ સિત્તરી	૦-૧૦-૦	૧૮ ગેતનિશીલ
૪૬ સમાચારી પ્રકરણ	૦-૧૦-૦	૧૯ મંડલ પ્રકરણ
૪૭ શ્રી મહાવીર ચરીયમ	૧-૦-૦	૨૦ નરક-દેવેન્દ્રસ્તવ
૪૮ કૌમુદિગિત્રાનંદન ટક	૦-૮-૦	૨૧ સુમુખ નૃપાદિ મિત્ર
૪૯ પ્રભુદ્વ રાહસ્યિય નાટક	૦-૬-૦	ચતુષ્ક કથા
૫૦ ધર્માબુદ્ધ્ય	૦-૬-૦	૨૨ જૈન મેધકૃત
૫૧ પંચ નિર્મળી	૦-૮-૦	૨૩ આવકધર્મ વિધી

બીજા અમારે ત્યાંથી મળતા ગ્રંથો.

સત્વનિર્ણય પ્રાસાદ	૫-૦-૦	પૂજા સંગ્રહ ભા. ૧ થી ૪
સિદ્ધાન્ત મુક્તાવલી	૦-૮-૦	
અમેયરતન કોષ	૦-૮-૦	આ સિવાય-લીમસી
જૈન ભાગુ	૦-૫-૦	મેધજી હીરજી, જૈન ધર્મ
વિમલ વિતોદ	૦-૧૦-૦	સભા વીરેરનાં દરેકનાં
પંચપ્રતિકમણુ વિધી સાથે	૨-૦-૦	મારી પાસેથી મળશે.

લખો:—શ્રી જૈન આત્માનંદ

ભાવનગર.

ક્રમંબર—૧ થી ૩૭-૪૦-૪૧-૪૨-૪૩-૪૬-૪૭-૪૮-૫૨-૫૪
૬૫-૭૧ થીલીકમાં બીલકુલ નથી માટે તેનાં નામ લખ્યાં નથી.

હતી. પ્રીતિમતી આવશ્યકતાપણુ અને મુશ્કેલી રજુ કરી હતી. આથી તેને આવી રહી હતી, ને વખતે તેનો પિતા જમડુદાદા સાથે આવી પહોંચ્યો. તેની સાથે જેન વસ્ત્રધારી એક સાધુ અને બીજો યુવક. એમ બે પુરો પહોંચ્યા. તેઓ ત્રણે પ્રીતિમતીની પાસે આવી પહોંચ્યા. પ્રીતિમતીએ મુખપર આવી પડેલા વાજની લટને દૂર કરીને તેમની સામે જોયું અને તેના દામપથી ભંગેલા મુખ ઉપર ભક્તિભાવ જણાવ્યો. તેણે કહ્યું કે "સાધુને વંદન કરીને કહ્યું. " પધારો, ગૃહ મદારાજી. " આ સાધુને આચાર્ય પરમદેવ સ્મરિ હતા. તેમણે કહ્યું કે "ધર્મ સાથે, પ્રીતિમતી ! તારા પિતાના આમદથી હું તારા કાર્ય ચૂકવે જાય. "

" મારા પર આપની ગૃહ દયા થય. " પ્રીતિમતીએ કહ્યું. " મારા કામ અને જરૂરના મુખથી આપ જે રસ જ્યો હો, તે મારે હું આપની અનુકૂળ આચારી છું. "

" એમાં આજાર માનવાની ત્યાં અવતર નથી. મુનિએ કહ્યું. જમડુદાદાના આમદ વિના પણ મારી પિતાનીજ આદી આવવાની અને તારા આમદને વંદવાની સ્થિતિ હતી.

પ્રીતિમતી મૌન થી ઝેડેલે સુરિએ જગદુશાહ પ્રત્યે બોલ્યું. " ત્યારે મારો, આપણે દાનશાળાની જમી બવરથા બોલ્યું."

" હા. " સોયેલ જગદુશાહે સુરિની વાતનો સ્વીકાર કરતાં પ્રીતિમતીને કહ્યું. " પ્રીતિમતી! આજન આજ અને શુભકારાવર્તને જમી દેશો."

પ્રીતિમતી આજન જમી બોલ્યો સુરિ અને જગદુશાહ તેની આજ પાલન આજના અને પેસો સુવક દે જે જગદુશાહનો મુનિમ જેવોસી હો તે પણ તેમની સાથે ગયો.

મારી વાર આજના પછી વળી માણસોને ત્યાં બેઠેલાં બેઠેલાં હોવાં રવાં. ત્યાં બેઠેલાં જમી માણસો પ્રીતિમતી તરફ લક્ષિત રહેલી નજરથી જોઈ રવા. અને તેમાંથી ફટલાક નાનાં જાણકારો તેની પાસે આવી આસપાસ નિંટગામ ગયાં.

પ્રીતિમતીએ તે માણસોની તરફ આંગળી કરી સુરિને ઉદ્દેશી કહ્યું. " શુદ્ધ! આ જમી માણસો અપંગ છે. તેમાં કાષ્ટ હોવાં છે, માંધણ્યાં છે, કાષ્ટ બહેરાં તથા મુગાં છે, કાષ્ટ માંદાં છે અને કાષ્ટ અક્ષમાં છે. સારાંશ કે તેઓ જમી શારીરિક ખોડવાળાં છે અને ઉદ્યોગ કે ઉદ્યોગ નિર્વાહ કરવાને માટે તદ્દન અશક્ત છે. તેવી શારીરિક ખોડવાળાં આ પોતાનું શુજરાન ચલાવવાને કેવળ અશક્ત માણસોને આંહી રાખવામાં આવ્યાં છે. તેમને પેટપુર અનાજ આપવામાં આવે છે અને તે ઉપરાંત તેમની શારીરિક ખોડ દૂર કરવા માટે તથા માંદા માણસોને દવાદાર કરવા તેમને નિરોગી કરવા માટે પણ અનતા પ્રયાસો કરવામાં આવે છે. આ કાવચ માટે એક સારા વેધને રોકેલો છે. તે દિવસમાં બે વાર તેઓને તપાસી તેમની યોગ્ય સારવાર કરે છે. આ બીજી બાબુ થોડે દૂર જે માણસો બેઠેલાં છે, તેઓ કેવળ ગરીબ અને નિરાધાર છે. તેમને નગરમાં જઈ ઉદ્યોગ કરવાની ફરત છે. એટલે તેમનાં ઘણાં તો જૂદા જૂદા ઉદ્યોગ કરીને પોતાના નિર્વાહ ચલાવે છે. માત્ર તેઓ રાતે આંહી આવીને સુઈ રહે છે. બાગ્ગ જેઓ ઉદ્યોગ કરવાને જતાં નથી, તેઓને દાનશાળા તરફથી ભોજન આપવામાં આવે છે. "

એટલું કહીને પ્રીતિમતી આજના આજ એટલે સુરિ વગેરેએ પણ તેડ અનુકરણ કર્યું. ફટલુક આજના પછી પ્રીતિમતીએ કહ્યું. " દાનશાળાનો આ ભાગ જતા આવતાં મુસાફરોને માટે વપરાય છે. આંહી જે મુસાફરો ઉતારો કરે, તેમને નાગર-પાણીનો સગવડતા કરી આપવામાં આવે છે અને આ ભાગથી જતા દૂર જે ભાગ છે, ત્યાં સાધુ અને સંન્યાસીને ઉતરવાની સગવડતા કરેલી છે. "

પાસે

ખાનુ

પાંચ

પ્રીતિમંત્રીએ કહ્યું. પશુઓને અને પક્ષીઓને રાખ

કેભાંના ભયંકર માણસો હોય

આવી રીતે સારંવાર કરવાથી જે

પશુઓ સાન્નિધ્યે સંસકૃત ભાવ છે, તેમને સામેલીવાળાં અને ધર્મપ્રેમી

માણસોને પાળવા મારે અપાય છે. મતલબ કે આપની સલાહ મુજબ

અન્ને શાળાની વ્યવસ્થા રાખવીમાં આવે છે.

પ્રીતિમંત્રી અન્ને શાળાનું કામ અને તેની વ્યવસ્થા બતાવી રહી

એટલે પરમદેવસુરિએ કહ્યું. પ્રીતિમંત્રી! અન્ને શાળાની વ્યવસ્થા

અને તે પરસ્પર તારી સંભાગ જોઈને મને પશુઓ આનંદ થયો છે. આ

પશુ શાળામાં દાનધર્મના મહિમા પક્ષી રીતે વર્ણવેલા છે. દાનધર્મના

પશુ પ્રકાર છે; પરંતુ તેમાં અભયદાનને સંવધી કાઢે છે. અભય

દાનનો ખરા અર્થ તો મૃત્યુના ભયમાં આવી પડેલી જીવને ઉગારવે

અને તેને નિર્ભય બનાવવો એજ છે; પરંતુ તેના બીજા પક્ષ પ્રકાર છે.

શુભ્યા માણસોને અન્ન આપવું, નિરાધાર માણસોને આશ્રય આપવો,

રોગી માણસોની સારવાર કરવી અને દુઃખથી પીડાતાં માણસોને અનેક

રીતે સહાય આપવી, એનો પક્ષ તેમાં સમાવેશ થાય છે. મારે કહેવાનું

તાત્પર્ય એ છે કે જીવોનું અનેક પ્રકારે રક્ષણ કરવું, તેનું નામ અભયદાન

છે. એક નાનામાં નાના અને અતિ છુદ્દ કીડાથી લઈને દેવાના અધિપતિ

ઈશ સુધીના જીવને ખાસ કરીને જીવવાની વિશેષ ધ્યાન દોાય છે અને

તેથી ધર્મના આઠદેવગુરુ અભયદાનને પુણ્ય ઉત્તમ એક પક્ષ દાનનથી ત્યારે

તે દેહલાઠ મમય પૂર્વે તારે તારે જીવન શી રીતે અતિત કરવું અને ક્યા

દાયો કરવાથી વધારે પુણ્ય ઉપાર્જન થશે, એમ પૃછીને મારી સલાહ

માગી હતી, ત્યારે મે તને સર્વને જીવ અને જીવનું દિન કરનાર

એવું જે અભયદાનને જાહેર પ્રવાસ કરવાનો અને રાતરાગા

તથા પશુશાળા સ્થાપીને જીવોની જરૂરીઆત પૂરી પાડી તેમનું

અનેક પ્રકારે રક્ષણ કરવાના ઉપદેશ આપ્યા હતા. એવું કાગળ

મમજી દરેક જીવને અભયદાન અપવાથી માણસ દાખવું, નિરોગી,

સાસ્થ્યમુદમા પ્રિય, નોદય સપ્ત, જગવાન અને તજસ્વા થાય છે અને

તે વિશેષ પુણ્ય પ્રપાદન કરી અવિષ્ણમા સુખના આગ્રહ કરે છે. પ્રીતિ-

મતી ! આટલી નાની ઉંમરમાં સંસારના પ્રલોભનને લીધે દુઃખને તે બંને શાળાઓ દ્વારા દુઃખી જીવો ઉપર જે ઉપકાર કરવા માંડ્યો છે માટે તારી કેટલી પ્રશંસા કરવી, એ મને સમજાતું નથી. હું તને ગુરૂ તરીકે માત્ર એટલું જ કહું છું કે તું તારા કાર્યમાં જીવનના દર રહેજે અને દુઃખી જીવોની અતેક પ્રકારે સેવા કરીને મહત્ત્વ ઉપાર્જિત કરજે.”

પ્રીતિમતીએ ગુરૂનાં છેલ્લાં આશીર્વાદો વચ્ચેનાં આંખીતે નીચાં બસીને વંદન કર્યું. આ વખતે તેની બંને વિશાળ આંખો હર્ષનાં આંસુ વહેતાં હતાં.

ગુરૂએ જગદુશાહ તરફ જોઈને કહ્યું. “અને જગદુશાહ ! ધર્મપ્રેમી અને દયાળુ છો. એટલે તમને વધારે કહેવાની અગત્ય પરંતુ તમારા ગુરૂ તરીકે મારું કર્તવ્ય છે કે પ્રસંગોપાત તમને સલાહ અને ઉત્તમ ઉપદેશ આપવાં, અને તેથી કહું છું કે તમે આજીવન ધર્મ અને સેવાનાં કાર્યોમાં તમારાં ધનનો સદુપયોગ છો, તેમ હવે પછી પણ કરતા રહેશો. વળી આપણાં ધર્મની વિશાળ કેટલી મહાન છે, તે તમને સમજાવવું પડે તેમ નથી. માટે જા ધર્મના બેઠાને દર રાખી સમાનતાથી દાનધર્મનું પાલન કરશો. તમને સમય આક્રમ્મ કહેતો નથી; પરંતુ થોડાં વર્ષો પછી લયકર કુલ પડવાનો છે, તે વખતે અતિ ઉદારતાથી તમારી સંપત્તિનો સદુપયોગ કરવાનું બુલશો નાહ.”

જગદુશાહે નમ્રતાથી કહ્યું. “ગુરૂ મહારાજ ! આપ જેવા સુર ઉપદેશ મને શિંગેમાન્ય છે અને આપનાં આશા એ મારું પરમ કામ છે. પણ દુરા કરીને મને કહેતા કે એ જીવન કુલકાળ ક્યારે પડે તે તે સમયને કેટલી રાત્રી.”

અતિ નમ્રતાથી આપનાં કહ્યું. “એ કહાનું અત્યારથી કહેવામાં આવે છે. પણ તમને આપનાં આશા એ મારું પરમ કામ છે.”

જગદુશાહે નમ્રતાથી કહ્યું. “ગુરૂ મહારાજ ! આપની દયાથી પડે તેમ આપનાં આશા એ મારું પરમ કામ છે.”

જગદુશાહે નમ્રતાથી કહ્યું. “ગુરૂ મહારાજ ! આપની દયાથી પડે તેમ આપનાં આશા એ મારું પરમ કામ છે.”

જગદુશાહે નમ્રતાથી કહ્યું. “ગુરૂ મહારાજ ! આપની દયાથી પડે તેમ આપનાં આશા એ મારું પરમ કામ છે.”

જગદુશાહે નમ્રતાથી કહ્યું. “ગુરૂ મહારાજ ! આપની દયાથી પડે તેમ આપનાં આશા એ મારું પરમ કામ છે.”

પ્રકરણ ૧૭ મું.

પ્રલોભન.

જગડુશાહના મુનિમ જેતસીનું વય પચીસેક વર્ષનું હતું. જે ઉપર જગડુશાહની સંપૂર્ણ કૃપા હતી. એટલુંજ નહિ પણ તેને પોતે પુત્રવત્ ગણી ઘરનો બધો કારભાર તેણે જેતસીને સોંપી દીધો હતો. જેતસી જ્ઞાતિએ આસવાળ વણિક હતો. તેના પિતા તેની બાલ્યાવસ્થા ગુજરી ગયા હતા. તેનાં આપ્તજનમાં ફક્ત તેની માતાજી હતી. સિવાય તેને બીજું કાંઈ સગું કે સંબંધી ન હતું. જેતસીનાં માતાજી ગરીબ અને નિર્ધન હતાં અને તેમાં તેનો પિતા ગુજરી જવાથી તે બહુ શક્યો ન હતો; પરંતુ તેનામાં ચપળતા, દક્ષતા, નમ્રતા, જીજ્ઞાસુતા અને વિનય ઇત્યાદિ ગુણોનો સારી રીતે વાસ થયેલો હતો, જે તેના મળતાવડા સ્વભાવથી તે સર્વ કાંઈને પ્રિય થઈ પડ્યો હતો. જુવાન જેતસીમાં લોકોનાં પ્રીતિપાત્ર થવાના કેટલાક ગુણો ઉપરાંત વિશેષતા હતી અને તે તેના શરીરની સુંદરતા. જેતસીનાં માથાના અતિ કાળા, સુવાળા અને ડોકથી વળેલા હતા; તેનું મુખ ભરેલું ગોળ હતું; તેનું કપાળ વિશાળ અને ઉન્નત હતું. તેની બે આંખો એ અને તેજદાર હતી; તેની નાસિયો મુઠોળ હતી. તેના બન્ને ગાંઠ હોઠ લાલ હતા; તેની છાતી ઘનું વિશાળ હતી; તેના બે બાહુ તથા પગ મજબુત હતા. સારાંશ કે જેતસી અતિ સુંદર તરુણ યુવક હતો. જ્યારે તે કાંઈની સાથે વાત કરતો, ત્યારે તેના મુખ ઉપર અને આંખો એવું રિમત હાસ્ય દ્રષ્ટિગોચર થતું કે જ્યાં કરતો તેના સાથે વાત કરે મનુષ્ય તેની તરફ આકર્ષાયા વિના રહે શકતું ન હતું. આવા સુંદર અને ગુણમંડળ યુવક મેં કાંઈને પ્રિય થઈ પડે, તો એ સર્વથા સ્વાભાવિક નથી !

દાનશાળા અને પશુચાળાના કાર્યોમાં તેણે મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવતી પ્રીતિમંત્રી ત્યારે પોતાના આરક્ષક મુખના વચ્ચે રાખી ત્યારે જેતસી ત્યાં આવી પહોંચ્યો. આ પ્રસંગે જેતસીની પ્રીતિમંત્રીની ખાસ આવડતો હતો અને તેની માથે મુઠોળ નાસિયો કે વાળોડાં અને અચ્છા કરતો હતો. જે કે જેતસીનાં માથાની નાસિયો હતો તે બહુ જાણીતો અને ચર્ચાસ્પદ હતો. જેતસીનાં માથાની નાસિયો હતી અને તેથી જેતસીનાં માથાની નાસિયો હતી. જેતસીનાં માથાની નાસિયો હતી અને તેથી જેતસીનાં માથાની નાસિયો હતી.

તમે સતી અંજનાનું અરિત વાંચ્યું છે ! " પ્રીતિમતીએ પૂછ્યું.
 " હા, એ અરિત મેં વાંચ્યું છે. " કેતસીએ હિચર આપતાં કહ્યું.
 " એ અરિતમાં પુનર્વેગે તેની પ્રતિમાણા અને સતી સીના કેવળાધારણ
 વેના બાવીસ વર્ષ સુધી ત્યાગ કર્યો હતો, એ પ્રસંગ અત્યુત્તર કરેલા
 અને છે. પુરો પોતાના ઉતાવળા અને સાહસિક સ્વભાવને વશ થઈ
 પોતાની નમ અને આઘાતારક સ્ત્રીઓને ઘેર ઘેર લાવે, કુટુંબ
 દેવામાં આગળ પાછળના વિચાર કરતા નથી એ આશ્ચર્યજનક છે. "

" હાઈ મૂર્ખ પુરો તમે કહો છો તેમ કરતા હતા; પરંતુ એ
 ઉપરથી બધાં પુરોને દર્શિત ગણી સમાવ નહિ. " પ્રીતિમતીએ કહ્યું.

" એ અને તેમ દોષ, પરંતુ મારા મતાનુસાર તો સ્ત્રીઓની
 અવસ્થાને મારે બધે બાને પુરો દર્શિત છે. " કેતસીએ કહ્યું.

" બાઈ કેતસી ! તમે પુરો મળે સ્ત્રીઓનો પણ મહા પુરોને
 જ દર્શિત કરાવો છો, એથી અણુતર છે કે તમે સ્ત્રીઓની પછાતતા છો "

પ્રીતિમતીએ સંદેહ કર્યાં હતાં.

" અણુતર. " કેતસીએ મગજનીથી કહ્યું. " અને સ્ત્રીઓને
 મારે મધુર્જ માન છે અને તેથી કે તેનો પછાતતા બતાવે. "

પ્રીતિમતી સ્ત્રીઓની પછાતતા તરફ પ્રયે થઈશર સ્થિત

દ્રષ્ટિએ જોઈ રહી. તે પછી તેણે પૂછ્યું. “ જ્યારે તમે સ્ત્રીઓના આદર્શ બધા પક્ષપાતી છો, ત્યારે તેમનું સન્માન વધારવાને માટે શા વાસ્તે કાંઈ સારો દાખલો જોસારતા નથી ? ”

પ્રીતિમતીના પ્રશ્નથી જેતસી સ્વાભાવિક રીતેજ હસ્યો. તેણે હસતાં હસતાં પ્રીતિમતીની નજર સાથે પોતાની નજર મેળવી અને કહ્યું. “ હું એવો કાંઈ સારો દાખલો જોસારવાના પ્રયાસમાં જ છું. અને એવો દાખલો જોસાર્યા પછી હું તમને બતાવી આપીશ કે મારા હૃદયમાં સ્ત્રીજાતિને માટે કેટલું માન ભરેલું છે ? ”

પ્રીતિમતીએ આતુરતાપૂર્વક પૂછ્યું. “ પણ એ દાખલો તમે જે રીતે જોસારવા માગો છો, એ મને કહેશો ? ”

“ એ હું તમને પ્રસંગોપાત કાંઈ વાર કહીશ. ” જેતસીએ ઉત્તર આપતાં કહ્યું. “ પણ અત્યારે તો જો તમને દ્રશી અડચણ ન હોય, મારે એક ખાસ વાત કહેવી છે. ”

પ્રીતિમતીએ કહ્યું. “ મને કશી પણ અડચણ નથી. તમારે વાત કહેવી હોય, તે ખુશીથી અને સંકાય વિના કહો. ”

જેતસી પ્રીતિમતીનાં હિન્નજવલ, તેજસ્વી અને નિર્દોષતાના નાશપ મુખ તરફ જોતો વિચારમાં પડ્યો. તેણે કેટલીક ક્ષણપર્યંત એ માણે વિચાર કર્યો અને પછી ગંભીરતાથી કહ્યું. “ પ્રીતિમતી !....

જેતસીએ આજ અને અત્યારે પહેલીજવાર પ્રીતિમતીને માત્ર મધી સંબોધન કર્યું અને તેથી પ્રીતિમતીને સ્વાભાવિક રીતેજ આશ્ચર્ય, પણ તે કેવળ મૌનજ રહી.

જેતસીએ થોડીવાર અટકીને આગળ ચલાવ્યું. “ પ્રીતિમતી ! હું તમને માત્ર તમારાં નામથીજ સંબોધન કરું છું, તેથી આશ્ચર્ય પામતાં મારી વાતને એક ધ્યાને સાંભળશો અને તેમાં કાંઈ અવિવેક શાય, તો મને ક્ષમા આપશો, એવી હું આશા રાખું છું. આજથી ભગ સાત વર્ષ પહેલાં જ્યારે હું તમારા પિતાની સેવામાં રહ્યો, તમે દશ વર્ષની અબોધ અને મુઝા બાલિકા હતાં. તે સમયની તમારે બાલિકા અને નિર્દોષતા નિહાળીને મારાં હૃદયમાં તમારા વાસ્તે એ લાગણીનું બીજ રોપાયું હતું અને તે પછી જેમ જેમ આપણે પરિચયમાં આવતાં ગયાં, તેમ તેમ એ બીજાં કુર અનિચ્છાએ તથા અપણે વધતા ગયાં. એ લાગણીનું કિંવા ભાવનાનું બીજરોપણ પછી મેં તમારી સાથે મારી તૂલના કરી જોઈ, તો મને સ્પષ્ટ જણ્યું

મારી અને તમારી વચ્ચે જન્મીને આસમાને જોડાયું : મોટું. અંતર : હો-
વાથી એ સામણી નિરર્થક હતી અને તેથી મેં તેને આગળ વધતી દબા-
વી રાખી. ત્યારબાદ મણુ 'વેપ' પછી 'તમારા' વિષાદની : ચર્ચા' આવી,
ત્યારે મણુ મેં-શાંત મનથી વિચાર કરી જોયો અને તેના અંગે-મને મા-
લુમ પડ્યું કે ક્યાં તમે અને ક્યાં હું ? ક્યાંથી મેં તમારા પિતાની લાચરી
પુત્રી અને ક્યાં નિર્ધન : વિધવાનો નિરાધાર : પુત્ર ? આ વિચારથી મેં
મારી લાગણીને પુનઃ પછુ દબાવી રાખી. થોડા સમય પછી તમારું લગ્ન
થઈ ગયું અને મેં લાગણીના અંગે હાલેલેલી આરાતો : સર્વથા ત્યાગ
કર્ધો. પછુ તે પછી મુરતજ તમે વિધવા થયા : આ અસંગે તમારા માતા
પિતાને અને તમને દુઃખ થાય, એતો સ્વાભાવિકજ, હવે : પરંતુ મને
પછુ અતીવ દુઃખ થયું હવે એ દહેવાની : કસી અગત્ય નથી. તમારું
વૈધવ્યનું અસહ્ય દુઃખ કેમકે નહિ સહેવાથી લગભગ મેં-પર્ષ : પહેલાં ત-
મારા માતાપિતાએ તમારું પુનઃલગ્ન કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી હતી અને
જો તમે તેમની ઇચ્છાનો સ્વીકાર કર્યો હોત, તો હું અત્યારે જ વાત કરી
રહ્યો છું, તે કરવાનો પ્રસંગ આવત નહિ અને કદાચ આવ્યો હોત, તો
જુદા સ્વરૂપમાંજ, પરંતુ તે વખતે તમે તેમની ઇચ્છાનો અસ્વીકાર કર્યો
હતો, એ ઘટના તમને અવશ્ય પાઠ દેવી જોઈએ.

એટલું કહીને જેતસી ધૂણવાર અટક્યો અને પછી તેણે પુનઃ ગંભી-
રતાથી કહેવા માંડ્યું. "મારી વાતની પ્રસ્તાવના રૂપે 'આટલું' વિવેચન
ક્યાં પછી હવે હું મૂળ મુદ્દાના વિષય ઉપર આવું છું. પ્રીતિમતી ! મારે
તમને કહેવું જોઈએ કે હજી પછુ તમારા માતાપિતાની : તેવીજ ઇચ્છા છે
અને જો તમે તેનો સ્વીકાર કરવાને તૈયાર થાઓ, તો તમારા હૃદયમાં જે
લાગણી તમને પહેલીજ વાર જોનાં જન્મી હતી, તે કાર્યના રૂપમાં પ્રત્યક્ષ
થઈ રહે તેમ છે."

જેતસી વાત કરતા અટક્યો એટલે પ્રીતિમતીએ તેની સામે જોયું
અને એકદમ કહ્યું. "તમારું કથન હું બરોબર સમજી રહી નથી. તમે
જે કહેલા ઇચ્છા હો, તે વધારે સ્પષ્ટતાથી કહો."

"અવિનય કે અવિવેકને મારે મેં પહેલેથીજ તમારી ક્ષમા માગી
લીધી છે; તેથી આવનાર પુનઃ માગના નથી." જેતસીએ, સહેજ મુગ્ધતા
અવાજથી કહ્યું. "પ્રીતિમતી ! હું તમને આટું છું અને તેથી જો તમે
તમારા માતાપિતાની ઇચ્છાના સ્વીકાર કરો, તો તમારી સાથે-એક બાળ
વિધવાની સાથે-લગ્ન કરવાને હું તૈયાર છું."

જેતસીના સ્પષ્ટ કથનથી પ્રીતિમતીને આઘાત થયો. તેની પવિત્ર-

તાનો મૂર્તિ મોંને દેવતા પ્રેમથી મુઠ્ઠા લેતો. તેનાં વિશાળ નયનોમાં જળ પ્રસન્ન નેત્ર આવ્યાં અને તેના મુખમાં ઉપર ઝીંકાતા આશ્વર્જની આંખ પડી ગઈ. મુઠ્ઠા ને મુખજ રહી.

જેતસીએ પ્રીતિમતીમાં મોંએ ફરફાર નેનાં પરંતુ તેમ જાણતા મુખ દિગ્મન દાપોં નહિ. તેણે અપાજ્ઞમાં મુઠ્ઠા લાવીને “પ્રીતિમતી ! મારાં કનયથી તમને પ્રેમ મળે દોષ એમ જણાવ્યું તમે મારાં કનયનો પ્રીતિથી પરંતુ પરિચાર કરી નેશો. તો મેમ ઉપજતાનું કાંઈ કારણ રહેશે નહિ.”

પ્રીતિમતી ઘણું નહિ બોલતાં મોંને ખેંચી રહી, તેની મોંની મોંની આંખો થઈ નહતી.

જેતસીએ બારપૂર્વક કહ્યું : “વળી મેં આ વાત તમારાં માતા તાની સલાહ અને સંમતિથી જ તમને કહેવાનું સાદર કહ્યું છે.”

પ્રીતિમતીએ પોતાનાં એ વિશાળ નયનો જેતસીનાં મુખ ઉપર સ્થાપીને પૂછ્યું : “એટલે શું મારાં માતાપિતા તમારી સાથે તેમ જ વિધવા પુત્રીનો વિવાહ કરવાને ઇચ્છે છે, એમ તમારું કહેવું છે ?”

“હા, એમજ.” જેતસીએ ઉત્તર આપ્યો.

“ત્યારે તમે તેમનાં કહેવાથી અત્યારે મારી પાસે આવ્યા છો ?” પ્રીતિમતીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“એશક.” જેતસીએ જવાબ આપ્યો.

“પણ તમે બધાં મારી પાછળ શા માટે પડ્યા છો ?” પ્રીતિમતીએ અકળામને કહ્યું : “મેં અનેક વાર કહી દીધું છે કે પુનર્જન કરવાની મારી ઇચ્છા નથી; તેમ છતાં તે માટે મને શા વારતે આશ્ક કરવામાં આવે છે, એ હું સમજી શકતી નથી ?”

“પ્રીતિમતી !” જેતસીએ સ્નેહભર્યાં સ્વરથી કહ્યું : “તમારી પુનર્જન કરવાની ઇચ્છા નથી, એ તમે અનેક વાર કહી દીધું છે, આ વાત સાચી છે; પરંતુ તમારાં માતાપિતા તમારું વૈધવ્ય દેખી શકતા નથી અને તેથી તમને સીધી અને પરોક્ષ રીતે એ વિષયમાં આગ્રહ કરે છે. તેઓ તમારાં સુખને માટે ગમે તેટલો ભોગ આપવો પડે તો આપવાને તૈયાર છે અને તમને સુખી કરવાની ખાતર તમારું પુનર્જન કરી આપવામાં વિદ્વંસ જાતિના તિરસ્કાર કે સમાજનાં બહિષ્કારની સહેજ પણ દરકાર રાખતાં નથી. તેમ છતાં તમે તમારાં આગ્રહને ત્યજતાં નથી, એ અયોગ્ય છે.”

“જેતસી !” પ્રીતિમતીએ સ્વરમાં લુસ્સો લાવીને કહ્યું : “મારો આમદ યોગ્ય છે કે, અયોગ્ય, એ, જોવાનું તમારે ધામ નથી.”

“પ્રીતિમતી !” જેતસીએ સાંતિથી કહ્યું : “એમ ; મુસ્સે ન થાજો. મારા હૃદયમાં તમારા માટે ઘાગણી છે, સ્નેહ છે અને પ્રેમ પણ છે. એ ઘાગણી જ હું તમારા સુખમાં અંતરાવજૂતા થતાં તમારા આમદને અયોગ્ય કહું છું.”

પ્રીતિમતીએ એકદમ કહ્યું : “તમારા હૃદયમાં મારા માટે કાંઈ ઘાગણી હોય, તો તે ઘાટી નાંખો ; મારે તમારા સ્નેહ કે પ્રેમ કશાની જરૂર નથી.”

“જાણે, તમારી એવી ઈચ્છા હશે, તો હું તમારા પ્રત્યેની ઘાગણીને મારા હૃદયમાંથી કાઢી નાંખીશ.” જેતસીએ કહ્યું : “પણ મારી એક વાતને શાંતિ અને ધીરજથી સાંભળજો !”

પ્રીતિમતીએ કંટાળાથી કહ્યું : “જાણો, જે કહેવું હોય, તે જલ્દી કહી નાંખો.”

જેતસીએ પ્રીતિમતીનાં ગૌરવદન તરફ નિહાળીને કહ્યું : “પ્રીતિમતી ! તમારા માતાપિતા તમારું પુનર્જન્ન કરી આપવાને ઈચ્છે છે અને હું તમારી સાથે—એક બાળવિધવાની સાથે સખ કરવાને તૈયાર છું તેમ જનાં તમે દુરામદથી એ વાતનો સ્વીકાર કરતા નથી, એ તમારી ગંભીર ભૂલ થાય છે. હું મારી મિથ્યા પ્રશંસા કરતો નથી. પરંતુ અત્યજ કહું છું કે મારા જેવા કામદેવને પણ લગવેનેવા સુંદર તરુણો હસ્ત પ્રલપ્ત કરવાને અમારી શાંતિની અનેક પુર્વાન બાજીઓ આગું છે અને તેઓમાંથી મારાં માતૃશ્રીએકાદ બાજી સાથે પાશ્વિમદક્ષ હરી સંસાર માંડવાનો મને આમદ કરી રહ્યાં છે, તે જનાં તથા વિધવા સુવતીની સાથે વિવાહ કરવાથી શાંતિ તો નિરસ્કાર, સંમોગનો અદિકાર અને માતા તથા મગાં સખધીઓનો કોપ મહન કરેલા પડશે; એવું જાણુવા છતાં પણ હું તમારી સાથે સખ કરવાને દિમન હું છું, ત્યારે મારા હૃદયમાં તમારા માટે કેટલી અને કેવી ઘાગણી હશે, તેનો તમારે વિચાર કરવો જોઈએ. તેમજ મારી માગણીનો અને તમારાં માતાપિતાની ઇચ્છાનો સ્વીકાર કરી તમારે સુખી થવું જોઈએ. પ્રીતિમતી ! જીવનમાં સુખી થવાનો પ્રમંથ વારંવાર આવતો નથી; માટે આપોઆપ આવશ્ય પ્રસંગને વ્યથ વદી જવા દેવો, એ કેવળ નુર્ધતા છે. વળી તમારી આ નાણુક દેહલખા સું વધવ્યનું અમાપ દુઃખ જીવનજર મદન કરી શક્યે ના, ના; એવું દુઃખ તમારાથી મદન થઈ શકશે નહિ, માટે દુરામદને ત્યજ દો અને કૃપા કરીને

મારી વાતને લક્ષ્યમાં લ્યો.”

પણ જેતસીની મીઠી વાણીથી તથા તેના પ્રલોભનથી તીર્થ દેવ મને જરા પણ ચલિત થયું નહિ. તેણે પૂર્વની એક કહ્યું. “જેતસી ! હવે તમારી વાત અધ કરો. અત્યંત તમારે હોય, ત્યાં વિના વિલંબે ચાલ્યા જાઓ. તમારી વાત અખિલકુલ ધમ્મજા નથી. તમે મારા માતાપિતાની સલાહ મને આ વાત કહેવાને આવ્યા છો, એટલે હું તમને આ કંઈ પણ કહેતી નથી; પરંતુ ફરીથી આવી વાત કહેવાને મારી પ નહિ, એવી હું તમને સૂચના કરું છું અને જો તમે તેના ભયાદ રાખજો કે એનું પરિણામ સાડે આવશે નહિ. એક સ્ત્રીની પાસે પુનર્લગ્નની વાત કરતાં અને તેને ખોટી રીતે તમે શરમાતાં નથી ? વેધવ્યનું દુઃખ ગમે તેટલું અમાપ અને હોય, તો તે સાથે તમારે શા સંબંધ છે ? તેને ગમે તે ઉપાયે સહન એ મારું કામ છે અને જો મારાથી તે સહન નહિ થાય, તો હું અંત આણુવા માટે તમારી સલાહ લેવા આવીશ નહિ. પણ તમ ઉચ્ચ કુળનો યુવક એક વિધવાની સાથે લગ્ન કરવાને તૈયાર થાય કેટલી શરમલરેલી વાત છે ? જેતસી ! જો ધૃષ્ટતા માટે તમને ધિક્કા સમાજમાં પુરૂષો ગમે તેવા હક ભોગયતા હોય અને ગમે તે રીતે હોય, તે અમારે સ્ત્રીઓને જોવાનું નથી. અમારે તો અમારા પવિત્ર તરફ દ્રષ્ટિ રાખવાની છે. અમે આર્ય રમણીઓ. અમારા પતિને ધન, પરમ દૈવત, પરમ પુરૂષ અને અમારું સર્વસ્વ માનીએ છીએ. પરમેશ્વર તુલ્ય પતિનાં મૃત્યુ પછી આર્ય વિધવા કદિ પણ ધમ્મજા કરે નહિ. તમે પુરૂષો તમારી પત્નીની હયાતીમાં અથવા તો મૃત્યુ પછી પુનર્લગ્ન કરતા હો, તો ભલે કરો. તમારાં એ અર્થોઅર્થ નને માટે તમારે ભવિષ્યમાં અવશ્ય પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે. પદ્મ ધરીએ આ પુનિત દેશની પવિત્ર હૃદય આર્ય વિધવા આ વિચાર કરશે કેવા એ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ વર્તશે, તે ક્ષણે તમારા વ્યવસ્થા તુટવા માંડશે, સ્ત્રી કે પ્રૂષણાં અંતઃકરણમાં ઉદ્ભવતો પ્રેમ પક્ષાયન કરી જશે અને દર્પિતનો અમુલ્ય આદર્શ નાશ જેતસી ! હવે જાઓ, મારે આથી વિશેષ કાંઈ કહેવાનું નથી.”

પ્રીતિમતી બોલતી તથા યદ્ય એટલે જેતસી કે જે કેવળ મુખ રાખાને સાક્ષી રહ્યા હતા, તેણે પ્રીતિમતી તરફ દ્રષ્ટિ કરી. જોણ કે પ્રીતિમતીના ગોર મુખ ઉપર ત્રિશુદ્ધતાની છાયા છવાઈ

હતી અને તેની બે આંખો કાંઈ બળળ પ્રકારનાં તેજથી ચમકતી હતી. એ બે બેતસીનાં હૃદયમાં પ્રીતિમતીને માટે સ્વાભાવિક રીતે બકિતભાવ ઉત્પન્ન થયો. તેણે પ્રીતિમતીને નીચા નખી નમસ્કાર કરીને કહ્યું: “બહેન! પૂજનીય દેવી!.....”

તે આગળ બોલવા જતો હતો; પરંતુ તે બેતસી જગડુશાહે એ ખડમાં પ્રવેશ કર્યો અને તેથી તે અટકી ગયો.

જગડુશાહ પ્રીતિમતી તથા બેતસી પ્રત્યે જોતો કણવાર મૌન ઉભો રહ્યો. ત્યારબાદ તેણે બેતસીને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું: “બેતસી! બોલતો કેમ અટકી ગયો?”

બેતસીએ ઉત્તર આપતાં કહ્યું: “ચોક્ક! તમારી પુત્રી માતૃપી નથી; હિન્દુ દેવી છે.”

“તે કું જાણું છું.” જગડુશાહે એમ કહીને પૂછ્યું: “પણ તેણે તારી માગણીનો સ્વીકાર કર્યો કે નહિ?”

બેતસી એનો કશો ઉત્તર આપી શક્યો નહિ. તે પ્રત્યુત્તરમાં પ્રીતિમતીના સૌમ્ય મુખમાં તોરફે ફેળવે બેતસી રહ્યો. બરોબર આ સમયે ચાર-પાંચ વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ નવયુવતીને સોબે તેવા સુંદર વસ્ત્રાભૂષણો પહેરીને ત્યાં આવી પહોંચી.

તેમની ઓકે જગડુશાહે ઉદ્દેશીને તુરતજ કહ્યું: “જગડુશાહ! જો તું તારી વિધવા પુત્રીનું પુનર્લગ્ન કરવાને ઇચ્છતો હોય તો અમારા માટે પણ પુનર્લગ્નની તૈયારી કરો રાખજો.”

આ બધી સ્ત્રીઓ જગડુશાહનાં કુટુંબની હતી. તેઓ વિધવા અને જીવનસમુદ્ધા પિતારે પહોંચેલી વૃદ્ધા હતી. તેણે તેમને અંમાર સહને આવેલી જોઈને તથા આ પ્રમાણે બોલતી સાંભળીને આશ્ચર્ય પામતા પૂછ્યું: “તમ આ શું કહે છે?”

“અમે કીજી કહીએ છીએ.” એક વૃદ્ધાએ જવાબ આપતાં કહ્યું: “કારણ કે અમારાથી કલે વંધવ્યનું કુળ સદન કરી સંપાત્તું નથી.”

આ સમયે પ્રીતિમતીએ વચ્ચેજ કહ્યું: “પિતાજી! આ કુળવતીઓ શું કહે છે, તે તમે સમજ્યા કે?”

એ વૃદ્ધાના તથા પ્રીતિમતીના અર્થમિત વચ્ચેથી ચતુર જગડુશાહ તેમનાં રથને તુરતજ સમજી ગયો.

તેણે લગ્ન પામ્યાં કહ્યું: “નમારા મર્મથી બરેલા હૃદય અને

અને એકી જ બેઠી હતી. આ આખા આવાસને અઘી રીતે સજ્જમારેલો હતો અને તેમાં અનેક મુશ્કેલી દીપકો બળી રહ્યા હતા. રેઝીયા ધોવનના બહારમાં હતી; તેથી અને દુગ્ધી બતનાં વિમળી, વચ્ચામણોના સુગંધો તેનું સ્વાભાવિક સૌંદર્ય સ્વિશેષ દીપકોની પ્રગટી હતું. તે બેઠી હતી અને સીધી રોટી જીતી હતી; તેમજ તેના પ્રત્યેક અવયવો રોટીના મુકોળા અને મનોહર હતા. ત્યારે તે શાદી દરબારમાં હતી, ત્યારે આદરણ્યને જાણે તેણે પોતાક પ્રદેશી હતી અને આવી મજબૂત થઈ તાજને પણ ધારણ કરતી હતી. એ વખતે સિવાય બાકીના વખતોમાં તે જતાના પોતાકમાં રહેતી હતી. એ રીતે જ મુશ્કેલી અત્યારે તેણે મુશ્કેલીનું મુવતીને સામે તેણે અતિ ઝીણું અને મુલાવમું રેસમી વસ્તો પહેરી હતી. મુશ્કેલી આમુખજો પરિધાન રહેલાં હતો. એ બારીક વસ્તોમાંથી તેણે રમણીય રૂપ અને સ્થિતિ સ્વાવસ્થા પ્રમાણે કરી હતું. તેણે તથા આવાસમાં બળતા અસંખ્ય દીપકોના પ્રકાશમાં તેનું તેજસ્વી સૌંદર્ય આમુખજોથી પ્રગટતી હતું. સારો જ મુસ્તાના રેઝીયા રૂપવતી, સ્વાવસ્થામાં અને એકબીજીની સહના હતી અને તેથી તેના સૌંદર્ય અને દીપકોના પ્રકાશથી આખા આવાસમાં જ્યાં જ્યાં ત્યાં રૂપ, સ્વાવસ્થા અને સૌંદર્યને વસ્તોમાં આવનાં હતાં.

મુસ્તાના રેઝીયા ઉપર કંઈ તેમ ચિંતાનું અને વિચારમય અવસ્થામાં રહેલી વાર જેમની તેમ બેસી રહી તે પછી તેણે તેની ખાસ બાંધને જોઈને જોઈને હાથ મારી. બાંધી. હજારે. બાંધીને હાથમાં પ્રવેશ કરી નીમીને કંઈ.

“ગાનારી તથા નાચનારી બન્ને રમણીઓ આવી છે નહીં?” રેઝીયાએ અધિરતાથી પ્રશ્ન કર્યો.

“નામવર મુસ્તાના! બાંધીને નમ્રતાથી જ્યાં જ્યાં આપનાં કંઈ. તેઓ ક્યારની આવી પહોંચી છે અને આપના હુકમની રાહ જતી બહાર બેઠી છે.”

“તો પછી તેમને જાણી જલ્દી મોકલી આપ.” રેઝીયાએ હુકમ આપ્યો.

“જેવા હુકમ” એટલું કહી તથા નમાને બાંધી આવી ગઈ અને તે ગયા પછી થોડી જ વારમાં જ રમણીઓ રેઝીયાની સમક્ષ આવીને ઉભી રહી. તેમણે મુસ્તાનાને અદ્યધી સલામ કરી અને પછી તેઓ નીચે બેસી ગઈ. આ બે રમણીઓ પૈકી એક ત્રીસેક વર્ષની રૂપકાવ તરુણી હતી અને બીજી સોળ વર્ષની નાબુક મુવતી હતી. આ પ્રમાણે

વય અને શરીરનાં બંધારણના તફાવત સિવાય હિલય રમણીઓ સૌંદર્ય અને હાવણ્યમાં તો સમાનજ હતી.

રઝીયાની સૂચનાથી પ્રથમ સૂચકાય તરણીએ ગાવાની શરૂઆત કરી. તેણે સુસ્તાનાને વિચારગ્રસ્ત નિહાળીને તેને પ્રસન્ન કરવા ઇચ્છા સંબંધી એક ગઝલ વણા મીઠા સુરથી ગાઇ બતાવી; પરંતુ તેમો રઝીયાને સહેજ પણ અસર થઇ નહિ. એ ગાતી બંધ થઇ એટલે રઝીયાએ ખીજી રમણીને ઇશારત કરી. સુસ્તાનાના હૃદયમાં એ નાજુક નાજની ઉભી થઇ ગઇ અને સુસ્તાનાની ઇશારતને સમજી જઇને તેણે નાચની શરૂઆત કરી. એ યુવતીએ પોતાનાં નાજુક શરીરના વિવિધ પ્રકારના અંગમરોડની સાથે હાવહાવ અને નાજનખરાંથી એવો તો નયન મનોહર નાચ કરી બતાવ્યો કે રઝીયાને બહલે કાંઈ પુરુષ પ્રેક્ષક હોત તો એ નવયૌવના નાજની ઉપર શીદા શીદા થઇ જાત; પરંતુ એથી રઝીયા જરાપણ ખુશી થઇ હોય એમ જણાયું નહિ. આથી એ બંને રમણીઓ અંતરમાં નારાજ થઇ. તેમની ઉત્તમ કળા-નાચ અને ગાન વ્યર્થ જવાથી તેમને દિલ્લગીરી થાય એ સ્વાભાવિક હતું; પરંતુ તેમની શીતાકાત હતી કે તેઓ સુસ્તાનાને એ વિષે કાંઈ કહી શકે! અથવા તેની ચિંતાનાં કારણને પૂછી શકે? સુસ્તાનાને મૌન રહેલી જોઇને મદમાતી સૂચકાય તરણીએ વાદને તૈયાર કરી પુનઃ ગાવાની શરૂઆત કરી અને બુલબુલને પણ લજ્જા પમાડે તેવા અત્યંત કર્ણપ્રિય અને મધુર સ્વરથી ગાનને લલકારવા માંડ્યું. પણ એથી વિચારનાં વમળમાં પડેલી રઝીયાને કશી પણ મગ્ન પડી નહિ. તેણે કંટાળીને ગાનને તુરતજ બંધ કરવાનો અને તેમને વિદાય થવાનો હુકમ આપી દીધો અને તેથી ઉભય રમણીઓ સુસ્તાનાના હુકમને મસ્તકે ચડાવી નખીને તુરતજ ચાલી ગઇ.

વારંવાર રઝીયા જેમની તેમ વિચારનિદ્રામાં પડી રહી. થોડીવાર વિચારનિદ્રામાંથી જાગૃત થઇ તેણે જાદીને પુનઃ હાક મારી.

“તુરંતજ આવજા અને મનતક નમાવીને મામે ઉભી રહી.”

“જેમ કહ્યું, ત્યારે જુલ્મ માગીને તો તુ આવજાને છે ને!”

રઝીયાને આ જવાબ મળ્યો.

“જેમ કહ્યું, ત્યારે જુલ્મ માગીને તો તુ આવજાને છે ને!”

રઝીયા

“જેમ કહ્યું, ત્યારે જુલ્મ માગીને તો તુ આવજાને છે ને!”

“જેમ કહ્યું, ત્યારે જુલ્મ માગીને તો તુ આવજાને છે ને!”

પાંના એક યુવકે આવાંસનાં દારમાં પ્રવેશ કર્યો. તેણે ખોતાનાં મસ્તકને જમીનપર ત નમતીને રૂઝીવાને સલામ કરી અને એ હાથ જોડીને અંદર બધી ઉભો રહ્યો.

રૂઝીવાએ ખોતાની તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિથી એ યુવકને ધ્યાનપૂર્વક જોઈ લીધો. એ યુવકને જોનાંજ તેના મુખ ઉપરની ચિંતાની છાપ દેર થઈ ગઈ અને તેની જગ્યાએ સતોષ તથા આનંદની ઉર્મિઓ ઉછળવા લાગી.

“ મુજારક ! ” રૂઝીવાએ એ યુવકને ઉદ્દેશીને સંબોધન કર્યું.

“ હા હા ! ” મુજારકે પશ્ચીમ નરમાસથી જવાબ આપ્યો.

“ આગતું કામ કેમ ચાલે છે ? ” રૂઝીવાએ પ્રશ્ન કર્યો.

“ મુસ્તાનાની મેદેરખાનીથી બહુ અઘરી રીતે ચાલે છે. ” શુક્રામે જવાબ આપ્યો.

“ તને બોમના માળીનું કામ બહુ પસંદ છે, કેમ ? ” રૂઝીવાએ માર્મિકસાંબધી પૂછ્યું.

“ હા, હા. ” મુજારકે જવાબ આપતાં કહ્યું. “ અને તેથી આપે જ્યારે મને કોઈ સારી નોકરી આપવાની હચ્છા જાહેર કરી, ત્યારે મેં મારી ખુશીથી માળીની નોકરી માગી લીધી હતી. હું આ નોકરીમાં આપની કૃપાથી સુખી અને ખુશી છું. ”

“ મુજારક ! તું જો કે એક નામીજ શુભામ છે; તોપણ તારામાં નમ્રતા, મંબીરતા અને વિનય ઈત્યાદિ શુભોત્તે સારી રીતે વાસ થયેલો છે અને તે ઉપરાંત ભૃદિજગ અને શારીરિક મૈદર્ષ પણ વસેલું હોવાથી તું માળીની નોકરી કરતાં કોઈ સારી નોકરીને લાપક છે. મારી હચ્છા છે કે મન્યમાં કોઈ ઉચ્ચ અધિકારવાળી જગ્યાએ તને દાખલ કરી તારા લાપકીની ગોમ્ય દર કરવી. ” રૂઝીવાએ કહ્યું.

“ આપની શુભેચ્છ મારે હું આપનો અદેશનમંદ છું. ” મુજારકે વિનયથી કહ્યું. “ પણ મને તો આ માળીની નોકરી વધારે પસંદ છે એ મિત્રાપ બાંછ નોકરી કરવાની મારી ઉમેદ નથી. ”

“ બરેબર છે; પણ જો તને માળીનીજ નોકરી પસંદ હોય, તો તને આ સામાન્ય મામ કરતાં કોઈ અસાધારણ અને અસામાન્ય મામના માળીનું કામ મોંપવું જોઈએ, એવી મારી હચ્છા છે. ” રૂઝીવાએ માર્મિક ભાવનાથી એ પ્રમાણે કહીને પૂછ્યું. “ પણ મુજારક ! તારાં આ દસીન રૂપ ઉપર કોઈ નાજની મેલો પડી છે કે નહિ, એનો જવાબ જાણવાને હું જાનેવર છું ? ”

“ બેગમ સાહેબા ! ” મુબારકે ગંભીરતાથી કહ્યું. “ મારા જેવા એક અંદના ગુલામની મશ્કરી કરવી, એ આપના જેવી સુદકની મહેકને શોભતું નથી. ”

“ નહિ, હું તારી મશ્કરી કરતી નથી. ” રઝીયાએ એકદમ કહ્યું. “ બલ્કે એ હકીકત જાણવાને હું ખરી રીતે આતુર છું. ”

“ પણ મારામાં એવું શું છે કે જેથી મારા જેવા એક ગુલામ ઉપર કોઈ નાજની મોહી પડે ? ” મુબારકે રઝીયાના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સામે પ્રશ્ન કર્યો.

રઝીયાએ જરા ઉત્તેજિત બનીને કહ્યું. “ મુબારક ! તારામાં શી શી વિશેષતા રહેલી છે, એ તારા જાણવામાં કદાચ ન હોય, તો તે સર્વજ્ઞ સ્વાભાવિક છે; પરંતુ સ્ત્રીની દૃષ્ટિએ જેવામાં આવે, તો તારામાં ઘણી વિશેષતા સમાયેલી છે. તું એક નવજુવાન છે, એટલું જ નહિ પણ શારીરિક બળ અને સૌંદર્યનો સાગર છે અને તારો એકંદર દેખાવ એટલો બધો આકર્ષક છે કે કોઈપણ રૂપસુંદરી તારાં રૂપ ઉપર શીદા થઈ જાય, તો તેમાં કશી પણ તાજુબીની વાત નથી. ”

“ મેહેરબાન સુલ્તાના ! આપ આપના તોખેદાર ગુલામની શા કારણસર દિલ્લગી કરી રહ્યાં છો, તે મારી સમજમાં આવતું નથી. ખેર, જેવી આપની મરજ. ” મુબારકે આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું. “ આપ ગમેતેમ ધારતા હો; પણ આજપર્યંત મારી ઉપર કોઈ સુંદરી મોહી પડી હોય. એવું મારા જાણવામાં આવ્યું નથી. ”

“ હીક, પરંતુ એ હકીકત તારા જાણવામાં આવે, તો તું શું કરે ? ” રઝીયાએ મમમાંજ પ્રશ્ન કર્યો.

“ પણ ત્યાં મુબારક નથી, ત્યાં શા બાની શી આશા કરવી ? ” મુબારકે ઉત્તર આપતા કહ્યું.

“ એ પાતુ બેગમર છે. ” રઝીયાએ કહ્યું. “ પણ આ વાતને તો મુગ છે અને તેથી જ તે એ પ્રશ્ન કર્યો છે. ”

“ બેગમ સાહેબા ! ” ગુલામને નહેરુ દટાગાને કહ્યું. “ હું આપની નેહસરી સંભાળે જામતું નહોતું. ” અને માર કર્યો. ”

“ નહિ, મેં મને જાણ્યું નહોતું. ” ગુલામમાં આવશે નહિ; બલ્કે સખ મગન કરેલા મને. ” રઝીયાએ કહ્યું. “ મેં કોઈપણ કહ્યું. ”

“ મને જાણ્યું નહોતું. ” ગુલામને કહ્યું.

... "હા, અને તે પશુ કદખાનાની." રૂઝીયાએ પૂર્વવત કોધથી બોલ આપ્યો.

... "અંતે આપ નામવરની મરજી." મુજારે કહ્યું. "આખો આ મુંઝામ જે ગુન્હેગાર હોય, તે સગલ સદન કરવાને તૈયાર છે."

રૂઝીયા નીચું મુખ રાખીને ઉભેલાં એ સુંદર ગુલામ સરે એક ખાતે જોઈ રહી. તેણે એ ગુલામમાં 'ફેનુ' પોતાનાં તૃવાણર નયનોદ્વારા કેટલીક ક્ષણ સુધી પાન કર્યું અને પછી મનનાં ઉત્તેજનને વશ, ધમીને ઉભી થઈને તેણે કહ્યું. "જેમ તારો ગુન્હેગાર પ્રકારનો છે, તેમ તેની સગલ પશુ જૂદા પ્રકારની થશે."

"જૂદા પ્રકારની એટલે શું મોતની?" મુજારે જરા બપ પોતની ધણીને નમ્રતાથી પૂછ્યું.

"નહિ, મોતની નહિ; પરંતુ કેદ થવાની. અને તે પશુ એક સુંદર રીતના બાકુપાશમાં." રૂઝીયાએ ગંભીરતાથી જવાબ આપતાં કહ્યું.

"સુંદરીનાં બાકુપાશમાં? ત્યાં અલ્લાહ! આ રોડ બેઠબરમ?" મુજારનાં મુખમાંથી આશ્ચર્યના ઉદ્ભવે નીકળી પડ્યા. તેણે અંજન કરીને કહ્યું. "જલ્દિનાક, આ બાગમાં માળીનું કામ કરતા ત્યારે હું કોઈ સુંદરીના બાકુપાશમાં કેદ થવાની સ્થિતિએ આવી પહોંચ્યો, છતાં ત્યારે મને આ બાગમાંથી છટો કરી આપ કહ્યો. હો તેમ, બીજા બાગના માળીનું કામ સોંપી મારી ઉપર આવી પડેલી અશ્વત્થમાંથી મને મુક્ત કરશો, એવી આ દીન તાબેદારની અરજ છે."

"અરે; તારી એવી અરજ છે, તો તને મેં કહ્યું છે તેમ બીજા માળીનું કામ સોંપવામાં આવશે; હાથે કે તે બાગના માળીના પદને તુ લાવજ છે." સુલતાનએ તેની અરજનો ક્વીકાર કરતાં કહ્યું. "પશુ એથી તને જે સગલ થવાની છે, તે નો થશેજ."

"જેમ સાહેબ! મને માફ કરશો; પરંતુ આખી અંત્યારની રાતચિત્તથી મને ધણી અનવધી થાય છે." મુજારે કહ્યું.

"ખરું છે. પશુ જે સુંદરીના બાકુપાશમાં તારે કેદ થવાનું છે, તે સુંદરી કોણ છે, એ જ્યારે તું જાણશે ત્યારે તારી અનવધીનો અવધિ આવી રહેશે." રૂઝીયાએ મુજારની નજીક આવીને ઉત્તેજિત સ્વરથી કહ્યું. "ઓ મુજાર! સાંભળ. એ સુંદરી બીજી કોઈ નહિ, પણ જમત-

નશીન સુલ્તાન શમ્સુદ્દીન અલ્તમશની દુખર અને દિલ્હીની રઝીયા બેગમ કે જે તારી સન્મુખ ઉભી છે, સમજ્યો ?”

શુધામ મુબારક આ વચનો સાંભળીને એકદમ પાછો હટી પોતાની બે આંખો ફાડીને સુલ્તાના રઝીયા તરફ ફેવળ જોઈ અજ્ઞયખીમાં ગરકાવ થઈ ગયો.

તેણે થોડી વાર પછી જરા હિંમત લાવીને પૂછ્યું : “આ ક્ષેત્ર છે, બેગમ માહેબા ?”

“હું જે કહું છું, તે હીકજ કહું છું.” રઝીયાએ તત્કાળ આખો અને વિશેષમાં કહ્યું : “મુબારક ! અજ્ઞયખીનો સાગ મારી વાતને ધ્યાન પૂર્વક સાંભળ. ત્યારથી આ ચશ્મેએ તારા જોયેલ છે, ત્યારથી માફ દિલ તારામાં પેરવાયું છે; મને તારી લાગી છે. મુશ્કની મલેક રઝીયા તારી પાછળ પાગલ બની મારા યૌવનરૂપી આગનો માળી થા અને મારા બાહુપાશમાં કેક સગવડે જોગવવા તૈયાર થા.”

એ પ્રમાણે કહીને રઝીયાએ મુબારકની અત્યંત નજીક જઈ હાથ પોતાના કોમળ હરમાં પકડી લીધો.

રઝીયાનાં આ સાદમચી મુબારક ધ્રુજવા લાગ્યો. તેણે ધ્રુજતાં નત્રના પૂર્વક કહ્યું : “સુલ્તાના ! તે પાક પરવરદેગારની મને આંદીથી જવાની રજા આપો; કારણકે અત્યારે આપનું ફેશલે હોય એમ જણાતું નથી.”

“પ્લાના મુબારક ! શું તને મારાં શરીરનાં નવયૌવનરૂપી માળી જાનવાનું પસંદ નથી ? અને મારા આ સુકોમળ આકુના કદ વચની સગ જોગવવાની દબ્બા નથી ? જનત એવું આરામશુદ્ધ અને દુર્ગી જેવી આ રઝીયા તને આપોઆપ મળે છે, શું તું નિગેન્ના રીતે એમ જાને રઝીયા મુબારકને પોતે પાક જે આજન ઉપર મહા દાન, વા. મયાને હલ નહ અને તેને એ આ ને એમણે જેને પાકુ તેની દબાવન મણી મળે.

મુબારકને મુબારક અને અજ્ઞયખીનો હાથ પાક રઝીયા તરફ પાકી ઉભીને આજન જાનવાન પ્રમાણે રીતે જોયું; પરંતુ રઝીયાએ હાથ પકડી નાખ્યા હ. તરફ ન જતા નિષ્ક્રમ મળે અને લાગ્યું જેમણે તમ અમરે નજી પાકુ રજુ હલક વચ્ચે લાગ્યું, તેનો અગરદે લાગ્યો હ. આ જાન તેનું આજન અને પ્રચંડકો રીતરેખ વચ્ચે

પણ ત્યારે દેડકનો જીવ જતો હતો, ત્યારે કાગડાને હાથ મળું તું, તેમ ગુલામ મુબારકની ત્રિચિત્ર દશા બેઠીને રઝીયા હસવા લાગી. એ હસતાં હસતાં કહ્યું. " મુબારક ! તું આટલો ગધે શા માટે કરે, એ હું સમજી શકતી નથી ? દિલ્હીની સુસ્તાના હું પોતેજ ત્યારે કરી ઉપર આસક થઈ છું, ત્યારે તારે કરવાનું કશું પણ હાથ નથી. મો ગુલામ ! તારાં નસીબનો સિતારો અત્યારથી શુદ્ધ બન્યો છે; પ્રજાએ આજથી હું તારી દિલ્હર છું અને તું મારો દોસ્ત છે; મારે જાનો ત્યાગ કર અને ખુશ થા."

પણ મુબારક ભવ, શોક, અગવળી વગેરે અનેક પ્રકારની આગળીઓનાં પૂરથી કેવળ મુંઝાઈ ગયો હતો અને તેથી કંઈ પણ નહિ શોધતાં માનવ રહ્યો.

એ બેઠીને રઝીયાએ રનેદંભવો સ્વરથી કહ્યું. " પ્યારાં દોસ્ત ! તમ કંઈ બોલતો નથી ! શા માટે તારાં દિલ્હને બોલતો નથી અને શા માટે તારી મારુક સાથે મીઠી જાનનથી વાર્તાલાપ કરતો નથી ! યાદ રાખ કે તું હવે સામાન્ય બાગનો માળી નથી; પણ તારી સુસ્તાનાનાં મૌવનદપી અસામાન્ય બાગનો માળી બંદી માલેક બન્યો છું."

" મુબારક મહા મહેનને મોનનો ભંગ કરીને મંબીરતા અને શોક બધાં અવાજથી કહ્યું. " નામવર બેગમ સાહેબાં ! સુસ્તાખીને માટે મને માફ કરશો; પરંતુ મારે નિદાપાએ કહેવું પડે છે કે આપનું મસ્તક કોઈ દારણથી અત્યારે ભમિત બની ગયું છે અને તેથી આપને સારાંસારનું કશું જાન હોય, એમ જણાવું નથી. આપ શાદી ખાન્દાનનાં કરજદ અને હું રખડો ગુલામ ! આપ દિલ્હીનાં તખ્તનશીન સુસ્તાના અને હું આપનો તાબેદાર નોકર ! આપ વિચાર કરીને કહે કે મારી અને તમારી વચ્ચે પ્રેમસંબંધ બાંધવો ઉચિત છે ! હું તો એકદમ ક્લીષ્ટ કે દરગીજ નહિ અને આપ પણ વિચારેના અતે નેમજ કહેના મારે ખાદા આવેમને હાડી દો; સાંતિથી વિચાર કરો અને મને જવાની રગ આપો."

" મુબારક ! તારી જૂલ શાપ છે. પ્રેમના વિષયમાં ખાનદાન કે રખડોનો વિચાર કરવાનો નથી. હું તને માફ દિલ્હથી કહું છું કે તું મને તેજા મામુલી માણસ હોય, તો પણ હું તારાં રૂપ અને જુબુ-ઉપર આરક થઈ છું અને પામક બની છું. મારે મેહેરબાની કરી અને હવે વધુ મનાવ નહીં; મારા જગતા જીવરને વધારે બાગ નહિ. " રઝીયાએ સ્વરમાં ક્રોધ અને આજીવના આજીવિને કહ્યું.

મુખારક નિઃશ્વાસ મૂકીને અંજન કરતાં હોયું. “સુહતાના ! વળતે મને જવાની રજા અને તે સાથે વિચાર કરવાની તક આપો. ગરોળર વિચાર કરીને આવતી કાલે આ વળતે આપની તહેનાત હાજર થઈશ.”

“નહિ, મુખારક ! એમ હું તને જવાની રજા આપવાની નથી. રઝીયાએ દહતાપૂર્વક કહ્યું. “મારા પ્રેમનો સ્વીકાર કર્યા પહેલાં જવાની રજા મંજી શકશે નહિ.”

હવે શું કહેવું અને શું બોલવું, એ વિગે મુખારક ચિંતામાં પડે તેણે કંટાળીને કહ્યું. “આપ મને આપની સાથે પ્રેમસંબંધ નોંધ માટે ફરમાન કરશો, તો કદાચ મારે આપનાં ફરમાનને શાકી હો સમાન માની મસ્તકે ચડાવવું પડશે; પરંતુ દિલ્હીની સુહતાના એક મની સાથે પ્યારમાં પડી છે, એવું જો અમીરો અને ઉમરાવોની વામાં આવશે; તો એનું પરિણામ કેવું ભયંકર આવશે, એનો અખ્યાલ કરવાની જરૂર છે.”

પણ જેમ જેમ મુખારક રઝીયાને સમજાવવાનો અને વાતવે દેવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો, તેમ તેમ રઝીયાનું દિલ મુખારક તરફ વળે ને વધારે એવાતું જતું હતું. તેણે ઉશ્કેરાઈને કહ્યું. “મુખારક ! અમીરો અને ઉમરાવોની કશી પણ ફરકાર નથી, તેમ આપણી દોસ્ત કેવું પરિણામ આવશે, એનો અખ્યાલ કરવાની બિલકુલ જરૂર નથી. મારા ફરમાનને માન આપીને અથવા તો તારી ખુશીથી એમ તે તું મારા પ્રેમનો સ્વીકાર કરે, એજ એક મારી ઇચ્છા છે. અને મ ઇચ્છાને પૂર્ણ કરવી, એ મારા નોકર તરીકે તારી ફરજ છે.”

“સુહતાના ! આપની હરેક વ્યાજખી ઇચ્છાને પૂર્ણ કરવી, એ મ ફરજ છે; એ હું સારી રીતે જાણું છું; પરંતુ આપ એક ગુલામની સાથે હોયત બાંધવાની જે ઇચ્છા રાખ્યા છો, તે વ્યાજખી નથી અને તેથી હું પૂર્ણ કરવાની ના પાડી રહ્યો છું. એગમસાહેબા ! આપનાં દિલની ખાહુ હું ભારપૂર્વક કહું છું કે એ ગેરવ્યાજખી ઇચ્છાને આપનાં દિલમાંથી ક નાંખો અને જો આપ દિલનાં દોસ્ત વિના રહી શકો તેમ ન હોય, ત્યારના કાલે કાલે અમીર કે ઉમરાવને પસંદ કરી તેની સાથે શ કરી લો. આપના આ નાચોજ તથા અન્ના ગુલામની આસક્તિ મેહેરબાની કરી પ્યાનમાં લેશો, એવી મારી અરજ છે.” એમ ક મુખારક આસન ઉપરથી અંદમ ઉભો થઈ ગયો અને એ હાથ રઝીયાના પગમાં પડ્યો.

રત્રીયા ઘણવર વિચારમાં પડી ગઇ. તેણે પોતાનાં ઉદ્ધેરાયેલાં મનને શાંત કરવાને કિધ્યાં પ્રયાસ કર્યો; પરંતુ તેમાં એ નિષ્ફળ નીવડી. તેણે અગાળમાં સહેજ હુસ્મો લાવીને કહ્યું. “મુજારક ! તું ગુલામ દો-વાનાં કારણથી મારી સાથે મંદોળતં બાંધવાને લાયક નથી; એમ માનતો હોય, તો તે તારી મોઢામાં મોટી બૂલ છે; કારણકે પ્રેમના વિષયમાં અમીર કે ગુલામ, ઉચ્ચ કે નીચ, તથા શ્રીમંત કે મુશ્લીમનો ભેદભાવ હોતો નથી. આના પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણરૂપે અત્યારનો પ્રસંગ જ બસ છે. તું ગુલામ છે, હું સુલ્તાના છું; તેમ છતાં પણ હું તને મારું તને, મન અને ધન અર્પણ કરવાને તૈયાર થઇ છું. એનું કારણ મારા દિલમાં તારી પ્રત્યે ઉદ્ભવેલો પ્રેમજ છે. મતલબ કે પ્રેમ સંબંધમાં એવા ભેદભાવને વચ્ચે લાવવાની અગત્ય નથી; તેમ છતાં પણ તને તારી ગુલામી અવસ્થા ખુ-શતી હોય, નો હું તને બાદશાહી સંન્યમાં સારા અધિકારવાળી જગ્યા આપિને તથા દરબારના ઉમરાવની પદવીથી નવાછને તારી ગુલામી સદાને મટિ ફર, ફરીશ. હક્કાલા મુજારક ! હવે તારાં દિલમાંથી બપ તથા આશંકાને કાઢી નાંખ, તારાં રૂપાળાં મુખને મંદ હાસ્યથી ભરી દે અને કહે કે ‘આપની મંદોળનનો-મેં સ્વીકાર કર્યો છે.’”

એટલું કહીને રત્રીયાએ મુજારકને તેના બન્ને હાથ પકડી ઉભો કર્યો અને પોતે પણ ઉભી થઈ તેના ખભે પોતાનો કામળ કર બળપૂર્વક મૂકીને ઉમતાથી કહ્યું. “અને મુજારક ! જો તું મારી મોટી મંદોળતનો તિરસ્કાર કરીશ અને મારી મોંગણીનો અસ્વીકાર કરીશ, તો યાદ રાખજે કે મારાં પ્રેમ પેરનાં રૂપમાં બેદલાઈ જશે અને એનું પરિણામ ધણું ભયં-કર આવશે.”

રત્રીયાનું ઉમ સ્વરૂપ જોઇને મુજારક મોટી મુઝવણમાં તથા ધર્મ-સંકટમાં આવી પડ્યો. તેણે દુરામદી સ્ત્રીની સાથે વાદ વિવાદ કરવા કરતા મોન રહેવાનુંજ વધારે પસંદ કર્યું અને તેથી ને રત્રીયાના કોષપર્ણ વડન તરફ એક ખાને જોતો જોમતો તેમ દીનભાવથી ઉભો રહ્યો.

મુજારકને દીનભાવ અને મૌનપણે દિલેલા તથા મલરાયેલા જોઇને રત્રીયાનાં દિલમાં દંછક અંસર થઇ. તેણે ચોડીવાર વિચાર કર્યો અને પછી કોષને ત્વજ દઈ આત્મસંયમ કરીને કહ્યું. “દારસ્ત મુજારક ! મેં દર્શા-વેલ કોષ અને જુરસાથી તું મલરાઇ ગયો હોય તેમ જણાય છે, પણ એમાં મલરાવાનું કશું કારણ નથી; કારણકે હું તારી ઉપર અંતરથી જરાપણ ગુમે થઈ નથી. તેમ છતાં દિલની લાગણીને જસ થઇ મેં તને જે સખ્ત વચ્ચે કહ્યું છે, તે વાસ્તે મને હવે દિલગીરા થાય છે. અને ખાતરી છે કે

તું મારી માગણીનો અવશ્ય સ્વીકાર કરીશજ. આવતી કાલે તને ઉમરાવનો પોશાક અને સૈન્યમાં ઉચ્ચ પદવીનો અધિકાર આપાવશે. વખત ઘણો વહી ગયો છે એટલે હવે તને જવાની રમ છે પાછો ખરત્તર આ વખતે આંહી આવજો.”

એમ કહી રઝીયાએ મુખારકના એક હાથને પોતાના કામળ લઈને પ્રેમપૂર્વક મૃદુતાથી દાખ્યો અને તેની તરફ પ્રેમભરી નજરે વાર પર્થત નેહ રહી. તે પછી તેણે મુખારકના હાથને છોડી દીધો છૂટો થતાંજ મુખારક કાંઈપણ બોલ્યા વિના કે રઝીયાની સામ પણુ બોયા વિના એકદમ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. મુખારક દષ્ટિ મર્યાદા દૂર થયો એટલે રઝીયા પુનઃ આસન ઉપર બેઠી અને બંની ગયેલી વિષેનાં વિચાર અને ચિંતામાં મશગુલ બની ગઈ.

મકરાણુ ૧૯ મું.

સુરતાના રઝીયા.

શાહજહાન દિવા મહમદ ધોરીએ દિલ્હીના છેલ્લા રાજપૂત કુતુબુરાજ ચૌહાણ અને કનોજના રાજા જયચંદ્ર રાઠોડ ઉપર તથા હુમયુનના સેનાપતિ કુતુબુદીને ગુજરાતના રાજા ભોળા ભીમદેવ જે મહાન જીતો મેળવી હતી, તે જીતો પછી ભારતવર્ષમાં મુસલમાન આગલ ધણી મુક્કમતાથી વધતું જતું હતું. તેઓ અત્યાર મુધી ભારતવર્ષ ઉપર સ્વારી લાવી, કાંઈ પણ ઉપાયે વિજય મેળવી, મદિના તથા મકે તેટલું ધન લુંટી લઈને પોતાના દેશમાં ચાલ્યા જતા પરંતુ સામાન્ય ગુલામની સ્થિતિએથી દિલ્હીની સુબાગીરીએ પહેલું કુતુબુદીને ભોળા ભીમદેવ ઉપર મેળવેલા વિજય પછી ભારતવર્ષમાં કાયમ ગુલામ કરીને રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો અને શાહજહાનનાં મૃત્યુ દિવસમાં આદશાદીનુ સ્થાપન કર્યું તથા પોને દિલ્હીનો પહેલો મુસ્લમાન આદશાદ બન્યા. આ નવલકથાના ચાલતા પ્રસંગે ગુલામ કુતુબુદીની કાફિર રઝીયા દિલ્હીની રાજમાદી ઉપર હતી. તેનો અમલમત પણ ગુલામ જ હતો, પરંતુ કુતુબુદીને પોતાની પુત્રી પાસે વસી મેટો ઉમરાવ બનાવી દીધો હતો. કુતુબુદીનનાં મૃત્યુ પછી આ મુલ રાજમાદી સ્વામી પાટી આદશાદ બની ગયો હતો. તે

અન્યમથને જય પૂજા દીગજ્યાદ, ધીમુદીન અને મુસ્તિફીન
નથા એક પુત્રી રૂબીયા એ પ્રમુખે આ સંતાનો દનાં તે ત્યારે મુસ્તા-
નાના પરમોદવાગી થયો, ત્યારે તેના પટેા પુત્ર દીગજ્યાદ થાઈએ ભોલ,
પરંતુ તે મુસ્તાના અને મુસ્તી દોરાથી તેને દરખારીએ વિજાદના દના.
રૂબીયા આ જખને તેના પિતા સાથે દોરાથી દીગીમાં ન હતી. પણ તેના
પિતાનાં મુસ્તુ પછી તે દોરા સાથે દિલ્લી આવી પહેલો અને દરખારના
મોરા મોરા આવીએ તથા ઉમરાવને પોતાના પડમાં કર્પ લીધા તેઓ
પણ દીગજ્યાદનાં ખરાખ વસંતથી નારાજ દના એટલે મુસ્તાના તેના
પડમાં થયા અને તેમની મદદથી દીગજ્યાદને ૫૪૫૬ હરી નથા તેની
માતા અને તેના આઓને ૬૬ હરી રૂબીયા દિલ્લીની મુસ્તાના ખતીએ.

રૂબીયા દિલ્લીનાં નજ ઉપર બેઠી, ત્યારે તેની ઉમા આજ પીઠ વ-
ર્ષની હતી, તે ભૂખાણી અને ન્યાયીય દની. દિલ્લીમાં મુસ્તકમની
બાદશાહી રૂપાવન થયોને ઘાદાંજ, પહો થયાં દોરાથી તેનો અમલ બહુ
જાઓ ન હતો અને તેની એ જખને દિન-દુઓ અને મુમલમાનો વન્ને જ-
ખતોવખત નજવી ખાખતમાં તકમરો થતી હતી અને મામાન્ય સપાદ.
પીના પ્રસંગે પણ મળ્યા બનના હતા. આવી તારારો યાદી દરખારમાં
આવતી, ત્યારે મુસ્તાના રૂબીયા મુસ્તકમાનોનો પણ ક્ષાં પિતા તેનો ન્યા-
ય કરતી અને દિન-દુઓ ઉપર ભુખ ન થાય, એ વિગે કાગજ મખતી.
તે પોને બાદશાહી અખો અને તાજ પટેરીને દમેલાં દરખારમા જતી
અને અંજદારની અંજર જતે સાંખીને પોનેજ પદતા હુકમો બાપતી.
સારોશ કે રૂબીયા સ્ત્રી દોવા છતાં દિલ્લીનાં સામનને બહુજ દહાપૂરક
આપતી હતી. આ પ્રમાણે રૂબીયામાં દહના, સમાનતા, ન્યાયીલના,
દયા અને કમદિગુણો હોવાની સાથે એક આમી હતી અને તે મનની અનિ-
શય દુર્બલતા. મનની દુર્બલતાને વશ થઈ તે તેના એક અતિ સામાન્ય
સુલામનાં રૂપ અને મુજ ઉપર મોદિત બની મદ. પ્રથમ તો તખે આ નામ
સાજમદામપના બામનો મુખ્ય માળી બનાઓ; પરંતુ ત્યારબાદ તેની પાસ
પોતાનો પ્રેમ જાહેર, હરી તેને સૈન્યમાં સારા અધિકારની જગ્યા અને ઉમ-
રાવતી પદવી પણ આપી. રૂબીયાની દિન-દુઓ પ્રત્યેની સમાનતા જોઈને
શાહી દરખારના કેટલાક હટ્ટર અમીરો અને ઉમરાવો નેતાવી નાજર
થવા લાગ્યા હતા; પરંતુ તેઓ તેને એ સંબંધમાં ખુલ્લી રીત કાદ હતી
સકતા ન હતા. પણ ત્યારે રૂબીયાએ એક શુભામ તરફ પક્ષપાત દર્શાવવા
માંથી, ત્યારે તેઓ સંપૂર્ણ રીતે તેની ઉપર નાજુશ થવા અને તેની
વિરુદ્ધ છૂંપી રીતે મગવળ પણ કરવા લાગ્યા.

કોઈ પુરુષ કે સ્ત્રી ગુણથી વિભુષિત હોય કિંવા રૂપથી મંડિત હોય તો પ્રાકૃત સ્વભાવનાં માણસો એ પુરુષ અથવા સ્ત્રીને હરકોઈ બહાર સમાજની નજરે ઉતારી પાડવામાં કારણ વિના રસ લે છે અને તેમ જો એ પુરુષ કિંવા સ્ત્રીમાં માનવસ્વભાવ પ્રમાણે નિર્બળતા રહેલી હોય તો તેને મોટું રૂપ આપી તેની નિંદા કરવામાં મહેજ પણ મણા રાખતો નથી. આમાં ખાસ ખુબી તો એ રહેલી છે કે આ પ્રમાણે કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષની નિંદા કરનારો લોકવર્ગ કાંઈ સર્વગુણસંપન્ન હોતો નથી; કિન્તુ તો મનુષ્યના સ્વભાવિક ગુણોથી પણ વંચિત હોય છે, તે છતાં કેમ જો પોતે બધા ગુણોથી યુક્ત હોય, એમ દર્શાવી કોઈ સાદા, સીધા અને સજ્જન મનુષ્યનાં છિદ્રો જોવામાં મગ્ન માને છે. સંસારમાં આવાં પામર મનુષ્યોની સંખ્યા ઓછી હોતી નથી અને તેમનાથી ચડતા પ્રકારનાં મનુષ્યો વિના કારણ નિંદા, મસ્કરી અને અવહેલના કરવી, એ તેમનો નિરંતર તો વ્યવસાય હોય છે. આ સંસારની અનેક વિવિચિત્રતાઓ પૈકીની આ પ્રથમ એક વિસ્મય પમાડનારી વિચિત્રતા છે કે જે મનુષ્ય સીધો, સાદો, ભોલો, ઉદાર અને ખુલ્લા દિલનો હોય છે, તેના અકારણ ધણા શત્રુઓ ઉત્પન્ન થાય છે.

સુસ્તાના રઝીયાના સંબંધમાં પણ આ પ્રમાણે બન્યું હતું. તેણે ગુલામ મુબારક તરફ દર્શાવેલા પક્ષપાત અને તેના ગુણોની કરેલી કદરવી દિલ્હીના અમીરો તથા ઉમરાવો રઝીયા ઉપર નાખુશ થયા હતા અને ગુપ્ત રીતે તેની વિરુદ્ધ કાવત્રાં પણ રચતા હતા. જો કે મુબારક એક માન્ય ગુલામ હતો; પરંતુ તેનામાં શરીરનાં સૌંદર્ય ઉપરાંત બળ, શુદ્ધિ, વિનય, વિવેક જગ્યાદિ ગુણોનો સારી રીતે વાસ હતો, તેથી રઝીયા તેને ચાહતી હતી. તેનાં રૂપ અને ગુણ ઉપર આશક બની હતી અને તેની સાથે પ્રેમસંબંધ બાંધવાને તૈયાર થઈ હતી. તેથી તેણે તેને બાગના માળીની જગ્યાએથી મૈન્યમાં કિસ્મ અધિકારયુક્ત જગ્યાએ મૂક્યો હતો અને રાજદરબારના ઉમરાવનાં માનનીય પદથી વિભુષિત પણ કર્યો હતો. રઝીયા અને મુબારક વચ્ચે કેવા પ્રકારનો સંબંધ બાંધાયો હતો, તે અનેક કહી શકતા નથી. પરંતુ રઝીયાએ તેની પ્રત્યે બનાવેલાં પક્ષપાત અને વર્તનથી કદિ તેની આત્મભાવની નિંદા કરતાં હતાં. રઝીયા મુબારક ઉપર આશક થઈ ગઈ હતી. તે તેના પ્રદર્શનમાં અનેકા બનાવથી શમજી શકતો તેમ છે. તેના સ્વભાવ અને વર્તન કારણથી તેણે તેને ગુલામમાંથી ઉમરાવની રિયાસતમાં રાખવાનો હેતુ, એમ કહી શકાય તેમ ન હતું. એ પ્રમણે તેને ગુલામી દેવાની રીતે ઉમરાવ બનાવવાનું બાબતું પણ સગળ કારણ હતું.

અને તે મુબારકના કેટલાક હિન્દુ ગુણો અને તેની ઉત્તમ લાવકાત, પણ
પરંતુ નીચે આપ્યા જતા રેલાને નહિ જોતાં માત્ર બીજાના મેનદેન પ્રકારે
દાખલ જોનારા માણસોને મુબારકની લાવકાત અને રઝીવાની ગુણગાંઠિ-
કાંઈક જોવાની હોય તો તેમને જોવાની જગ્યા ઉપાધે તેમની

‘જાડામ હેનું’

ਥੀ 'ਨਾਪ' - ਮਧ

ਜਿੰਨੀ ਪਰਵਾਹ

તેથી ભોજન લઈને આરામનું વાસ્ત પવન પડે ત્યાં રહેલી હતી અને
તેથી જ તેણીને રાત્રી પાસે રહેવાની હતી. રાત્રી પાસે સુઈ મુખ-
નંધાન હતું અને તેની

કાળી મોઢક આખામાં દસગારના રૂપદળ નજીવાળી હતી. થોડીવાર
પછી નિંદા સેવાના વિચારથી તે પદ્મગર્ભા સ્વેચ્છતાપૂર્વક ખાસાનેરે મુક્તી,
પરંતુ ગુરતજ એક બાંદી બહારથી આવી અને તેણે નમીને કહ્યું.
"કુલુરમાં આવવાની રજા માગે છે."

(Faint handwritten notes at the bottom of the page)

જામીને માળા યજ્ઞામ યજ્ઞારક કે જે હવે સુસ્તાનાની રહેમથી ઉમ-
રાવ યજ્ઞારકમાં રથો હતો, તે સુસ્તાનાની સંયુખ આવીને ઉપરિચત
રથો તેણે રથાંગીને નીચા નમીને સલામ કરી અને અદબથી સામે ઉભો
રથો યજ્ઞારક આવ્યો કે પ્રેતજનને ખાંદીઓ સુસ્તાનાની ધરારતથી
રથોથી ચાલી ગઈ હતી.

મુખારકે ઉમરાવને શોભે તેવો પોશાક પહેરેલો હતો; કારણકે ને
પોતાના દરબન પ્રમાણે પોશાક પહેરવાનું સુલતાનાનું કમાન હતું.
તેથી તેની કમરે ડાબી બાજુએ તંત્રવાર પણ લટકી હતી. મુખાર
ઉમરાવના પોશાકમાં બહુ શોભતો હતો. રજીયા કણુબાર તે બાં મન
મોહન તંત્ર પ્રત્યે અનિમિષ નયનોએ નેહ રદી. તેણે જગ દસીને કહ્યું
આવો, મુખારકમાં ! બેસો. ”

મુબારક પણ જરા દરમો; પરંતુ તેના હાથમાં આનંદ ન હતો
તે કોઈપણ નદિ બોધતા સામે પડેલાં આસન ઉપર બેસી ગયો.

સેરીયા પર્વતમાં બાદી પડી હતી, તે સ્વસ્થ બનીને બેઠી તે
કેલ્લીકપાર પર્વત તો મુખરેઠ તરફ સિધર દિશી બેવા હુ. પર્વ
અંચાજમાં મહતા બને રનેદનો બાવ માવીને તેણે પ્રથમ. " પા

મુળારક ! તું ઉદાર અને દિલ્લમીર કેમ જણાય છે ? શું તારી તબિયત કંઈ નરમ છે ? ”

“ એમમ સાહેબા ! ” મુળારકે જવાબ આપતાં કહ્યું. “ ખુદ મેહેરબાનીથી મારી તબિયત તો સારી છે. પરંતુ મને માનસિક રીતે ગર્ભ આવ્યો છે. ”

“ માનસિક વ્યાધિ મહાં આવવાનું કંઈ કારણ છે ખરું ? ” મારો જવાબ આપી પૂછ્યું.

“ એનું કારણ આપના જાણવામાં છે; તેમ છતાં મને શી પૂછો છો ? ” મુળારકે ઉત્તર આપતાં સામો પ્રશ્ન કર્યો.

“ તારી માનસિક બિમારીનું કારણ મારા જાણવામાં હોય કે હોય, એ જુદો સ્વાલ છે. ” રઝીયાએ કહ્યું. “ પણ મારે તો એનું કારણ તારી પાસેથી જ જાણવું છે. ”

“ તો સાંભળો. ” મુળારકે કહ્યું. “ આપે મને ગુલામીમાંથી મુક્ત કરી સારી સ્થિતિએ પહોંચાડ્યો, તે માટે અમીરો અને ઉમરાવો આપને ઉપર નાખુશ થયા છે તથા મારી ઉપર ધર્પાલાવ ધરાવવા લાગ્યા છે. વળી આપે મારી ઉપર જે મેહેરબાની બતાવી છે અને બતાવો છો, તે સંબંધમાં તેઓ તથા લોકવર્ગ આપની અનેક મક્કરની સાચી જુકી નિંદા કરે છે અને તેથી મને—આપના વક્ષાદાર સેવકને ચિંતા અને દિલ્લમીરો થાય છે. મારી માનસિક બિમારીનું આ કારણ છે. ”

“ તારી લાયકાતની યોગ્ય કદર કરવાનું શું આવું પરિણામ આવ્યું છે ? ” રઝીયાએ અગ્નયબ થઈને પૂછ્યું.

“ જી હા. ” મુળારકે ઉત્તર આપ્યો.

“ અને તેઓ મારી શી નિંદા કરી રહ્યા છે ? ” રઝીયાએ જાણવા માટે પૂછ્યું.

“ એજ કે સુલતાના એક નીચ ગુલામ ઉપર આશક થઈ ગઈ છે તથા તેની પાછળ દિવાની બની ગઈ છે ” મુળારકે તુરત જ જવાબ આપ્યો.

“ તો એમાં તેઓ શું ખોટું કહે છે ? ” રઝીયાએ નિર્દોષ ભાવથી કહ્યું.

મુળારકે ગંભીરતાથી કહ્યું. “ અલબત્ત મારી ઉપર આપની ધર્મી મેહેરબાની છે; પણ આપનો અને મારો સંબંધ હજી સુધી કેવો પાક છે, તે એક ખુદાતાલા જાણે છે. પરંતુ આ લોકો તો એટલે સુધી કહેવાની હિંમત કરે છે કે સુલતાના રઝીયા વ્યભિચારીણી છે. ”

“ અભિચારીણી ! ” રહીયાએ એકદમ પૂછ્યું.

“ હા, હા ” મુબારકે જવાબ આપ્યો. “ તેઓ આપની ઉપર એવું અચ્છેદિત અને અગ્રન્થ દોષારોપણ કરવાનું પણ સુધ્ધા નથી. ”

રહીયા વિચારમાં પડી ગઈ અને તેના મુખ ઉપર ચિંતાની છાંદિમા પ્રચરાઈ ગઈ. તેણે ફરજવાર પર્યંત વિચાર કરીને પૂછ્યું. “ મુબારક ! લોકો મારી ઉપર એવું અયોગ્ય દોષારોપણ કરતાં દોષ તો બલે કરે. એથી અને શી ફરજત થવાની છે ! ”

“ નામવર મુસ્તાના ! ” મુબારકે ગંભીર ભાવથી કહ્યું. “ એથી આપને ધણી દરકરો થશે અને તેથી આ વાતની ઉપેક્ષા ફરિયાની જરૂર નથી. જો આ મુદ્દામનું કહેવું આપ કમ્બુસ કરો, તો આપે આપનાં પોતાનાં, દિલ્લીનાં તંત્રનાં અને સર્વ સામાન્યનાં દિનની ખાતર મારી ઉપર થયેલા મોઢને દર દરી અને આપની નોકરીમાંથી મુક્ત કરવો જોઈએ. ”

રહીયાએ મુબારકનું કથન સાંભળીને જરા ઉત્તેજિત બનીને કહ્યું. “ વ્હાલા મુબારક ! મારું અને આ દિલ્લીનાં તંત્રનું ગમે તે થાય, એની અને દરકાર નથી; પરંતુ હું તને છોડીશ નહિ; તારા જેવા નૌજવાન, બળવાન અને રૂપવાન યુવકના પ્રેમની ખાતર ગમે તેટલું સહન કરવું પડે તો તે હું મદન કરી લઉંશ. ”

મુબારકે વિચાર અને ચિંતાના ભારથી કંઈ પણ નહિ બોલતાં અચનન મુખે આસન ઉપર ત્રિધરતાથી બેસી રહ્યો. રહીયા તેની આવી અવસ્થા નિહાળીને પક્ષત્ર ઉપરથી ઉડીને તેની પાસે આવી અને એજ આસન ઉપર તેની અડોઅડ બેઠી. તેણે મુબારકના ખભે પોતાનો હાથ મૂકીને જોરદાર વાણીથી કહ્યું. “ ખારા દોસ્ત ! હું એક જોરન તારા પ્રેમની ખાતર અગીરો કે ઉમરાવો કોઈની પણ દરકાર નહિ કરતાં ચાહે તેટલો ભોગ આપવો પડે તો તે આપવાને તૈયાર થઈ છું, તો પછી તું જવાંમદ પુરૂષ થઈને શા માટે કરે છે ! તારા કહેવા મુજબ આપણી મહોબતમાં જો કોઈને સહન કરવું પડે તો તે મારેજ છે અને તે માટે હું તૈયાર છું, તેમ છતાં તું શા માટે લાય પામે છે ! ”

મુબારકે આસન ઉપરથી ઉઠવાનો પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ રહીયાએ તેને બળપૂર્વક બેગારી રાખ્યો અને તેથી તે નિરૂપાયે જોમનો તેમ બેસી રહ્યો. રહીયાએ એ સુંદર યુવક તરફ દેટલીકવાર પર્યંત અનિમિષ નયનોએ જોયાં કહ્યું અને પછી તે તેના હાથને પોતાના કરમાં પકડી પોતાના હાથ ઓછાક સુધી લઈ જઈ તેને સુંબળથી અંકિત કરવા

“ રાજાને કોઈકાલે સુત્રોને અવધાનમાં લેવાની નિયતિ છે. તે સુત્રોને સુત્રોમાંથી નીકળી જાય તો તેઓ જાણીને જાય છે. ”

રજીવાને જુવનનાં વાળો જોઈને કહ્યું, “ એવો જુવન તો જાણીને જાય છે. ”

રજીવાને જુવનનાં વાળો જોઈને કહ્યું, “ એવો જુવન તો જાણીને જાય છે. ”

“ આપણે જુવન રાજાનાં વાળો જોઈને જાણીને જાય છે. ”

“ રજીવાને જુવનનાં વાળો જોઈને જાણીને જાય છે. ”

રજીવાને જુવનનાં વાળો જોઈને કહ્યું, “ એવો જુવન તો જાણીને જાય છે. ”

રજીવાને જુવનનાં વાળો જોઈને કહ્યું, “ એવો જુવન તો જાણીને જાય છે. ”

રજીવાને જુવનનાં વાળો જોઈને કહ્યું, “ એવો જુવન તો જાણીને જાય છે. ”

રજીવાને જુવનનાં વાળો જોઈને કહ્યું, “ એવો જુવન તો જાણીને જાય છે. ”

રજીવાને જુવનનાં વાળો જોઈને કહ્યું, “ એવો જુવન તો જાણીને જાય છે. ”

રજીવાને જુવનનાં વાળો જોઈને કહ્યું, “ એવો જુવન તો જાણીને જાય છે. ”

રઝીયાએ કેવળ તેની સામે જોયું પણ કંઈ ઉત્તર આપ્યો નહીં એટલે તે મુસ્તાનાને ટુનિસ કરીને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

મુબારક મેલો તે પછી વઝીરે રઝીયાને પૂછ્યું. “મેહેરબાન મુસ્તાના! હિમરાવ મુબારકખાં કેમ ચાલ્યા ગયા ?”

“તેને કદાચ કંઈ કામ હતો.” રઝીયાએ જવાબ આપતાં મંત્રણ કર્યો. “પણ તમે અંત્યારે આરામના વખતે કેમ આવી પહોંચ્યા છો ? શું કંઈ ખાસ અગત્યનું કામ હતું છે કે કંઈ કારણ બનવા પામ્યું છે ?”

વઝીરે પોતાની આંખો સાફ કરીને કહ્યું. “આપને આરામ લેવાના વખતે હું આજે છું એટલે આપને તદ્દલીફ તો પડશે. પણ શું કરે ? કામ થઈ અગત્યનું હોવાથી મારે આ વખતે આવવું પડ્યું છે અને આપ જો કદાચ આરામ કરી ગયા હોત; તો પણ આપને મારે જાગૃત કરવાં પડત.”

રઝીયાએ આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું. “પણ એટલું બધું ઉતાવળતું અને જરૂર શું કામ આવી પડ્યું છે ? શું શહેનશાહતમાં કાંઈ સ્થળિ દગો કે શીસાદ થયો છે ? અથવા તો હિન્દુઓ અને મુસલમાનો વચ્ચે તોફાન થયું છે ?”

“બેગમ સાહેબા ! પરવરદેગારની રહેમથી શહેનશાહતમાં દગો કે શીસાદ તો થયો નથી, તેમજ આપની ન્યાયી રાજ્યપદ્ધતિથી હિન્દુઓ અને મુસલમાનો વચ્ચે તોફાન થવાનો સંભવ પણ અત્યારે જણાતો નથી.” વઝીરે ઉત્તર આપતાં મંબીરતાથી કહ્યું. “પણ હું તો અત્યારે એક જુદાજ કારણસર અને જરૂરની વાતચિત કરવાને માટે આજે છું. આપને મારી વાત સાંભળવાની પુરમદ છે ?”

“એ શું કહો છો ?” રઝીયાએ તુરનજ કહ્યું. “મારા જિન પુ અને વફાગર જુઝર્મ વઝીરની વાત સાંભળવાને મને મેલે ને વળતું કંઈ સંભવ નહીં.”

“ત્યારે સાંજેના, મુસ્તાના !” વઝીરે પોતાની દારી ઉપર તથા ફેરવનાં ફેરવનાં ધોમધો અને ગંજીરપણે કહ્યું. “હું અત્યારે આપના આરામના વખતે જે કારણસર જરૂરની વાતચિત કરવાને આજે છું, તે એ છે કે મુબારકખાં લાપક માણસ હતો તથા તેનામાં યોગ્યતા પણ હતી. પરંતુ આપે તેને માગીનાં જનિ મામુલી પદથી શાસ્ત્રી દરબારના જનિ ઉચ્ચ હિમરાવપદે સથાવી દીધો છે, એ વાતની કહ્યું નથી. દરબારના અમીરો તથા હિમરાવો આપનાં આ અવિચારી કાર્યથી નારાજ થયા છે એટલેજ નહીં પણ તેઓ આપની વિરુદ્ધ ખટપટ જગાડવાના

પ્રકરણ ૨૦ મું.

નાગડ મહેતાની નિરાશા.

ધોળકાના ન્યાયમંત્રી નાગડ મહેતાને વાચક મહાશયી મૂકી નહિ હોય. ખીજનાં સુખે દુઃખી થનારાં કેટલાક માણસો આ મંત્રી હોય છે. આવાં માણસો ખીજનું સુખ જોઈ શક્તાં નથી એટલું જ પણ તેઓ સુખી માણસના કારણ વિના શત્રુઓ થાય છે અને તેના મોંમાં અનેક પ્રકારે વિદ્વંસતાં થવાનો પ્રયાસ નિરંતર કરતાં જ હોય. નાગડ મહેતા આવા પ્રકારનો માણસ હતો. તે ધોળકાનાં ન્યાયમંત્રી મુખ્ય અધિકારી હતો અને ન્યાયના કામમાં દીર્ઘ દ્રષ્ટિ તથા ચાકાઈ લોકો તેના વખાણ કરતાં હતાં. એ ઉપરાંત તે મહામંડલેશ્વર હોવા સાથેના માનીતો મંત્રી હતો અને રાજદરબારમાં તેનો દરજ્જો ઉચ્ચ કરાવેલો હતો. આ પ્રમાણે હોવા છતાં નાગડ મહેતા વસ્તુપાળ અને પાળનો પાકો વિરોધી હતો. રાજદરબારમાંથી એ ઉભય મંત્રીમંડળ પગ કાઢવા માટે તથા રાજકીય ક્ષેત્રમાંથી જોનોને સદંતર દૂર માટે તે અનેક ખટપટો રચતો હતો. વસ્તુપાળ તેજપાળની ચંડાળ અને વધતી જતી લાગવગને જોઈ તથા તેમનાં સુખ અને સંપત્તિને જોઈ તે આપોઆપ કલેષ કરતો હતો અને મનમાં ને મનમાં બળી હતો. પરંતુ તે જેમ જેમ વસ્તુપાળ તથા તેજપાળ પ્રત્યે વિરોધ કરતો તથા તેમને નીચે પાડવા મથતો હતો, તેમ તેમ એ બન્નેની ને વધારે ઉન્નતિ થતી હતી. આથી તેની નિરાશાની કાંઈ રહી ન હતી.

રાજવાડામાંથી સાંજે નાગડ મહેતા પોતાનાં મંદાને આવ્યો. ન્યાયના અતિ કઠિન કામકાજથી તેનું મગજ તદ્દન થાકી ગયું હતું. મગજને શાંતિ આપવાને માટે તે મંદાનની અંદર નહિ જતાં સીંધો મલગતા બાગમાં ગયો અને વૃક્ષોની ઘટામાં જઈને એક આસન ઉપર ગયો. તેને બાગમાં આવ્યાને થોડો જ સમય થયો હશે; એટલામાં કાનાં સૈન્યમાં સરદારની પદવી ભોગવતો વીસળનો મામો સિંહ આવી પહોંચ્યો. સિંહે આવીને તુરંતજ કહ્યું “જય સોમનાથ, મહેતા !”

નાગડ હસીને આવકાર આપતાં કહ્યું “આવો સરદાર ! જય સોમનાથ.”

નાગર જે આસન ઉપર બેઠો હતો, તેજ આસન ઉપર સિદ્ધ બેઠો હતો. પૂછ્યું. " રાજવાડામાંથી ક્યારે આવ્યા ? "

" દરભાંગ " નાગરે જવાબ આપ્યો. " આંદો આતીને બેઠો કે તુરનજ તમે આવી પહોંચ્યા. " " કીક પણ દમજાં તમે વિચારખસ્ત અને ચિંતાતુર વેળાઓ હો એનું શું કારણ ? " મિત્રે નાગર પ્રત્યે નિદાગીને પ્રશ્ન કર્યો.

" એનું કારણ એજ કે મારા પાસા પોતાર પડતા નથી. " નાગરે ઉત્તર આપ્યો.

" અને કોણે વસ્તુપાત્ર તથા તેજપાત્રનાં પોતાર પડે છે " સિદ્ધે કહ્યું.

" ગમેજર છે. " નાગરે ગંભીર વાણી અને ગંભીર ભાવથી કહ્યું. " રાજદરબારમાંથી તેમનો પગ કાઢવાને માટે હું જેમ જેમ પ્રયાસ અને મહેનત કરું છું, જેમ જેમ તેમનો પગ દટાવનતો જાય છે. વળી રાજદરબારમાં જોનોનું જંગ વધે, એથી હું કેવળ નારાજ છું; કારણકે તેથી જોનવ-મની ઉત્પત્તિ થવાની સાથે આપણા કૈવ ધર્મને અનેક દરકનો થવાનો સંભવ છે. આ કારણથી રાજકીય ક્ષેત્રમાંથી જોનોને સંદંતરે દર દરવાને માટે હું ધણી ખટપટો કરું છું; પરંતુ તેમાં મને તે કારણથી વિનય મળતો નથી. હવે તો તમે કાંઈ ઉપાય કે માર્ગ દર્શાવો નો સાર. "

" તમારો જ્યન ઉપરથી જણાય છે કે તમે નિરાશ થઈ ગયા હો. " મિત્રે કહ્યું. પણ તમારા જેવા આકોશ મુત્સદી પુરખને આમ નિરાશ થવું એ જાણ્ય નથી. રાજકીય ક્ષેત્રમાંથી જોનોને દર દરવા, એ ધાગું જરૂરનું છે. પરંતુ તે માટે હું તમને ક્યો ઉપાય કે શો માર્ગ બતાવી નહીં એ માટે ઉપાય અથવા માર્ગ કાઢવો, એ તમારું મુત્સદીનું કામ છે અને તમા તમને સહાય કરવી. એ મારે કામ છે. "

" તમારો સહાયની નો મને પૂરતી જરૂર છે; કારણ કે એકલા હાથે તારી પડતી નથી. " નાગરે કહ્યું. " પણ તમારી સહાયની સાથે મને અન્યથે કોઈ જુસ્મિયગની પણ અગત્ય છે; કારણ કે મારી જુસ્મિ અનેક કલ્પનાઓ તથા ખટપટો કર્યાને બહાર મારી થઈ છે અને તેથી નવો કોઈ ઉપાય કે માર્ગ મને દર મળતો નથી. હું જો કે હજી નિરાશ થયો નથી, તોપણ હું તમારો નિરાશ થવું પડશે. "

" જો તમે નિરાશ થશો, તો પછી આપણી મદતવાકાંક્ષા શી રીતે પડે પડી ની નિરાશ થવું. "

પ્રકરણ ૨૦ મું.

નાગડ મહેતાની નિરાશા.

ઘોળકાના ન્યાયમંત્રી નાગડ મહેતાને વાચક મહારાજો મુઝી નહિ હોય. ખીજનાં સુખે દુઃખી થનારાં કેટલાક માણસો આ સંસાર હોય છે. આવાં માણસો ખીજનું સુખ જોઈ શકતાં નથી એટલું જાણી તેઓ સુખી માણસના કારણ વિના શત્રુઓ થાય છે અને તેના મનમાં અનેક પ્રકારે વિઘ્નકર્તા થવાનો પ્રયાસ નિરંતર કરતાં જ હોય. નાગડ મહેતા આવા પ્રકારનો માણસ હતો. તે ઘોળકાના ન્યાયખાના સુખ્ય અધિકારી હતો અને ન્યાયના કામમાં દીર્ઘદ્રષ્ટિ તથા ચાકરી લોકો તેના વખાણ કરતાં હતાં. એ ઉપરાંત તે મહામંડલેશ્વર લગ્ન સાદનો માનીતો મંત્રી હતો અને રાજદરબારમાં તેનો દરજ્જો ઉંચકારનો હતો. આ પ્રમાણે હોવા છતાં નાગડ મહેતા વસ્તુપાળ અને તે પાળનો પાકો વિરોધી હતો. રાજદરબારમાંથી એ ઉલ્લેખ મંત્રીમંડળમાં પગ કાઢવા માટે તથા રાજકીય ક્ષેત્રમાંથી જોતોતો સંદર્ભ દરેક માટે તે અનેક ખટપટો રચતો હતો. વસ્તુપાળ તેજપાળની ચડતી અને વધતી જતી લાગવગને જોઈ તથા તેમનાં સુખ અને સંપત્તિને જોઈ તે આપોઆપ ક્લેષ કરતો હતો અને મનમાં ને મનમાં બળી જતો હતો. પરંતુ તે જેમ જેમ વસ્તુપાળ તથા તેજપાળ પ્રત્યે વિરોધ દર્શાવતો હતો તથા તેમને નીચે પાડવા મથતો હતો, તેમ તેમ એ બન્નેની વધારે વધારે ઉન્નતિ થતી હતી. આથી તેની નિરાશાની કાષ્ઠ સી રહી ન હતી.

રાજવાડામાંથી સાંજે નાગડ મહેતા પોતાનાં મકાને આવ્યો, ન્યાયના અતિ કદિન કામકાજથી તેનું મગજ તદ્દન થાકી ગયું હતું. થોડો મગજને શાંતિ આપવાને માટે તે મકાનની અંદર નહિ જતાં સીધો મકાન લગતા બાગમાં ગયો અને વૃક્ષોની ઘટામાં જઈને એક આસન ઉપર બેસી ગયો. તેને બાગમાં આવ્યાને થોડો જ સમય થયો હશે; એટલામાં ઘોળકાનાં સैन्यમાં સરદારની પદવી ભાગવતો વીસળનો મામો સિંહ આવી પહોંચ્યો. સિંહે આવીને તુરંતજ કહ્યું “ જય સોમનાથ, નાગડ મહેતા ! ”

નાગડે હસીને આવકાર આપતાં કહ્યું “ આવો સરદાર ! જય સોમનાથ. ”

નાગડે એ આસન ઉપર બેઠો હતો, તેજ આસન ઉપર સિદે બેઠો હતો. "પણુ" ગજવાડામાંથી ક્યારે આવ્યાં ?"

"હમણાંજ" નાગડે જવાબ આપ્યો. "આંદી આવીને બેઠો કે નહીં તમે આવી પડોંચ્યા." "હીક પણુ હમણાં તમે વિચારગ્રસ્ત અને તાતુર જણાઓ છો એનું શું કારણ ?" સિદે નાગડ પ્રત્યે નિહાળીને પૂછ્યો.

"એનું કારણ એજ કે મારા પાસા પોગાર પડનાં નથી." નાગડે જવાબ આપ્યો.

"અને કદાચ વરતુપાંગ તથા તેજપાંગના પોગાર પડે છે" સિદે કહ્યું.

"બેરેવર છે." નાગડે ગંભીર વાણી અને ગંભીર ભાવથી કહ્યું. ગજવાડામાંથી તેમનો પગ દાદવાને માટે ફું જેમ જેમ પ્રવાસ અને દેવળ દર્શન, તેમ તેમ તેમનો પગ દેવળનો જવાબ છે. વળી રાજદરબારા નીતોતું જન વર્ગ, એથી ફું કેવળ નારાજ છું. કારણકે તેથી નીતિની ઉભાની યયાની સાથે આપણા શ્રવ ધર્મને અનેક દરકનો યયાનો સંભવ છે. આ કારણથી રાજદીપ ક્ષેત્રમાંથી નીતોતે સદંતર દર દરવાને માટે ફું ધણી ખટપટો દર્શન, પરંતુ તેમાં મને ને કારણથી વિનય મળતો નથી. હવે તો તમે કાંઈ ઉપાય કે માર્ગ દર્શાવો નો સાહે."

"તમારાં ક્ષય ઉપરથી જણાય છે કે તમે નિરાશ થઈ ગયા છો." સિદે કહ્યું. "પણુ તમારા જેવા આદેશ મુન્સી પુરખને આમ નિરાશ કયું, એ પાંચ નથી. રાજદીપ ક્ષેત્રમાંથી નીતોતે દર દરવા, એ પાંચ જણનું છે. પરંતુ તે માટે ફું તમને ક્યો ઉપાય કે કો માર્ગ બતાવી શકું ? એ માટે ઉપાય કાંઈક માર્ગ દાદવા, એ તમાર મુન્સીનું કામ છે અને તેમાં તમને મદદાય કવવી, એ માત્ર કામ છે."

"તમારી સલાહની તો મને નની વાત છે કારણકે એકલા દારે માગી પડતી નથી" નાગડે કહ્યું. "પણુ તમારી સલાહની સાથે મને જનને કેવળ બુધ્ધિમતી પણુ અજ્ઞ છે કારણકે મારી બુધ્ધિ અનેક કવળાને તથા ખટપટો કવળોને બદલે મારી મત છે અને તેથી નેચા ક્યો ઉપાય કે માર્ગ મને દર્શ મુન્સી નથી. હવે કે હજી નિરાશ કયો નથી, તેજ દર્શ દાદવા કાંઈ નિરાશ કયું પડે."

"તમે નને નિરાશ થો" ને પડી આપ મે મજવાડામાંથી રીતે પાડી કાઢી" સિદે કહ્યું.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

નાગડ મહેતાની નિરાશા.

ઘોળકાના ન્યાયમંત્રી નાગડ મહેતાને વાચક મહાશયો બુદ્ધી નહિ હોય. ખીજનાં સુખે દુઃખી થનારાં કેટલાક માણસો આ સંસાર હોય છે. આવાં માણસો ખીજનું સુખ જોઈ શકતાં નથી એટલું જાણે તેઓ સુખી માણસના કારણ વિના શત્રુઓ થાય છે અને તેના માં અનેક પ્રકારે વિનિહતા થવાનો પ્રયાસ નિરંતર કરતાં હોય. નાગડ મહેતા આવા પ્રકારનો માણસ હતો. તે ઘોળકાના ન્યાયખાતા સુખ્ય અધિકારી હતો અને ન્યાયના કામમાં દીર્ઘઝંઢિ તથા આકાંક્ષી નહોતો. તેના વખાણ કરતાં હતાં. એ ઉપરાંત તે મહામંડલેશ્વર ભગવાન સાદનો માનીતો મંત્રી હતો અને રાજદરબારમાં તેનો દરજ્જો ઉંચો કરનો હતો. આ પ્રમાણે હોવા છતાં નાગડ મહેતા વસ્તુપાણ અને તેજ પાળનો પાકો વિરોધી હતો. રાજદરબારમાંથી એ ઉલ્લેખ મંત્રીમંડુએ પગ કાઢવા માટે તથા રાજકીય ક્ષેત્રમાંથી જોતોને સંદેહ રૂપે માટે તે અનેક ખટપટો રચતો હતો. વસ્તુપાણ તેજપાળની ચડતી અને વધતી જતી લાગવગને જોઈ તથા તેમનાં સુખ અને સંપત્તિને જોઈ તે આપોઆપ કલેષ કરતો હતો અને મનમાં તે મનમાં બળી ન હતો. પરંતુ તે જેમ જેમ વસ્તુપાણ તથા તેજપાણ પ્રત્યે વિરોધ દર્શાવતો હતો તથા તેમને નીચે પાડવા મથતો હતો, તેમ તેમ એ બન્નેની વધારે વધારે ઉન્નતિ થતી હતી. આથી તેની નિરાશાની કાંઈ સીમા રહી ન હતી.

રાજવાડામાંથી સાંજે નાગડ મહેતા પોતાનાં મકાને આવ્યો, ન્યાયના અતિ ક્ષિન કામકાજથી તેનું મગજ તદ્દન થાકી ગયું હતું. થોડું મગજને શાંતિ આપવાને માટે તે મકાનની અંદર નહિ જતાં સીધો મકાન લગતા બાગમાં ગયો અને વૃક્ષોની ઘટામાં જઈને એક આસન ઉપર બેસી ગયો. તેને બાગમાં આવ્યાને થોડો જ સમય થયો હશે; એટલામાં ઘોળકાનાં સैन्यમાં સરદારની પદવી ભાગવતો વીસળનો મામો સિંહ આવી પહોંચ્યો. સિંહે આવીને તુરંતજ કહ્યું “ જય સોમનાથ, નાગડ મહેતા ! ”

નાગડે હસીને આવશર આપતાં કહ્યું “ આવો સરદાર ! જય સોમનાથ. ”

નાગડ જે આસન ઉપર બેઠો હતો, તેજ આમન ઉપર સિદ્ધ બેઠે
હોને પૂછ્યું. " રાજવાડામાંથી દ્યારે આવ્યા ? "

" હમણાંજ " નાગડે જવાબ આપ્યો. " આંડી આસીને બેઠો કે
રૂતજ તમે આવી પહોંચ્યા. " " હીક પણ હમણાં તમે વિચારમરત અને
ચેતાનુ જણાવ્યો છો એનું શું કારણ ? " સિદ્ધે નાગડ પ્રત્યે નિદાગાને
મુઠ્ઠા દર્શાવે.

" એનું કારણ એજ કે મારા પાસા પોગાર પડતા નથી. " નાગડ
કે ઉત્તર આપ્યો.

" અને દેવો કે વસ્તુપાત્ર તથા તેજપાત્રનાં પોગાર પડે છે. "
સિદ્ધે કહ્યું.

" બરાબર છે. " નાગડે મંજીર વાગી અને મંજીર ભાંવંથી કહ્યું.
" રાજદરબારમાંથી તેમનો પગ કાઢવાને માટે હું જેમ જેમ પ્રયાસ અને
મહેનત કરું છું, તેમ તેમ તેમનો પગ દડબનતો જાય છે. વગી રાજદરબાર-
માં જીનેલું જરૂર વધે, એથી હું કેવળ નારાજ છું; કારણકે તેથી જીનધ-
ર્મની ઉભતિ થવાની સાથે આપણા સેવ ધર્મને અનેક દરદેનો થવાનો
મંજવ છે. આ કારણથી રાજકીય ક્ષેત્રમાંથી જીનેલોને સદંતર દર
કરવાને માટે હું પ્રત્યી ખટપટો કરું છું; પરંતુ તેમાં ગમે તે કારણથી વિ-
નય મળતો નથી. હવે નો તમે કાંઈ ઉપાય કે માર્ગ દર્શાવે તો સારું. "

" તમારા કથન ઉપરથી જણાય છે કે તમે નિરાશ થઈ ગયા છો. "
સિદ્ધે કહ્યું. " પણ તમારા જેવા આકોશ મુસદ્દી પુરૂષને આમ નિરાશ
થવું, એ યોગ્ય નથી. રાજકીય ક્ષેત્રમાંથી જીનેલોને દર કરવા, એ પ્રાણ
જરૂરનું છે; પરંતુ તે માટે હું તમને કયો ઉપાય કે માર્ગ મળતો
શકું ? એ માટે ઉપાય અથવા માર્ગ કાઢવો, એ તમારું મુસદ્દીનું કામ છે
અને તેમાં તમને શકાય દરવી, એ મારું કામ છે. "

" તમારી સલાયની તો મને પગની જરૂર છે, કારણ કે એકલા હાથે
તાગી પડતી નથી. " નાગડે કહ્યું. " પણ તમારી સલાયની સાથે મને
અન્યારે કાંઈનાં શુશ્રિષ્ણગની પણ અગત્ય છે, કારણ કે મારી શુશ્રિષ્ણ અનેક
દરબનાઓ તથા ખટપટો રચીને બહાર મારી ચઈ છે અને તેથી નવો દશી
ઉપાય કે માર્ગ મને દેવ સજ્જતો નથી. હું જો કે હજી નિરાશ થયો નથી,
તોપણ હવે કાલ્ય મારે નિરાશ થવું પડશે. "

" જો તમે નિરાશ થશો, તો પછી આપણી મહત્વાકાંક્ષા શી રીતે
પાળ પડી શકે ? " સિદ્ધે પૂછ્યું.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

નાગડ મહેતાની નિરાશા.

ધામધાના ન્યાયમંત્રી નાગડ મહેતાને નાગડ મહેતાએ બહુ નહિ દેવા, બીજાનાં સાંજે દુર્ગા મનારાં દેવતાં માણસો આ મંત્રી દેવા છે. આવાં માણસો બીજાનું સુખ વેદ્ય શક્તાં નથી એટલું જ પણ તેઓ દુર્ગા માણસના કારણ વિના શત્રુઓ થાય છે અને તેના માં અનેક પ્રકારે વિનશ્ચતાં થવાનો પ્રવાસ નિરંતર કરતાં જ હોય નાગડ મહેતા આવા પ્રકારના માણસ હતો. તે ધામધાનાં ન્યાયમંત્રી મુખ્ય અધિકારી હતો અને ન્યાયના કામમાં દીર્ઘ દ્રષ્ટિ તથા ગાંધારી લેધા તેના વખાણ કરતાં હતાં. એ ઉપરાંત તે માધ્યમકેશ્વર સાદનો માનીતો મંત્રી હતો અને રાજદરવારમાં તેનો દરજ્જો ઉંચો કરતો હતો. આ પ્રમાણે દેવા છતાં નાગડ મહેતા વસ્તુપાળ અને પાળનો પદ્ધિ વિરોધી હતો. રાજદરવારમાંથી એ ઉભય મંત્રીમંડળ પગ દાટવા માટે તથા રાજકીય ક્ષેત્રમાંથી જોનોને સદંતર દોર માટે તે અનેક ખટપટો રચતો હતો. વસ્તુપાળ તેજપાળની ચડતી અને વધતી જતી લાગવગને વેદ્ય તથા તેમનાં સુખ અને સંપત્તિને જોઈ તે આપોઆપ હલેય કરતો હતો અને મનમાં ને મનમાં બળાઈ હતો. પરંતુ તે જેમ જેમ વસ્તુપાળ તથા તેજપાળ પ્રત્યે વિરોધ દર્શાવતો તથા તેમને નીચ પાડવા મથતો હતો, તેમ તેમ એ બન્નેની વચ્ચે વધારે ઉત્પત્તિ થતી હતી. આથી તેની નિરાશાની કાંઈ સી રહી ન હતી.

રાજવાડામાંથી સાંજે નાગડ મહેતા પોતાનાં મકાને આવ્યો, ન્યાયના અતિ કદિન કામકાજથી તેનું મગજ તદ્દન થાકી ગયું હતું. થાકે મગજને શાંતિ આપવાને માટે તે મકાનની અંદર નહિ જતાં સીધો મકાન લગતા બાગમાં ગયો અને વૃક્ષોની ઘટામાં જઈને એક આસન ઉપર બે ગયો. તેને બાગમાં આવ્યાને થોડાજ સમય થયો હશે; એટલામાં ધામધાનાં સૈન્યમાં સરદારની પદવી બાગવતો વીસળનો મામો સિંહ આવી પહોંચ્યો. સિંહે આવીને તુરંતજ કહ્યું “ જય સોમનાથ, તારા મહેતા ! ”

નાગડ હસીને આવકાર આપતાં કહ્યું “ આવો સરદાર ! જય સોમનાથ. ”

सिद्धभवन जन आवाश्रम

(सिद्धभवन जन आवाश्रम)

सिद्धभवन जन आवाश्रम

सिद्धभवन जन आवाश्रम

सिद्धभवन जन आवाश्रम

सिद्धभवन जन आवाश्रम

सिद्धभवन जन आवाश्रम

सिद्धभवन जन आवाश्रम

सिद्धभवन जन आवाश्रम

सिद्धभवन जन आवाश्रम

सिद्धभवन जन आवाश्रम

सिद्धभवन जन आवाश्रम

सिद्धभवन जन आवाश्रम

सिद्धभवन जन आवाश्रम

सिद्धभवन जन आवाश्रम

सिद्धभवन जन आवाश्रम

सिद्धभवन जन आवाश्रम

सिद्धभवन जन आवाश्रम

सिद्धभवन जन आवाश्रम

सिद्धभवन जन आवाश्रम

सिद्धभवन जन आवाश्रम

सिद्धभवन जन आवाश्रम

“ પણ ત્યારે હું શું કરું ? નાગડે નિરાશાનો સ્પર્શ લાવ દર્શાવ્યું. ” જેમ એક બાબુથી મહારી બુધ્ધિ કુટિત બની ગઈ છે, તેમ બાબુથી આપણા પક્ષના માણસો પણ આપણાથી વિરુદ્ધ બનતા છે. સોમેશ્વર અને હરિહર જેવા પંડિતો માત્ર દાનના લોભથી વસ્તુના પક્ષપાતી થઈ બેઠા છે અને રાજદરબારમાં, પ્રજાવર્ગમાં તથા ત્યાં ત્યાં તેની મિથ્યા પ્રશંસા કરતા ફરે છે. યુવરાજ વીરમ કે જે આપણા પક્ષમાં હતો, તેને નજીવા કારણને માટે ધોળકામાંથી દૂર કરાવ્યો છે હું નહિ પણ તેનો હક દુબાવીને લવિષ્યમાં વીસળને રાજગાદી તેવી ખટપટ એ બંને લાઇઓ કરી રહ્યા છે. રાજા વીરધવળ પોતે ઉભય બંધુઓના હાથમાં કેવળ રમડા તૃલ્ય છે અને મંડલેશ્વર લ પ્રસાદને તો તેઓ કશા હિસાબમાં ગણતા નથી. રાજનો બધો આ વસ્તુપાળના હાથમાં અને બધું સૈન્ય તેજપાળના તાબામાં છે અને તેઓ ધારે, તો રાજા વીરધવળને પદબ્રષ્ટ કરી રાજગાદીને પણ પાડે. આવી સ્થિતિમાં હું અને તમે માત્ર બેજ નજાં શું કરી શકીએ ?

નાગડે મહેતાનું લાંબુ તથા નિરાશાજનક કથન સાંભળીને પૂછ્યું. “ ત્યારે આપણી મહત્વાકાંક્ષાને પૂર્ણ કરવાનો અને વસ્તુ તેજપાળનાં પ્રાબલ્યને ઘટાડવાનો શું કોઈ ઉપાય નથી ? ”

“ મને તો કોઈ જણાતો નથી. ” નાગડે ઉત્તર આપ્યો.

“ અને આ બધું આપણે નીચી મુંડીએ સહન કર્યું કર્યું કરીને પૂછ્યું. ”

“ એ વિના બીજું રસ્તો નથી ” નાગડે શાંતિથી જવાબ આપ્યો.

“ તમે સહન કરી શકતા હોતો લલે કરો. ” સિંહે ત્યાં શાંતિથી ઉદ્દેરાઈને કહ્યું. “ પણ હું સહન કરી શકીશ નહિ. તમે દીઓ પ્રસંગે નીચી મૂછ કરતા શરમાતા નથી પરંતુ અમે ક્ષત્રિયોને મુન્સદીગીરી આવડતી નથી; અમે તો અર્થ સાધવો અને ક્ષત્રિય પાડવો, એ બેમાંથી એકનેજ પસંદ કરીએ છીએ. ”

“ પણ તમે અર્થને સાધવા માટે શું કરશો ? ” નાગડે ત્યાં જ હજાઆથી પ્રશ્ન કર્યો.

“ શું કરીશ ? ” સિંહે તુર્તજ જવાબ આપતાં કહ્યું. “ હું આ બધી દડી નથી રાજા વીરધવળને જાણીતો કરીશ અને જમને દાનો નાંખીશ. ”

સિંહેના જવાબથી નાગડે દુઝ્યો. તેણે હસતાં હસતાં

સિદ્ધક્ષેત્ર જૈન બાલાશ્રમ.

(સ્થાપના સંવત ૧૯૬૨)

સામાન્ય માન્યતા છે, ત્યાં ન મળી શકે એવા શારીરિક નિષ્ક્રિય અને પામિક ઉત્તતિના સાધનો આ સંસ્થાના વિદ્યાર્થીઓને પુરો પાડવામાં આવે છે. આજ સુધીમાં લગભગ દસે વિદ્યાર્થીઓ તેનો લાભ લઈ સન્માર્ગે ચડ્યા છે, ને તેથી આપણી કામના અનેક કુટુંબો તરી ગયા છે.

દાહમાં ૫૪ વિદ્યાર્થીઓ વગર લવાજમે અગર નામ પ્રતિના લવાજમે તેનો લાભ લઈ રહ્યા છે.

ધર્મ અથવા તીર્થની રક્ષા ધણ કરી શકે ?

શાસનનાં તીર્થો તથા સીદ્ધતાં સાધર્મી લાઈઓની રક્ષા મેંમાં સખજ અને સંસ્કારી પ્રજાએ જ કરી છે. જેન કામમાં મેવા સખજ સંસ્કારી અને મેવારસિક પુરૂષો ઉત્પન્ન કરવાનો આ સંસ્થાનો મ્હોટામાં મ્હોટો અભિલાષ છે.

૩૮ પૃષ્ઠ) આપનાર ગૃહસ્થ એક દિવસના લોગન મર્જમાંથી અમને કાયમને માટે નિશ્ચિત કરી શકે છે, અને પોતે પર જેકે વરુમાં એક દિવસ નિયમિત સ્વામીવાત્સલ્ય કરવા નેટલું પુણ્ય હાંસલ કરી શકે છે. બાલાશ્રમ એવો મ્હોટો સખી ગૃહસ્થો મેળવવા ધ્યારે સામથાળી થયે ?

" મને યાદ રાખજો "

પર્વના પવિત્ર પ્રશ્નને કે આનંદોત્સવના અર્થે આ બાલાશ્રમને આપ કેમ યાદ ન કરો ? તેના ચાલુ સમયને સારસ વ્યવસ્થા વિષે હાઈની દેશી દર્શાવ નહીં સં આપની મીલી નજર અને મદદનીશ

આચાર્ય રાખી રહ્યો છે.

૫૩
જો સિદ્ધક્ષેત્ર જૈન બા

માં
૨૧
૫૪
૨૨

સં. ભાવનગરની નામદાર કાઉન્સિલ એક એ.
નીરંદ્રેશનની આસ પરવાનગીથી.

શ્રી મહુવા ગૌરક્ષક

ઈનામી ફંડ.

કુલટીકીટો એકલાખ-એકટીકીટ રૂ.

કુલ ઇનામો ૬૨૭૯ રૂ. ૪૦૦૦૦ ચાખીશ હજારની

પહેલું ઇનામ રૂ. ૧૦૦૦૦ દસ હજારનું.

નશીબ અજમાવવાની આ તકનો લાભ લેવા
ટીકીટ જલદી ખરીદ કરો.

પહેલું ડ્રોઈંગ.

સંવત ૧૯૮૧ ના અશાઠ શુદ્ધ ૧ સોમવાર તા. ૨૨
મી જુન ૧૯૨૫ ના રોજ નીકળશે.

ઉદ્દેશ:-છેલ્લાં પાંચીશ વર્ષથી ચાલતી આ સં-
સ્થાદ્વારા કાયમ રક્ષણ-પોષણ પામતી સેંકડો નિરા-
ધાર ગાયોના કાયમી નિભાવ સાડ આ ફંડની યોજ-
ના કરવામાં આવી છે. હાલમાં આ સંસ્થા સાડ
પાંચસો ગાયોનું રક્ષણ કરે છે.

મહુવા,
(કાકીયાવાડ).

શેઠ હરીલાલ મનોરંજસ.
શેઠ નાથાભાઈ જીવનભાઈ.
ગાંધી હરજીવનદાસ માવજી.
આ. સેક્રેટરીઆ.

પત્ર વ્યવહાર નીચેના શીરનામે કરવો.

શ્રી ઓર્ગન્ટ-વડોલ ભીખાભાઈ ગાંડાભાઈ મોદી

૬. પીરજીવાની ઘેરી-ભાવનગર.

શ્રી જૈન પતિતા વિશ્રામ.

ગાપીપુરા-સુરત.

સ્થાપના.

આ સંસ્થા સ. ૧૯૭૧માં પ્રા.ત. અમરજીમ સીમર આ. ગામમાં વિજયવલ્લભમુરિ મહારાજ સાહેબના ઉપદેશથી સુરતમાં સ્થાપવામાં આવી છે.

શરૂઆત.

૧૦ વિદ્યાર્થીનીઓથી શરૂ કરેલ આ સંસ્થામાં અત્યારે ૪૦ વિદ્યાર્થીનીઓ લાભ લે છે. વિધવાઓ તેમજ ત્રણ વર્ષથી સોમ વર્ષની ઉંમરની બાળાઓ આ સંસ્થાનો પૂર્ણ લાભ ભોજવી રહી છે. સંસ્થા તરફથી પ્રગટ થયેલ રિપોર્ટ મંગાવીને વાંચો.

આસિડ આયક ૬૫-૦-૦. આસિડ ખર્ચ ૩૫૦-૦-૦ પુરિષ્કામ.

આ સંસ્થામાંથી દરરોજ સંસ્કારોવાળી કેળવણી પ્રાપ્તિ સંખ્યામાં બાળાઓ પોતાને ઘેર પાછી ફરી છે. જેમનાં જીવન અનુકરણીય નિવસ્યો છે.

પરમર્મમાં વટલી જતી, અનાથ જની જતી, રુમટી જતી, મૃતપ્રાણ થઈ જાય તેવી સંખ્યાબંધ નિરાશ્રિત બહેનો અહિં નવું જીવન અને ઉત્તમ સંસ્કારો પ્રાપ્તિ આદર્શ શાળાઓ જોઈ શકે છે. જેનો જાતે સુલાકાત લીધા શિવાય કાન્યેશ જવાલ આવી શકે.

જૈન પતિતા વિશ્રામ—

સુવચનમાં સાચી પહેલી આ આદર્શ જૈન સંસ્થામાં આપણી સ્વપ્નમાં જૈન ન્હાની મહેતી બહેનો ઉત્તમ સંસ્કારો પ્રાપ્તિ જીવન જીવતાં રીજે છે. ધાર્મિક-આધ્યાત્મિક-ધર્મ સંસારી ગૈરિક કેળવણી સાથે સંગીત-ભરત-શુભજની કેળવણી અપાય છે.

દૂર દૂરના ગામોની ન્હાની મોટી જહેનોને આ દાખલ કરી આદર્શ કન્યા ઉત્તમ ગૃહિણી અને વિદ્યા તૈયાર કરવામાં આવે છે.

પોતાના ખર્ચે પણ દાખલ થઈ શકાય છે.

વિધવા જહેનોનું સાદું પવિત્ર ધાર્મિક ભવન ખતમ પૂરતો પ્રયત્ન સેવાય છે.

અભ્યાસના પ્રકાર.

ધાર્મિક

નૈતિક

સામાયિક પ્રતિક્રમણવિધી, પ્રકરણો, તત્ત્વજ્ઞાન, આત્મજ્ઞાન, સંગીત સાથે પૂજાઓ, સ્તવનો.

નીતિ વિષયક તમામ જ્ઞાન

વ્યવહારીક

ઔદ્યોગીક

ગૃહશિક્ષણ, પાકશાસ્ત્ર, સંગીત હિન્દી, ગુજરાતી, સંસ્કૃત વિ.

ભરત, ગુંથણ, શીવણ, અને વ્યાયામ.

દાનના દરેક પ્રસંગે અને માંગલીક લગ્ન પ્રસંગે.

આ સંસ્થાને યાદ કરશો !

આપણી જહેનોના હિત અને આશ્રય અથે ચાલતી પારમાર્થિક સંસ્થામાં રહેતી અનેક અગવડો વેઠતી પાણી વિધ્યની ઉત્તમ શ્રાવિકાઓને રહેવા-આશ્રય લેવા.

મકાન પણ નથી.

સાત ક્ષેત્રને સંભાળનાર આ ઉત્તમ ક્ષેત્રને એક અગર વધુ ધનવાન ઉદાર દયાળુ દાતાર ગૃહસ્થ અથવા દયામય જહેન આશ્રમનું મકાન બંધાવી આપી પોતાનું નામ અમર કરી શકે છે.

પરંપરા, જમણવાર, શ્રીમંત અને જ્ઞાનમાં હમરોન રક્ષા ખર્ચે પાણી ન જોનાર ખર્ચાળ ધનાઢ્ય ગણાવે એનું જમાવડું હવે કરાવે અમરો !

અમરો ! અને આજે જ નિર્ધાર કરો તમારી લક્ષ્મી-સંપત્તિને આજે જ લખો. કોઈ પણ જાનના અકલંક સ્ત્રીકાનને હો.

અમર-આપણી સ્ત્રી

તે નિર્ધાર

સરદાર ! તમે સાવ ભોળો છો. રાગ તમારું ક્યંત માન્ય નહિ કરે, તો મે શું કરશો ?”

નાગડી એ વાતથી ચિંતિત વિભાસણમાં પડ્યો. તેણે કાણુવાર કીતે હતું. “પણ તે મારી વાતને શા માટે માન્ય નહિ કરે ?”

“આજપર્યંત વસ્તુપાળ તથા તેજપાળની વિરૂધ્ધની ધંણી વાતો મેના સાંભળવામાં આવી છે; પરંતુ દરેક વખતે એવી વાત કહેનારનોજ તેણે તિરસ્કાર કર્યો છે અને એટલાજ માટે તે તમારી વાતને માન્ય નહિ રાખે અને કદાચ તમારો તિરસ્કાર પણ કરશે.” નાગડે ઉત્તર આપતાં હતું.

ચિંતિત પુનઃ વિભાસણમાં પડ્યો. કેટલીક વારસૂધી વિચાર કર્યો પછી તેણે કહ્યું. “અમારા સંબંધના અંગે તે મારો તિરસ્કાર કરશે નહિ અને મારી વાતને કાલ્પપૂર્વક માન્ય નહિ, એવી મને ખાતરી છે. તેમ છતાં જો તે મારો તિરસ્કાર કરવા જેવી પ્રતિભા કરશે, તો હું એને સહન કરી કહી એવો નિર્ણય નથી.”

“હીં ક ત્યારે.” નાગડે કહ્યું. “તમારો રાગ ચીરધવળને જો કહે-લું થશે, તે કહેજો અને તેનું પરિણામ જો આવે, તે મને જણાવજો.”

“બહુ સાફ” મિત્રે કહ્યું. “પણ હવે ગ્રાંત ચિત્તથી આપણી મહત્વાકાંક્ષા પૂર્ણ કરવાનો દાર્ઘ્યમાર્ગ શોધી કાઢો. તમારા જેવા બાહ્યોશ પ્રકારને નિરાશ થવું, એ માન્ય નથી.”

નાગડે પોતાના પાળે કાચ ફેરવીને કહ્યું. “ધણા પ્રયાસોમાં નિષ્ફળતા મળે, ત્યારે મને તમારો બાહ્યોશ પ્રકાર પણ નિરાશ થઈ જાય, એ સ્વાભાવિક છે. મારા સંબંધમાં પણ એમજ બનવા પાડ્યું છે; પરંતુ તમારાં ઉત્તેજક વચનોથી મારામાં આશાનો પુનઃ સમાર થયો છે અને મને જણાય છે કે તમારા જેવા સર્વોચ્ચ સ્તરના પક્ષમાં દોષથી આપણે આપણી મુશ્કેલી પાડી નથી.”

“કહે.” નાગડે કહ્યું. “તમારો નિર્ણય બતાવો છે ?” ચિંતિત

પ્રત્યક્ષ

નાગડે કહ્યું. “રાગ વીરધવળ, મહામંત્રી અને કુમાર વીરમજી એ ચારે દેશી મહાજી, એ પ્રથમ ત્રણ પક્ષમાં દેશી મિત્ર આવે તેમ નથી. તેના દોષથી તેમને પક્ષમાં કદાચ

મહેતાની નિરાશા.

“ મહેતાજી ! એક તરફથી તમે નવી નવી બાજી રચતા બન્યો છો. બીજી બાજુથી નિરાશ અને દુઃખોત્સાદ બનતા બન્યો છો, એનું શું કારણ ? ”

“ એનું કારણ એજ કે મેં હજી સુધી એક બાજીમાં જીત મેળવી નથી. ” નાગડે તેની નિરાશાનું કારણ કહી બતાવ્યું.

“ પણ આ બાજીમાં ભગવાન સોમનાથની કૃપાથી તમે જીત મેળવી, એમ મને લાગે છે. ” સિંહે કહ્યું.

“ મને પણ એમજ લાગે છે. ” નાગડે કહ્યું. “ પરંતુ તમારે એકે દામ કરવાનું છે. ”

“ શું ? ” સિંહે જણાવવાની પૂછ્યું.

“ તમારા લાલ્લુજી અને તેજપાળના પુત્ર હુણસિંહ વચ્ચે ગાંઠ મેલી-સંબંધ છે, તે તોડાવવાનું દામ તમારે કરવાનું છે. ” નાગડે ઉત્તર આપતાં દામ કહી બતાવ્યું.

“ અને એ દામ કુ કરી શકોશ. ” સિંહે ગુસ્સે કહ્યું.

“ તો પછી આપણું દાવ જીતી શક્યું. ” નાગડે ઉત્સાહથી કહ્યું.

“ ત્યારે કુ તો નાગડે પુ. ” સિંહે આસન ઉપરથી ઉઠીને કહ્યું.

“ હાલે; પણ તો ૧ કદમમાં રાખીશ. ” નાગડે ભલામણ કરી.

“ તે બાબતનું નામ નિશ્ચિત રહે. ” સિંહે કહ્યું અને નાગડે મહેતાની રજા લઈ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

તે ગયા પછી નાગડે મહેતા ઉપર વિચારમનિ વિચારમાં બામમાં બેસી રહ્યો. તેને મિહની સમસ્યા દાવમાં જીત મેળવવાની આશા હતી. પરંતુ આપણે તેનું મન આશા અને નિરાશા આગળ લઈ.

પ્રકરણ ૨૧

અને

નવી બાજી

હજી રચતા

અને નિરાશા

મી કાંઈ વળે તેમ નથી અને યુવરાજમાં કાંઈ મહત્ત્વ નથી. પાછળ માત્ર રાજકુમાર વીસળ અને મારી ગણતરી મુજબ તેને પક્ષમાં લેવાપણે ગુમાવેલી બાળને છતી શકશું, એમ મારી મનોદેવતા કહે છે.

“તમારાં ક્યન ઉપરથી જણાય છે કે વીરધવળ પંછી વીસ રાજગાદીએ આવશે, એ શું સત્ય છે ?” સિંહે આશ્રમનો લાવ દર્શાને પ્રશ્ન કર્યો.

“એમાં અસત્યનો જરાએ અંશ નથી.” નાગડે જવાબ આપી. “કારણ કે યુવરાજ વીરમ એક નીચ નારીના મોહમાં ફસાઈ ગયેલા વાથી તેને હિતાહિતનું બાન રહ્યું નથી અને તેથી તે રાજગાદીએ અશકશે નહિ. વળી ખુદ રાજા પોતે પણ વીસળનાજ પક્ષપાતી છે.”

“સરદાર જ્યંતસિંહ વિશે તમે શું ધારો છો ?” સિંહે પણ પ્રશ્ન કર્યો.

“કેટલાક સમય પૂર્વે મેં સરદાર જ્યંતસિંહ મારફત એક વડા રથવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો અને મારા ધારવા મુજબ તમે પણ એથી હણીતા છો; પરંતુ ત્યારબાદ જ્યંતસિંહ જેવા સ્વામીપ્રોહી અને સ્વાસાધુ માણસને પક્ષમાં રાખવાથી લાભને બદલે નુકશાન વધારે થશે, એ જણાતાં મેં તેના સંબંધનો અને તેની સહાયનો ત્યાગ કર્યો છે અને હવે તેને આપણા પક્ષમાં લેવાને જરા પણ ખુશી નથી.” નાગડે જવાબ આપતાં પોતાનો મનોલાવ કહી બતાવ્યો.

“જ્યંતસિંહને માટે માને પણ એવોજ અભિપ્રાય છે: કારણ તે વિશ્વાસપાત્ર માણસ નથી.” સિંહે જ્યંતસિંહના સંબંધમાં પોતા અભિપ્રાય વ્યક્ત કરતાં પૂછ્યું. “પણ તમે વીસળને કેવી રીતે પક્ષ લેવા ધારો છો ?”

“એમાં ધારવું છે શું ?” નાગડે ઉત્તર આપતાં કહ્યું. “રાજકુમાર વીસળને આઠ આના તો આપણા પક્ષમાં મેં બેગવી દીધેલા છે.”

“ક્યારે અને કેવી રીતે ?” સિંહે અગ્નયન થઈને પૂછ્યું.

“યુવરાજપદની લાલચ આપીને.” નાગડે જવાબ આપ્યો.

“એવી લાલચ તો વસ્તુપાત્રે પણ આપી હશે. તેનું કેમ ? સિંહે ફરીને પૂછ્યું.

“તેમ છતાં તે આપણા પક્ષમાંજ રહે, એવી ગોઠવણ પણ મેં કરાખી છે.” નાગડે ઉત્તર આપ્યો.

“ત્યારે તો કીડ.” સિંહે સતોષ પામીને કહ્યું અને પંછી પ્ર

“ મહેતાજી ! એક તમ્બાકી તમે નવી નવી ખાઈ મનમાં રાખો છો. એ પીઈ બાલુઓ નિરાશ અને દુનઃશાન્ત બનના જાય છે. એનું શું ફળ ! ”

“ એનું ફળ એજ છે મેં દઈ રાખી એજ ખાઈમાં હવે મેં ફરીથી ” નાગડે તેની નિરાશાનું ફળ જણાવ્યું.

“ પણ આ ખાઈમાં બમવાન દામનાથની પાથી તમે જન મેં જોઈ, એમ મને લાગે છે. ” સિંદે કહ્યું.

“ મને પણ એમજ લાગે છે. ” નાગડે કહ્યું. “ પરંતુ તમારે એક દામ દરવાનું છે. ”

“ શું ? ” સિંદે જણાવવાથી પૂછ્યું.

“ તમારા ભાણેજ અને તેજપાળના પુત્ર હુણસિંદ વચ્ચે માંડેલી સંબંધ છે, તે તોડવવાનું દામ તમારે દરવાનું છે ” નાગડે ઉત્તર આપતાં દામ જણાવ્યું.

“ અને એ દામ કુ હરી શકોશ. ” સિંદે તુરતજ કહ્યું.

“ તો પછી આપણે દાવ છતાં શક્ય. ” નાગડે ઉત્સાહથી કહ્યું.

“ ત્યારે કુ હવે જાઉં છું. ” સિંદે આમન ઉપરથી ઉડીને કહ્યું.

“ લલે પણ મ કહ્યું નં લલવમા ગળગો. ” નાગડે બતાવણ કરી.

“ તે બાબતમાં તમે નીચ ન રહો. ” સિંદે કહ્યું અને નાગડ મહેતાની રજા લઈને તે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

તે ગયા પછી નાગડ મહેતા ઉંડા વિચારમાં વિચારમાં બાગમાં બેસી રહ્યો. તેણે સિંદની સમક્ષ દાવમાં છત મેળવવાની આશા બતાવી હતી; પરંતુ અત્યારે તેનું મન આશા અને નિરાશા વચ્ચે મોહા ખાતું હતું.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

મામે અને ભાણેજ.

નવ મહાશયમાં વર્ણવેલી ઘટના ઘટના પછી બે દિવસ બેટલો સમય અતિત થઈ ગયા હતા. વખત પ્રાનઝાગનો હતો. રાજકુમાર વીસળ તથા નવા મિત્ર અને મંત્રી તેજપાળનો પુત્ર હુણસિંદ બંને

મહાર સરોવરના કિનારે પોતાના ઘોડાને પાણી પાઈ રહ્યા હતા. રાજકુમાર તથા મંત્રીપુત્ર બંને ઘોડેસ્વાર બનીને સવારમાં વહેલા ફરવા જતા હતા. આજ પણ નિત્યના નિયમ મુજબ બંને મિત્રો ઘોડા ઉપર સવાર બનીને નજીકનાં ઉપવનમાં ફરવાને ગયા હતા અને ત્યાંથી પાછા ફરતી વારે તેમના તૃપાતુર થયેલા ઘોડાને પાણી પાવા માટે સરોવરના કિનારે ગયા હતા. ઘોડાને પાણી પાછ રહ્યા પછી તેઓ પ્રાતઃકાળ સમયની સરોવરની નૈસર્ગિક શોભા જોવાને એક ઘાટ ઉપર આવીને ઉભા રહ્યા. પાટણના સોલંકી વંશીય રાજા દુર્ણદેવની રાણી મીનકા દેવીએ બંધાવેલું મહાર સરોવર અતિ વિશાળ હતું. તેને ચારે બાજુ પથરોવડે બાંધી લેવામાં આવેલું હતું અને જુદા જુદા ભાગમાં ચાર ઘાટ અને ચાર શિવાલય બાંધીને લોકોને ન્હાવા ધોવાની તથા દેવદશ નની સગવડતા ફરી આપેલી હતી. સરોવરનું જળ સ્વચ્છ અને શુદ્ધ હતું અને તે ઉપર પ્રભાતકાલિન બાલરવિનાં આછાં સોનેરી કિરણે પડવાથી જળની સ્વચ્છતા અને શુભ્રતામાં ઓર વૃદ્ધિ થતી હતી. સૂર્યનો ઉદય થતાં સરોવરની મધ્યમાં રહેલાં કમળનાં પુષ્પો ખીલી નીકળ્યાં હતાં અને તેની અતિ તીવ્રતર સુવાસથી સરોવરનો તીરપ્રદેશ ગંધમય બની ગયો હતો. સરોવરના એક ઘાટે પુરુષો અને બીજા ઘાટે સ્ત્રીઓ સ્નાનાદિ ક્રિયા કરતાં હતાં તથા ત્રીજા અને ચોથા ઘાટે નગરની નારીઓ પીવાને માટે પાણી ભરતી હતી. સારાંશ કે મહાર સરોવરનો સમસ્ત તીરપ્રાંત સ્ત્રી-પુરુષોથી ભરેલો જોવામાં આવતો હતો વીસળ તથા લુણસિંહ સરોવરનું આ મનોહારી દૃશ્ય જોતાં જોતાં અને મનમાં આનંદનો અનુભવ કરતાં કરતાં એક ઘાટ ઉપરનાં શિવ લયના બહારના ઓટા ઉપર આવ્યાને બેઠા.

ઓટા ઉપર બેઠા પછી રાજા રહીને લુણસિંહે વીસળ ઉદ્દેશીને કાંઈક મર્મથી પૂછ્યું. "રાજકુમાર ! સાંભળ્યું છે કે દુર્ણદેવેશની કન્યાઓ રૂપમાં જરા સ્વામળી હોય છે; પરંતુ લાવણ્યનો તો લાંડર હોય છે, એ શું સાચી વાત છે ?"

"હા; તમે સાંભળેલી વાત ઘણે અંશે સાચી છે." વીસળે જવાબ આપ્યો.

"અને તેઓ દુરિશ્ચિત હોવાની સાથે સંગીત, ચિત્ર તથા કાવ્યનાદિ કળાઓમાં કાઢી દુરુણ હોય છે, એ પણ શું સાચું છે ?" લુણસિંહે ફરીને પણ દુર્ણદેવની કન્યાઓ સંબંધી પ્રશ્ન કર્યો.

"એમાં પણ ઘણો સત્યાંશ છે." વીસળે ઉત્તર આપ્યો.

“ત્યારે તમે પૂરું બાળ્યાણી કે દુષ્ટાટક નરેશની કુંવરી સાથે તમારું સ્થન થયું.” હુણસિંહે મહાજ સ્મિત કરીને કહ્યું.

“ત્યારે તમે પણ દુષ્ટાટકની કોઈ સ્થામણી કન્યા સાથે સ્થન કરીને શા માટે બાળ્યાણી બનતાં નથી ?” વીસજે જરા ગંભીર બનીને સ્વામી કહ્યો.

“હું એજ વિચારમાં છું; પરંતુ મને તેથી કન્યા કોણ લાવી આપે ?” હુણસિંહે પણ ગંભીરતા ધારણ કરીને ઉત્તર આપતાં પૂછ્યું.

“તમને જો સ્થામણી સ્ત્રી પસંદ હશે તો હુંજ તેથી કન્યા સાથે તમારું સ્થન કરાવી આપીશ.” વીસજે ઉત્તર આપ્યો.

“તો આપણે તૈયાર હીએ.” હુણસિંહે કહ્યું અને પછી પૂછ્યું.

“પણ રાજકુમાર ! મને પૂછવા દો કે શું તમને સ્વામી પસંદ નથી ?”

“શા માટે પસંદ ન હોય ? દારણ્યુકે સ્વામતા જોજ ખરેખરે રૂપ છે !” વીસજે આમિતતાથી જવાબ આપ્યો.

“રાજકુમાર !” હુણસિંહે કહ્યું. “તમારાં આર્થિક કથનથી જાણાય છે કે તમે સ્વામી સ્ત્રીને પસંદ કરના નથી અને તેથી દુષ્ટાટક નરેશની કુંવરી કે જેને તમે પરગુણે કમણાં લાવ્યા હો, તેને તે સ્વામી દોષનાં દારણ્યુક કદાચ આદર્શ પૂજા નહિ દો; પરંતુ મારે કહેવું જોઈએ કે સ્વામતા એ કુરૂપ નથી, કિન્તુ સૌંદર્યનો એક મનોહારી પ્રકાર છે. ખરીરીને તો મુખ, નાસિકા કંઠમાર્ગ પ્રમુખ અવયવોનું બેડાગપણ અને લાવણ્યવિનતા જોજ કુરૂપ છે; નહિ કે સરીરની સ્થામતા; દારણ્યુકે જે સ્વામતાની કુરૂપમાં મળના થતી હોત, તો સ્વામતા શ્રી કુરૂપની પાછળ ગોપીએ માંડી બનત નહિ. આ ઉપરથી મારે કહેવાનો આશય એ છે કે કોઈ સ્ત્રી સરીરે લાજે સ્વામ દોય; પરંતુ તે સાથે તેના પ્રત્યેક અવયવે સુકોમલ, સુમંદિત અને લાવણ્યથી જરૂર દોય, તો તેની મુંદર સ્ત્રીમાં મળના કરવામાં કશી પણ દરકાર નથી.”

હુણસિંહ : “તમને બધ થયો એટલે વીસજે દુરનજ કહ્યું. હુણસિંહ ! તમે તમા સ્ત્રીના આદર્શ બધા વખાણ કરે છે અને સ્વામતાની કુરૂપમાં મળના કહે છે, તેથી જાણાય છે કે તમારું સ્થન કોઈ સ્વામતા ર થતી કન્યા સાથે થવાના હશે. હીક ત્યારે તમે પણ મારા જેવા બહુરસદાગ તો ખરાજ !”

“મારા સ્થન કોઈની સાથે થવાનું નહીં થયું નથી.” હુણસિંહે જરા દમ્બિત. “પણ ક્યાંજો અને સ્વામતાની સ્ત્રી એ કન્યા.

મહારાજ સરોવરના કિનારે ગોતાના ઘોડાને પાણી પાઈ રહ્યા હતા. રાજકુમાર તથા મંત્રીપુત્ર બન્ને ઘોડેસ્વાર બનીને સવારમાં વહેલા કરતા હતા હતા. આજ પણ નિત્યના નિયમ મુજબ બન્ને મિત્રો ઘોડા ઉપર સવાર બનીને નજીકનાં ઉપવનમાં ફરવાને ગયા હતા અને ત્યાંથી પાછા ફરતી વારે તેમના ત્યાગુરુ શ્રીમદ્દા ઘોડાને પાણી પાયા માટે સરોવરના કિનારે ગયા હતા. ઘોડાને પાણી પાછ રહ્યા પછી તેઓ પ્રાતઃકાળ સમયની સરોવરની નૈસર્ગિક શોભા જોવાને એક ઘાટ ઉપર આવીને ઉભા રહ્યા. પાટણના સોલંકી વંશીય રાજા કુર્ણુદેવની રાણી મીનકા દેવીએ બાંધાવેલું અલ્હાર સરોવર અતિ વિશાળ હતું. તેને ચારે બાજુથી પથરાયેલે બાંધી લેવામાં આવેલું હતું અને જુદા જુદા ભાગમાં ચાર ઘાટ અને ચાર શિવાલય બાંધીને લોકોને ન્હાવા ધોવાની તથા દેવદંડા નની સગવડતા કરી આપેલી હતી. સરોવરનું જળ સ્વચ્છ અને શુભ હતું અને તે ઉપર પ્રભાતકાલિન બાલરવિનાં આજ્ઞાં સોનેરી કિરણ પડવાથી જળની સ્વચ્છતા અને શુભતામાં ઓર વૃદ્ધિ થતી હતી. સર્વેનો ઉદ્ધય થતાં સરોવરની મધ્યમાં રહેલાં કમળનાં પુષ્પો ખીલી નીકળ્યાં હતાં અને તેની અતિ તીવ્રતર સુવાસથી સરોવરનો તીરપ્રદેશ સુગંધમય બની ગયો હતો. સરોવરના એક ઘાટે પુરૂષો અને બીજા ઘાટે સ્ત્રીઓ સ્નાનાદિ ક્રિયા કરતાં હતાં તથા ત્રીજા અને ચોથા ઘાટે નગરની નારીઓ પીવાને માટે પાણી ભરતી હતી. સારાંશ કે મહત્ત્વ સરોવરનો સમસ્ત તીરપ્રાંત સ્ત્રી-પુરૂષોથી ભરેલો જોવામાં આવતો હતો. વીસળ તથા હુણસિંહ સરોવરનું આ મનોહારી દૃશ્ય જોતાં જો અને મનમાં આનંદનો અનુભવ કરતાં કરતાં એક ઘાટ ઉપરનાં શિવાલયના બહારના ઓટા ઉપર આવીને બેઠા.

ઓટા ઉપર બેઠા પછી કાણુ વાર રહીને હુણસિંહે વીસળ ઉદ્દેશીને કાંઈક મર્મથી પૂછ્યું. “ રાજકુમાર ! સાંભળ્યું છે કે કુર્ણુ દેશની કન્યાઓ રૂપમાં જરા સ્થામળી હોય છે; પરંતુ લાવણ્યનો ભંડાર હોય છે, એ શું સાચી વાત છે ? ”

“ હા; તમે સાંભળેલી વાત ઘણું અંશે સાચી છે. ” વીસળે જવાબ આપ્યો. ”

“ અને તેઓ સુશિક્ષિત હોવાની સાથે સંગીત, ચિત્ર તથા પ્રત્યાદિ કળાઓમાં ઘણી દુરાળ હોય છે, એ પણ શું સાચું છે ? ” હુણસિંહે ફરીને પણ કુર્ણુદેવની કન્યાઓ સંબંધી પ્રશ્ન કર્યો.

“ એમાં પણ ઘણો સત્યાંશ છે. ” વીસળે તુરતજ ઉત્તર આપ્યો.

"રાજકુમારની સાથે દરવા દરવામાં હું છામારે ખુશી ન
હો !" લુણસિંહે સીધો ઉત્તર આપવાને બદલે સામેા પ્રશ્ન કર્યો.

એના ઉત્તરમાં સિંહ ઉતાવળથી બોલવા જતો હતો, તેને
રોકવાને વીસવે હતું. " પણ મામા ! બાપા પ્રભો 'પૂજ્યજી' તમારે
પ્રયોજન છે ? હું અને લુણસિંહ બંને મિત્રો છીએ અને તેથી અમે
કશી જ સાથે દરીએ દરીએ, એમાં ખુશી કે નાખુશીનો સ્વાદ જ
હો. "

" બહુ સારું " સિંહે જવાબતા મને હતું. " તમને એ વાત
સંદે ન હોય, તો હું તમારા મિત્ર લુણસિંહને એ વિષયમાં કાંઈ પૂછીશ
નહિ. પણ તમે શહેરમાં ક્યારે જવાના છો ? "

" કેમ, મારું કાંઈ ખાસ કામ છે ! વીસજી પૂછ્યું. "

" ના, ના. કાંઈ ખાસ કામ તો નથી. " સિંહે જવાબ આપતાં
હતું. " હું તો સામાન્ય રીતે માત્ર જણવાના આશયથી જ પૂછું છું. "

" દવે કાંઈ બહુ વાર નથી. " વીસજી હતું. " મહાદેવનાં દર્શન-
દરી સહજે તેટલી જ માત્ર વાર છે. " એમ દરીને વીસજી એટલા ઉપરથી
હિંચો અને તે સાથે લુણસિંહ અને સિંહ પણ ઉઠ્યા. તેઓ ત્રણે
શિવાલયમાં થી રાંદરના દર્શન દરીને યોડેસ્વાર યુવાં અને પોતાના
થેલોએને નગર તરફ ચલાવ્યા. થોડા અમયમાં તેઓ રાજમાર્ગે ચડીને
રાજમહાલના મુખ્ય દરવાજા આવી પહોંચ્યા.

દરવાજાનાં દારની બહાર પોતાનો થોડો રોકી રાખીને લુણસિંહે
વીસજીને ઉદ્દેશીને હતું. " હું દવે રજા લઉં છું, રાજકુમાર ! "

" બહે, પણ પાછા ક્યારે મળશો ? " વીસજી તેને રજા આપનાં
જણવા માંડ્યું.

" મધ્યાહ્ન પછી. " લુણસિંહે ઉત્તર આપ્યો.

" હો ! " વીસજી હતું અને તે તથા સિંહ રાજવાસની અંદર
ગયા. રાજવાસમાં પ્રવેશીને વીસજી તેના મહેલમાં ગયો અને તેનો
મામેા સિંહ પણ તેની સાથેજ ગયો. થોડો માણસને સોંપી તથા કપડાં
ઉનારીને વીસજી તેના મામાની પાસે જઈતો ગયો.

થોડીવાર બન્ને મૌન બેસી રહ્યા તે પછી સિંહે મૌનનો ભંગ
દરીને પૂછ્યું.

" સુવરાજ વીરમના તમે કાંઈ સમાચાર આંખત્યા છે કે નહિ ? "

" હા સમાચાર ? " વીસજી આતુરતાથી સામેા પ્રશ્ન કર્યો. "

“સમાચાર તો એજ કે હાલમાં તે ક્યાં છે? થોડા વખત
મેં સાંભળ્યું હતું કે તે પાટણ ગયેલ છે.” સિંહે કહ્યું.

“વીરમદેવ પાટણ ગયાની હકીકત મારા સાંભળવામાં
હતી ખરી.” વીસળે કહ્યું.

સિંહે તેનાં ભાણેજ પ્રત્યે એકધ્યાનથી નોંધને ધરું
આપતો, બધા પ્રસંગો તથા બધા સંયોગોનો વિચાર કરતો
છે કે તમે રાજગાદીના ઉત્તરાધિકારી બની શકશો.”

વીસળે તીક્ષ્ણદષ્ટિથી તેના મામા પ્રત્યે નોંધને પૂછ્યું.
“કેવી રીતે કેમ?” સિંહે જવાબ આપતાં કહ્યું,
પિતા વીરમદેવથી નાખુશ છે અને રાજ્યના મંત્રીઓ તમ
છે, તેથી તથા બીજાં અનેક કારણોથી તમે રાજગાદીના ઉ
ચિત્ત શિક્ષા, એવો સંપૂર્ણ સંભવ છે.”

“કદાચ એવો સંભવ હશે.” વીસળે કહ્યું. “પરંતુ
દેવના હક્કની આડે આવવામાં ખુશી નથી.”

“આમાં તમારે ક્યાં આડે આવવાનું છે?” સિંહે
મારા પિતા, મંત્રીઓ અને પ્રજા તમને રાજગાદીના ઉ
દ્ધારવા માગતા હોય, તો તમારે સામાયે આનાકાની કરવી

વીસળ કાંઈ પણ નાદ બોલતાં ચૂપ બેસી રહ્યો.

સિંહે તેને ચૂપ રહેલો નોંધને ગંભીરતાથી ઠરું.
ન્યાયમંત્રી નાગદ મહેતા તમનેજ યુવરાજ માનીએ છીએ
ધોળકાનીજ નહિ કિન્તુ પાટણની રાજગાદી પણ મળે,
મમ્મં છીએ.”

વીસળ તેના મામા પ્રત્યે એકધ્યાને નેત્ર રાખી.

“જનુ તમને મારે સ્વપ્નનાં સ્વપ્ન એક વાત
સિંહે વાળેલાં સ્વપ્નનાં સ્વપ્ન કહ્યું.

“તો મને કહેવાનું છે કે વીસળ સ્વપ્નનાં સ્વપ્ન
કહ્યું.

સિંહે વીસળને સ્વપ્નનાં સ્વપ્ન કહેતાં કહ્યું.
મારી જાણ છે.”

“તમે મને કહેવાનું છે કે વીસળ સ્વપ્નનાં સ્વપ્ન
કહ્યું.

“તમે મને કહેવાનું છે કે વીસળ સ્વપ્નનાં સ્વપ્ન
કહ્યું.

“તમે મને કહેવાનું છે કે વીસળ સ્વપ્નનાં સ્વપ્ન
કહ્યું.

“તમે મને કહેવાનું છે કે વીસળ સ્વપ્નનાં સ્વપ્ન
કહ્યું.

“ એનું કારણ ! ” વીસજે તુરતજ પૂછ્યું.

“ એનું કારણ સ્પષ્ટ છે; પરંતુ હું કહીશ, તે તમારા માનવામાં આવશે નહિ. ” સિંહે ઉત્તર આપતાં કહ્યું.

“ પણ તમે કહો તો ખરા. ” વીસજે જાણવા માગ્યું.

“ વીસજેય ! ” સિંહે ગંભીર મુદ્રા ધારણ કરીને કહ્યું. “ લુણ-
કંદ તમારી સાથે શામાટે મૈત્રીસંબંધ રાખે છે, એનું કારણ તમે જો
જાનતા હો, તેથી જુદું જ છે. તમે એમ માનતા હસો કે તે તમારી સાથે
કંદ મૈત્રીભાવ રાખતો હશે; પરંતુ મારે કહેવું જોઈએ કે તમારી એ
માન્યતા તદ્દન ખૂસભરેલી છે; કારણકે મદસ્વાકંક્ષી વસ્તુપાળ તથા તેજ-
પાળના એક વિશિષ્ટ સ્વાર્થમય હેતુને લક્ષનેજ તે તમારો મિત્ર થયો છે.
વસ્તુપાળ અને તેજપાળ તમને પોતાના કાંશુમાં રાખવા ઇચ્છે છે.
તમને ધિગજાની અને બની શકે તો પાટંચુંની રાજગાદીએ સ્થાપી તેઓ
પોતાનાં અનેક શુભો સ્વાર્થ સાધી લેવા માગે છે અને તેમના નિર્માસ્ય
અદ્વિસામય ધર્મને રાજધર્મ બનાવી કૌવધર્મ ઉપર વિજય મેળવવાને
ચે છે. ”

વીસજ તેના મામાનાં કથનને એકંવાનું સાંભળી રહ્યો હતો.

“ અને રાજકુમાર ! ” સિંહે સ્વરમાં કંઈક ગ્નેર લાવીને કહ્યું.

“ આ ઉપરાંત તેઓ આ પ્રેરણના માંડલિક અને બની શકે તો સ્વતંત્ર
રાજ થવાના પણ પ્રયાસમાં છે. ”

“ મામા ! ” વીસજેને તુરતજ કહ્યું. “ તમારી વાત તદ્દન
અસંભવિત અને નહિ માનવા જેવી છે. ”

“ એ તો મે પ્રથમથીજ કહ્યું હતું કે મારી વાત તમારા માન-
વામાં આવશે નહિ. ” સિંહે ભવિષ્યવાદી જેવો ટોળ કરીને કહ્યું.

“ પણ તમારી વાત નાસ્તી દોષાનો પુરાવા શો છે ! ” વીસજેને
પ્રશ્ન પડ્યો.

પુરાવા એક નહિ પણ અનેક છે. ” સિંહે એકદમ જવાબ આ-
પ્યો. “ પણ અત્યારે તો એકજ પ્રશ્ન આપવાનું બચી પાડે છે. ધિગજ
શ રાજગાદી નમસ્કાર અને સમસ્ત મેન્ય તેઓના નામામાં છે
અને ૧૯૧૧ ના ૧૯૦૦ ના એકજ કાળમાં તમારા પિતાને પદચટ્ટ કરી રા-
જગાદીને પ્રાપ્ત કરી દે તેમ છે. ”

“ પણ તેમ. એ. પિતાના પામ વિવાદ અને સંબંધના વાત-

માર સેવક છે તેઓ એવું કહ્યું કે હામ ક્રિ. પણ કંઈ નહિ, એવી
આત્મનો છે. " વીસળે દરજા પાડે છે. "

" તમારા વિના જેવો બોગા અને મરડા છે. તેમને વધારે
મેંદા માણસોની ખરીદા નથી. " સિંહે કહ્યું. " વળી તમે વસ્તુ
તથા તેજપાળને રાજ્યના વિચાર તથા વધારે સેવકો માનો છો; તે
તેમાં તમારી મુલ્યાંકન છે; કારણ કે રાજ્યલોક આગળ મોટા પુરો
લાચાર અને ન કરવાનું કાર્ય કરવાને તત્પર અને બળ છે. તો
વસ્તુપાળ તથા તેજપાળ જેવા મનુષ્યાકાંક્ષી અને સ્વાર્થસાધુ પુરો
શો વિશ્વાસ ? "

" મામા ! તમે કહેા છો, તે પ્રમાણે એ બન્ને લાકડા મક
કાંક્ષી હશે; પરંતુ મારી માન્યતા મુજબ સ્વાર્થસાધુ તો નથી; કે
કે તેમની નિસ્વાર્થવૃત્તિ ધણા પ્રસંગે મારા જીવમાં આવી છે
તેથી હું તો તેમને વિશ્વાસુ અને વધારેજ માનું છું. " વીસ
ગંભીર વાણીથી કહ્યું. " તેમ છતાં રાજ્યલોકને વશ થઈને તમે
છો તે મુજબ તેઓ કદાચ મારા પિતા અને રાજ્ય પ્રત્યે બેવકા
તો તેમના એ આશયમાં તેઓ જરા પણ કાવશે નહિ; કારણ કે
મહાત્મ કરવા જેટલું મારા બાહુમાં બળ છે. "

" વીસળદેવ ! તમારી એ ધારણા ખોટી છે અને યાદ ર
કે તમારે એ માટે ભવિષ્યમાં પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે. " સિંહે
પણ ભવિષ્યવાદી બનીને લયનું દર્શન કરાવ્યું.

વીરમ કરતાં વીસળ વધારે બુદ્ધિશાળી અને કુરલ સ્વભ
હતો; પરંતુ તેને રાજકીય વિષયનો અને તેના અંગે રચાતી ખ
અનુભવ ન હતો અને તેથી સિંહની વાત સાંભળીને તે વિચારમાં
ગયો. નાગડ મહેતાએ પણ તેને પૂર્વે વસ્તુપાળ તથા તેજ
સંબંધમાં આવીજ વાત કરી હતી. એ વાત ફેટલે દરજા સાચી
તેની એ અનુભવહિન યુવકમાં સ્વતંત્રતાથી તૂલના કરવા જેટલી શ
હતી. એક તદ્દન અસત્ય વાત પણ જ્યારે વારંવાર સાંભળવામાં
છે, ત્યારે સરલ સ્વભાવના માણસનાં હૃદયમાં શંકાને સ્થાન મ
એ મનુષ્યસ્વભાવના સામાન્ય નિયમ મુજબ વીસળનાં હૃદયમાં
વસ્તુપાળ તથા તેજપાળની વધારે અને નિસ્વાર્થ રાજ
સંબંધમાં સ્વભાવિક રીતેજ શંકાને સ્થાન મળ્યું, તો પણ બુદ્ધિ
મૈત્રીસંબંધમાં તેને કશો પણ સ્વાર્થ જણાયો નહિ અને તેથી તેણે
" મામા ! મારી ધારણા ખરી હોય કે કદાચ ખોટી હોય, એ જ

જે; પરંતુ મને હુણ્મિંદની મૈત્રીમાં સંદેહ પણ સ્વાર્થનો અંશ હોવાનું
જણાતું નથી. તેના જેવો સરસ અને શુદ્ધ હૃદયનો બીજો યુવક નથી. "

સિંદે પૂછે ગંબીરતા ધારણ કરીને ગંબીર વાણીથી કહ્યું;
" વીરગદેવ ! મારા બોળા બાબુજી ! તમે દેવળ નિખાલસ દિલના અને
સરસ સ્વભાવના છો અને નેથી તમે ઉગ્રાનું એટલું દૂષણ દેખો છો;
પરંતુ તમારા રિતેન્દ્રુ આમા તરીકે મારું કર્તવ્ય છે કે મારે તમને
અનુચિનિથી જાણીતા કરવા અને યોગ્ય સલાહ આપવી. તેમ છતાં
મારી વાતને આથી મંનવી કે નહિ અને મારી સલાહને માન આપવું કે
નહિ, એ વિચારવાનું કામ તમારું છે. "

વીરગ પૂર્ણ વિચારમાં પડી ગયો. તેણે ફેરલોક સમય પર્ષિત
વિચાર કરીને હાંદક મિંતાભરી વાણીથી પૂછ્યું. " ત્યારે તમારી સલાહ
નો એથીજ છે કે મારે હુણ્મિંદની મૈત્રીનો ત્યાગ કરવો અને અનુપાળ
નિયા તેજપાળથી મેનના રહેવું ? "

" અવશ્ય. " સિંદે તુરતજ જવાબ આપ્યો અને કહ્યું. " અને
તે સાથે તમારે નાજક મહેતા ઉપર વિશ્વાસ ગાળવો અને તેની સલાહ
મુજબ વર્તવું. "

સિંદની સચાટ વાત અને દિનકારક જણાતી સલાહથી વીરગ
વધારે સંકારીન થયો. તેણે શાંતિ અને ધીરજથી કહ્યું. " મામા !
તમે હરેલી વાત અને તમે આપેલી સલાહના મંબધમાં હું સપૂર્ણ
વિચાર કરી લેતો છું અને જો મને તે યોગ્ય અને દિનાવદ જણાશે, તો
હું તે પ્રમાણે વર્તીશ. "

" બસ, તમારે વિચાર કરવો હોય, તો ખુશીથી કરો; પરંતુ
વિચાર કરવા માં તમારે વખતને મુકાવતો નહિ. " સિંદે કહ્યું.

વીરગદેવ હાંસ પણ નહિ બોલતાં સુષ બેઠી રહ્યો
હવે વીરગને વિચાર કરવાની તક આપવી જોઈતી, એમ વિચારી
સિંદે ઉભા થઈને કહ્યું. " હ હવે જાઉં છું. "

એના જવાબમાં વીરગે માત્ર પોતાનું અન્નક નમામ્યુ. તે જોડ
મિંદ ધીર, ધીરે ખડો ત્યાગ કરી ગયો અને વીરગે હાંસ વિચારમાં
ઉતરી પડતા ત્યા જોઈતા તેમ બેઠી રહ્યો. તે આ પ્રમાણે ફેરલોક વખત
એક રહેત, એ રહેતુ મુનોષ છે પરંતુ ફેરલોક વત પડી એક રાત્રી
અંધમાં એકાએક જાગળાયા હરેવ બાંધતી રહ ગયા છે, એમ કહી ત્યારે
જ તે જાગ્યો નહિ પણ પડેલો અને ઘાંટીલો સર્વ શત્રુઓએ એક

પ્રકરણ ૨૨ મું

પ્રેમનો વિજય.

ભુગુકચ્છના શેઠ રાજચંદ્રની પુત્રી યશોમતીએ સમાજ, અને દેશની સેવાને જીવનનું મુખ્ય કર્તવ્ય માનવાની પોતાની જોડી સિદ્ધાયળની પવિત્ર ભૂમિ ઉપર આચાર્ય શ્રી વિ. ને. સિ. સન્મુખ વ્યક્ત કરી હતી, તે ઇચ્છાની પૂર્તિને માટે તેણે પોતાનું જીવન કુમારી અવસ્થામાં વ્યતિત કરવાનો વિચાર કેટલાક સમય કરી રાખ્યો હતો. તેણે આ વિચાર કર્યો, ત્યારે તેની ઉમ્મર પંદરેક વર્ષની હતી એટલે કે તે યૌવનાવસ્થામાં પ્રવેશી ચુકી હતી પરંતુ તેના પિતાએ તેને એવી રીતે ઉછેરી હતી તથા કેળવી હતી તેનું મન એટલી ઉમ્મર સુધી નિશ્ચળ અને વિદ્યારહિતજ રહેવા પાડે હતું. ત્યારપછી ભુગુકચ્છમાં એક સમયે એક યુવક તેની નજરે પડે અને તે સમયથી યશોમતીનું નિશ્ચળ ચિત્ત ધીમે ધીમે ચંચળતાને વળનનું જતું હતું. આ યુવક તે હુણસિંહ હતો અને તેને જોયા પે તેનાં શાંત મનમાં અનેક પ્રકારનાં તરંગો ઉઠતા હતા; પરંતુ વાર્તા દારણને તે જાણી શકી ન હતી. એ પછી ઘે.ળકા આવી અને ત્યારે શ્રીમાન વસ્તુપાળે કે દેલા સંઘ સાથે શ્રી સિદ્ધાયળની યાત્રાએ ગયે ત્યાં સમાજ, ધર્મ અને દેશની સેવાને જીવનનું મુખ્ય કર્તવ્ય માનવાની ઇચ્છા આચાર્ય સન્મુખ જાહેર પણ કરી. આ સમય દર તે હુણસિંહને વખતોવખત જાણતી હતી તથા તે સાથે સાથે તેનું વધારે ને વધારે અસ્થિર થતું જતું હતું. યાત્રાએથી પાછા આવ્યા છેવટ ઘે.ળકામાં મંત્રાશ્વર વસ્તુપાળના આવાસમાં તેને હુણસિંહ પ્રથમ પરિચય થયો અને તેણે તેની સાથે જીવનના આદર્શ વિષે વાતો પણ કરી. ત્યાર બાદ તે તેના પિતાની સાથે ભુગુકચ્છ તો પરંતુ તેનું હિત ઘે.ળકામાંજ રહ્યું હતું કે તેની સાથે આવ્યું હતું તે ભુગુકચ્છથી પુનઃ ઘે.ળકામાં આવી, ત્યાં સુધી તેના સમ આવી શક્યું ન હતું. અ. મુખ્યા અને અસાત યૌવના યશો જીવનના દનિદાસ છે.

આ વખતે તેને ઘે.ળકામાં આવવાનું શું કારણ હતું, એ પણ જાણતી ન હતી; પણ કાંઈ એ વિષયમાં તેને પ્રશ્ન કરતું, પદ્માના આશ્રમે કારણરૂપે જાણવાની હતી અને પદ્મા એ વાત સ્વીકાર કરતી ન હતી.

શ્રેયોમતી એ કે રચા કરતાં વધમાં નાની હતી; પરંતુ પદ્મા સ્વભા-
વમાં હતી મુઝા બાલિકા જેવીજ રહેલી હોવાથી તેની અને શ્રેયોમતીની
વચ્ચે સમાન વયની સખીઓ જેવો સ્નેહ જાગ્યો હતો. બોજન વગેરે
કાર્યમાંથી નિવૃત્ત બનીને આ બન્ને સખીઓ-એક તરફથી અને એક
બવચરિત-આવાસના પાછલા કાગમાં આવેલા વાણનાં એકાંતિક
સલામંડપમાં આવીને વાર્તાવિનોદ કરતી બેઠેલી હતી. એ વખતે એક
રિચારિયા સલામંડપમાં આવી પહોંચી અને પદ્માને વસ્ત્રમાં છૂપાવેલી
ઠાણ વચ્ચે આવીને તથા નેત્રસંકેત કરીને ત્વરાથી પાછી ચાલી ગઈ.
પદ્માએ એ વસ્તુને પોતાના કાંધમાં છૂપાવેલી રાખીને શ્રેયોમતીની સામે
બેઠી અને સહેજ રિખત કરીને પૂછ્યું. “શ્રેયોમતી ! કહે બેઠબે, આ
શી વસ્તુ હતી ?”

“તમે એ વસ્તુને ખુશ્કી કરી બતાવો એટલે હું તુરતજ કહી આ-
પીશ કે એ શી વસ્તુ છે !” શ્રેયોમતીએ આકતરી રીતે વસ્તુને ખુશ્કી
કરવાની શ્રમના કરતાં જવાબ આપ્યો.

“તે હું તેની ઉપરનાં વસ્ત્રને દૂર કરી દઉં તો તું કહી આપ,
એમાં આશ્ચર્ય શું છે ?” પદ્માએ કહ્યું.

“એમાં આશ્ચર્ય નો કાંઈ નથી.” શ્રેયોમતીએ જવાબ આપનાં
શ્રમ કર્યો. “પણ વસ્ત્રમાં છૂપાવી રાખેલી વસ્તુને નજર નિહાળ્યા વિના
મારાથી શી રીતે કહી શકાય કે તે અમુકજ વસ્તુ છે ?”

“હા, એ પાનને જવાડે.” પદ્માએ તુરતજ કહ્યું. “પણ મેં આ
વસ્તુ તારા મારેજ મચાવી છે, શ્રમજી !”

શ્રેયોમતીએ દગલાં દગલાં કહ્યું. “તારે એ વચ્ચે કાંઈ સ્વાદિષ્ટ
કાંઈ કે આપનાં ઉત્તમ પદાર્થ હતી, કારણ કે તમે અને ખાવાની વચ્ચે
વખતોવખત આપ્યા હો. હો અને તેથી આ વખતે પણ એવીજ ઠાણ
સારી ખાવાની વસ્તુ દોરી બેઠબે, એવી મારી માન્યતા છે; પરંતુ
આજાર નને અને આશ્ચર્યજનક બદલ જમાડેલી દોવાથી હું એને ખાઈ
કરીશ નહિ.”

“તારે આ વસ્તુ તારે બતાવવી નથી ?” પદ્માએ શ્રમ કર્યો.

“નિમુજ નહિ.” શ્રેયોમતીએ એટલી જ પડી.

“પણ તારા શરમાળ બેઠબે જમાડી નહિ.” પદ્માએ વચ્ચે
જમા દૂર કરીને કહ્યું.

“હા.” શ્રેયોમતીએ કહ્યું. “તે મને તેજ દગલો કરી

હશે કે ગમે તેવો મિષ્ટ પદાર્થ હશે, તો પણ હું તેને અત્યારે નથી, એ ચોક્કસ છે.” પદ્માએ એમ કહી પદ્માએ એમ વચ્ચેમાં છૂપાવી રખેલી વસ્તુને તિમાંથી બહાર કાઢી અને સામે તેને પકડી રાખી.

એ વસ્તુ યશોમતીની નજરે પડતાંજ તેનામાં અવનવું થઈ ગયું. તેનાં સુંદર વદનકમળ ઉપર આશ્ચર્યની સ્પષ્ટ છાયા ગઈ અને તેનું કાંઈક ઉત્તેજ બનેલું વૃક્ષસ્થળ જોરથી ધડકવા લાગ્યું. લીક વારે તો તેની બંને આંખો એ આશ્ચર્યજનક વસ્તુ પ્રત્યે બંની ગઈ; પરંતુ ત્યારબાદ આશ્ચર્યનો અવધિ આવી રહેતાં લજ્જાએ લીધી અને તેના નયનો કેવળ નીચા ઢળી ગયાં.

વાચક, સજ્જનો અને સન્નારીઓ ! પદ્માએ ખુલ્લી કરી એવી તે કંઈ વસ્તુ હોવી જોઈએ કે જેને જોવા માત્રથી યશોમતીને ચર્ચની સાથે લજ્જા પણ ઉત્પન્ન થઈ, એ તમે કહી શકશો ? જો તમે નહીં શકો, તો લેખકને કહેવું જોઈએ કે એ આશ્ચર્યજનક વસ્તુ ખીજ કાંઈ પરંતુ હુણસિંહનું નાનું પણ મનોહર ચિત્ર હતું કે જેનું ચિત્રન યશોમતી વખતે વખત થયા કરતું હતું. હુણસિંહનાં ચિત્રને આવી નહિ દારેલી રીતે જોવાથી તેને પ્રથમ આશ્ચર્ય અને પછી લજ્જા થઈ આવે તો કેવળ સ્વાભાવિકજ ગણી શકાય.

યશોમતીને મૌન અને લજ્જાવનત મુખે કેટલીક વાર એસા રહે દાઢા પછી પદ્માએ મામિક વાણીથી પૂછ્યું “ યશોમતી ! મને લાગે છે આ વસ્તુ લેવાની ના પાડવા માટે તું હવે પરતાય છે ! ”

પણ યશોમતી આ મામિક પ્રશ્નનો શા ઉત્તર આપે ? તે તો જોમ તેમ નીચા નયનો લાગી રાખીને બેસીજ રહી.

“ પણ હું તને પરતાવાનું કારણ રહેવા દઈશ નહિ અને તો માપ માટે તારી થયેલી ભુલને સુધારી લઈશ. ” પદ્મા એટલું કહીને યશોમતી પાસે ગઈ અને તેના હાથમાં હુણસિંહના ચિત્રને મૂકીને તેણે વિશેષ કહ્યું. “ યશોમતી ! આ ચિત્ર તારા માટેજ મગાવ્યું છે અને હું તને પ્રેમપૂર્વક બેટ તરીકે આપું છું. ”

એ પ્રમાણે કહીને હુણસિંહનાં ચિત્રને યશોમતીના કામળ કર મુકીને પદ્મા ત્યાંથી કાંઈ પણ દલા વિના ચાલી ગઈ અને યશોમતી અભયથીમાં ગરકાવ બનીને જોમની તેમ બેસી રહી. પદ્મા ગઈ ત્ય

હુણસિંહે પડી ગયેલાં ગિરને તુરતજ લપ ધીધું અને તેને જોઈને દસીને પૂછ્યું.

“અહો ! આ ગિર તો મારું પાતાનું જ છે; પરંતુ તમારી આ ક્યાંથી આવ્યું ?”

યશોમતીને મળેલો ક્ષોભ હજી આંખે ચમો ન હતો અને તેથી જ કંઈ પણ જવાબ આપી નહિ.

તેને નિરતર રહેલી બેઠને હુણસિંહે કહ્યું “તમને મારા અગમનથી ક્ષોભ અને લજ્જા બન્ને થઈ આવ્યાં છે; પરંતુ હું અને તમે બંને બીજીની તફાવત અપરિચિત નથી; કેમકે આપણે એક વાર આ આવાસમાં છટથી વાર્તાલાપ કર્યો છે અને તેથી મારા અગમનથી તમને સહેજ કે લજ્જા થાય, એ જરા અસ્વાભાવિક લાગે છે.”

યશોમતીને ઉપજેલો ક્ષોભ ધીમે ધીમે ઝાછી થતો જતો હતો; કિન્તુ હજી લજ્જા તો જેવીને તેવીજ હતી અને તેથી તેણે શરમાતાં શરમાતાં કહ્યું. “તમારું કંઈન વાસ્તવિક છે.”

“તો પછી હવે ક્ષોભ તથા લજ્જાનો સર્વથા ત્યાગ કરો અને મારી સાથે છટથી વાર્તાલાપ કરો; કારણકે મારે તમારી સાથે કેટલીક વાતચિત કરવાની છે.” હુણસિંહે બીજા જરા દૂર પડેલા આસન ઉપર બેસીને કહ્યું.

યશોમતીએ સ્વસ્થ બનીને કહ્યું. “તમારે જે વાતચિત કરવી હોય, તે ખુશીથી કરો. હું તમારી વાત સાંભળવાને આતુર છું; પરંતુ તે પહેલાં મને કહો કે તમારી કૈયા પચાખંડેન ક્યાં છે ?”

“મારી વાતને ધ્યાનપૂર્વક સાંભળશો એટલે તમારા પ્રશ્નો ઉત્તર તેમાં આવી જશે.” હુણસિંહે એ પ્રમાણે જવાબ આપીને તથા ત્યારબાદ ક્ષણવાર વિચાર કરીને કહ્યું. “હવે મારે તમને જે વાત કહેવાની છે તે એ છે કે “તમારા વિચારો અને તમારી ભાવનાને અનુકૂળ થાય અને તમને સહાયશ્રુત થઈ પડે, એવો પતિ તમે મેળવી શકો, તે શું તમે તમારાં સેવાવતને સરલતાથી પાળી ન શકો ?” એવો પ્રશ્ન તમને આપણા પ્રથમ પરિચય વખતે આજ આવાસમાં પૂછ્યો હતો અને તેના ઉત્તરમાં તમે કહ્યું હતું કે “તમારો પ્રશ્ન ચર્ચાવાળો છે; પરંતુ પ્રથમ તો આવો પતિ મળવો મુશ્કેલ છે.” એ વખતે મારે તમને કહેવું હતું કે તેવો પતિ મળવો, એ તમારા જેવી સંસ્કારી આગાને માટે મુશ્કેલ નથી; કિન્તુ મહેલ છે. પણ એ વખતે પહેલાં પરિચયમાં એક

रीझानी साथे वार्तावापमां ओटकी दह सुधी स्वतंत्रता लेवी, ओ
 ॥ योअ सायुं न हतुं अने तेथी दुं मौनज रवो हतो. पछी तमे
 ॥ ७७ ॥ असा असा असा अने अने तमारी साथे वधारे सद्वाराभां
 ॥ ७८ ॥ मारा दिसनी वात हदेवानो असं न भवो नहि. पछु मारा भात
 ॥ ७९ ॥ ओ तमारा नेवी उत्तम आपनावाणी जाणाने पोतानी पुत्रवधु करवाने
 ॥ ८० ॥ ५५ ॥ होवाधी तेमजे मारां ईया अने तमारां सप्पी पद्याहेनने
 ॥ ८१ ॥ मारा मारी मारी वाणवाने माटे योअ सुखना आपेकी हनी अने
 ॥ ८२ ॥ मारां ईया तमने आमह करीने पोतानी साथे अंडी घाणका
 ॥ ८३ ॥ परमां तेडी साय्यां छे. अन्यारे आ लतामंडपमां तमने लघु आव-
 ॥ ८४ ॥ मां तथा मारां यिज तमने आंगीने आंडीधी साय्या वर्यामां तेमने
 ॥ ८५ ॥ ७ ॥ आपणने ओडतमां भणवानो अत्रांय आपवानो छे, ओ तमारा
 ॥ ८६ ॥ भणवामां हवे आसी शंभु हरी. तेमज मारां ईयाओ मोक्षवाधी दु-
 ॥ ८७ ॥ मंडी साय्या छु अने लतामंडपनी पक्षार हवां रवीने मे तमारा
 ॥ ८८ ॥ निमत धन बहु. सांजोछु होवाधी तमारां मननी दुर्लभताने हर
 ॥ ८९ ॥ रवानो ओइज मार्ग तमारां माटे अत्रांय रवो छे, ओम लतामंडपमां
 ॥ ९० ॥ नरसतांय हदेवामां मारां शो आशुय हरी, ओ तमने हवे संमंगलवधु
 ॥ ९१ ॥ ३ ॥ नेम नथी”

यशोमती लुलुसिंहनुं धन नीयो नरदे पंखु ओइ प्यानधी
 सांजोणी हनी. तेजे लुलुसिंहने आसतो अंध रहेलो नेछने तेनी सांमे
 ओइवार नेयुं; परंतु ने हां पंखु गोसवांनुं सांढस करी राडी नहि.

लुलुसिंहने थोडी वार रवीने हदेवा मांडधु. “यशोमती ! मे
 तमने अत्यारे ने वात हवी जतावी छे, तेथी तमे मारां दिसनी वस्तु-
 स्थितिने समज सक्या हरी, जेवी मारी मान्यता छे. तेम जतां ने
 तमने आधी वधारे रपटीहरणनी ओइ होय, तो अत्यार सुधी तमारा
 प्रत्येना प्रेमने मारां हृदयमां धारजु करी राख्यो हतो, तेने आ वज्रते
 २५८ ३३ ५. सारांय ३ नेम तमारां दिसमां मारा माटे ओइस सा-
 न्धुनिना ७८५ धयो छे, तेम मारां दिसमां पंखु तमारा माटे नेरोज
 सांजोनिना ७८५ धयो छे अने तेथी दुं तमारी पाले तमारा प्रेमनी
 सायना ३३ ५. अने जानरो छे ३ तमे अने निराश नहिज हरी.”

यशोमतीनां मुंठ अने सांढासभां मूष्य छिपर सतोपनी अरपज
 ७८५ थोडीवार जवाह रूठ अने पाछी अदस्य रूठ गह. तेतेना मुसापी
 मासने रामय करायलीयो डारनि विचारमां पछी गह; हारजु ३

લુણસિંહની સ્પષ્ટ પ્રેમધાયના સાંભળીને તેના માનસસરોવરમાં વિચિત્ર પ્રકારના તરંગો ઉત્પન્ન થયા હતા.

યશોમતીને આવી રીતે વિચારમાં પડેલી નિહાળીને લુણસિંહ અવાજમાં સ્નેહભાવ લોવીને કહ્યું, “યશોમતી! જો કે તમે તદ્દન નિરાશ રહ્યા છો; પરંતુ તમારી મુખ્યચર્ચા ઉપરથી હું હિંમતથી કહી શકું છું કે તમે તમારી પ્રેમ યાચનામાં સ્વીકાર કરશો જ, અને મને તમારા અંતે કહ્યાણકારી સંસર્ગથી પવિત્ર તથા મુખી બનાવશો જ.”

લુણસિંહે કહેલી સ્પષ્ટ વાતથી યશોમતી બધી વસ્તુચિતિમાં ગઈ તથા તેની સખી પદ્માએ રચેલી યુક્તિ પણ તેના જાણવામાં ગઈ. તેણે વિચાર પર પરાની સંકલનાને એકત્ર કરીને કાંઈક દિલગીરીથી સ્વરથી કહ્યું, “લુણસિંહ! તમારા કૈયાએ યુક્તિ તો ઘણી આપાદે છે; પરંતુ તેમની એ યુક્તિ પાંચ પડશે કે નહિ તથા તમારી યાચના મારાથી સ્વીકાર થઈ શકશે કે નહિ, એ સંબંધમાં મને શંકા છે.”

“એવી શંકા ધરવાનાં કારણને કૃપા કરીને કહેશો.” લુણસિંહે પુરસ્કૃત જાણવા માગ્યું.

યશોમતીએ પૂર્વવત્ દિલગીરીદર્શક અવાજથી જવાબ આપ્યું, “એવી શંકા ધરવાનાં કારણમાં મારા જીવનનો આદર્શ સમાજ, દેશ તથા ધર્મની સેવા કરવાનો મેં કરેલો નિશ્ચય મુખ્ય છે.”

“મારી યાચનાનો સ્વીકાર કરવામાં એજ કારણ આડે હોય, તો તમારી શંકા કેવળ નિર્મૂલ છે; કારણ કે એ સંબંધમાં ઘણી ચર્ચા આ આવાસમાં અગાઉ કરેલી છે, અને ચર્ચાનાં આ સાક્ષીત દરો શંકા છું કે તમારા વિચારો અને તમારી ભાવનાને યોગ ધાય અને તમને તમારાં કાર્યમાં સહાયબૂત થઈ પડે, એવું તમે મેળવી શકો, તો તમે તમારાં સેવાતત્ત્વને સરલતાથી પાળી લુણસિંહે દૃઢતાથી કહેવા માગ્યું. “વળી યશોમતી! મારા મત દેશ, સમાજ અને ધર્મની સેવામાં જીવન વ્યતિત કરવું, એ કાંઈ પ્રશંસનીય છે; પરંતુ તે માટે જીએ જીવનભર કુમારો અવસ્થામાં એ યોગ્ય હિંસા આદરણીય નથી.”

“ત્યારે જીને માટે ત્યું ત્રણ વાત અને આદરણીય છે!” મતીએ સ્વાભાવિક અવાજથી કહ્યું.

“જો જીને આ સમાજમાં નહીં હોય, તો તેણે વાત્ય પાળીને જીનાં પવિત્રતા-ચમત્ પાવન કરીને આ

સારી અને સુખમય બનાવવો જોઈએ અને જો તેને માન
 નહીં આપે તેથી તેને આપનો ત્યાગ કરી સાધુજીને નીચું મારવું
 જોઈએ. તે સમયે તેણે આપને કહ્યું કે તમે આપનો માન
 નહીં આપો, એ સારી વાત છે. આપને માન આપવો
 જોઈએ તેમને આપની સલાહ છે કે તમે આપનાર પુત્રને અવસ્થામાં
 નીચું અને સ્વચ્છ અને પાકી આરી વાચનાનો સ્વીકાર કરો.
 જે બોલાય છે તેના આસપાસે સ્પષ્ટ કરી દર્શાવતી કથા છે.
 જે સારી વાતો આપની આસપાસે સ્પષ્ટ કરી દર્શાવતી કથા છે.

“એવું થાય તો આપનો આદર્શ રહે સચાચ તથા પવનની
 સેવામાં આપને અનિવર્ય કરવાનો કોઈ નિયમ.” એવું મુનિએ ઉત્તર આપ્યો.
 “ત્યારે ચરીત્રમાં કે કવનમાં કુમારી અવસ્થામાં રહેવાની તમે
 ખતિયા કરો નથી એટલે આરી વાચનાનો સ્વીકાર કરવામાં તમને કશી
 સ્પષ્ટ દરકાર નથી.” કુર્મસિંહે આનંદ માળીને કહ્યું.
 “પણ મેં નિયમ આપ્યો છે તે શું તમારા આદર્શમાં નથી?”

ચરિત્રમાંથી તુલસી ૧૭૭

“તે આપ આદર્શમાં છે અને તેનું નિયમરૂઢ કરવું સરલ છે.
 કુર્મસિંહે ઉત્તર આપ્યો કહ્યું. તમારા વચાવતવા નિયમો અને કાનૂનો
 એવા કે કાનૂનો આપના આદર્શમાં આપના આદર્શમાં આપના આદર્શમાં
 રહેવાનો સ્વીકાર કરવો.”

કુર્મસિંહ કુર્મસિંહ આપના આદર્શમાં રહેવાનો સ્વીકાર કર્યો તે કુર્મસિંહ
 મિત્રને તો આપના આદર્શમાં રહેવાનો સ્વીકાર કર્યો તે કુર્મસિંહ

મેડેરવારો મારી ફાગના બહાદુર સૈનિકાના હાથે જહનમના પ્રમાણ કરી ગયા હશે. "

એમ કહીને રઝીયાગે પોતાના અંગરક્ષકો તથા પહેરેગીરોને પૂર્વદ શુભ પાડીને ગોઠાવ્યા; પરંતુ તેની શુભ મેદાનની હવામાં ગઈ એટલે કે તદ્દન નિર્રર્થક ગઈ.

પોતાને માટે વપરાતા હલકા હરફે સાંભળીને મુબારકનો ઉભરી આવ્યો હતો; પરંતુ તેણે ગુસ્સાને કાબુમાં રાખી ફરીથી ધીરજથી કહ્યું. " રઝીયા બેગમ ! અમને જહનમનો માર્ગ ખતા તમારી મોટી બૂલ થાય છે; કારણકે અમને જહનમના માર્ગે મોકલ તમારા બહાદુર અંગરક્ષકો અને સૈનિકાને દિલ્હીનાં શાહી સૈન્યે લીધા છે એટલુંજ નહિ; પરંતુ તેમાંના ઘણાને તો ખુદના દર પછુ મોકલાવી દીધા છે તથા તમારા શૌહર અસ્તુનિયાને મૌબુદીને જાતે કેદ પકડી લીધો છે. કહો, હવે તમને કેદ કરવાની મંજૂર છે કે નહિ ? "

મૌબુદીને એ દિવસની મહેતલ માગીને વિચાર કરવાનું ખતાવી આ પ્રમાણે દગો કર્યો છે, એ વાત રઝીયાનાં મન તુરંતજ આવી ગઈ અને તેથી તેના ક્રોધનો અવધિ આવી રહ્યો. મુબારક કે જેને તેણે શુદ્ધામની કંગાળ અવસ્થામાંથી ઉમ પદવીએ ચડાવ્યો હતો તથા તેની ઉપર આશક બનીને તેની દિલ્હીનાં તખ્તનો ત્યાગ કરવાને પછુ તૈયાર થઈ હતી, તે મુ પોતાની પ્રત્યે આ રીતે બેવકા બનેલો તથા તેના ઘણા અહેશાનો અગલા સંબંધને ભૂલી જઈને મૌબુદીનનો વઝીર બની તેને કેદ આવેલો બોધને તેના ગુસ્સામાં ચોર વધારો થયો. ક્રોધ, ગુસ્સે તથા અભયખીથી રઝીયાનું મસ્તક ભ્રમિત બની ગયું. તેના અં તથા પહેરેગીરો કપાઈ ગયા હતા, તેની ફાગ ઘેરાઈ ગઈ દિલ્હીના કેટલાક ઉમરાવો કે જેમણે અસ્તુનિયાની સંમંજવટથી મદદ કરવાનું કશું કર્યું હતું, તેઓ અત્યારે કાણ જાણે ક્યાં ગયા હતા અને તેનો ખરો મદદગાર તથા શૌહર સુબેદાર અસ્તુનિ પંડાઈ ગયો હતો. આવી સ્થિતિમાં આવી પડવાથી રઝીયાને સ્વાભાવિક ભાન ભૂલી જઈને ભ્રમિત બની જાય, તો એમાં જેવું કાંઈ નથી. તેણે પોતાના ખંડરને એકદમ બહાર કાઢ્યું અને પોતાના કામળ કરમાં મજબુત પકડી રાખીને મુબારકને ઉદ્દેશીને

એકગણું દાન

ને

સહસ્રગણું પુન્ય.

“દાન” એ મનુષ્ય જીવનને હવે ચઢવાનું વિમાન
પણ એવું દાન સત્યારે થાય તેની સાર્થકતા છે.
અત્યારે તમારાં બાળકોને સલાખવા, કેળવવા અને
ચઢાવવાનું કામ શ્રી યશોવિજયજી જેન ગુરુકુળ
માં કરી રહેલ છે. તેમાં મદદ દેવાથી સ્વામીભક્તિ,
જ્ઞાન, અને બાળકસચારીઓની ભક્તિના દહાવાનો એક
ગણ બને છે.

આ ગુરુકુળમાં જેન બંધુઓના બાળકસચારી બાળકોને
અજ્ઞ, વસ્ત્ર, કપડાં, સુસ્વત્ત વિગેરે રૂઢ પ્રકારની સગવડતા કરી
આપવા માટે ધર્મિક જ્ઞાન, આધુનિક પદ્ધતિથી ઉત્તમ રીતે
અપાય છે. તથા રમત ગમત અને દક્ષસ્તના સાધનોથી શરીરે
મુઠક બનાવવામાં આવે છે.

કોમ્પ્યુટર પ્રસંગની ચાલગીરી માટે (દા. ૧૦૦૧) માં મિશ્રાંત
માટેનો તથા (દા. ૨૦૧) માં સાંદા લોજનનો દિવસ દાયમ
માટે સુરક્ષિત થાય છે. (દા. ૨૫૫) માં એક ટંક નોંધાય છે.

જો તમેને તમામ આ બાળકો માટે મેમ આવતો હોય
તો સહજ તેની સુવિધાત થશે, અને સતેષ મેમથી કંઈ
દર્મ મદદ મોકલો.

પત્રવ્યવહાર | શ્રી યશોવિજયજી જેન ગુરુકુળ

જાણ્યો જોડો | ૫૬૬ પાંચમી મુજબ

જૈન ભાઈઓને માટે ખાસ

ઉત્તમ સુગંધ.

કેસર, કસ્તુરી, અમર, બરાસ, કપુર
ઉંચી અગરબત્તી, અગર, દશાંગીધૂપ, સોના
ચાંદીના પાના, સુખડ, અત્તર, હાંગ, હરે
ખાપરીયું, મોમાઈ, સીલાજીત, મોતીના
મુરમે વિગેરે ખાત્રીદાર માલ ગ્રીક્ષયતથી
વેચનાર ખાસ એકજ દુકાન.

ડી. શાંતીલાલ કાંતીલાલની દુકાન

જુમામસીદ, નં. ૧૨૭

મુંબઈ.

वेपारीग्याने दाखनुं.

જો તમે કંઈપણ વેપાર કરો તો તેને યજ્ઞતા
 બળરના લાવો અને રૂપ તારથી બાણતા રહેજે. અને
 તાંતો મોટો ખર્ચ કરવો ન પોસાય તો મુંબઈ
 અમદાવાદ, લાવનગર, વઢવાણ, વીરમગામ, લીંબડી,
 પોરબંદર વગેરે તમામ દેશાવર અને અમેરીકા તમાવી
 બળરના હાજર અને વાયદાના લેવ-રૂપ અને તારથી બાણ
 હમેશાં સાંજે પ્રગટ થતું 'વેપાર સમાચાર' વાંચો. કેમકે તે
 લવાજમ વર્ષદહાડે રૂ. ૨૧ છે. નમુનો મફત. લખો—

वेपार सभायार व्योडीस.

साधनार्थ

વીસમી સદીની નવીન શોધ

संयुक्ताणी (गणती) (भाटे अभुतमय
दियाय)

પ્રતિષ્ઠિત અને વિદ્વાન્ વૈદ્ય-ડાક્ટરોની દવા આ
કંટાળેલા સંશ્લેષી (ગળતી), મુંઝવેના ઝાડા, ઝા
ડાર અને આંતરડાના કાયથી પીડાતાં નિરાશાન
દર્દીને આશીર્વાદરૂપ થઈ પટેલી ગ્રોસ વરસના ચાઉં
વની રામબાણુ દવા માટે રૂબરૂ મળે. આ રવાણ
સંભાળે, પરબચવડાર નીચેના નીચનામે કરવે.

1941-1942
1943-1944
1945-1946
1947-1948

ਮਾਸਟਰ ਡੀ. ਓ. ਪਤਿ
ਜੀ-੬
ਪ੍ਰੋ. ਕੰਨਿਆਵਾਲੀ ਰਾਮ
ਭਾਰਤੀ ਸੇਵਾ

[illegible]

પ્રકરણ ૨૮ મું.

આદર્શાદી ફોજનો પરાજય.

સવિતા નારાયણ હિવાચળનાં સિખર ઉપર આરૂઢ થયા છે. આદર્શ દેવજ સ્વચ્છ અને નિર્મળ છે. આણુ પર્વત પાસેનો વનપ્રદેશ બમ્બે કાચીના પંચમસ્વરી ટહુકાર અને ઇંતર પક્ષીઓના મધુર ક્ષિપ્ત-ક્ષિપ્તથી ગાજી રહ્યો છે. પ્રભાતકાલિન સૂર્યનો ઉગતો પ્રકાશ આણુ કુંગરોનાં મહા પ્રતાપી મંત્રી ત્રિમળશાહે બધાવેલાં અત્યુચ્ચ દેવાલયોનાં પવન સિખરોને વધારે તેજસ્વી બનાવી રહ્યો છે. શાસ્ત્રોમાં પવિત્ર મનાતા આણુ પર્વત અને તેની ઉપરનાં દેવોના વિમાન, જેવાં કુંદર મંદિરોની છાયામાં આવેલો પ્રદેશ, વડોનો ઘટા, નાના મોટા કુંગરોની દારૂ, તે વચ્ચેની ઉડી ખીણો, શુભ અને ખીણ જળથી ભરેલાં સરોવરો, નિર્મળ પાણીના ઝરાઓ, જુદા જુદા કુંગરોમાંથી નીકળતી નદીઓ તથા વિવિધ જાતિનાં પશુઓ અને પક્ષીઓથી અતિ શોભાપમાન, કુંદર અને રમણીય જણાય છે.

પ્રકૃતિનાં આ આનંદ આપનારાં સ્થાનમાં એક નિર્મળ પાણીનાં જાની પાસે બે પુરોષ પરસ્પર વાર્તાલાપ કરતાં હતાં છે. તે બન્ને પુરોષોએ કિતમ વસ્ત્રાલંકારો પહેરવાની સાથે શસ્ત્રોને પણ સારી રીતે સિંચેલાં હતાં. તે બે પુરોષો માદેનો એક પુરુષ કે જે શરીરે ઉચો, બળવાન અને લાંબા બાકુવાળો હતો, તે શુન્દરાતનો મહામાતૃ વસ્તુ-પાળ હતો અને ખીણે પુરુષ કે જે હદમાં સહેજ નીચો, સૌમ્ય મુખવાળો અને વસ્તુપાળની જેમ આનન-બાકુ પણ હતો, તે આણુ પ્રદેશનો રાજા અને શુન્દરાતનો માંડસિક પરમાર ધારાવર્ધ હતો.

“રાજાજી !” વસ્તુપાળે ઝરામાં વહેતા પાણી પ્રત્યે નંદનને ધારાવર્ધને હંદયાને દણું. “અંદાજનીમાં તમારા પિતાના સમયમાં માસની રાજકીય બદલતો અત આજે છે અને રાજતત્ત્વ ધર્મીય સંસ્કૃતિથી ચાલે છે, જે જાણીને હું બહુ પુણી થયો છું અને હું હિન્દુ” હું કે તમે તમારા રાજ્યને સુખપુર્વક જોતવધને સંકિતવાન થાઓ.”

“તમારી શુભ-જા મારે કુ નમાશે આજ ની છું.” ધારાવર્ધે ઉપસરનો જાવ દર્શાવેને કહ્યું.

“એમાં આજાવ બનાવવાની કશી જરૂર નથી. તને શુન્દરાતનો

માંડલિક રાજા અને અમારા મિત્ર હોવાથી તમારી તરફ શુભેચ્છાઓ રાખી, એ અમારું કર્તવ્ય છે.” વસ્તુપાત્રે એમ કહીને પાછા પડ્યા. “પણ હવે એ વાતને આપણે જવા દઈએ અને મુદ્દાના વિષય ઉપર વીજો. મેં તમોને આંહી શા માટે બોલાવ્યા છે, એ તમે જાણો છો.”

“ના” ધારાવર્ષે જવાળ આખો “કારણકે ધોળકાથી ના”
આજ્ઞાપત્રમાં એ હકીકત લખેલી નથી.”

“ ઠીક, ત્યારે હું તમને બીજો પ્રશ્ન પુછું છું.” વરતુપાનિ ધર્મનાં સૌમ્ય મુખ પ્રત્યે જોઈને પ્રશ્ન કર્યો. “ હાલમાં દિલ્હીમાં શા નાવો બની રહ્યા છે તથા નવા મુસ્તાન મોજીદીનની આપણા દેશ કેવી દ્રષ્ટિ છે, તે તમારા જાણવામાં આવ્યું છે ? તમે એ સંબંધમાં તપાસ કરાવી છે ”

“ जे संयधेमां में जास तपोस करावी नथी, तेग नवा शुद्धतेनां आपल्या देश प्रतिनां वल्लणु विणे पाणु हांठ हकीकत माना आप्तां नथी. ” धारावरीं नवाज आपतां पोतानां अज्ञान दर्शोवुं.

[illegible]

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા પરોક્ષ. ૨૯૩
 અને બીજાની સંપત્તિ વિના કારણ હું દયાના બદાને, નાનકડું છેલ્લું જ
 સત્તાની સાથે બીજાની જમીન પાસે લેવા માટે તમારું રાજ્ય
 પાછું દેવાને મેળવવાનાં કારણે પરસ્પર અનેક સંગ્રામો કરી ભોંકાયા
 અને માલની ખુવારી કરવાની સાથે તમે પણ નિર્જળ બની ગયા છો
 અને તેમ જ એવા મિથ્યાભિમાની પણ બેસાડે છે, સમાજ તમા પુ-
 ન્યેનાં રક્ષણના કારણે સાવ વિસરી ગયા છે. તમારી ગુણગોની આવી
 બેદરકારી અને મિથ્યાભિમાની તથા નિર્જીવ કારણને માટે પરસ્પર પ્રતિ
 કરી દુર્વળ બનવાની શક્તિ જોઈને મને જાણાય છે કે આપણે દેશ મે-
 લાગ સમયમાં મુસલમાનોના હાથમાં જશે અને આપણે પરત્વનાની બ-
 ધાર આક્રમમાં અથડાઈ મરશું.”

વસ્તુપાત્રનું દિલ્લખીરોડ્ડાંક તથા કંપકાથી ભરેલું લાંબું કથન સાં-
 જાળીને રાજા ધારાવર્ષ નિરુત્તર બની ગયો, તેણે પોતાની બેદરકારી અને
 અજાનતાને ખ્યાલ કરીને શરમથી નીચું જોઈ લીધું. થોડીવાર પછી તેણે
 કીધા રવરે કહ્યું. “ મંત્રીશ્રેષ્ઠ ! તમારું કપડાપુકા કથન કેવળ બાજબી
 છે, અને પરસ્પર અને અંદરોઅંદર લડવામાં એવા મરણુલ બની ગયા
 છીએ કે અને અમારા સાચા ધર્મને તદ્દન ગિરારી મૂક્યો છે. પોતાનું
 મિથ્યાભિમાન દેખાડવાને માટે કોઈ નિર્જળ રાજ્યને મદદ આપવાને બ-
 દે તેને ક્યારે નાખવાને વારતે અને કોઈ રૂપાણી રાજકુંવરીની પ્રાપ્તિ
 ને માટે અને મહાન લડાઈઓ લડીએ છીએ અને હજારો વીરો
 બલિદાન આપીએ છીએ; પરંતુ દેશ, સમાજ કે ધર્મનાં રક્ષણનાં સર્વ-
 મામાન્ય કાર્યને માટે અને અમારા બધા રાજ્યોને સહાય આપવાની ઉ-
 દારતા બતાવતા નથી. હું ફરીને પછુ ફરું છું કે તમારું કહેલું તદ્દન
 સાચું જ છે; પરંતુ તે સાથે એટલું કહેવાને પણ હિંમત કઈ છું કે આ-
 જુનો આ પરમાર રાજા ધારાવર્ષ મિથ્યાભિમાની અને બેદરકાર નથી. તેને
 તેનાં ધર્મ અને જવાબદારીનો ખ્યાલ છે અને તે પોને દેશનાં સર્વમામાન્ય
 કામને માટે આઠે તેડલો ભોગ આપવાને સદા તૈયાર જ છે. તમે મને એ-
 વાંજ કોઈ કામને માટે બોલાવ્યો હોય, તો ગુજરાતના મહારાજના માંડ
 સિદ્ધ રાજા તરીકે તેમની બાજુમાં ઉભા રહેવામાં હું જરાપણ અનાદાની
 કરીશ નહીં.”

“ એ સુખમાં અને તમારામાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે.” વસ્તુ-
 પાત્રે સતોષેના બાવ જણીને કહ્યું. “ તમને ગાંધી બોધાવવાનું કારણ
 પણ એટલું જ છે. દિલ્લીના નવા સુલ્તાન મોહમ્મદને તેના સેનાપતિને
 લગ્ન માટે ગુજરાત ઉપર અધઘડ લઈને મોકલ્યો છે, એવા ખતર અમા-

રા સાંભળવામાં આવતાંજ હું તેની સામે થવાને માટે એક લાખ સૈન્ય અને મારા ખાસ ઘોડેસ્વારો સાથે આંહી સુધી આવી પહોંચ્યો છું. દિલ્હીથી રવાના થયેલું સૈન્ય થોડાં સમયમાંજ આવી પહોંચશે; માટે તમે તમારાં સૈન્યની સાથે તૈયાર રહો, એવી સૂચના આપવાને માટે મેં તમને આંહી બોલાવ્યા છે. ”

“ શું બૌલુદ્દીને ગુજરાત ઉપર ચડાઈ મોકલી છે ? ” ધારાવર્ષે આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું.

“ એમાં જરાય શક નથી. ” વસ્તુપાળે ઉત્તર આપ્યો.

“ તો હું મારાં સૈન્યની સાથે તૈયારજ છું અને મુસલમાનોને મહાત કરવાને માટે હું મારા સર્વસ્વનો ભોગ આપવામાં જરા પણ પાછો હીશ નહિ. ” ધારાવર્ષે ઠાંઠક જુસ્સાથી કહ્યું.

“ અને તમને ખીછ સૂચના કરવાની એ છે કે સુલ્તાનનાં લશ્કરને આ સાંકડા માર્ગ સુધી આવવા દેજો અને તેનું બધું સૈન્ય આ સાંકડી જગ્યામાં આવી જાય કે તુરતજ તમે પાછળથી માર્ગ રોકી લેજો. ત્યારબાદ સામેથી હું અને પાછળથી તમે એવી રીતે આપણે તેમની ઉપર તૂટી પડશું અને બંને બાજુથી સપ્ત મારો કરીને તેમને મહાત કરી શકશું. ”

“ મંત્રીશ્રવર ! તમારી સૂચના દીર્ઘદષ્ટિવાળી છે અને હું બરોબર તેજ પ્રમાણે વર્તીશ. ” ધારાવર્ષે ખુશી થતાં કહ્યું.

“ એ વખતે એક ત્રીજો પુરૂષ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. પણ તે શસ્ત્રથી સત્તજ થયેલો હતો અને તેનું લરાવદાર મુખ તથા રક્તવર્ણિય આંખોથી ધરવીર પુરૂષ જણાતો હતો.

તે પુરૂષને ઉદ્દેશીને વસ્તુપાળે પૂછ્યું. “ કેમ, રામજી ! મારી સૂચનાનુસાર ધાવણીનો બધો બદોબસ્ત થઈ ગયો ? ”

એ ત્રીજો પુરૂષ વસ્તુપાળની સાથે આવેલો સામંત રાજા સામંત-પાત્ર હતો. તેણે જવાબ આપતાં કહ્યું. “ હા, મંત્રીશ્રવર ! તમારી સૂચના મુજબ બધી ગોઠવણ થઈ ગઈ છે. પણ હું તમને એક ખીજ સમાચાર આપવાને આવ્યો છું. ”

“ હો, શા સમાચાર છે ? ” વસ્તુપાળે તુરતજ પૂછ્યું.

“ દિલ્હી તરફનો આપણો એક ગુપ્તચર બંબર લાવ્યો છે કે બાદશાહી સૈન્ય આ તરફ બેસબંધ ચાલ્યું આવે છે અને તેનો સેનાપતિ પતિ ભોજ સૈન્યની પાછળ આવતી દલેજ આવી પહોંચ્યો, એમ જણાવે છે. ” સમાચાર

“ હાંધ શીર નહિ, રાજ્ય છોડ ! ” વસ્તુપાળે શાંતિથી કહ્યું. “ આ-
જે તેનું ઉચિત સ્વાગત કરવાને તૈયારજ છીએ. રાજ્ય ધારાવર્ધિને
રોજી મારે અને બોધાત્યા હતા, તે દાર્પની સમજાવું તેમને બાપી
દીધી છે એટલે આપણે તો હવે બાદશાહી સેન્યના આગમનની જ રાદ,
મનની છે. ”

એ પછી ધારાવર્ધે પાસે ઉભેલા ધોડા ઉપર સ્વાર થઈને કહ્યું :
“ દીક, મંત્રીવર ! ત્યારે હું હવે જઈ છું. ”

“ ખુશીથી. ” વસ્તુપાળે કહ્યું અને વિશેષમાં ઉમેર્યું. “ અને એ
મનેથી સેન્યના પ્રમાણે વખતસર ગોઠવણ કરવાનું ધ્યાનમાં રાખ્યો. ”

“ તે માટે તમે નિર્ધારિત રહેલો. ” એમ કહીને ચંદ્રાવતી-બાણુનો
પરમાર રાજ્ય ધારાવર્ધે પોતાના ધોડાને ત્યાંથી દોડાવી ગયો.

ધારાવર્ધના જવા પછી મહારાજની વસ્તુપાળ તથા રાજ્ય સામંત-
પણ તેમના ધોડા ઉપર સ્વાર બનીને અવશી તરફ રવાના થયા.

બીજા દિવસનું પ્રભાત થતાંજ ગુજરાતી સૈનિકો વહેલા તૈયાર
થઈ ગયા અને દિલ્હીનાં સેન્યનાં આગમનની રાદ જોવા માગ્યા. રાજ્ય
ધારાવર્ધે પણ વસ્તુપાળની સૂચના પ્રમાણે પોતાનાં સેન્ય સાથે રણભૂમિ-
માં આવી ગયો હતો અને એક અતિ ઊંડી ખીણમાં ધૂપાઈને રહ્યો હતો.
કોઈકેય થયા પછી ધોડીવારમાં બાદશાહી સેન્ય બાણુના સાંકડા માર્ગે
હોઈ આવી ગયું અને માર્ગની ચંદ્રાવતીનાં હાંધ પણ ખ્યાલ કર્યા વિના
જોડેસમાં સાંકડા માર્ગે થઈને આગળ વધ્યું. સેનાપતિ પોતે પાછળ
જોયો, તે પણ તેના ખાસ સ્વારો સાથે સાંકડા માર્ગમાં પ્રવેશ કરી
પુરોષો કે ઘરતજ ધારાવર્ધે ખીણમાંથી બહાર આવીને એ માર્ગને
પાછળથી પોતાના સૈનિકોને આગ્રહ જોડવાને બંધ કરી દીધો. દિલ્હીનું
સમગ્ર સેન્ય સાંકડા રસ્તામાં આવી ગયું કે આગળથી ગુજરાતી સૈનિકો
અને પાછળથી ચંદ્રાવતીના પરમારો સુસલમાનો ઉપર એકદમ અને
અચાનક તુડી પડ્યા. આવાં બન્ને બાણુનાં અચાનક આક્રમણથી
સુસલમાન સેના ગભરાઈ ગઈ, તેનો ખસારો મંદ પડી ગયો અને તેની
ગોઠવેલી દારો તુડી ગઈ. આગળ તથા પાછળ બન્ને બાણુથી સુસલમાન
સૈનિકોની એવી દાપાસાળી ચાલી રહી કે તેઓ ત્રાસ પામી ગયા અને
તેમનામાં બંધકર બહારજ ગયી રહ્યું. સુસલમાન બાણુદીનનો સેનાપતિ
પ્રથમ તો તેના સૈનિકો બહારજ મચાવતાં કેમ પાછા દોડે છે, એ સમજ

શક્યો નહિ; પરંતુ ત્યારે તેના જાણવામાં આવ્યું કે પોતે મૈત્ર્ય સહિ
સાંઘ્ય રસ્તામાં બન્ને જાણુથી ઘેરાઈ ગયો છે, ત્યારે તેના ગુસ્સા
પાર રહ્યો નહિ. તે પોતાનાં ખાસ ઘોડેસ્વારો સાથે ધીમે ધીમે આગ
આગ્યો અને ગુજરાતી મૈત્રિકાની આગલી હાર ઉપર એકદમ ધસી ગયો
આ દષ્ટીએ વસ્તુપાળના જાણવામાં આવતાંજ તે તેનું સ્વાગત કરવા
પોતાના મુનંદા ઘોડેસ્વારોની સાથે એકદમ દોડી આગ્યો અને તો
સેનાપતિને હિંદી વ્યંગમાં કહ્યું. “ સેનાપતિ સાહેબ! તમારો
ખાદ્યાદે ગુજરાત ઉપર ચડાઈ મોકલવામાં બહુ ઉતાવળ કરી છે
હવે તેમને તેમની બહેન મુસ્તાના રઝીયા બેગમ તથા તેના પતિને
ધાન કરાવીને દિલ્હીનાં તામ ઉપર બેઠાને બહુ સંમય થયો નથી તથા
તમારું પાટનગર અંદરોઅંદરના ક્ષેત્રોથી મુક્ત થયું નથી, તેટલામાં
ગુજરાત ઉપર ચડાઈ મોકલવાની દુર્બુદ્ધિ ક્યાંથી સુજી આવી ?

“ અથ એ અનિયા વઝીર ! ” મુસલમાન સેનાનાયકે ક્રોધે ભરા-
ઈને નિરસ્થાયી કહ્યું. “ તારી જોડવાની ચતુરાઈ અને જાણ મેંદાને
જંગમાં હાંધે હાથ આવવાની નથી; માટે જાનને બંધ કર અને મારી
સામે આવી જા. ”

વસ્તુપાળ હાંધેપણુ નહિ જોડતાં પોતાના ઘોડેસ્વારો સાથે મુસ-
લમાન ઘોડેસ્વારો ઉપર ધસી ગયો. એ વખતે બન્ને વચ્ચે ભયંકર લડાઈ
જમી અને ગયો તથા અત્રાના બધા બધા, ઘોડાના ખુંબાર અને
સ્વારોની લવંદર બૃમોથી આખો વનપ્રદેશ ગાજી દિડ્યો, પણ પાછળથી
ખાદ્યાદે મૈત્ર્ય ઉપર પરમારોનો એક સરખો મારો આવી રહેલો
હોવાથી તથા આગળ વસ્તુપાળે અત્યંત વીરતા અને પ્રબળતાથી ધસાઈ
કરેલા હોવાથી મુસલમાન મૈત્રિકા લોખંડ પોશરવા કાન્યા અને જીવ
પચાવવાને માટે નુસાનાસ કરવા કામી થયા. સેનાનાયક પોતે પણ
વસ્તુપાળના પ્રબળ ધસારાને રોકવાને અગત્ય બનવાથી પાછળ દડવા
કાઢ્યો. દિલ્હીમાં હોંડોળે કે આ પુદ્ગલ કનતન એક લાખ મુસલમાન
મૈત્રિકાની કાજુ નીચી મોકા દેતા આ રીતે વીર વસ્તુપાળનો વિજય
અને મુસ્લમાન મૈત્રિકાની લોકોનો પરજવન થયો.

પુદ્ગલમાંથી વિજય પાળ્યા પછી મુસ્લમાન વીર વસ્તુપાળ સાથે
જામનગરના આગવી સ્થાનમાં ગયો અને ત્યાંથી પાંચમાસ સુધી
ઉપર તથા નીચેના પાંચમાસ સુધી સુધી રહ્યો. પાંચમાસ સુધી
ત્યાં રહ્યા પછી તેણે જામનગરનો મુસ્લમાન મુલક ત્યાંથી

પછી આસન ઉપરથી ઉઠીને પૂછ્યું. “ ત્યારે આપણે હવે મહેલમાં જઈએ તો કેમ ? ”

“ જેવી આપની ઇચ્છા. ” સલક્ષે ઉત્તર આપ્યો અને તે વસ્તુપાળની સાથે રાજમહેલમાં ગયો.

વસ્તુપાળ તેના ખાસ ખંડમાં જઈને ગાદી ઉપર બેઠો કે તુરતજ દ્વારપાલે આવી નમન કરીને કહ્યું. “ મંત્રીશ્વર ! આ નગરનો એક આગેવાન મુસલમાન વહાણુવટી આંહી આવી બહાર ઉભો છે અને આપની સન્મુખ આવવાની આજ્ઞા માગે છે. તેને શી આજ્ઞા છે ? ”

વસ્તુપાળે પોતાની પાસે પણ જરા દૂર બેઠેલા સલક્ષ પ્રત્યે જોઈને કહ્યું. “ તેને જલ્દી અંદર આવવા દે. ”

દ્વારપાળ ગયો અને મોટી દાઢી તથા મૂછોને લીધે ભરાવદાર તથા ગંભીર જણાતાં મુખવાળા મુસલમાન વહાણુવટીએ ખંડમાં પ્રવેશ કર્યો. તેણે વસ્તુપાળને નીચા નમીને સલામ કરી અને અદબવાળીને સામે ઉભો રહ્યો.

વસ્તુપાળે એ વહાણુવટીને ક્ષણવાર પર્યંત ધ્યાનપૂર્વક જોઈ લીધા પછી પૂછ્યું. “ તમારું નામ શું છે ? અને તમે મારી પાસે શા માટે આવ્યા છો ? ”

“ મંત્રીશ્વર ! ” વહાણુવટીએ નમ્રતાથી પણ જરા હિતાવળથી ઉત્તર આપતાં કહ્યું. “ મારું નામ યાદુજ છે, હું આ નગરનો મુખ્ય વહાણુવટી-વેપારી છું અને આપની પાસે દાદ માગવાને આવ્યો છું. ”

“ જેસો અને તમારે જે દાદ માગવાની હોય તે ખુશીથી માગો. ” વસ્તુપાળે તેને જેસવાની સચના કરતાં કહ્યું.

યાદુએ નીચે જેસીને અરજના રૂપમાં કહ્યું. “ જનાબ ! હું વહાણુવટાનો ધંધો કરતો હોવાથી મારું ઘર દરિયાના કિનારે આવેલું છે. આ ઘરમાં હું મારા પરિવાર સાથે રહું છું અને કોઈ મહેમાન આવે, તો તેને પણ તેમાંજ ઉતારો આપું છું. ગઈ કાલે મારે ત્યાં એક વૃદ્ધ ઓરત તેમનાં કેટલાંક માણસો સાથે આવ્યાં છે. તેમને મક્કા શરીફ હજ કરવા માટે જવાનું હોવાથી એકાદ બે દિવસ આરામને માટે મારાં મકાને ઉતર્યાં છે પરંતુ ગઈ રાતે કેટલાક લૂંટારા મારાં મકાને અચાનક આવ્યા અને મારો તથા મારે ત્યાં આવેલ મહેમાનનો

માથામાં લૂંટીને ચોટ્યા ગયા. આ પ્રમાણે હકીકત બનવાથી હું આપની
તે રિવાજ દરવા માટે આપનો ખું આપના અમલ દરમ્યાન અમારા
તેજ સરીખ વેપારીને લૂંટારા બેઠકક લૂંટી જાય, એ બનાવ ઘણો ખરાબ
જાય. માટે આપ આ બાબતમાં પૂરતી તપાસ કરાવી અમારો માથ
અને પાછો મળે એવો બંધબસત કરો, એવી મારી અરજ છે. ”

વસ્તુપાળે યાકુબની ફરીઆદ સાંભળી લઈને કહ્યું. ખરેખર “યાકુબ !
માથા ઉપર જુલમ થયો છે. હું લૂંટારાઓને પકડવાને માટે તાકીદ બદો-
બલ કરું છું માટે તમે તમારા લૂંટારાઓ માથની બાબતમાં કંઈ ચિંતા કરશો
નહીં, પણ તમારે ત્યાં આવેલાં મહેમાન શું મરકેલાં એ જવાબ આપના છે ? ”

“હા, હા ” યાકુબે ઉત્તર આપતાં કહ્યું. “ અને મારાં એ
મહેમાન દિલ્લીના હાલના મુસ્તાન મૌલુદિનનાં અંમ્મા પોતેજ છે. ”

વસ્તુપાળે યાકુબનો ખુલાસો સાંભળીને ઘણાંજ આશ્ચર્યનો ભાવ દ-
ર્શાવ્યો અને એકદમ કહ્યું. “ શું તમારે ત્યાં મુસ્તાનાનાં માતા આવેલ છે
અને તેમનો માથ લૂંટારા લૂંટી ગયા છે? યાકુબ ! મુસ્તાનાનાં માતા મદ
જાય માટે આંદો આવવાનાં છે, એવું તમે અને પ્રથમ કેમ કહ્યું નહિ ? ન
તમે અને એ વાત પહેલેથી જાણી હોત તો હું નેમનાં માટે પૂરતો બદોબસ
કેળ અને તેમને આંદો રાજમહેલમાં ઉતારો તથા જોઈતી બધી સગવ
ધી આપત, પણ હવે યાકુબ તે ખરું. એ લૂંટારાઓને પકડવાને માટે સલા
મદેતાને આપ્યા આપું છું અને આજ સાંજ સુધીમાં લૂંટારાઓ તમામ
માથ તમને પાછો મળી જાય તેવી તાકીદ કરું છું. એ દરમ્યાન એમમ
સાહેબની સગવડ માટે મારા માણસોને તમારી સાથે અત્યારેજ મોકલું
છું અને હું પોતે પણ તેમને મળવાને માટે સાંજે તમારા મકાને આવીશ. ”

યાકુબ મુસ્તાનાની મા પ્રત્યે વસ્તુપાળની કાળજી અને માનજી
જોઈને ખુશી થઈ ગયો. તેણે આભારની લાગણી દર્શાવતાં કહ્યું. “ જનાન
ખંતીશર ! આપે મારી રિવાજને સાંભળીને તે સંબંધમાં જે કાળજી બ-
તાવી છે. તે માટે હું આપનો અદેશન માનું છું. આપ ખુશીથી મારાં
મકાને પધારજો. એમમ સાહેબ તેથી ઘણા ખુશી રહે. ”

વસ્તુપાળે સમગ્ર મદેતાને ઉદેશને ફરિમ વંચીર અપાવે રહ્યું.
મહેના ! “ તમારા અધિકારમાં આ પ્રમાણે રદ થાય, એ વાત
સેવાય નહિ અને તેમા યાકુબ જેવા મોટા બાપદારી અને તેને ત્યાં જર-
માન લાગી આવેલા દિલ્લીના મુલકાનના મનુષ્યો લૂંટાર, એ તેજ નાન
અયોગ્ય અને દરમ અવેગ છે. માટે તમે અને લૂંટારાઓની તપાસ કરો,
લૂંટારાઓ માથ પાછા બનવાને યાકુબને અજર નહીં સુધીમાં ત્યાં પી અવે

“મંત્રીશ્વર ! આપની આજ્ઞાનો અમલ હમણાં જ કરું છું અને લૂંટની તપાસમાં હું જાતે જ જઈ છું.” સદાશ્વે ઉભા થઈને કહ્યું.

કરશે અને તમને આજને આજ સોંપી આપશે.
 વહાણવટી યાકુબ સતોપ પામીને ખુશી થતો ચાલ્યો ગયો. તે
 પછી વસ્તુપાળે હસીને સલકને કહ્યું. “ મહેતા ! હવે યાકુબનો તથા
 મુલ્તાનની માતાનો લંડાયેલો બધો માલ તેમને આજે સાંજે તમે જ
 જઈને સોંપી આવજો. હું પણ તે વખતે ત્યાં આવીશ; માટે તમે
 વખતે યાકુબના મકાને મારી રાહ જોઈને રોકાજો. ”
 ” અલબત્ત મંત્રીશ્વરની સુચનાનો સ્વીકાર કરીને અમલો

વસ્તુપાળે સલક્ષની મામે અર્થસૂચક શ્રુતિથી જાણુ
આશ્ચર્યનો લાવ દર્શાવતાં કહ્યું. “ સલક્ષ મહેતા ! આની રીતે પ્રા
રચવામાં રહેલા મારા હેતુને તમે સમજી શક્યા નહિ, એ આશ્ચર્યની
છે. દિલ્હીથી મુસ્તાનની માતા અહીં આવ્યાની તથા એક મુસલ
મહાશયવીના આશરે ઉતર્યાની હકીકત જ્યારે મારા જાણવામાં

ઉપદ્રવ કરીને ત્યાં આવીને પાણી પીધું. આ નિશ્ચય કર્યા પછી બદનાતના પાણી મેં તુરતજ કરી લીધો. આ નિશ્ચય કર્યા પછી બદનાતના હાથ મેં તમને એ વહાણવડીનો તથા મુસ્તાનની માતાનો માત્ર મીઠકત આપણા ખાસ નિશ્વાસુ માણસો પાસે જુદી લેવાવવાની કરી હતી, તે એવાં કારણથી કે વહાણવડી તેનાં મકાનમાં જુદાં તે પોતે અથવા મુસ્તાનની માતાના માણસો મારી પાસે દરિયાદે ને પોતે અથવા મુસ્તાનની માતાના માણસો મારી પાસે દરિયાદે

હરી હતી, તે એવાં શરણુથી કે પહોંચીને
તે પોતે અથવા મુસ્તાનની માતાના માથુઓ મારી પાસે દરિવાડે
એટલે હટાવે ગમેલો માત્ર હુટાગ પામેથી પડેા મેળવ્યાનો
હરી તેને તેની આપવાથી મુસ્તાનની માતા મારા ઉપદ્રવ નીચે
જાને અને તે પછી તેને મળવાથી દિલ્લી જવાનો મારો આંતરિક
મહત્ત્વમાં સિદ્ધ થયો."

પાદી આવે પ્રથમ તો કારે રચો છે; પરંતુ આપને વિશ્વી
 રૂપે બુદ્ધિ છે. તેમ ત્યાં બુદ્ધિ એ સર્વ કારણ છે. "સર્વ
 રૂપે રચેલા પ્રથમની પ્રથમ કરીને પ્રથમ થયે."
 "પ્રથમ વિષય... ની તરફ પ્રવેશ થાય અને
 તેને કારણે બધું જ બને છે. દિલી બધું એમાં
 નથી. અને દિલી બધાના
 અગત્ય છે.
 "હું કે તો" શરૂ થાય છે. "હું" એ સર્વ
 જોઈ શકાય છે. "હું" એ સોપા
 પતા છે.

સર્વ આસ્થા ગયો. તે પછી વસ્તુપાજી વર્ણાશયોમાં ધારણ કરીને
 મંદિર પ્રમાણમાંનાં દર્શન કરવા તેમાં પોષણમાંનાં સાધુ મહારાજને
 જોઈ શકાય તે માટે રવાના થયો. "હું" એ સર્વ
 સંખ્યા સમય થતાં પહેલાં ખંભાતનો અધિકારી સંવત્સર સંતો
 માંસ સોપી આપવાને વડાણવટી યાકુબના દરિયા કિનારે આવેલાં
 ખંભાત ગયો, ત્યારે પોતાની બધી મિદ્ધત જોમની તેમ પાછી મળવાનું
 થયું. મુસ્તાનની જદ માતા કુસીદા બેગમ ધણી ખુશ થઈ ગઈ અને
 ત્યારે સર્વ કંઈ કે મદામત્રી વસ્તુપાજી પોતે આપને મળવાને માટે
 તૈયાર છે, ત્યારે તો તેની ખુશાલીની સીમા ન રહી અને તે વસ્તુપાજીની
 વસ્તુપાજી રાહ જોવા લાગી. સર્વ યાકુબની તથા કુસીદા બેગમની
 મીદ્ધત સોપી રહી કે તુરતજ ચામરાતનો મદામત્રી વસ્તુપાજી
 દેવાક ધોડેસ્વારો સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યા. વડાણવટી
 માં મત્રીશરતુ યોગ્ય સન્માન કર્યું અને તેને કુસીદા
 બેગમની પાસે લઈ ગયો. કુસીદા બેગમ કોરકામાં એક આસન
 પર બેઠી હતી. તેની અવધા સમય સાડેક વર્ષની હતી. તેનું
 વાળાવટું ગળાં મુખ વડાણવટીની સામાન્ય ચિચિલતાથી વધારે
 ખંભાત લાગતું હતું. તેના માથાના વાળ અર્ધા સફેદ થઈ ગયા હતા અને
 તેનાં આંખો બેગમની સાથે રંગી અને તેનું ચરીર પણ સજાજ બધાનું
 વસ્તુપાજીની સાથે નવા અને વિવેક પૂર્વક હતું. "બેગમ
 સાહેબ... મેં તમારો નામ જાણ્યો તો ખુશીમાં હતો."

“કાણું વઝીર વસ્તુપાળ ?” ઝોગમે આનંદ દર્શાવીને કહ્યું. આવો, ખસો. મારી તબિયત ખુદાની રહેમથી તદ્દન ખુશ છે. તમારી બેયત પણુ સારી છે ને ?”

વસ્તુપાળે સામેનાં આસન ઉપર બેસીને કહ્યું. “હા, મારો તબિયત પણુ પરમાત્માની કૃપાથી બહુજ સારી છે. પણુ ઝોગમ સાહેબ ! મેં યાકુબ વહાણુવટીને ત્યાં ઉતારો કર્યો, એ ઠીક કર્યું નથી. તમારે મારા અથવા તો રાજ્યના મહેમાન થવું જોઈએ. દિલ્હીના સુલ્તાનની માતા આવી રીતે કાઢીને ત્યાં ઉતારે અને ગુપચુપ રહે, એ સારું ગણાય નહિ. જો બાદશાહ મૌલુદીને મને તમારાં આગમનના ખબર અગાઉથી આપ્યા હોત, તો હું તમારા વાસ્તે બધી સગવડ કરત અને ચોક્કી પહેરાનો પણુ એવો સારો બદોબસ્ત કરત કે તમારે લૂંટારાના ત્રાસથી હેરાન થવું પડ્યું, તે પડત નહિ. ઠીક, હવે તો થયું તે ખરું; તમારી લૂંટાયેલી બધી મીઠકત તમને પાછી મળી ગઈ ને ?”

“હા, વઝીર !” કુસીદાએ ઉપકારની લાગણી બતાવતાં કહ્યું. “તમારા એક અમલદારે મારો બધો અસબાબ અને કિંમતી માલ હમણાંજ મને સોંપી આપ્યો છે. આ બાબતમાં તમે મારી તરફ બતાવેલી દિલસોજી તથા મારો કિંમતી માલ પાછો મેળવવાને વાસ્તે બતાવેલી કાળજી માટે હું તમારો અહેશાન માનું છું.”

“ઝોગમ સાહેબ ! એમાં આભાર માનવાની કશી પણુ અગત્ય નથી.” વસ્તુપાળે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું. “ખુદ દિલ્હીના સુલ્તાનની માતા માટે કાળજી દર્શાવી, એ મારી ફરજ છે અને મારી એ ફરજ વિશેષ મેં કાંઈ પણુ કર્યું નથી.”

“વઝીર ! ખરેખર તમે લાયક અને ખાન્દાન છો.” કુસીદા અંતઃકરણ પૂર્વક કહ્યું; “મારા બેટા મૌલુદીને તમારા દેશ ઉ હમણાંજ ચડાઈ મોકલી હતી અને તેમાં જો કે તેની સખ્ત હાર થઈ તો પણુ એ વાત જૂલી જઈને તથા તમે લોકો અમને તમારા શત્રુ ગણો છો, એ હકીકતને બાબુ ઉપર રાખીને તમે મારી પ્રત્યે જે મ અને મમતા બતાવો છો, તે માટે મારે તમારો અહેશાન જરૂર માનું જોઈએ.”

“ઝોગમ સાહેબ !” વસ્તુપાળે એ વાતને પડતી મૂઝી મુઠ ઉપર આવવાના આશયથી પૂછ્યું. “એ વાતને જવા દો : નમે મદકે ક્યારે જવાનાં છો અને ત્યાંથી પાછા ક્યારે ફરવાનાં છે

"હું આવતી રહેજી મહા જવાની. કમળાં રાખું છું અને ત્યાં
દિવસો રોકાવાની છું. મતલબ કે હું જેમ જાને તેમ જાણી
રહેલી છું." કુસીદાએ જવાબ આપ્યો.

"પણ હું તમને દાલે જવા દેવાનો નથી." વસ્તુપાણે આગ્રહથી
તમારે નગરમાં આવી મારાં આવાસે આઠેક દિવસ રહેવું પડશે
ને તમારી ખાતર-ખરદાસ કરવાનો લાભ આપવો પડશે."

વસ્તુપાણે આગ્રહ બોલેને કુસીદા બેગમ બહુજ ખુશી થઈ; તેણે
મીને કહ્યું, "ખીર! તમારા આગ્રહને માટે પણ હું તમારી
નમંદ છું; પરંતુ મારે મહા જવાની ઉતાવળ હોવાથી હું આ
ઐક દિવસ પણ આંધી રોકાવાને મામની નથી."

"બેગમ સાહેબ! મને માફ કરશો; પણ હું તમને એમ જવા
નહિ." વસ્તુપાણે વધારે આગ્રહ કરીને કહ્યું, "આપારે તો
મારા આગ્રહને માન આપી મારાં મકાને આવજું પડશે અને
મહા જવાની ઉતાવળ છે એટલે વધારે નહિ. તો ઉવટ બે દિવસ
માન મહેમાન તરીકે રહ્યા સિવાય ચાલશે નહિ."

કુસીદા વસ્તુપાણે બહુજ આગ્રહ બોલેને વિચારમાં પડી ગઈ
તેણે નહિ બોલતાં મૌન બેસી રહી.

વહાણુવદી ધાકુબ ત્યાં ઉભો હતો. તે કુસીદાની મુઝવણી જણી
તેણે તુરતજ કહ્યું, "બેગમ સાહેબ! જ્યારે મંત્રીશર આદશે
આમદ કરે છે, ત્યારે તેનો અસલીમાર કરી આપ ચામ્પા જાઓ,
ને બાળની લાગણું નથી; માટે મારી અરજ છે કે આપ
પરનાં મકાને ખુશીથી પધારો અને તેમનાં આમ મળુને માન આપી
ઐક દિવસ પણ તેમનાં મહેમાન તરીકે રદો."

ધાકુબનાં કથનથી કુસીદાની મુઝવણી દળી ગઈ અને તેણે વસ્તુપાણે
સલાત મુજબ બોલેને કહ્યું, "ખીર! બેઠે મારી સ્ખમ મકા
જાવી જવાની છે. મેં પણ હું તમારાં અત કરણ પૂર્વકનાં
મળનાં તમારું અવલ આમદનાં અસલીમાર કરી લઈને નથી મનજી
તમારો આવાસે આગર બેઠે દિવસ તમારો મહેમાન તરીકે
પરંતુ મેં જાણી નાં તમારો આમદ માન આપું છે, તેથી રીને
પણ મારા આમદ માન આપું પડે."

આ દુ. જાણી મહા લાલમ. વસ્તુપાણે અસલીમાર કરી

દર્શાવતાં ગંગીરતાથી કહ્યું. “ તમારા આશ્રમને હું માન ન આવું, એ કદિ બને ખરું ? ”

“ ત્યારે સાંભળો ! ” કુસીદાએ કહ્યું. “ હું જ્યારે મકકે હજી કરી આંધી પાછી આવું અને દિલ્હી જઈ, ત્યારે તમારે મારાં મહેમાન તરી મારી સાથે દિલ્હી આવવું પડશે. ”

“ ઘણીજ ખુશીથી ” વસ્તુપાળે સહેજ પથુ આનાકાની કર્યા વિન કહ્યું. “ બેગમ સાહેબ ! આ તો તમે મને દિલ્હી આવવાનો આશ્ર કરો છો અને હું આવવાની હા પાડું છું; પરંતુ તમારા આશ્રમ વિન પથુ તમને દિલ્હી મુખી સહિસલામત પહોંચાડવા માટે આવવાનું મારી પ્રથમથીજ ધચ્છા હતી. ”

કુસીદા વસ્તુપાળની દેખીતી સરલતા નોંધતે આનંદિત થઈ ગઈ તેણે આસન ઉપરથી ઉઠીને કહ્યું- “ ચાલો ત્યારે; હું તમારાં મકકને આવવાને તૈયારજ છું. ”

વસ્તુપાળે કુસીદા બેગમને નગરમાં લઈ જવા માટે અગાઉથી ગંધી તૈયારી કરાવી રાખી હતી. તેણે સુલ્તાનની માતાને મ્યાનામાં બેસારીને બાહુજ ધામધુમપૂર્વક તેના નગરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો અને તેને પોતાના વિશાળ આવાસના એક સુંદર અને મુશોબીત મહેલમાં ઉતારો આપ્યો. વસ્તુપાળે તેની એવી:તો ઉત્તમ ખાતર જરદાસ કરી કે તે વૃદ્ધાનાં આનંદ અને ખુશાલીની કોઈ સીમા રહી નહિ. તે એક દિવસ વસ્તુપાળનાં મહેમાન તરીકે રોકાઈને જ્યારે મકકે જવાને રવાના થઈ ત્યારે વસ્તુપાળે તેનાં રક્ષણ તથા સગવડ માટે પોતાના કેટલાક સૈનિકાને મકકે મોકલ્યા અને વિશેષમાં મકકાની મરજીદનાં દારે બાંધવાને માટે આરસતું એક તોરણ પથુ તેની સાથે મોકલ્યું.

આ રીતે વસ્તુપાળે દિલ્હી જવાને તથા સુલ્તાન મૈાનુદીનને મળવા માટે રચેલી ગોઠવણ ખુદ સુલ્તાનની માતાના આગ્રહથીજ પાર પડી અને જ્યારે સુલ્તાનની માતા મકકથી પાછી ખંભાત આવી ત્યારે તે તેના સાથે પોતાના કેટલાક ખાસ માણસોને લઈ દિલ્હી પથુ ગયો.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

વસ્તુપાળ દિલ્લીમાં.

અમે ત્રાસદં મહારાજોને હજીને મંજુરા દિલ્લી નગરમાં સ્થાન
 આપીને પોતાની બંદેન ફક્તીયાનગમ નથા તેના પતિ અમુન-
 ને કુમરીને પાત કરાવ્યા પછી સુલ્તાન મોહુદીન જે ૩૧
 રિત થયો હતો; પરંતુ અમીર-ઉમરાવાની ખટપટ અને ખર્ચાઓ
 રકમો ન હતો અને તેઓમાંના કેટલાક સુલ્તાનના પશુમાં અને '૧૮-
 ૩૨ની વિરહમાં રહી અનેક પ્રહારના પ્રયત્નો અને કાવચો રચનાં દનાં
 થીના નમરજનોમાં પશુ કાંઈ સતોષ અને શાંતિ ન દના. તેઓ
 નું તથા મુસમમાનના જ્વલીય બેદના દારબુને માટે વારંવાર ૧૫
 માં દનાં અને તેની ફરિયાદ બાદશાહના અધિકારીઓ પાસે કરવામાં
 રતી ત્યારે તેનો મુકાદો મળે બાને મુસમમાનેના સાજમાં થયો દોવાથી
 નુઓમાં અસંતોષ અને અશાંતિની સામણી પ્રસરેલી જણાતી હતી.
 તે હિન્દુ જાતિના સામાન્ય વર્ગો તદ્દન નિર્બળ બની મયેલા દોવાથી
 થો મુગે મ્હોટે બધું સદન કરવામાંજ ક્ષાપણ માનતા હતા. વસ્તુના
 મોહુદીન શાહી તમ ઉપર સ્થિર થયો ન હતો. મુસામ મુબારક કે જે
 બુલિનનો મુખ્ય વત્રીર થયો હતો તેણે રત્તીયામેગમનો પાત થયા પછી
 ૧૫માં થયો હતો અને તેથી મોહુદીન કાંઈક અંશે નારીપાસ થઈ ગયો
 ૧ અને તેમાં પણ તેનો સેનાપતિ કે જેને તેણે મુજરાત ઉપર ચડાઈ
 ને મોકલ્યો હતો તે સખ્ત દાર-ખાઈને નાસી આવ્યો ત્યાંથી તે
 ઘરે નિરાશ થયો હતો, મુજરાત ઉપર કવેલી આ ચડાઈમાં બાદશાહી
 નાના અસંખ્ય સૈનિકો માર્યા ગયા દોવાથી બાકીના સૈનિકો સેનાપતિ
 પા સુલ્તાનથી નારાજ થયા હતા અને ચડાઈમાં મખ્ત દાર થવાથી દર-
 ૧૨ના અમીર-ઉમરાવો મોહુદીનથી ખુલ્લી વિરહતા દશાવવા સાગ્યા
 તા અને તેને તમ ઉપરથી ઉઘડી મુકવાને માટે પડખું પશુ રચતા હતા.
 ૧ રીતે દિલ્લીની પ્રજાના મોટા ભાગમાં અશાંતિ ફેલાયેલી હતી અને
 દેહી દરબારમાં ખટપટ, કાવચા અને પ્રયત્ન જેને પ્રસરી રહ્યું હતું,
 ચારે બીજા બાલુ સુલ્તાન પોત મોજમબલદ અને નાયરગમાં બદરકાર
 થીને આનદપૂર્વક મહાકંતો હતો અને તેનું અનુકરણ કરીને બીજા
 શાખીન અમીર-ઉમરાવો તથા બીજા નાના-મોટા દરનારીઓ બેપર-
 ચાદ બનીને આનદ હુ દના હતા.

દિલ્હીની તત્કાલિન પરિસ્થિતિના સંબંધમાં આટલો પ્રસ્તાવ ક્યો પછી અમે વાચક બંધુઓ અને બહેનોને વાર્તાના પ્રવાહમાં આગળ લાવવા માગીએ છીએ. ધોળકાનો મહામંત્રી વસ્તુપાળ કુસીદા ભુગમતી સાથે દિલ્હી આવ્યાને બે દિવસ બેટલો સમય વ્યતીત થઈ ગયો હતો. બેગમન હુકમથી વસ્તુપાળને માટે બંધી ગોઠવણ દિલ્હી-દરબારથી કરવામાં આવેલી હતી અને તેને કાંઈપણ પ્રકારથી અગવડ આવે નહિ, તે બાબત ખાન કાળજી રાખવામાં આવતી હતી સારાંશ કે સુલ્તાનની માતાએ તેને માં ઘણીજ સારી અને બાદશાહીને શોભે તેવી દરેક બાબતની સગવડ કરેલી હતી. આજે ત્રીજે દીવસે સુલ્તાને વસ્તુપાળને મધ્યાહ્ન પછી મળવા માટે બોલાવ્યો હતો, અને તેથી તે ભોજન કર્યા પછી થોડી વાર વિશ્રાંતિ લઈને શાહી દરબારમાં જવાને માટે તૈયાર બનીને બેઠો હતો. મધ્યાહ્નને સમય વ્યતીત થયો અને સુલ્તાનનો એક અધિકારી વસ્તુપાળને તે જ બાજુને ગાટે ઉતારે આવી પહોંચ્યો. વસ્તુપાળ તૈયારજ હોવાથી તેને ચાર વિશ્વામુ સાંમતોના સાથે ઘોડેસ્વાર બની સુલ્તાનના અધિકારીના સાથે દરબારમાં ગયો. આ વખતે સુલ્તાન મૌલુદીન બાદશાહી બખ્ષે અને તખ્તે તાજ ધારણ કરીને તથા બહુમહત્વ વસ્ત્રાભૂષણ સજ્જત દિવાને ખાસમાં બેઠેલો હતો તથા તેની એક બાજુએ મુખ્ય વઝીર સેનાનાયક, વૃદ્ધ કાજી અને બીજા બે-ત્રણ ઉમરાવો બેઠેલા હતા. બાદશાહનો અધિકારી વસ્તુપાળને દિવાને ખાસનાં દ્વાર સુધી તેડવાયો અને તેને ત્યાં ઉભો રાખીને પોતે અંદર ગયો. થોડી ક્ષણમાં તે અધિકારી પાછો આવ્યો અને વસ્તુપાળને અંદર લઈ ગયો. વસ્તુપાળને સાથે આવેલા બે સામતો તેની સૂચના મુજબ તેની સાથે ગયા અને બીજા બે બહાર ઉભા રહ્યા. વસ્તુપાળે સુલ્તાનની સન્મુખ બેઠેને તેને નમન કર્યું તથા હિંમતી નજરાણું પણ કર્યું. સુલ્તાને તેને પગથી મસ્તક પર્યંત નિહાળી લઈને ગંભીરતાથી પૂછ્યું જરા હાસ્યનો ભાવ બતાવીને કર્યું.

“વઝીર વસ્તુપાળ ! આવો અને સામેનાં ખાસન ઉપર બેસો, તમને બેઠેને હું ઘણું ખુશ થયો છું.”

વસ્તુપાળ નિર્દિષ્ટ કરેલાં ખાસન ઉપર બેઠો અને પછી તેણે દરબાર બનીને કહ્યું. “નામવર સુલ્તાન ! અને આવેને નજરે નિહાળવાથી મને ખુશ થયો આવન થયો છે.”

“ખુશ થાવો” મૌલુદીને વસ્તુપાળનાં મુખ ઉપર કાનની નજર રહાવીને પૂછ્યું. “જુલો રાત્રી તમારો અને મારો સમય સારો વીર્યવન”

દિલ્હીની તત્કાલિન પરિસ્થિતિના સંબંધમાં આટલો પ્રસ્તાવ કર્યા પછી અમે વાચક બંધુઓ અને બહેનોને વાર્તાના પ્રવાહમાં આગળ લઈ જવા માગીએ છીએ. ધોળકાનો મહામંત્રી વસ્તુપાળ કુસીદા બુગમતી સાથે દિલ્હી આવ્યાને બે દિવસ જેટલો સમય વ્યતીત થઈ ગયો હતો. બેગમના હુકમથી વસ્તુપાળને માટે બધી ગોઠવણ દિલ્હી-દરબારથી કરવામાં આવેલી હતી અને તેને કોઈપણ પ્રકારથી અગવડ આવે નહિ, તે બાબત ખાસ કાળજી રાખવામાં આવતી હતી સારાંશ કે સુલ્તાનની માતાએ તેને માટે ઘણીજ સારી અને બાદશાહીને શોભે તેવી દરેક જાતની સગવડ કરેલી હતી. આજે ત્રીજે દિવસે સુલ્તાને વસ્તુપાળને મધ્યાહ્ન પછી મળવાને માટે બોલાવ્યો હતો, અને તેથી તે બોજન કર્યા પછી થોડી વાર વિશ્રાંતિ લઈને શાહી દરબારમાં જવાને માટે તૈયાર બનીને બેઠો હતો. મધ્યાહ્નનો સમય વ્યતીત થયો અને સુલ્તાનનો એક અધિકારી વસ્તુપાળને તેડી જવાને માટે ઉતારે આવી પહોંચ્યો. વસ્તુપાળ તૈયારજ હોવાથી તેના ચાર વિશ્વાસુ સાંમતોની સાથે ઘોડેસ્વાર બની સુલ્તાનના અધિકારીની સાથે દરબારમાં ગયો. આ વખતે સુલ્તાન મૈબુદ્દીન બાદશાહી બંધ્યો અને તખ્તે તાજ ધારણ કરીને તથા બહુમૂલ્ય વસ્ત્રાભૂષણ સજ્જને દિવાને ખાસમાં બેઠેલો હતો તથા તેની એક બાબુએ મુખ્ય વજીર, સેનાનાયક, વૃદ્ધ કાજી અને બીજા બે-ત્રણ ઉમરાવો બેઠેલા હતા. બાદશાહનો અધિકારી વસ્તુપાળને દિવાને ખાસનાં દાર સુધી તેડી લાવ્યો અને તેને ત્યાં ઉભો રાખીને પોતે અંદર ગયો. થોડી ક્ષણમાજ તે અધિકારી પાછો આવ્યો અને વસ્તુપાળને અંદર લઈ ગયો. વસ્તુપાળની સાથે આવેલા બે સાંમતો તેની સૂચના મુજબ તેની સાથે ગયા અને બીજા બે બહાર ઉભા રહ્યા. વસ્તુપાળે સુલ્તાનની સન્મુખ જઈને તેને નમન કર્યું તથા કિંમતી નજરાણું પણ કર્યું. સુલ્તાને તેને પગથી મસ્તક પર્યંત નિહાળી લઈને ગંભીરતાથી પણ જરા હાસ્યનો ભાવ બતાવીને કહ્યું.

“ વજીર વસ્તુપાળ ! આવો અને સામેનાં આસન ઉપર બેસો, તમને જોઈને હું ઘણો ખુશ થયો છું. ”

વસ્તુપાળ નિર્દિષ્ટ કરેલાં આસન ઉપર બેઠો અને પછી તેણે દરબાર બનીને કહ્યું. “ નામવર સુલ્તાન ! અને આપને નજરે નિહાળવાથી મને પણ ઘણો આનંદ થયો છે. ”

“ બહુ સારું. ” મૈબુદ્દીને વસ્તુપાળનાં મુખ ઉપર પોતાની નજર સ્થાપીને પૂછ્યું. “ પાટણના રાજા લીમદેવ અને ધોળકાના રાજા વીરધવળ ખુશીમાં છે ને ? ”

૨૨૩
 આપણે જોઈએ તો જોઈએ, તેને આપણે આપણે
 ને કુલપાને ઉપાને કહ્યું. "વસ્તુપાને આપણે આપણે આપણે
 કુલપાને તમારો અંદરનાનો અંદરો વાળવાની બાબતમાં કુલપાને
 કુલપાને આપણે આપણે કુલપાને તમારો અંદરો આપણે
 કુલપાને કુલપાને

આપણે આપણે
 આપણે આપણે
 આપણે આપણે
 આપણે આપણે
 આપણે આપણે
 આપણે આપણે
 આપણે આપણે
 આપણે આપણે

આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે
 આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે
 આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે
 આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે
 આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે
 આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે
 આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે
 આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે આપણે

વસ્તુપાને જવાબ આપ્યો. "આપે અમારાં હિન્દુ તથા જૈનનાં
 દિગ્ગ, ઉપાગ્રહો તથા મહાલયોનો કોઈ પણ સ્થળે નાશ કરવો નહિ;
 મળ દોષની યાસે કરાવવો પણ નહિ. કરણ કે જે લેહિની નહેર મી-
 ના છે અને તેથી તેને સુરક્ષિત રાખવી, જે દરેક રાજકર્તાની ફરજ છે.
 ૫ મારા બીજા માગણી અને મારી ત્રીજા માગણી એવી છે કે આપે
 ને દિલ્હી નગરમાં અથવા તો તેની નજીકમાં અમારું એક દેવાલય બા-
 ના દેવાની રચના આપવી."

આ સમયે ૪૬ કાંચ દારૂના વાગને દાખવા આંગણાવતી વખતે
 તો દોઢ કોડી જુસ્સામાં અને કાંચકો કોષમાં બોલવાને ઉભો થયો; પરં-
 તુ સુલ્તાને તેને ચૂપ રહેવાની ઇજાજત કરતાં તે મનમાં ને મનમાં બાળ-
 ણો બાળકનો ખેસી ગયો. પણ ત્યાં જોઈતા બે-ત્રણ ઉમરાવો મદિનો
 એક ઉમરાવ કે જે ૪૬ અને મુખ્ય હતો, તે પોતાનો જુસ્સો દબારી રા-
 ક્યો નહિ. તેણે સુલ્તાનને એકદમ કહી નાખ્યું. "આદ્વનસાહ !

ફરજથી વિશેષ નથી. તો પણ તે માટે આપ મારો ઉપકાર માનો છો અને મારા માટે હૃદયમાં માન ધરાવો છો, તે આપની સન્મનતાનો ઉત્તમ નમુનો છે. ”

સુલ્તાન વસ્તુપાળનું વિવેકથી ભરેલું કહેવું સાંભળીને વધારે આનંદિત થઈ ગયો. તેણે પોતાનો આનંદ પ્રદર્શિત કરીને કહ્યું. “ વઝીર વસ્તુપાળ ! તમે હિન્દુઓ ઓરતો તરફ માનનીલાગણી ધરાવો છો તથા તેમનાં રક્ષણમાં તમારો ધર્મ ગણો છો, એ મારી સમજણમાં છે, તો પણ તમે મારાં અમ્માને જે સુખ અને સગવડ આપ્યાં છે, તેનો બદલો વાળી આપવો, એ મારી ફરજ છે અને મારાં અમ્માની તેવી ખાસ ઇચ્છા છે. ”

વસ્તુપાળે જેવા પ્રસંગની ધારણા રાખી હતી. તેવો પ્રસંગ બરોબર આવી લાગેલો જોઈ તેણે તુરતજ કહ્યું, “ શાહનશાહ ! આપના તથા અમ્માની તેવી ઇચ્છા છે, તો પછી હું તેનો અસ્વીકાર કરી શકતો નથી. આપે માની લીધેલા મારા આભારનો જે બદલો વાળી આપવાને માગતા હો, તે ખુશીથી વાળી આપો. પરંતુ આપ મારા ઉપકારનો બદલો શી રીતે વાળી આપવાને ઇચ્છો છો, તે હું જાણતો નથી; તો પણ એટલી કલ્પના કરી શકું છું કે તેના બદલામાં આપ મને કિંમતી અને સુંદર વસ્તુઓ ભેટ તરીકે આપશો. પણ આ સંબંધમાં મારે આપને ખાસ કહેવાનું છે અને તે આપ ધ્યાન દઇને સાંભળશો, એવી હું આશા રાખું છું. પરમાત્માની કૃપાથી મારે કિંમતી અને સુંદર વસ્તુઓની તથા કાંઈ પણ પ્રકારની ખામી નથી અને તેથી આપની પાસેથી બદલામાં તેવી કાંઈ વસ્તુ લેવાની મારી ઇચ્છા નથી. ”

વસ્તુપાળનાં સ્પષ્ટ કથન અને તેની નિર્દોષ વૃત્તિથી સુલ્તાનને અજ્ઞયખી થઈ. તેણે પૂછ્યું. “ ત્યારે એ સંબંધમાં તમારી શી ઇચ્છા છે ? ”

“ આપ મારી ઇચ્છા મુજબ બદલો આપવાની કબુલાત આપી શકશો ? ” વસ્તુપાળે સામો સ્વાલ કર્યો.

એ વખતે સુલ્તાનનો વઝીર કે જે મોજીદીન તથા વસ્તુપાળની વાત એક ધ્યાને સાંભળતો હતો, તેણે એકદમ પૂછ્યું. “ એટલે એક તરફથી નિર્દોષવૃત્તિ બતાવીને શું તમે બાદશાહ સક્ષાત્તને કબુલાતથી બાંધી લેવાને માગો છો ? ”

વસ્તુપાળે તુરતજ જવાબ આપ્યો. “ હા, જે બાદશાહ કબુલાતથી બંધાવવાને ઇચ્છતા હોય, તો હું તેમને બાંધી લેવાને માગું છું. ”

ઉંચક રાખશે તોજ અને નિર્ભય બનીને રાજ્ય કરી શકશું
 મેં તો અને તમારાથી કરીએ છીએ તેથી તમારી સાથે સંતાક
 અને કુછીએ છીએ એવી જો તેઓની માન્યતા હોય તો તેમાં
 ની પંખીર બસ થાય છે: અમારું પોતાનું, અમારા દેશનુ-ધુએનું,
 તો રાજ્યનું, અમારા દેશનું અને અમારાં પરમ પવિત્ર મંદિરોનું
 ; કદાચ માટે અમારા બાકુમાં હલુ ધલુ બળ રહેલું છે અને તેની
 થી કરી દોય તો દિલ્હીના વજીર તથા સેનાનાયક ! તમે બન્ને ત્યાં
 દિલ્હીમાં સેન્યની સાથે અમારા દેશ ઉપર ચડી આવજો એટલે
 અમારાં બાકુબગની પરિશો મુઢના મેદાનમાં કરાવવાને વાસ્તે
 રહેશું."

દિલ્હીનો સેનાનાયક વસ્તુપાગનું જુસ્સાભરેલું કથન સાંભળીને
 થયું ગયો. તેણે ખમણા જુસ્સાથી કહ્યું: "વજીર વસ્તુપાગ ! તમારા
 માં રેલું બળ છે, એ મારા બાકુવામાં છે. તમે આ વખતે અમારી
 ને સમાવીને છુની ગયા છો એટલે અત્યારે ગર્વથી વાત કરી રહ્યા
 પરંતુ એ તમારું મિથ્યા ગુમાન છે. અમારી અમણિત સેનાથી અને
 ને મહાન કરવાને પુરતા સજિતવાન છીએ અને તેથી જે તમને ત્યાં
 છે તે અમારા જેવા મુનેલા સિંહને ખોટો ગર્વ બતાવી વિના કારણે
 વાગ્યામાં સાર નથી, એ નક્કી સમજી રાખજો."

વસ્તુપાગે પોતાના જુસ્સાને કાણુમાં રાખીને કહ્યું: "સેનાનાયક !
 મારા બાકુમાં રેલું બળ છે એ તમે જાણો છો, તેમ જ પશુ જાણે,
 મારા બાકુમાં રેલું બળ છે; પરંતુ બગની પરીક્ષા મોટાની ખાલી
 માં થતી નથી. તેની પરીક્ષા તો મુઢનો બુમિમાં તથા રાજાના ઉપરો-
 ને થાય છે, સમજ્યા !"

આજુ પર્વતના સાંકડા માર્ગમાં વસ્તુપાગના કાંઈ મહાત્મ મરાઠી
 સેનાનાયક વસ્તુપાગની ઉપર મુસ્લિમો દુનિયા અને તેમાં તેના વજીરે મં-
 ર અને મુઢની મુખ્ય વચના બાબત થાય. આના ત્યારે ને વજીરે કંઈ
 થયું ગયો તોજે એકદમ કહ્યું: "વસ્તુપાગ ! તમારો બાકુમાં રેલું
 બળ છે તેની પરીક્ષા તો મુઢનો બુમિમાં તથા રાજાના ઉપરો-
 ને થાય છે, સમજ્યા !"

તેણે કહ્યું: "તમારું બળ છે એ તમે જાણો છો, તેમ જ પશુ જાણે,
 તમારું બળ છે; પરંતુ બગની પરીક્ષા મોટાની ખાલી
 માં થતી નથી. તેની પરીક્ષા તો મુઢનો બુમિમાં તથા રાજાના ઉપરો-
 ને થાય છે, સમજ્યા !"

જાણે છે ! વળી લક્ષ્મી એ વસ્તુ ધણી ચંચળ છે; આજ આપક પાસે હોય છે, તો કાલ કોઇ ખીજનાં ગૃહમાં જઈને રમતા હો છે તથા આયુષ્ય પણ ધણું અસ્થિર છે. આ કારણથી મમય જાણુદાર અને વિવેકી મનુષ્યે ધાર્મિક કાર્યોમાં ત્વરા અને ઉતાવળ રાખવી જોઈએ; માટે તમે પોતે ચંદ્રાવતી જેમ અને તેમ તુરત જાએ અને મંદિરોનું કામ જેમ જલ્દી થાય, તેવો પ્રયત્ન કરો.”

“મારો વિચાર પણ એવોજ છે એટલે કે હું ચંદ્રાવતી જઈ જવાની કચ્છા રાખું છું.” તેજપાળે પોતાનો વિચાર દર્શાવીને કહ્યું “વળી દેવાસયોનાં કામનાં લીલ થાય છે, તેના કારણમાં મુખ્ય સૂત્રના ધોખનનું એવું કહેવું છે કે મૂળ આણુ પર્વત ધણો દુરારોહ છે એ ત્યાં દંડી પણ ધણી પડે છે, તેથી તથા દરેક શિશુઓને જાતેજ જોજ નૈયાર કહેવું પડે છે, તેથી તેઓ જરોજર કામ કરી શકતા નથી અને પરિણામે પૂરતી સામગ્રી વિના કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી.”

અનુપમાએ તુરતજ કહ્યું. “બાકા સ્વામીનાથ ! મેં જોડવા કહ્યું તેમ ચૈત્ય બંધાવવાનાં કામમાં જરાપણ વિલંબ કરવો, એ ઉચિત નથી; કેમકે સૂર્યના અસ્ત તથા ઉદયના નિયમાનુસાર મનુષ્યનો પણ અસ્તોદય થયા કરે છે, રાત્રી તરફથી મળેલો અવિહાર આજે છે એ કહે નથી, લક્ષ્મી ધણી ચંચળ, અસ્થિર અને મોહમયી છે અને એ નાંશવંત શરીરનો નારા પણ અવશ્ય થવાનો છે. માટે ધર્મકાર્યમાં તે લક્ષ્મીનો સહેજ પણ મોહ રાખ્યા વિના ઉદારતાનું અવલંબન લઈ ત્વરિત ગતિ રાખવી એ સુત્ર અને વિચારવંત માણુસનું કામ છે અને તમે એ પ્રમાણે જ્યાં પ્રયત્ન ઉદારતા રાખીને કરશો, તોજ ચૈત્યનું કામ જલ્દી થઈ શકશે.”

“પ્રિય દેવી ! તારું કથન કેવળ સત્ય છે.” તેજપાળે અનુપમાનાં કથનનો સ્વીકાર કરીને પૂછ્યું. “પરંતુ જરવાન શ્રી મેનીનાથનું દેવાસ્ય બંધાવવાનાં કામની આપણે જે શક્યાન કરી છે, તે કામ જાણી સંપૂર્ણ થાય તેવો પ્રયત્ન કરવામાં તારો શ્રી મહાદેવ છે, તે હું માનુસને માટે છું.”

અનુપમાએ આનંદભરે ત્વર પ્રવર્તેલ કરીને ઉતર આવ્યો કહ્યું. “પ્રિયનાથ ! તમારો પ્રયત્ન શુદ્ધ આત્મ સારી સ્થાનના શુદ્ધ શક્તિસમ્પન્ન છે કે હું જાણે નહીં. આજે કહ્યું છે અને મારા આંતરે મારી મહાત્માને જાણવાની પ્રવૃત્તિ રાખી છે, તારું જ કથનની માન આપણું એ સારી કેમ છે અને તેથી મારું કથન જાણી શકે.”

દ એવી છે કે ધનના બ્યબો કાંઈપણ વિચાર કર્યા વિના શનિ અને
 રાસને માટે દામ કરનારા જૂદા જૂદા માણસોને રાખવા, તેમને મતે
 જાળ તૈયાર કરવું પડે છે, તેના બદલે તેમના માટે આપણા તરફથી
 મળતું દેવારી તેમને જમવાની સગવડ કરી આપવી અને દાદના
 ધારણને વાસ્તે ડારીયેરાની પાસે જળની સમઝિયા તૈયાર રખાવવી
 જેથી કરીને તેના પ્રમ કરવામાં ઉત્સાહી બનશે અને આપણી પ્રતિ-
 દે પગ વચ્ચેથી થશે. ”

તેજપાળે દસીને કહ્યું : “ બહાલી અનુપમા ! તારી સંઘાત ધણી
 પ્રમ છે અને તેથી હું આજુ જહીને તે પ્રમાણે બધી વ્યવસ્થા કરીશ.
 તેનાં માનાપિતા તથા બધું વગેરેને મળવાને માટે મારી સાથે
 જાવની આવવાની તારી ઇચ્છા નથી ? ”

“ મારી ઇચ્છા તો હજી. ” અનુપમાએ જવાબ આપીને કહ્યું,
 પરંતુ તમારી આજા દોષ, તોજ હું તમારા સાથે આવવાને ઇચ્છું છું;
 નથા નહિ. ”

“ અનુપમા ! તારા જેવી શુદ્ધકૃપાળના સમાન ઉત્તમ શુદ્ધિળી
 ઇચ્છાને પૂર્ણ કરવી, એ માફ પરમ કર્તવ્ય છે. ” તેજપાળે કહ્યું.
 તું પુત્રીથી મારી સાથે આવજે; કારણકે તને સાથે લઈ જવાની મારી
 ઇચ્છા હજી છે. ”

એ પ્રમાણે કરીને તેજપાળે દિંડોળથી ઉતરીને પૂછ્યું : “ બોમ-
 ને કવે શી વાર છે ? ”

“ વાર તો જરાએ નથી. ” અનુપમાએ પણ નીચે ઉતરીને જવાબ
 આપ્યો. “ માત્ર તમારા વડિલ બધું પધારે એટલીજ દીક્ષ છે. ”

“ ત્યારે હું તમામ કરાવું છું કે વડીલ બધુંને આવવાને કવે
 થી-વાર છે. ” એમ કરીને તેજપાળ તેના વડીલ બધું વરતુપાળના
 તરફ ગયો અને અનુપમા બોમનની તૈયારી કરવાને માટે બોમન-
 તરફ જવાને નીકળી. એ વખતે તેના પુત્ર હુણસિંહની નવોટા પત્ની
 શોભની તેની પાસે આવી પહોંચી અને તેણે અનુપમાને ઉંચી વિન-
 થી કહ્યું. સાગર ! વડિલથી હજુમધી આવ્યા નહિ દોવાથી માત્રાજી
 તમે તથા અનિમિત્તેને જમવાને માટે બેસારી દાખા છે; પરંતુ બે
 મધ્ય મધ્ય પાળના બોમન બેઠારવાને માટે પધારેલા દોવાથી હું તમને
 આલાવવાને માટે નારી છું. ”

“ વરદામની ! એ તમે દાદ કરવું. માલો, હું ત્યાંજ આવું છું. ”
 એમ કરીને અનુપમા તુરંતજ વરદામની સાથે ગય.

૯૬ મહોદરી.
૯૭ તારામતી.
૯૮ મેનાવતી.
૯૯ કર્મદેવી.
૧૦૦ તારાબાઈ.
૧૦૧ પદ્માવતી.
૧૦૨ પ્રતાપરાણીની પત્ની.

૧૦૩ ચારમતી.
૧૦૪ ભીરાબાઈ.
૧૦૫ દુર્ગાવતી.
૧૦૬ અહલ્યાબાઈ.
૧૦૭ વેળબાઈ.
૧૦૮ રાણી ચંદા.
૧૦૯ શ્રીમતી હરદેવી.
૧૧૦ કહાનદેવી.
૧૧૧ પરમેશ્વરી દેવી.
૧૧૨ રઘુરાજ કુમારી.
૧૧૩ સરલાદેવી.
૧૧૪ અજ્ઞાન સ્ત્રીઓનું વર્ણન.

પંચમ પરિચ્છેદ.

૧૧૫ ક્ષમ્બ દેવડી ઉમ્મરથી જોડવા.
૧૧૬ ક્ષવા વરને કન્યા પરણાવવી
જોઈએ.

૧૧૭ સ્ત્રી પોતે સાસરે જતાં ધ્યાનમાં
લેવા યોગ્ય નિયમો.

૧૧૭ પતિ પ્રત્યેના ધર્મ માટે શા-
સ્ત્રોની આજ્ઞા.

૧૧૯ ચરણાં ક્ષવા મહેરવા.

પદ્ય પરિચ્છેદ.

પતિવ્રતા પ્રમદાઓ.

૧૨૦ સુલસા સતી.

આવા ઉપયોગી વિષયોથી ભરપૂર ગ્રંથની જોત જોતામાં એ આ
ખંડમાં આજ નવાથી ત્રીજી આવૃત્તી કાઢી છે. ખાકું કપડાનું પુરું તથા
ચિત્રોથી ભરપૂર ગ્રંથ હોવા છતાં કોમલ રા. ૨) જે ૨૨ ખંડો અલગ.

સખો:—સ્ત્રી મુખ કર્પણ ઓડીમ-ભાવન

૧૨૧ મદનરેખા.

૧૨૨ દમયંતી.

૧૨૩ સીતાબાઈ.

૧૨૪ મુલદ્રા.

૧૨૫ અંબનાસુદરી.

૧૨૬ શિયા સુદરી.

૧૨૭ દ્રાપદી.

૧૨૮ જ્યેષ્ઠા.

૧૨૯ મૃગાવતી.

૧૩૦ ક્લાવતી.

૧૩૧ શીળવતી.

૧૩૨ ઋષિદત્તા.

૧૩૩ નંદ્યંતી.

૧૩૪ રતિસુદરી.

૧૩૫ નર્મદાસુદરી.

૧૩૭ બ્રહ્માબાળા.

સપ્તમ પરિચ્છેદ.

૧૩૬ પૂર્વે પુત્રીઓને અપાતુ સિદ્ધિ

૧૩૬ સ્ત્રીઓની ૬૪ કળા.

૧૩૬ બાળકાઓને જરૂરનું શિક્ષ

૧૪૦ નિયમિતપણું.

૧૪૧ માતૃપિતૃ ભક્તિ.

૧૪૨ વિદ્યા અને વિનયનું શિક્ષ

૧૪૩ શુદ્ધિ વિકાસ.

૧૪૪ મિલનસાર પ્રથો અને

વ્યવસ્થા.

૧૪૫ સ્ત્રીઓનું સામાન્ય ધર્મ

૧૪૬ સામાન્ય નીતિચર્યા.

૧૪૭ સ્ત્રીઓની હાજત સુધા

મંજવી કેટલાક ઉપાયો.

૧૪૮ સ્વદેશ પ્રેમના ગરબી.

બી ખાસ મિત્ર તેજપાળના પુત્ર હુશિંદના રતેહસંગધને પણ
 હમ્બમ ત્વજ દીધો હતો. વિશેષમાં વોસંગદેવ રાજ્યનું બધું કામકાજ
 મંત્રી નાગડની સલાહાનુસારજ કરતો હતો અને મહામંત્રીના વરતુ-
 પજ તથા સેનાના વડે તેજપાળે તેને રાજ્યનો ઉત્તરાધિકારી બનાવી
 હજારી પ્રાપ્ત કરાવી આપનામાં જે સલાહ અને ઉપકાર કર્યો હતો,
 તેમની જાણે તેમની જાણથી સલાહની અવગણના કરવાનું પણ
 તેમને ન હતો. સારંગ કે રાજ્યગાદી ઉપર રિધર થયા પછી વીસંગદેવ
 હવે તથા પ્રજાના પરમ હિતેચ્છુ બને મંત્રીજન્યુઓ પ્રત્યે ધીમે ધીમે
 પેશાર બનતો જતો હતો અને તેમની પાસેથી મહામંત્રી અને સેના-
 ના વડા અધિકારો હર્ષ લેવાના વિચાર ઉપર પણ આવી ગયો હતો.
 વરતુપાળ તથા તેજપાળ વીસંગદેવની બેદરકારી અને તેનાં વર્તનને
 જોઈ ગયા હતા. પરંતુ તેઓ રાજ્ય અને પ્રજાનાં હિતની ખાતર એક-
 નિશ અને પ્રમાણિકતાથી રાજસેવા કર્યે જતા હતા.

વાયેલાની રાજધાની ધોળાકામાં ઉપર વર્ણન કર્યા મુજબ રાજકીય
 સ્થિતિ ચાલતી હતી, ત્યારે પાટણમાં પણ રાજકીય સ્થિતિ દિન-પ્રતિ-
 દિન બગડતી જતી હતી. મુજરાતનો મહારાજા લીમદેવ જહાવરથાને
 હાથે શારીરિક આરામ્ય શુભાષી બોલેલો હોઈ માંદગી બોગથી રહ્યો
 હતો અને પાટણની રાજ્યગાદીનો રક્ષક અને મહામંત્રીસેવર લવણ-
 માદ તેના પુત્ર વીરમવજા અને પૌત્ર વીરમનાં મૃત્યુથી તથા
 વીસંગદેવનાં અયોગ્ય વર્તનથી હતાશ બની ગયો હતો. મહા સામંત
 ત્રિભુવનપાળ અને સરદાર વીરસિંહ પાટણનું રાજ્યાસન કરતગત
 કરવાને તથા જયંતસિંહ અને મધુરી પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાને અનેક
 પ્રકારની ખટપટ રચી રહ્યાં હતાં. કુતુહલીનની અડાઈ પછી સમસ્ત
 મુજરાતમાં જે બખાણુ ધી પ્રસરી રહી હતી તે વરતુપાળ તથા તેજપાળે
 પ્રબળ પ્રયત્ન કરીને દૂર કરી હતી અને દેસમાં શાંતિનું સ્થાપન કરી
 પાટણનો હમગી મંચલી રાજ્યસભાને સ્થિર કરી હતી. પરંતુ પાટણમાં
 ચાલતું રાજકીય ખટપટ અને ધોળાકામાં પરસ્પર વવાતાં વિરાધના બી-
 જધી એક ચળા અને શાંતિનાં ત્યારે નાશ થયે અને અખુલિસપુરનો
 સર્વ ત્યાગ આચમી બન્યો તેનાં દરખાસ થતે સહે તેમ ન હતું.

નાગડ, વિશ્વકર્માના વરતુપાળ અને ત્રિપુરીની ઉચ્ચ રજાથી રાજ્ય વીસંગ-
 દેવ રાજ્યગાદી ઉપર મુજરાતના નામ તાજા થઈ વિશિષ્ટ હેતુથી લગી હતી.
 રાજ્ય પોતે હમગી મંચલી રાજ્યસભાની નાગડ ધોળાકામાં ચાલતું

રાજાને મામે તથા અંગરક્ષક સેનાનો સરદાર સિંહજીવો તથા રાજ્યશુર
સોમેશ્વરદેવ વખતસર રાજસભામાં આવી ગયા હતા. માન મહામંત્રી
વસ્તુપાળ હજી સુધી આવેલા ન હોવાથી તેની રાહ જોવાતી હતી.
ત્રીસળદેવનાં મુખ ઉપર ક્રોધનાં ચિહ્નો સ્પષ્ટ જણાતાં હતા, તેથી તથા
નાયક અને સિંહનાં મુખ ઉપર વિવિધ ભાવો રમી રહ્યા હતા, તેથી
આજની આ ખાનગી સભામાં અવશ્ય કાંઈક નવાજૂની થશે, એવી શંકા
તેજપાળનાં હૃદયમાં ઉદ્ભવી હતી; પરંતુ તે એવી શંકાની બેશમાન
પણ દરદાર દર તેવો નહિ હોવાથી નિર્ભય અને શાંતચિત્તાથી રાજ્યશુર
સોમેશ્વરદેવની આજુમાં ખેંડા હતો. બાકુ વાર નહિ થઈ હોય એટલામાં
મહા ગમાલ્ય વસ્તુપાળ ધીમી પણ મક્કમ આસથી તથા મંદમંદ
હસતાં મુખથી રાજસભામાં આવી પહોંચ્યો. તેણે ત્રીસળદેવની સામે
તીવ્ર દૃષ્ટિથી જોઈને સહેજ નમન કર્યું અને પછી પોતાની જગ્યાએ
બેસી ગયો. ત્યારબાદ સભામાં હાજર રહેલા દરેકની તરફ એકવાર
પોતાની નજર ફેરવી કહ્યું તેણે ત્રીસળદેવને ઉદ્દેશીને હસનાં હસતાં કર્યું.
“ અને આવતાં જરા દીલ થઈ છે; શમા કરશો. ”

"संज्ञां हस्तगतं नहि।" श्रीमण्डपे परमाणुं हस्तिनि श्रुत्वा "तमे
शब्दं प्रहृष्टो भोग्यं व्याख्या नयति।"

“ હા: પણ મને જરા મોડું તો થયું જ છે. ” વસ્તુપાત્રે કહ્યું.
 “ હું જ્યાંથી આવવાને તો વખતમરજ નીકળ્યો હતો; પરંતુ નામરોડને
 ત્યાં રોકાણ થતાં થોડો વિલંબ થઈ ગયો છે અને તે માટે મારે તમારી
 દયા માગવી જ પડેલો. ”

जे पत्नी वीरभद्रदेव हांचे आज्ञेचा नसि ओटले सभामां निरत भवता
 पयसात भद्र-क्षत्रवार पत्नी वस्तुपाणि जपानी तरङ्ग इरीते ओटवार
 नेमुं अने पत्नी वीरभद्रदेवने ह्नुं. " राजशु ! आज्ञानी आ सभा
 करवातुं शरिषु तने साधवा तो तमाग तरङ्गी डोळ ह्नी जतावे तो
 शिः डेभडे ज्ञा मने आम सौन ज्ञापयुं कथां नृपी जेसी रहेमुं ? "

[illegible]

[illegible]

વીસળદેવ વસ્તુપાળનું આવેશ અને જુસ્સાવાળું કથન સાંભળીને ગુસ્સે તો થઈ ગયો; પરંતુ તેણે આત્મસંયમ કરીને ગંભીરતાથી કહ્યું. “વસ્તુપાળ મહેતા! તમે અત્યારે કોની સાથે વાત કરી રહ્યા છો તથા કોના ઉપર ક્રોધ દર્શાવી રહ્યા છો, એનો ખ્યાલ તમને હોય; એમ જણાતું નથી.”

“મને એનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ છે, રાજાજી!” વસ્તુપાળે દ્વંદ્વતાથી કહ્યું. “હું ભોળો, ભ્રમિત ચિત્તનો જુવાન અને અનુભવહીન. રાજા વીસળદેવની સાથે વાત કરી રહ્યો છું, એ હકીકત મારી જાણ બહાર નથી.”

“શું હું ભોળો, ભ્રમિત ચિત્તનો અને અનુભવ વિનાનો છું!! એવાં ઉદ્ધતાઈથી ભરેલાં અને મર્યાદારહિત વચનો ઉચ્ચારવાની ધૃષ્ટતા તો તમે જ કરી શકો મહેતા!” વીસળદેવે ભાર દબને કહ્યું.

“એ ધૃષ્ટતા નહિ; પરંતુ સાચું કહેવાની જાહેર હિંમત છે.” વસ્તુપાળે જવાબ આપતાં કહ્યું.

વસ્તુપાળનો સચોટ જવાબ સાંભળીને વીસળદેવે જુસ્સાદાર વાણીથી કહ્યું. “મહેતા! તમે મારી સાથે-તમારા રાજાની સાથે વાત કરવામાં ધીરે ધીરે વિનયનાં મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરતા જાઓ છો; એ ઠીક થતું નથી. હું તમને ચેતવણી આપું છું કે જો તમે ફરીને પણ એવી રીતે વિવેકનો ખ્યાલ રાખ્યા વિના મારી સાથે વાત કરશો, તો મારે મારી સત્તાનો નિરૂપણ ઉપયોગ કરવો પડશે.”

“રાજાજી! તમારી સત્તા કેટલી અને કેવી છે, તે સંપૂર્ણ રીતે મારા જાણવામાં છે; માટે સત્તાનું નામ લઈને અમને ડરાવવાનો મિથ્યા પ્રયાસ કરવાનું રહેવા દો.” વસ્તુપાળે ભારપૂર્વક કહીને પૂછ્યું. “અને શું તમે એમ માનો છો કે અમે તમારી સત્તાના લયથી ડરી જશું?”

વસ્તુપાળના આ પ્રશ્નથી વીસળદેવના જુસ્સાની હદ આવી રહી તેણે જુસ્સાના આવેશમાં પોતાની કેમરે વ્રટકાવેલી તલવાર ઉપર હાથ નાંખ્યો અને ક્રોધભર્યા સ્વરથી બોલી ઉઠ્યો. “મહેતા વસ્તુપાળ!...”

પણ રાજ્યગુરુ સોમેશ્વરદેવ કે જે અત્યારસુધી શાંતિથી જન્મેને વિવાદ સાંભળી રહ્યો હતો, તેણે તટસ્થરને આટલી સીમ પર્યંત વધેલ જોઈને વીસળદેવને બોલતો અટકાવીને વચ્ચેજ કહ્યું. “રાજેન્દ્ર! ક્રોધ કાંઈક રાખો અને મારી વાતને ખ્યાનપૂર્વક સાંભળો. જ્યારે તમારે પિતા વીરધવળે આ જન્મે ભાઈઓને મહામાતૃ તથા સેનાપતિ અધિકાર આપ્યા, ત્યારે એ અધિકારોની સ્ત્રી-પત્નીનાં નેમદં

હું હતું કે જો કોઈ દુર્જન મનુષ્યનાં કથનથી રાજ્યના ઉદયમાં
 પર વિપરીત થાવ હત્યન થાય, તો તેમની પાસે જો વખતે
 ક્રમ હતું, તે સાથે તેમને રાજસેવામાંથી મુક્ત કરવા અને
 પેતાએ જે વચનને ધણી ખુશીથી આપ્યું હતું. રાજ્યની
 રક્ષા પછી તેમને યાગ્ય જતા ભૂમિમાંથી પશુ પુઠ્ઠા ધન
 પૂં હતું અને તેમણે રાજ તથા મજની ઉત્તમ પ્રદારે બળવેલી
 અને કુદોમાં દસવેલાં અપૂર્વ સૌંદર્યને માટે તમારા પિતા-
 આ પ્રસંગે તેમને ધનામમાં અર્ગણિત દ્રવ્ય ઉદારતાથી આપ્યું
 નથી હકીકત મારા બાલ્યવામાં છે અને તે કહેવામાં મારે
 જે શ્રેયો છે કે તેમની પાસે આત્યારે જે ધનસંચાર છે, તે તેમણે
 અપૂર્વ કળા પ્રાપ્ત કરેલો છે અને તેથી તે સંધિ લેવાનો તમને
 નથી. રાજાજી તમે ઘરવપાળ તથા તેજપાળ જેવા પરમ
 અને પ્રમાણિત મંત્રીઓની ઉપર અન્યાય અને ક્રમનો આરોપ
 એ તદ્દન અયોગ્ય છે. અને સાચું છે કે તમને કોઈ પાપી પિત્ર-
 મ તેમની વિરુદ્ધ આદી રીતે ઉદ્દેશ્ય છે. "

પરિણ શોભેશ્વરેવ રાજાનો ગુરુ દોષથી તથા રાજા અને વિદ્વાન
 રાજ્યમાં તેનું મારું માન હતું. જુરાન વીમગરેવ પણ તેના
 માનબુદ્ધિ રાખતો હતો, તેથી તેનું ઉપરનું કથન મંત્રીઓને તે દીન
 તેને પ્રેરેથી હતું. " રાજાગુરુ તમે કહે છે એ દલીલ જરી
 પરંતુ અને તો તેમની પાસે જે અગણિત દ્રવ્ય છે, તે મંત્રીઓ
 રાજા છે. તેમ છતાં તમારા માનની આનર દ્વન્ન શાસ્ત્રી કન્યા
 મંત્રી પૂ. પશુ એ બન્ને મિથ્યાકિમાની કલ્પિતને સ્વીકાર
 શાખવા. એ અને માન્ય લાભનું નથી અને તેથી કુંદેકરે અન્યાર.
 પડો છે છું. "

બાળ બાળે તમારા જવા વાળ અને દુર્ગંધ સ્પર્શમાં મુકવા
 રાજાનું માન રહેવાને રાજાના પક્ષે તદ્દન મેં કહેલું રહેશે
 ગુમાસ્ટ વાળવણી વીરવંશી અનુકૂળતાને તેલવાને રાજ
 ને કોઈ સાત્ત્વ અગરજી હતું અને રાજા જોઈ વાંચે નહોત
 રાજાના કામચલાવ રાજાજીનાં. રાજા રાજાને રાજા રાજા

પ્રમાણ રાજાના અન્યારે મુકવા કહે છે રાજા
 રાજાને રાજાને રાજાને રાજાને રાજા રાજા
 રાજાને રાજાને રાજાને રાજાને રાજા રાજા
 રાજાને રાજાને રાજાને રાજાને રાજા રાજા

રાજસત્તા લાંબો સમય નભશે નહિ અને પરસ્પરનાં ખટપટ, દ્વેષ તથા વિદ્રોહથી તેનો સર્વનાશ થોડા સમયમાં થઈ જશે. હાય ! આ વિચારથી મને અતીવ શોક અને અસીમ દિલગીરી થાય છે અને તેમાંય મારા રાજ્યઅમલ દરમ્યાન નજીવ ડારણોને માટે આસપાસના બધું રાજ્યોની સાથેનો સંબંધ તોડી નાંખી ભયંકર યુદ્ધો કરવાની મેં કરેલી મૂર્ખાઈનો વિચાર જ્યારે હું કરું છું, ત્યારે મારા શોક સંતાપની કોઈ હદ રહેતી નથી. પણ હવે એ વાતને આપણે જવા દઈએ અને મુદ્દાની વાત ઉપર આવીએ. મારાં કથનનો ભાવાર્થ એવો છે કે મારાં મૃત્યુ પછી રાજ્યાસન વારતે ત્રિભુવનપાળ અને વીસળની વચ્ચે યુદ્ધ થશે, એ ચોક્કસ છે; તો ભવિષ્યમાં થનારાં એ યુદ્ધને અસારથીજ કોઈ ઉપાય ડિંવા માર્ગ શોધી કાઢીને શું અટકાવી શકાય નહિ? એ સંબંધમાં તમારી સલાહ લેવાને માટે તથા અત્યારની આપણી વાતનું કાંઈ નિશ્ચિત પરિણામ લાવવાને વારતે મેં તમને અત્યારે બોલાવ્યા છે, એ હવે તમે સમજી શક્યા હશે. ”

ઉપર્યુક્ત લાંબાં કથનનાં અંતે ભીમદેવને ફરીથી શ્વાસ ચડી આવ્યો. અને તેથી તે થોડી વાર જેમનો તેમ પડી રહ્યો. કેટલીક વાર પછી શ્વાસ હેઠાં ખેરતાં પોતે કહેલી વાતનો અને માગેલી સલાહનો ઉત્તર મેળવવાને વારતે તેણે લવણપ્રસાદની સામે આતુરદ્રષ્ટિએ જોયું.

આવી ચર્ચારપદ રાજકીય વાતનાં વિવેચનથી ભીમદેવની તબિયત વિશેષ બગડી જશે, એવા ભયથી એ વાતને અત્યારે ટાળી દેવી ઉત્તમ છે, એવા હેતુથી લવણપ્રસાદે કહ્યું. “ મહારાજ ! આપની તબિયત સારી નથી અને આપ એટલા બધા અશક્ત બની ગયા છો કે વાત કરતાં કરતાં આપને શ્વાસ ચડી આવે છે, જેથી મને આ વાતને અત્યારે ચર્ચવાનું યોગ્ય લાગતું નથી. આપની તબિયત સુધર્યા પછી આપણે એ સંબંધમાં કાંઈક ઉપાય અથવા તો માર્ગ શોધી કાઢશું અને ઉચિત પ્રબંધ તથા યોગ્ય વ્યવસ્થા પણ કરશું. ”

પણ ભીમદેવને તેની તબિયતને માટે લવણપ્રસાદે દર્શાવેલી કાળજી પસંદ પડી નહિ. તેણે શારીરિક નિર્જળતાના અગે આવેલી માનસિક નબળાઈથી સહેજ ઉશ્કેરાઈ જઈને તુરતજ કહ્યું. “ નહિ, લવણપ્રસાદ ! મારી તબિયત ગમે તેવી હોય, તો પણ તેની ચિંતાને અત્યારે દૂર કરવાની અને એ કહેલી વાતના સંબંધમાં એક નિશ્ચય ઉપર આવવાની ખાસ કેમકે મને હવે મારાં જીવનનો વિશ્વાસ નથી અને એ પાટણની મહુતા ટકાવી રાખવા મ

લવણપ્રસાદ શ્રીમદેવનો આગલી સ્વભાવ સારી રીતે જાણતો હતો અને તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે શ્રીમદેવ લીધેલી વાતને કાર્મ પછુ દેખાં પડતી મુશ્કેલી નહિ અને તેનું નિરાકરણ કરશે ત્યારેજ શાંત થશે. આવા વિચારથી તેણે ધીરજથી કહ્યું. " મહારાજા ! મેં તો માત્ર આપની તબિયતનાં કારણને લઈ એ વાતને અત્યારે પડતી મુશ્કેલી કહ્યું હતું; પરંતુ આપને એ સંબંધમાં એક નિમિષ ઉપર આવવાની દિનાવળ હોય તો, હું એ ચર્ચા કરવાને તૈયારજ છું; પરંતુ એ પહેલાં આપને એક વાર ફરીને વિનંતિ કરું છું કે આપ આપની નાદુરસ્ત તબિયતનો ખ્યાલ કરી એ વાતને અત્યારે મુક્તથી રાખો, તો સાહે. "

" નહિ, એ વાતને એક-સણવારને માટે પછુ મુક્તથી રાખવાની મારી હજી નથી. " શ્રીમદેવે ધીમા પછુ મક્કમ અવાજથી કહ્યું.

" હાલે, જેવી આપની હજી. " લવણપ્રસાદે શાંતિથી કહીને પૂછ્યું. " પછુ આપે એ સંબંધમાં કસો વિચાર કરી રાખ્યો છે, ખરે ? "

" હા, " શ્રીમદેવે તુરતજ ઉત્તર આપ્યો. " એ સંબંધમાં મારે વિચાર એવા છે કે મારાં મૃત્યુ પછી પાટણની માદીએ ત્રિભુવનપાળ બેસે અને તેને પુત્ર નહિ હોવાથી તે વીસળને કુવરાજપદ આપે, તો મને કસી દરકન જણાતી નથી; કારણ કે એ પ્રમાણે ગોડવણ કરવામાં આવશે, તોજ તેઓ પરસ્પર યુદ્ધમાં દિતરતા અટકશે અને તેથી પાટણની રાજમાદી મુરશિલ પછુ રહી શકશે. " એ પ્રમાણે કહીને તેણે પૂછ્યું. " પરંતુ કહેા, તમારી એ સંબંધમાં શી સલાહ છે ? "

લવણપ્રસાદે વિના મોકાચે કહ્યું. " મહારાજા ! હું તો આપનો વિશ્વાસુ મેવક અને મિત્ર હોવાથી આપની હજીને માન્ય રાખવી અને તે પ્રમાણે અમલ કરવો, એ મારો ખામ ધર્મ છે. પરંતુ ત્રિભુવનપાળ એ સરનને એટલે કે વીસળને પેતાનો કુવરાજ બનાવવાની વાતને યુક્ત કરશે ? "

" કેમ નહિ કરે ? " શ્રીમદેવે એકદમ કહ્યું. " હું તેને મારી સમક્ષ બોલાવીને સમગતવીસ અને મને ખાતરી છે કે તે મારી હજીને માન આપ્યા વિના મહેક નહિ, પરંતુ વીસળને એથી સતેજ કરું કે નહિ; એજ મને યદા છે. "

" અને આપની એ દક્ષ માચી પણ છે. " લવણપ્રસાદે કહ્યું. " કારણ કે મારી નાદર તથા નેત્ર મારા તિલે ચિત્તને અમાપ્યો એ વાતને કેવળ નાદરજા એવો છે અને નેત્રી અને નેત્ર

તરફની સંપૂર્ણ સંકેત રજા કરે છે. તો પણ હું આપની
ચોક્કસ પ્રમાણે અમલ કરવામાં મારાથી બનતું કરવા જરૂર
પાછો દલીલ નહિ.

"જે સંજોગમાં મને તમારો વિશ્વાસ છે; પરંતુ જે મદદમાંથી
વસ્તુપાત્ર તેને અમલવાતીને કેટલાંક આવે, તો ને મારી ચોક્કસતાને ક્યુ
ત્યાં વિના રહેશે નહિ, એમ મને ચોક્કસ લાગે છે." ભીમંદે ક્યુ.

"મદદરાજા !" સવલપ્રસાદે ક્યુ. " પણ જે ઉતાવળા સ્થાના
વના અને અધિકારી વીચારે વસ્તુપાત્ર તથા તેજપાત્રને રાજની સેવા
માંથી મુક્ત કર્યા છે અને નામડને મદદમાંથી તથા શિંદને સેનાનાયક
બનાવ્યા હોવાથી તેઓ આપની ચોક્કસતાને તેમનું ચાલશે ત્યાંથી પાર
પાછા કેમ નહીં અને તેથી ત્રિપુલનપાત્ર તથા વીચારની વચ્ચે પાર
જુની રાજવાડી માટે અપરંક લગાવ થવા વિના પણ સુદેશે નહિ, એવી
માની માન્યતા છે; તોયજી વીચારને જોમે તે ઉપાયે અમલવાતીને અને
પાછા મદદમાં, મોટલી માનમાં દિખત છે."

"જો વીચારે વસ્તુપાત્ર તથા તેજપાત્ર જેવા રાજ્યના કિલ્લા
અને પ્રમુખ મંત્રીઓને અધિકારથી મુક્ત કર્યા છે; તો ને અંદરથી જ્યાં
કુર્ચ અને નામડ બની ગયા છે; અને વસ્તુપાત્ર તથા તેજપાત્ર તેને
ધોડાની રાજગણી પ્રાપ્ત કરાવી અગત્યના ઉપકારને પણ તેણે આપી
રહે વિચારી દીધો છે ?" ભીમંદે અજાણ્ય ચહેરે ક્યુ. " અંદર
ત્યાં અને જે રાજા વીચાર કરતાં ઉતાવળા પણ બોળા સ્થાનાયકો
વીચાર વચ્ચે કરાવે સુદેશે હતા; પરંતુ જે વિચારને જ્યાંતરે
પાસપાસ કરી નહોતો અને તે તેના વિચારમાં મારો વેળા, મને તેમને
અગાળ સુધેને માટે બંદુ લાગી આવે છે; પરંતુ મને અગત્યની યાવ
હેતે વસ્તુપાત્ર વીચારને અંદરે વીચારને મજબૂતી અપાવવામાં હું
માટે સલાહ કરી દીધો."

"તેનાં અનિત પ્રસંગ છે મદદરાજા." સવલપ્રસાદે જવાબ
આપતાં ક્યુ. " પણ જે સંજોગો વિવેચનમાં ઉપરવાતી અગત્યને
નહીં, અત્યારે તે અંદરે અંદરની તરિયલનેજોર અગત્યને સલાહ
જે અંદરે અંદરની તરિયલ સુધેની તરફ અંદરે અંદરે ક્યુ. " મદદ
રાજાને જે સુદેશે હું વિચારતો છું ત્યાં, વીચારના મનદુ મનદુ
કુર્ચાની નહિ, વસ્તુપાત્રે મજબૂતી ને પણ મજબૂત અગત્યને ક્યુ.

કેવાનો નથી, એ નિર્વિવાદ છે: કારણકે મારા જીવનપ્રવાસ એકદમ
રહો જતો હોય અને આત્મદીપ જુગાપ જતો હોય, એમ મને જણાય
કે અને તેથી આપણી આત્માની વાતને અવિશ્વ ઉપર મુક્તી રાખવાનું
કરે એવું લાગતું નથી. મારે ત્રિજીવનપાળને અન્યારેજ મારી પાસે
પ્રેરણા: હું તેને મારી યોજના જાતેજ સમજાવીશ.

"બહુ સારું. હું તેને હમણાંજ આપની પાસે મોકલું છું." એમ
કહીને જીવજીવપ્રસાદ પશંગ ઉપરથી ઉઠ્યો અને ખંડની બધાં
જાણી લાગ્યો.

"અને મંડલેશ્વર ! ઉભા રહો." ભીમદેવે તેને જતો અટકાવી
કહ્યું. "પાંચકાથી વીસગણેવને એકદમ તેડી લાવવાને માટે
આપણી સૌથી વેશવતા સાંકળે રવાના કરવાની ગોઠવણ પશુ કરજો
અને તે આવતી કાલે આવે કે તુરતજ તેને મારી યોજના સમજાવ-
જો અને જરૂર જણાય તો મારી પાસે પણ તેડી લાવજો."

જીવજીવપ્રસાદ "બહુ સારું." એ સખ્ત કહીથી કહીને આગળ
પાળ્યો, એટલે ભીમદેવે તેને પુનઃ અટકાવ્યો અને પૂછ્યું. "જીવજી-
વપ્રસાદ ! પણ મારી યોજનાના સંબંધમાં તમારી શી સલાહ છે, તે તમે
મને કેમ કહેતા નથી ?"

જીવજીવપ્રસાદે કણવારવિચાર કર્યો કે ભીમદેવ મૂળથીજ આમદી છે
અને તેમાંય માંદગીના લીધે તેનો સ્વભાવ વધારે આમદી બની ગયો
હોવાથી તેની દષ્ટિ ક્રિયા યોજનાની બાંહે આવવાથી પરિણામ સારું
આવશે નહિ. આ વિચારથી તેણે કહ્યું. "મહારાજ ! બધા સંયોગોને
વેચાર કરતાં આપની યોજના અને આગળી જણાય છે."

"હાહ, ત્યારે હવે શરૂ અને મેં કશા પ્રમાણે તુરત ગોઠવણ
રો." ભીમદેવે કહ્યું. "અને મારી તબિયતના અંગતમાં એટલી બધી
ચેતના કરશે નહિ."

જીવજીવપ્રસાદ ચ જોયો ગયો અને ભીમદેવ માંથી વાગ અને ચર્ચાના
પરિવ્રમને કાંઈ જામતાં તેમ પશંગમા પડ્યો રહ્યો તથા ત્રિજીવન-
પાળની આગુત્તા વર્તે નાં જોવા લાગ્યો.

ઉપરના મન મનના પડા ભીમદેવ પાળની યોજનાનું સંપૂર્ણ
નિરાકરણ લાગી રહ્યો નહોતો. કારણકે ત્યાંબાંદ યોજના વિસ્તારમાં
તેનું જીવન સમગ્ર મન પડે અને તેના દરમિયાન મનથી વોલેજીવ તેના
તથા તેના ચા નાં પડે અને માન બાળી પડે જીવો ન કહે અને તેથી

એ પ્રમાણે દુહીને વીર શિરોમણિ વસ્તુપાળ ધીમેથી પણ ગૌરવ-ભરી આશથી રાજભુવનમાંથી આણ્યો ગયો અને સભાજનો એ દેવ-પુત્રને આશ્રયભરી નજરે જતો જોઈ રહ્યા. અને થોડીવાર પછી વીરમળદેવે સભા ગરખાસ્ત કરી.

વાચક સન્નજનો અને સત્તારોઓ ! વીરશિરોમણિ વસ્તુપાળ દિવા પાટણની ચડતી પડતીના બીજા ભાગનાં અનુસંધાનમાં લખાયેલી અણહિલપુરનો આયમતો મૂર્ચ નામક આ નવલકથા અને સંપૂર્ણ થાય છે. ઉપરની ઘટના બની ગયા પછી શ્રી શત્રુંજય જતાં માર્ગમાં લીંબડી પાસેનાં અદિવાળિયા ગામે સરસ્વતી કંડાભરણુ, સચિવ ચૂડામણિ, લઘુ ભોજરાજ અને આતુર્ય આણાક્ય ધર્યાદ ચોવીશ ગિરદને ધારણુ કરનાર શ્રી વસ્તુપાળનું સ્વર્ગગમન થયું હતું, એ કહેવાની અગત્ય રહેતી નથી. તેમજ મહારાજા વીરમળદેવનો રાજ્યઅમલ એ ગુજરાતનો સંખ્યા સમય હતો અને અણહિલપુરનો અસ્તાયજ તરફ ગમન કરતો મૂર્ચ પાટણના છેલ્લા આર્ય મહારાજા વાઘેલા કરણુદેવાના સમયમાં કેવી રીતે તેમને અસ્ત પામી ગયો, એ પણ ઇતિહાસરસિક વાચક મહાશયોથી અવગણ્યું ન હોઈ દુહી દર્શાવવાની જરૂર જણાતી નથી. અસ્તુ.

પરમાત્મા પ્રાણીમાનનું કલ્યાણ કરો.

જોડો

દીલ ખજાર

નં

એક જ દીપ્ત રખાલ ઉપર સમાવાયી

મધુર મોહક ખુશખો મસરી રહે

છે. એક જ વખત ખાત્રી

હરી જુઓ.

દરેક ઠેકાણે વેચાય છે.

ખરીદતી વખતે એટો દીલ ખજાર ખસખર

વાંચીને પેકમંથ શીયી લેજો. નહિતો

વેપારીઓ બગાડુ જ આપી રહે.

કીમતો નાની ૦૦ દ્રામનો બાટલી રૂ. ૦-૮-૦ વચસી

૧ દામની બાટલી રૂ. ૦-૧૨-૦ છે. જોટી ૦૦ બાકિયા

ની બાટલી રૂ. ૨-૦-૦ વી. પી. ખર્ચ ૦-૫-૦ જુદા.

સમંપી દાદનો રૂ. ૦-૧-૦

સોલ એજન્ટ-ધી એન્ડો ઇન્ડીયન ફૂડ

એન્ડ કેમીકલ કંપની.

નં. ૧૫૫, જુમામસીદ-મુંબઇ.